תקונים והשמטות

עמוד	שורה	במקום	צ"ל
62	27	זה הזמן אינו מדוקדק כראוי, כי לפי העת	זה החשבון אינו מדוקדק כראוי, כי לפי המנין הזה
64	17	יואן השני	גואן השני
71	2	יתר	תֵּט .
—	5		בעיניו ר"ל בשיבי הזמן
—	6		והולד (אולי ונולדו לי שני)
—	7		וְגָבְהוּ (זמן) מגמי והוא משרש גָבַה אל' בניית עם ופירושו כי הזמן אשר נגש ולרב אל המשורר הוא הרים את בנו שלמה כמו שכם .
73	26	ותירוש	ופירוש
74	28		אולי צ"ל ובת נפשי קשורה
75	סי' ג' בסופו		ר' כי צ"ל חְנִי בני ר"ל בני אשר אלא הן בעיני וג' השאלות האלה גם הן במספר ק"ל
—	סי' ג'		ידיד גם לאור חשכי
80	2	גם שם הזה	גם שם השיר הזה
—	6	בשמלתו	שמלתו
—	13	סוף	סוס
81	17		היא כשושנה קטופיה
—	18		לו בלבנה לְחַמָּה (או נִלְחמה) נסו
—	הערה 6)	וכופף	וכוסף
84	8	הגיע	הליג
85	17	ובו	ובן
—	הערה 4)	מנחם	מכחם
101	13	הקמיות	הקדמיות
104	4	החכמה	הסכמה
—	6	—	—

150—149 ר' אברהם הכהן שולאל בן שלמה התחיל להדפיס ס' מני יהודה בשנת חק"עו (עיין הקדמת ס' ד' מסכות קטנות ד' ש"ם), והוא בלי ספק ממשפחת הנגיד. (הוספת הכותב מש"ם)

תקונים והשמטות *)

עמוד	שורה	במקום	צ"ל
47	9	זה שאלו	זה שאלי
48	13	לושו דיל אלמודא	לושו די אלמירא
—	27	יואן בנו	גואן בנו
51	1	(18). מכל מדינות המלך	(18) מכל ומדינות המלך
—	21	יואן השני	גואן השני
52	9	ספרי ראש אמונה	ספרו ראש אמונה.
53	6	שהזכיר בו בקבלה מיום שנולד אדם	שהזכיר בו בקבלה דורות עולם מאדם
54	23	בה קובל	קובל בה
—	26	לפניך,	לפניך;
—	28	לא וראי	לא וקרא
55	9	לקמן	שם
56	3		ח) ממציאות וממהות המלאכים לחכם תומאס די אקינו, העתיק אותו מלשון לאטינו ללשון עברי, כ"י בידי החכם משה אלמושנינו כמו שכתב בספרו מאמץ כח דף קי"ג ע"א ט) מעיני הישועה וכו' וכו'
—	26		יב) שירים, מכתמים ומכתבים, כתב יד ודפוס: הוא נמסר
57	19	שולחה בכל הרשימות האלה.	שולחה בכל; הרשימות האלה,
58	27	בשנת ה'ת"ש	בשנת ה'ר"ש
59	14	שם:	בכינוי:
—	30	בן שבעים	בן שמונים
61	7	אדילקונד	אדילקינד
—	13	יצחק אברבנאל	יצחק אברבנאל. הרב רבי יהודה אברבנאל,

מגדולי המעתיקים אשר היה בימי רב סעדיה לונגו שקונן עליו בספר זמנים. הוא לפי דעתי, הרב רבי יהודה אברבנאל אשר אליו שלחו רבי שכניה בן יקר ורבי אליה ן' שלמה שתי אגרות שלאותיו כ"י באוצר ספרי בודליאנה באוקספורד, בין קבוצי החכם פוקוק סי' 74. אחת מהן נכתבה יום ה' ר"ח שבט בשל"ט לפ"ק. בקובץ הזה מצאתי גם כן אגרת ר' אליה ן' שלמה אל חכם אחד המכונה הרב רבי חייא אברבנאל ואגרת אחרת מרבי יוסף אמון להרב רבי יהודה חייא אברבנאל. ואפשר שאחד החכמים האלה, אם לא אחד מהם לא אוכל שהם המעיין הגדול ה"ר יהודה אברבנאל המחבר. הרב רבי דון שמואל אברבנאל אשר מת בקושטנדינה, כאשר העיד עליו רב סעדיה לונגו בקינה אשר באה עליו בספר זמנים. אלהים חיים וכו' וכו'

---

*) הטעיות האלה לא מאשמת הדפוס באו ולא מידי המעתיקים האחרונים יצאו כי אם שגגת הכותבים יושן בעצמם הם, שנגנו הסופרים הראשונים כי רבו, ועלינו לתת תודה להחכם גייגר על כי היה בעזרנו לתקן כמה שגיאות במאמרו. המוציא לאור.

מצאתיו באוצר ספרי כ"י בעיר האמבורג (בהיותי שם בשנת תר"ם) בנו' 124, והוא מתחיל: אמר זכריה בן יצחק חן (וכן בפתיחתו לקאנון) זה הספר הנקרא ק ט ג נ י ם הנמצא בידינו ממנו היום הם הג' מאמרים מד' מאמרים שהיא (!) הספר כלו והעתקנוה מל' ערבי ללשון עברי כפי היכולת וכו' והאריך מאד בדבר ההעתקה. — אמנם כבר הארכתי הרבה יותר ממה שהסכמתי לעשות בשמשי את דברי, ע"כ אניח קולמסי אחר שהודעתי שהס' הזה הנו ג א ל י נ ו ס ומתחיל: אמר גאלינוס ראוי לזכור הנה הרפואות רוצי התועלת והם הרפואות המועילות להרבה חלאים וכו' ושמו קטגנים הוא יוני Κατάγενή ר"ל (רפואות) לפי מיניהם, וכבר הובא מר' יוסף בן עקנין בספרו מרפא הנפשות בל' פרקי וגם חלק הנעתק ללשון עברי (עיין ענציקלאפ' של ערש גרב Josef Aknin עמוד 52 הערה 49).

ורופא החולים ישלח לנו רפואת הגוף ורפואת הנפש ויתן לנו כח לעבוד בעבודה היותר נשגבה, היא תלמוד תורה כ נ ג ד כ ו ל ם!

92 שמתחיל בראשו נוסחת זכריה, אבל המלה הזאת מנוקדת והוא בלי ספק טעות המעתיק או הקורא שצ"ל זרחיה כאשר כתוב בראש העמוד הזה בסופו.

י"ט) בה' לונץ הביא העתקת ס' לרמב"ם ברפואה בענין המזונות הנמצא בכ"י דע רָסִי 150, ובעבור שכתב ד"ר שנתחבר לכבוד המלך, אמר אח"כ שהוא טעות (sous le faux titre) ושהוא הספר שחבר הרמב"ם לכבוד המלך אלאפצ'ל הנמצא בכ"י פארים 206 (?). אמנם אני הראיתי ברשימתי (עמוד 1920) שגם ליליענטהאל כתב ס' המזונות בנו' 280, ונראה שהוא ס' הנהגת הבריאות, ובנו' 110 בלבל כל הספרים וכתב שר' זרחיה העתיק פרקי משה בשנת 1536 ברומא וכו'; ואח"כ בא לפני עיני כ"י ברפואה בלי שם המחבר המתחיל: השער הראשון מהמאמר הראשון בידיעת איכות הלקוחים, והשער השני בכמות הזרעים והגרגרים, השער הד' הוא בטבעי בשרי העופות הנאכלים וכו' והשערים נחלקים לדיבורים ומביא כמעט בכל ענין ספרי הרופאים ובתוכם ס' המזונים לראזי וס' המזונים ליצחק ישראלי, ובמקום אחד בענין אלכוך הוא אפרסקים כמעט בסוף הספר כתב: ור' יוסף אמתדליגה בספרו הנקרא מלאכה הרפואה הביא נוסח הכתבים האלו והם מעידים על מחברם שהיו חכמים שלמים ברפואה ובפילוסופיא ואני הכותב (כן כתוב שם) הספר הזה משה בר מימון כבר עשיתי בזה הפועל וכו'. ובעמוד הבא אח"ז מצאתי ג"כ ואני בעל הספר משה בר מימון נסיתיו פעמי' וכו'. ואעפ"כ מצאתי בשער ב' סוף דבור ו' והרמב"ם בפרקיו כתב זה ג"כ על שמו, וכמעט בסופו בענין הספרגל מצאתי והרמב"ם ז"ל בסוף המאמר הכ' [ר"ל מפרקיו והם הנדפסים בשם פרקי משה] בשם אלתמימי וכו'. ונתברר ע"י זה, שאם הספר הזה נכתב מהרמב"ם, כבר הכניס המעתיק ללשון עברי איזה דברים שלו בתוך דבריו של המחבר בלי סימן מבדיל. ואשאלה את פני החכמים אשר יוכלו לעיין בכ"י הנזכרים למעלה, להגיד קצת עניינם, כי הדרישה על ספרי הרפואה של הרמב"ם עוד לא נשלמה בכל חלקיה, אע"פ שזה עשר שנים השתדלתי לאסוף כל מה שמצאתי, וגם ראיתי באוקספורד קצת ספריו בל' ערבי והערכתים עם העבריים וגם עם הנדפס ונכתב בל' לטיין והעתקתים בקצרה במקום שצריכתי.

כ) עוד יש להוסיף ספר רפואה הנעתק ע"י ר"ז אשר לא נודע לחוקרים, ואני

בטעות de existentia במקום de essentia, וע"כ שמנו הס' ויססענשאפט לספר נפרד), ולא לפאלים שיש שם: מ ל א העתקות, אבל גם באוקספורד נמצא כ"י אשר היה מלפנים לבה' יש"ר ז"ל. אמנם אודה האמת שעד עתה לא מצאתי זכר הפתיחה הקטנה ולא נמצאה בכ"י אשר ראיתי, וגם מהשיטה הרושמים נראה שאיננה בכ"י אחרים.

י"ז) ביאור בטוב הגמור הוא ס' הטעות שהעתקה החדשה בלשון לעיין ויוחס גם להעתקה עברית, ואכי הראיתי בהשיגותי (עמוד 741) שהכל היה לפני ר"ג נוסח לשון לעיין וכמעט בזמנו ר' הלל בן שמואל העתיקו מלשון לעיין גם מאמר הל"ב הקדמות וביאורו (והנה נתברר לי גם שהעתקתי מקודם שהוא הנקרא א.ל.ע. בן ש.מ.ר) וכן העתיקו ר' יהודה בן משה בן דניאל מרומא זקן מעט אחר ר' הלל!

י"ח) מהעתקת הקאנון ראיתי כ"י הנזכר מהס' טוכן, והוא עומד למכור אצל אלמנת ידידי הס' הרופא ד"ר שענבערג (אשר הלך לעולמו ביום 29 בנאוועמבער 1854 זכר צדיק וחכם לברכה), ועוד כ"י אחר נקנה בשנת תרי"ג באוצר ספרי הבאדלעיאנא, ובדקתי שניהם ולא מצאתי שיהיה הספר הב' נעתק לכבוד ר' יצחק הלוי כאשר מצא רח"כ בכ"י פאריז 375, ולריך בדיקה אם לא נאמר שם שנעתק הכתב ולא הספר (כמו למעלה ציון י"ד). אמנם בכ"י האחרון אשר גם הוא על קלף ישן נושן עם הערות בשולי הספר, נראהו נוסף דף א' קלף חדש וכתוב בו: אני ליאהרי זרחיה במגדל ירמי חסדי ה' אזכיר על כל אשר גמלני כיום הזה בשנת ארבעה אלפים ותשע מאות ושש שנים לבריאה וה' לבה לידי הקאנון הגדול וכו' וכו' הולך ומונה חלקיו ומקיים ואני אחרי הודי גודל התועלת אמרתי עת לעשות לה' וכו' שהעתקתיו בלה"ק וכו'! אין זה כי אם זיוף כותב אחד לשר הרביע דברי בעל המאור להפיל השמת, ואם נפל הספר הזה ליד בלתי מבין היה מביאו לראיה שר"ז שלנו הוא בעצמו בעל המאור! וכן אמרתי במ"א שגם ס' הקאנון אשר ייוחס לרמב"ם, וכל הכותבים הכחישו היחס לבלי חק והביאו הדברים הנמצאים בראש הכ"י ולפאר את חברו וכו' גם הוא בלי ספק מזויף, ומי שיש לו מבוא לכ"י בבולוניא יראה בעיניו וישפוט אם צדקתי אם לא. עוד יש להעיר שמצאתי בקי"ג על הקאנון כ"י מיכאל

בלשון, ולפי זה יהיה זמן העתקת הספרים ע"י ר' זרחיה קודם ת"ר, ובשאלה הזאת ישתלשלו חקירות אחרות אשר אין כאן המקום להאריך בהן. ויספיק זה להראות לך הקורא, איך דרכי החקירה אינם דרך המלך, אשר כל הרוצה ליטול את השם יבא ויטול, וישתמש בתגא, או יעשנה קרדום לחתוך בה, ואיך החכמים גאונות יכשלו ע"י רושמי ספרים בלתי מבינים.

י"ח) אמנם בענין ס' הנפש הנזכר מר"ז עצמו לא ידעתי אם כיון על בי' א"כ, כי עד היום לא מצאתי ס' הנפש לא"ר אשר ייוחס לר' זרחיה, אמנם בקובץ טורין 157 דף נ"ב (אחר ס' השמע) כתוב: המאמר הא' מספר הנפש לאריסטו העתיק וכו' מהעתקת חנין (עיין למעלה עמוד 121), ופאזינום העתיק "Chanin sive (!) Isaaci fil. Chanini" ואמר שהוא הנזכר באגרת הרמב"ם. ובאמת נזכרו שם שניהם, האב (Honein) כמעתיק ספרי רפואה, ובנו יצחק מעתיק דברי אריסטו. ובדף ק"ה מהקובץ הזה כתוב וז"ל: השלמת מה שהעתיק יצחק בן חנין מזה המאמר שהעתיק אבו עיסי (כצ"ל) בן יצחק מן האשורי אל לשון ערבי עכ"ל. ופאזינום חשב שכאן מתחיל ס' מהות הנפש לאלפרבי הבא אחריו, וזה סבת הערבוב אשר העיר עליו רבק"ה. ובאמת הדבר פשוט אצלי, כי חנין ובנו יצחק העתיקו ספרי אריסטו מלשון יון ללשון סורי, ואח"כ נעתקו מאחרים ללשון ערבי, וגם על הספרים אשר נעתקו מהאב או מבנו יש חלוף גדול בין הכ"י ומחברי הערביים ודורשי ספריהם, ואמרו שחנין העתיק קצת ספרים והשלמה ההעתקה מבנו. וע"כ יתכן שתיוחס השלמת המאמר לבנו, ואבו עיסי בן יצחק הוא המעתיק ללשון ערבי (מלשון סורי), אין ספק אצלי שהוא הרופא הנוצרי עיסא בן אסחק בן זרעה אשר העתיק ספרים אחרים לאריסטו ללשון ערבי, ואל תתפלא ששני המחברים האחרונים אשר כתבו עליו, והם הח' Wüstenfeld בספרו על הרופאים הערביים, והח' Wenrich בספרו על העתקת ספרי היונים, לא ידעו מס' הנפש הזה, כי הרבה דברים כאלה היה להם ללמוד מספרי העברים. ודי בזה לכוונתנו.

י"ט) ס' במהות הנפש לאבו נצר אלפראבי נדפס מתוך כ"י אחד, ולא העמיס על המו"ל ללכת לרומא, מקום ההעתקה, ולערוך שמה ההעתקות הנמצאים שם, ולא לטורין ולא לפרמה שנמצא שם, כ"י אחד (ודע דראסי כתב

להדפיסו עם העתקת ס' השמים והעו' לאריסטו. וכן נמצא כתוב בסוף קובץ 42 מכ"י טורין לפי רשימת Pasinus: נשלם ס' מה"ט מביאור בן רשד העתקת ר' זרחיה וכו' והועתק ס' הזה עם ספר השמע וס' השמים והעולם לא' ר' שבתאי בן שלמה במדינת רומא שנת ה"א וע"ד. ולא הגיד לנו המרשים אם נמצאו אלה הב' ספרים ג"כ בקובץ הזה, ובביבליאטהעקא של וואלף בחלק הד' (בחלק הזה לא דרש פאזינוס, כאשר העירותי בערכו ברשימתי) עמוד 791 ירשום שים שם ס' השמים והעו', אמנם בעמוד 818 השמיטו! ועוד נמצא ס' מה"ט הזה ר"ל ביאור ב"ר (אך חסר בסופו) בקובץ 142 שם. אבל המרשים לא הודיענו מאומה מהספר עצמו, עד שא"א לומר איזה ביאור הוא, כי ספר ז' ואילך מהביאור הגדול נעתק ע"י ר' משה בן שלמה מסלון, ובי' האמצעי נעתק בשנת ע"ז או ע"ח מר' קלונימוס, ונעתק קצתו מעברי ללשון לטין מר' אליה דיל מידיגו (בעל בחינת הדת), וקיצור מה"ט לא"ר נעתק מר' משה אבן תבון לעברי ונעתק ללשון לטין מר' יעקב מנטינו.

וס' השמע הטבעי מבי' ב"ר נמצא ג"כ בקובץ 157 בטורין ושם כתוב בסופו: נשלמה העתקת ס' השמע הטבעי מביאור הפיל' הגדול בן רשד ונעתקה לר' יהיא [כ"כ פאזינוס, ובביבל' של וואלף נקרא יחיאל, ונ"ל יותר מדוקדק כאשר בררתי במ"א] בר לדקיא והוא היה במדינת רומא העיר הגדולה המעתקה*) ר' זרחיה בן יצחק הספרדי שנת נ"ד וכו'. ולא לחנם העתקתי לך כל הכתוב לכן ולמעלה, כי עוד אני מסופק, האם נוכל לומר (כאשר חשב הח' צונץ ואחריו הלכו רא"כ ורקק"ה) שר"ז העתיק הספרים הנמצאים בקובץ 42 בשביל ר' שבתאי (עיין למעלה עמוד 142, ועיין הערות צונץ אל מסעות ר"ב עמוד 20 הערה 34) בשנת מ"ד, וס' השמע העתיק בשביל ר' יחיאל בן לדקיה בשנת נ"ד, ואשר שס' השמע הנזכר בקובץ 42 בלי ספק הוא הוא ולא אחר! ויתכן לומר שמלת העתק הנמצאה פה כוונתה העתקת הכתב, לא העתקת

*) והאמת פאזינוס עצמו העתיק exemplare . . . transcriptum, מה שנראה שהיה ר' זרחיה עצמו רק מעתיק מספר לספר! ואח"כ בא הח' Renan וכתב שכל הג' הספרים נעתקו אחר יו"ד שנים מספר לספר ולא ידע שס' השמים והעולם הוא בין המעתיקים ולא שאל האם נמצאו כל הג' ספרים בב' הקובצים.

בדרך האיטלקים, למעלה עמוד 142, ובמ"ע ציון ב, 158 נדפס בטעות אלכונסור) בפתיחתו לס' הסיעום ר"י: והנה בסיומי בהעתקתי ומצאתי בדברי רבותינו ז"ל על שמות אבנים וכלים ועשבים וירקות וסמים וזולתם בלתי נמצאים במקרא ראיתי העתקת אנשים חכמים ונבונים אנשי שם בקיאים בב' הלשונות ר"ל הערבי והעברי העתיקו בחכמתם ספרים ובאו אחריהם אחרים ושנו ושבשו ההעתקה וקראו הספרים ההם על שמם וגזלו שמות הבעלים הראשונים המוציאים לאור תעלומות ההעתקה ואמרו כי העתקתם משובשת בלתי נכונה והם לא כלו להעתיק קודם לכן מלות רבות קשות להעתיק לולי ההעתקות ההם הנמצאות אצלם עכ"ל. אמנם אע"פי שלא זכר ר"ק את ר"ז, ור"ק היה מעתיק ספרים הרבה שלא נעתקו לפניו כלל, דנתי עליו זכות, ואמרתי שלא ראה הוא בפרובינציאה העתקת ר"ז ברומא, ונוכל להביא קצת ראיה מזה שלא שב ר"ז אל ארצו קאטאלוניא, כי היה מביא עמו ספריו והיו ידועים לר"ק, אשר גם הוא היה אח"כ בין שנות ע"ט ופ"ב ברומא ושב לפרובינציאה ולקטלוניה. ואף כי מצאתי בקצת כ"י מהעתקת ר"ק נוספה אגרת מכ"י ערבי אשר בא לידו אחר השלמת העתקתו, מ"מ לא הזכיר ההעתקה העברית לר"ז. אמנם על זמן העתקת ר"ז לא מצאתי מאומה בכ"י הנזכר. ויש כ"י הרבה מבי' א"ר לס' השמע אשר לא נזכר שם המעתיקם וצריך חפוש וחקירה פרטית בזה. והנה דעתי נוטה לאמר שההעתקה הלטינית מזה הספר ע"י ר' יעקב מנטינו הנדפסת היא מהעתקת ר' קלונימוס, אע"פ שגם העתקת ר"ז נעתקה ללשון לטין ע"י הרופא Vitalis Dactilomelos ונ"ל שהוא יהודי הנקרא וידאל (או חיים?) ואפשר שהיה שם משפחתו עבני (Dactylos), וההעתקה ההיא נמצא בתוך כ"י האוצר הגדול בעיר פאריס לפי עדות הס' Renan.

הנה ראינו שס' השמע הוא בי' בן רשד, וכן כתב ר"ז עצמו בריש ס' מהות הנפש הנדפס: אחר השלימי מהעתיק מספרי אריסטו ספר הנפש וספר השמע הטבעי וספר מה שאחר הטבע מבאור בן רשד וספר השמים והעולם פירוש טימסטיוס וכו' ראיתי להעתיק ג"כ ס' מהות הנפש לאלפרבי כי הוא כס' הנפש קצר. הנה אין ספק שכיון בספר השמע ומה"ט על ביאור בן רשד כאשר נברר. וכ"י ס' השמים והעולם מביאור תמסטיוס היה ביד מסוחר הנקרא Meir Benedict Comperz [Gompertz?]*) אשר כלם

---

*) Fabricius, Bibl. Graeca ed. Harless III, 230.

לדעתו באלהיות), וכמעט הוא ברור אצלי של' משה מיידונדא (כאשר נדפס באגרת ר"ס בס"ג ובס"ז) הוא טעות סופר, וצ"ל ייהודי או מיירונא, והוא גירונדי והוא הרמב"ן.

י"ג) קצת מאמרים נפרדים ופרושי ענינים הנמצאים בכ"י, לא ידעתי אם הם שייכים לתשובות הנזכרות, כמו ביאורו על מראה הסולם שמצא רדק"ה (למעלה עמוד 121), וכן ביאור על ספור לבלעם אשר הזכיר Pasinus (בקובץ 42 דף 9,) בלי שם המחבר, אמנם בין ספרי ר"ז, ואין ספק שהוא המחבר, וכבר ראינו שהיו באלה הענינים דברי ריבות בינו ובין ר' הלל.

ובזה יושלמו דיוננו על המחלקה הא', ועל המחלקה הב' יש לי להעיר על ענינים הרבה, אמנם בעבור השתלשלות החקירה בספרים המועתקים בחקירה על סופרים וספרים ערביים ולטיניים אקצר פה ובמ"א ארחיב הדבור אי"ה.

י"ד) המחבר העיד על עצמו שהעתיק ספרי אריסטו ביאור אבן רשד ותאמסטיוס (עמוד 123), ר"ל לפי ביאור אבן רש"ד, כי בביאורי אבן רשד הגדולים והאמצעיים נכללו דברי אריסטו. וכן מצאנו בכ"י לפעמים ספר כך וכך לאריסטו ביאור א"ר, וכוונתו לפי בי' א"ר, וזה הטעה את הרואים, ויחסו קצתם הספרים לאריסטו עצמו. וברשת הרואים נלכד גם הח' צונץ (ואחריו הלך רא"ב בספרו על הרופאים עמוד 87) בייחסו אל ר"ז העתקת ס' הטבע ומה"ס לאריסטו ועוד העתקת בי' א"ר. אמנם טרם-רואי דברי ר"ז עצמו מסתפק הייתי אם באמת העתיק ספרי א"ר אשר כבר רובם היו נעתקים בזמנו ממעתיקים אחרים, וקצתם בזמן מעט אחריו. אמנם מצאתי באוצרות הבאדלעיאנא העתקה הנזכרת מוואלף (ס"ג עמוד 39, והקובץ הזה היה מונח בקרן זוית כמה וכמה שנים והשכם ותלג, כי לא נרשם ברשימת אורי, ועתה נסמן קובץ באָדל. 601 ואדבר עליו ברשימת כ"י אי"ה) כתוב בראשה: המאמר הראשון מן השמע הטבעי לארסטו באור הפילוסוף בן רשד הקרטבי העתקת זרחיה בן יצחק מן הערבי אל העברי. והס' הזה הוא הביאור האמצעי, אשר העתיקו ג"כ ר' קלונימוס בן קלונימוס בהיותו עוד בארלדי בשנת ע"ו, ומצאתי קצת שנויים בין ב' ההעתקות. אמנם עלה בזכרוני מה שכתב (בשנת ה"א י"ד) ר' ש"ט בן יצחק הטרטוסי (הוא המעתיק ס' אלמנצורי להרופא ראזי הנזכר מע"ז בשם אלמנסור,

י"ב) תשובות על שאלות ר' יהודה בן שלמה על מאמר הפתח (?) על מליצות הענקים ועל מענה איוב. והנה תשובה על ענין הענקים נדפסה למעלה עמוד 121, וכתב עמוד 122 כי הוא שיעור שנו ושיעור עוגי בגלגלתו בשאר האפיפיור. אמנם ענין העצמות הנשארות ברומא כבר זכרו בקיצור ר"ב בעל המסעות (עמוד ס' דפוס ברלין) וכתב: והיו העצמות עד היום הזה תלויות, ואליו כיון ר' ש"ט שפרוט בספרו פרדס רימונים (מ"ב ע"ב) באמרו: ועוד היום יש ברומא צלע ענק אחד כאשר מעידים הבאים משם וכן כתב ר' בנימין ז"ל, ואפשר שכיון ג"כ למכתב ר"ז?

ולפי מה שכתבתי לעיל המכתב הזה הוא הקונטרים שכתב לר' "שלמה" מברצילונה. ואפשר ששייך כאן ג"כ כ"י מיכאל 587, שמצאתי בתוכו בשנת תר"ז מאמר המתחיל: אלה הם דברי ר' זרחיה בן יצחק בן שאלתיאל מברצילונא [מברזילונה] אשר בקצה הספר ומתשובותיו ומגלגל פעמונותיו [ועיין בריש אגרת ר' הלל: כשמוע אדוני גלגלי פעמי פעמוניך]: שאלני תלמיד אחד הגון טעמים רבות למה אנו מוצאים הא"ב כלה לשון נקבה ואין בה אות א' לשון זכר. וסופו: יתב' השם אשר בחכמתו הכל נברא ומאתו נתהוה אל חים ז"ל. ואפשר שהתשובה היא אחת מתשובותיו אל ר' הלל, כי ראינו ממה שנדפס למעלה שהרבה אגרות היו בין שניהם. ואם יתמהו הרואה מלחמה וקרב בין שני פילוסופים כאלה, אשר שניהם היו מכת הרמב"ם ומהמכבדים ס' מורה נבוכים ומקנאים את קנאתו, ור' הלל השתדל בכל כחו נגד שונאי החכמה הצרפתים ובראשם ר' שלמה פטיט (הקטן) שהלך לעכו (עיין מ"ש בס' עמודי העבודה במקום הנ"ל, ועוד ידובר מזה בע"ה). ובכל זה התקוטטו שני הפילוסופים האלה ושפכו בוז וכליון חים על אחיו, עד שהמעתיק לא רצה להעתיק דברי חרפות וגידופים! אל תתמהו, כי כן דרך המשכילים והמבארים מאז ועד היום הזה, ובפרט בעת הנזכרת כמעט כל יד היתה מלומדת לקרב וכל האצבעות למלחמה, ואחר שהמשיג הראב"ד, אשר התפאר (אם לא הוסיפו אחרים על דבריו?) שנראה אליהו הנביא בבית מדרשו, השל לחרף ולגדף במקום שלא השיגה ידו לברר, לא נפלא ולא קשה השנאה והקנאה בין הכתות הגדולות וגם הכתות הגדולות ירדו אל הקטנות ומשם ליחידים. אמנם על זה אשתומם, שר"ז השב על ר' הלל בתחלת המשנה שדעתו נוטה לדעת הרמב"ן! לפי מה שנראה לי ר' הלל גם הוא לא אהב את הרמב"ן. (ובודאי לא נשא

ואחר הדברים האלה אחשוב שיש עוד מקום להתגדר בענין הזה, כי מתוך פרטיות כאלה יתבררו ימי שני חיי הר"ז ושנות מכתביו וכו'. והיה לי לדבר עוד על ר' הלל בן שמואל בן אלעזר, אבל כבר אמרתי באגרתי אל הס' המו"ל (עמוד 145) שהוא ענין גדול בפני עצמו אשר לא יושלם בהערה ובהעברה בעלמא.

נבוא עתה אל חיבורי ר"ז, ספריו ומכתביו אשר נודעו לנו. ובהיות שאין כוונת המאמר הזה לכתוב תולדות המחבר בשלמות, כי אם להציג ציונים, יספיק לי לשלוח את הקורא אשר ירצה לדעת חבורי הר"ז ובאיזה כ"י נמצאו אל המקור הנזכר למעלה, ר"ל מאמר צונץ הקצר בת"ע של רא"ג ח"ד 190, אמנם הציונים הבאים יהיו רק הוספות על מה שחסר שם ונודע לנו היום או הערות על ענין קצת השיבושים. ואחלקם לשני מחלקות גדולות כפי תכונתם א) חבורים עצמיים ב) העתקות, אמנם אציין הערותי לכל ספר בפני עצמו.

ח) פירוש ס' משלי (עיין למעלה עמוד 125) נמצא בכ"י מינכען 78 ובכ"י הדוקטער פוספעקם נו' 12 הנכתב בשנת ר' (1440), כ"כ צונץ עצמו בהוספות הנ"ל עמוד 322, ובכ"י פרוואל אשר ראיתי בהרף עין בהיותי בטריעסט בשנת תרי"ב מצאתי שקראו אמרי שפר, ולפי מה שכתב ליליענטהאל חברו קודם פי' איוב.

ט) פירוש ס' איוב נמצא בכ"י מינכען הנ"ל (צונץ בהוספותיו שם, ועיין למעלה עמוד 123) וג"כ באוקספורד בכ"י Canonic. 54, ומצאתי בעברי עליו בחשבון שנתחבר בשנת נ"ן (1290).

י) פירוש על התורה נזכר במכתבו אל ר' יהודה (למעלה עמוד 123), ולא ידעתי אם אמר בפירוש שחברו על כל התורה או אם זכר פי' פסוקים נפרדים מן התורה? (עיין ציון י"ג). במכתבו לר' הלל (עמוד 125) נזכר קונדרס אחד וכולו כשיעור פי' חומשי תורה ולא ידענו ענינו.

י"א) פירוש על (מקומות) המורה מש"א אשר חבר מכבר ושלחו אל ר' יהודה, בסוף המכתב נמצא בכ"י Oratoire 100 (תולדות הרופאים לרא"כ עמוד 87), ואבל רא"כ (למעלה עמוד 123), והוא כ"י ר"ם דונגא, ושם מיוחס לר' זרחיה הלוי, וצריך לעיין בכ"י פאריז אם גם שם נמצא שם לוי. ולפי מה שכתב הס' ק"ש בת"ע לרז"פ עמוד 354 מיוחס שם לר"ז המאמר הנדפס בשם ר' הלל (והיטב חרה לו על המדפיסים בלי רוח חקירה ממש ובלי ידיעת סופרים וספרים! הלא גם המאמר הג' הוא לר' משה אבן תבון, והמאמר המיוחס לר' שב"ג הוא לטומאס הנוצרי ונעתק ללשון עברי ע"י ר' יהודה בן משה מרומא! עיין רשימתי עמוד 2005, 2319)

שהיה ריב"ש אשר מברצילונה אמרתי אפשר שנכתב שם משועי ברצילונה, כי כן מצאתי ברשימה הנז' בסימן 48 שערי חיים מר' מרדכי וכו' (!) Rabbenu Achillo Mischui in Barcellona והוא כמעט ברור אצלי שצ"ל משועי ברצילונה, והמעתיקים לא הבין מה הוא! ומי יתן ויהיה בעיר מינכען קורא הדברים האלה וישיב לנו נוכחות.

ז) ר' יצחק הרופא (נב"י אינו שם פרטי כ"א צדיק באמונתו יחיה, כאשר כתב רש"כ במקום אשר נזכיר להלאה) שנזכר בתשובת ר"ז אל ר' הלל (למעלה עמוד 124) אפשר שהוא הרופא ר' יצחק בן מרדכי הנקרא מאישטרו גאיו (שעם זקנים דף ע"ז, שמדה גנחה דף כ"א) והוא maestro Gajo=Gaggio. מאישטרו הוא כנוי הרופאים כידוע (ועיין רשימתי ערך רמב"ן עמוד 1948 וצריך להוסיף שם: מצרף לחכמה דף ז'), ושם גאיו אין ספק אצלי שהוא שם לעז במקום יצחק, ואפשר שהוא diminutivum, כמו שמצאנו Peppo מן יוסף וכדומה, אמנם היותר קרוב אצלי (וכן כתבתי זה שנתים לידידי החכם שד"ל, והשיבני כי היא שבלה מסודדת ולא נהירא ליה) שהוא העתקת מלת יצחק, ואעידה לי שני עדים נאמנים, הא' הוא ספר כ"י בל' איטלקי ומכתב עברי סקאליגער 10 (ואינו ס' נתוסר, כאשר כתבו כל הרושמים ואחרונים ידידי הח' דוקעס שהיה בעיר ליידען) ושם נקרא מחברו משה די גאייו (בשני יודי"ן) די ריאיטי, והוא משה בן יצחק די ריאטי המפורסם בעל ס' מקדש מעט, כאשר אברר ברשימת הכ"י אי"ה במקומו מתוכן הספר (ועיין רשימתי הגדולה הנדפסת עמוד 1986), וכן נמצאו שמות Gaudio, Gajo בציליליאה (צונץ, צ. ג. 520, 522 G. lo Presti, הכהן? ושם 524). ויהיה גם זה לראיה שהיה עכ"פ ריב"ע איטלקי, ואין צריך להשיב על איש ח"ע בפתיחתו עמוד XXII שהרכיב ריב"ע הרופא הזה עם ר"י קמחי (עיין צונץ צ. ג. 464, וס' עמודי העבודה לר"א לאנדסהוטה אשר יצא לאור כעת עמוד 124, ושם במאמרי המתחיל ר' יצחק בר מרדכי וכו' נפל טעות קטן במכתבי אשר כתתי לו, ואעפ"י שתקנתיו מיד, כבר נדפס בו ביום, ושבשתא כיון דעל אתקיה פש, והוא שפי' האותיות לר"י הכהן כאשר לכבוד ר' מרדכי קמחי, ודברי: הוא בלי ספק, ייוחסו אל ר' מרדכי לא על בנו ר"י). אמנם רש"כ כתב במ"ע איזראעליטישע אננאלען 1839 עמוד 86 שהוא ר' יצחק הרופא אבי רבי בנימין הנזכר במחברת התופת והעדן, ואמר שנראה ממכתב ר"ז שהיה רופא של האפיפיור בוניפאץ השמיני, וכן העתיק מאגרתו: Da kam zu mir der Schwager des Arztes des Pabstes R. Isak ꝛc ואנו לא מצאנו habe ich dem päbstlichen Arzte nachgegeben. למעלה (עמוד 124) זכרון האפיפיור כלל, וא"כ עקר אשר מן הספר, ולא ידעתי האם כ"כ ק"ס שכח להעתיק המלות האלה, או אם לא נמצאו בכ"י שהיה לפניו!?

וכבר לימדנו הח' הכולל צונץ (זור געשיכטע עמוד 461) שנהגו לצרף שם האב עם שם הפרטי בלי מלת בן והיה שם האב במקום שם משפחה (כמו בערבי אבן), כאשר עשו הרבה מבני עמנו קרוב לזמן הזה, ואין כאן המקום להאריך בו, אף שהוא ענין גדול ומפתח יקר בחכמת הביקור. אבל קרוב יותר לנהוג המנהג הזה בשנוי שם האב ללשון לעז, כמו Abram במקום אברהם, ואיצק במקום יצחק, וג'אקו במקום יעקב (עיין למעלה עמוד 148, ועיין רשימתי ערך ר' אברהם בן יצחק הלוי עמוד 693, וערך ידעיה הפניני עמוד 1282, וערך מנחם בן אברהם עמוד 1719, ומה שהוספתי עמוד 1983 על בונפוש' א ב ר ם הכותב כ"י אוצר המלך בעיר וויען נו' LXXVIII עמוד 94 שהיה הוא עצמו ר' מנחם בן אברהם בעל ס' הגדרים). א"כ לא תורחק ההשערה שר' יהודה שלמון היה בן שלמה ויהיה הוא אשר כתב לו ר"ז. אמנם מה שכתב הרק"ה שהיה יהודה ק ר ו ב ו של ר"ז לא הזכיר את מקורו. ועל ר' „שלמה נ"ע מברצלונה" הנזכר באגרת ר"ז אל ר' הלל (עמוד 125) אמר שם „ואלו בא לידך קונדרס ששלחתי לק ר ו ב י" וכו'. והרק"ה אומר שר' שלמה זה אולי הוא ה ר ש ב" א. אמנם זה א"א כלל, מאשר שכתב עליו נוחו עדן והרשב"א היה בחיים חיתו בעת כתב ר"ז הדברים האלה! ויותר קרוב אצלי הוא שר' שלמה זה הוא הוא ר' יהודה המכונה שלמה., ושנחסרו מלות ר' יהודה בן, כי כן כתב רא"כ עצמו בספרו על הרופאים עמוד 86 ר' יהודה בן שלמה במקום שם עצמו. הלא תראה שר' שלמה זה שאל את ר"ז על ענינים בס' המורה, ור"ז שלח בי' קצת פרקים לר' יהודה בן שלמה (עיין עמוד 123), אע"פ שחברם כבר „זה כמה שנים", ואינו נמנע שחברם בעד ר' שלמה אחד מברצלונא. ואם הם באמת שניהם, יקשה לומר שר' יהודה היה בנו של זה ר' שלמה ולא היה מזכיר ר"ז את האב באגרתו אל הבן.

סוף דבר אשאל את פני הח' ק"ה להודיע את מקורו שהיה ריב"ש קרובו של ר"ז ואם מלא שהיה מברצלונא, ולעיין עוד הטעם בכ"י במכתב אל ר' הלל היאך כתוב שם.

עוד לא נעזוב את ר' יהודה בן שלמה בלי העיר על מעין נרפש, מקור חתום וסתום, כשיטת ליליענטהאל הנשחתה, למען יקום איש מבין ויסיר המסכה הנסוכה ע"י איש נבער וישאב לנו מים טהורים! ברשימה הנז' כתוב בסי' 42: ת ו ר י ז ה ב העתקות (אויסצוגע) מספרי הפילוס' וכו' נעתק לעברי מר' יהודה בן שלמה Schargal מברצלונא, וגם שם בס' י א י ר נ ת י ב שער בהשערה שיתכן להיות מספרו כ"י הנ"ל. בהשקפה ראשונה אמרתי שההעתקות האלה הם חלק מס' מדרש החכמה ושם תורי זהב בדוי הוא מראש איזה מאחר, ושם שרגי לא ידעתי לכוונו, וגם ריב"ש לא היה מברצלונה. אמנם אחר שנתברר לי כעת

החכמה כ"י אשר היה מטוליטולא, תלמיד ר' מאיר הלוי (עיין ברשימת כ"י ליידען סי' 20 וספרי Jewish literature עמוד 305 הערה 20), ובהיותו בן י"ח שנים בעודו בספרד היו לו שו"ת עם פילוסוף הקיסר פרידריך (עיין מפתח האוצר 331), וכתב בסוף העתקה שהעתיק הוא ללה"ק: וכשהרלו הדברים לפני הקיסר שמח מאד בתשובותי ועוד היה בינינו שאלות רבות ותשובות ואין להאריך בזה הספר יותר, ואח"כ כמו עשר שנים נתגלגלו עלי דברים וילדתי לארצות של קיסר וראיתי תכונת מעשיו ועניניו וחכמיו וחקריו ופוסקיו ושופטיו ושוטריו ומאכל שולחנו ומושב עבדיו, והכל תלוי במזל ואני מתפלל לאל יתברך בכל יום להשיבני לארצי שלו ושמח כן יה"ר מלפניו אמן. עכ"ל. ובסוף ס"א מספרו מדרש החכמה (קודם בי' הפסוקים) כתב: ובתחלה חברתי זה הספר בל' ערבי וכשנתגלגל הדבר וילדתי לטוסקנה פייסו מעני חברי להעתיקו בלה"ק וכו'. ובמ"ב ברים ס' התכונה לאלבטרוגי כתב: ותכנו זה שהיא שנת שבע וה' אלפים (עיין היונה עמוד 32 ושם בטעות: בן שלמה, ופתיחתי האשכנזית לאוצרות חיים עמוד XII). אמרתי יותר קרוב הוא לומר שר"ז, אשר היה ברומא, יכתוב אל ריב"ם שהיה באיטאליא. אמנם במעט התבוננות (כי הוכרחתי לכתוב מאמרי זה זמן מעט אחר שבאו אלי העלים ממאמר ר"ז מהמו"ל) ראיתי שהשערתי זאת גם היא תקשה קצת לפי חשבון הזמן. הנה ר"ז מזכיר העתקותיו ופי' על איוב באגרתו לר' יהודה (למעלה עמוד 123), א"כ כתבה אחר שנת נ"ן (עיין למטה ליון מ'), ואיך יהיה הוא הריב"ם הכהן אשר כבר חיבר ספר גדול מלא חכמה על כל גדותיו בשנת ז'!

הנחתי ההשערה הזאת ואמרתי יש חזון למועד, אם נזכה ונראה אנה ומי כתב שר"ז היה מקהל טוליטולא, אז נחפש אם הוא טעות או זיוף, או כתב איזו ענין מקהל טוליטולא בהיותו שם.

ו) אבל נחקור עתה על ר' יהודה בן שלמה הנ"ל, האם היה איש הנקרא כן בברצלונה בזמן ר"ז. הנה ר"א אבולעפיא בספרו אוצר עדן גנוז כ"י [אשר הוא כעת באוקספ' ואני ראיתיו והזכרתיו ברשימתי בערך ר' יוסף גקטיליא עמוד 1462, והעלה הזה מרשימתי היה לפני בעל ביה"מ חלק ג' עמוד XLI, עיין ספרי בל' אנגלית עמוד 307] כתב שהיה מתלמידיו בברצלונה בחור משכיל ומבין ויקר מאד מטובי העיר ושמו ר' יהודה המכונה שלמה וכו'. ובאגרת אבולעפיא הנדפסת בס' גנזי ח' הקבלה להר' יעללינעק עמוד 17 כתוב: לכבוד הר' הנכבד החבר הנאמן ר' יהודה המכונה סלמון. והנה סלמון כ"ל שם לעז במקום שלמה, ודוגמתו נמצא בזמן ר"ז והלאה, כמו שלאמיאש במקום שלמיה, או ג"כ במקום שלמה, וכן שלמאש (עיין רשימתי בערך ר"ש פרחון עמוד 2384).

ויתכן א"כ שכנוי חנין (למעלה עמוד 121) צריך להיות חן?

ד) הנה ראינו שכל אנשי משפחת שאלתיאל וכן אין מהם גם אחד אשר יכונה לוי, ובעבור זה הארכתי באסיפתם, לבלתי תאמר מתעקש אני להטיל ספק בדבר הנאמר בכתבי יד ישנים, אשר נקרא בהם ר' זרחיה בן יצחק שלנו בשם ר"ז ה ל ו י, עד שיוכל האומר לאמר שאין ר"ז הלוי ר"ז שלנו כלל! וכן נסתפקתי באמת בכתבי תולדות ר"י כספי בענציקל' הגדולה של ערש (עמוד 67 הערה 48) האם רז"ה מבעל המאור בכ"י רש"ד (סוף מלחמת ה') הוא ר"ז שלנו. הלא תראה שגם רא"כ בספרו על הרופאים עמוד 86 לא קראו לוי, ובספרו במסעות (Itinéraires) עמוד 295 מזכיר ר' זרחיה הלוי מטוליטולא (עיין למטה) ולא קראו ר"ז בן יצחק וכו', גם בשיר בראש המאור (עיין לעיל עמוד 123) שהם שמו רק זרחיה ולא עוד. והח' צונץ (בהוספותיו לרשימת דעליטש עמוד 322) הפליא המאמר שר"ז שלנו לא היה לוי. אמנם מצאנו שמו ר"ז ה ל ו י מלבד כ"י דונגא הנ"ל עוד ברשימת כ"י פראוול נו' XLI (אשר נמצא עתה בסעמינאר בברעסלויא), ולא ידעתי אם הוא טעות המרשים הראשון או אם נמצא בראש הכ"י שנכתב בשנת רל"ה, וכן באגרת תשובה על שאלות ר' הלל (למעלה עמוד 124, 126). אמנם בכל כ"י האחרים המיוחסים לו נקרא בשמו ושם אבותיו ומשפחתו ולא לוי. אך מצאתי בהעתקותי מרשימת אסימני כ"י 252 זרחיה בן יצחק ה ל ו י ברצילוני, ולא ידעתי אם כתוב כן בכ"י עצמו, וגם כ"י זה איננו ישן (במאה הי"ו למספרם) וראשיתו: אמר א ם כ ב ר, נ"ל א ב ו נ צ ר! ואין מביאין ראיה ממנו. ע"כ אני אומר שכבר נ ת ח ל ף ל כ ו ת ב י ם כ"י ר"ז שלנו עם רז"ה הראשון או האחרון, ומלת הלוי באגרת הנ"ל נ ו ס פ ת ה י א ולא באה מקולמוס המחבר עצמו.

ה) ספק וערבוב אשר נולד בדבר עיר מ ו ל ד ת ו או מקורו של ר"ז. הנה בכותב כ"י נמצא מ ב ר צ י ל ו נ ה (עיין הגהתי במפתח האוצר עמוד 327), אמנם יתכן שתיוחס העיר לא עליו עצמו כ"א על אביו ר' יצחק או אבי אביו שאלתיאל (אם לא נאמר שבן שאלתיאל הוא כמו אבן שאלתיאל ר"ל ממשפחת שאלתיאל). אמנם לפי מה שנאמר למעלה (עמוד 121) נקרא „פעם אחרת" מקהל ט ל י ט ו ל א, ולא הודיע לנו הכותב הס' ר"ר ק"ה מקורו בפרט, וכן במ"ע לרז"ש משנת 1856 עמוד 354 כתב שפי' על המורה הוא לר"ז מטוליטולא, וכן כתב רא"כ במסעות (שם כנ"ל) שיש לו איגרת מרז"ה מטוליטולא לאהובו (ami) ר' יהודה בן שלמה מ ב ר צ ל ו נ ה והרק"ה כתב (למעלה עמוד 121) וגם ק ר ו ב ו ר' יהודה בן ר' שלמה שאל וכו' (ולא זכר קהל טוליטולא). והשקפה ראשונה אמרתי נהפוך הוא ובאמת ר"ז לא היה מעיר טוליטולא ולא נקרא כן, אמנם ר' י ה ו ד ה ב ן ש ל מ ה הוא הכהן המפורסם בעל ס' מ ד ר ש

42, לפי רשימת ליליענטהאל הנספחה, נמצא ס' הישר, והוא קרא את המחבר Berachja b. Schalviel המכונה גם כן רזיאל, והוא בלי ספק ספרו של אנטאנעפיא אשר נזכר בליטעראטורבל. (שם עמוד 382), ולא ס' הישר דקבלה הנזכר בתשובה המיוחסת לר' האי (עיין טעם זקנים 56 ועיין צונץ, גאָט' פאָרטרעגע 169). ואני אפונה אם באמת כתוב שם ברכיה בן שלויאל?

ג) ר"ז שלנו בן יצחק הספרדי היה ממשפחת שאלתיאל חן שנמצאה בברצילונה מזרע ר' יהודה בן ברזילי, עיין הערות הה' צונץ אל מסעות ר"ב עמוד 5, אשר הולך ומונה אנשי המשפחה, ובראשם ר' שאלתיאל הנשיא בברצילונה הנזכר בתחכמוני דף מ"ג ע"א (ואינו רבינו ש' הנזכר בשלשלת הקבלה דף ל"ט ע"ב ובטור א"ח ס"ס תקפ"ב, עיין קוה"ד דף י"ח ע"ב ולא העיר המו"ל שם מאומה*)). ונראה שאליה נתיחס ג"כ ר' שלמה גראציאן בן שאלתיאל בן זרחיה שמת בשנת ס"ז (צונץ, צור געשיכטע 408), עוד יש להוסיף ר' משה ן' שאלתיאל שהדפיס ס' מדע אהבה וזמנים לרמב"ם בכרכה קודם שנת ר"ם (עיין רשימתי עמוד 1873), גם מצאתי שם שאלתיאל חן אשר הביא צונץ משו"ת ריב"ש (ואינן אצלי לעיין בהם) בשו"ת כ"י אשר נלוו אל האגרות בדבר המלחמה הגדולה אשר הזכרתי בפתח דברי, ואני מצאתי בשנת תרי"א את כל הקובץ הגדול באוקספורד מוכרך בתוך ספרי ערביים שונים ועל ידי נפרד משם ונלווה אל קובץ עברי, והיה בדעתי לרשום פה ראשי פרקיו בכלל, אבל יוציאנו זה מעניננו, ע"כ ייחדתי לשו"ת האלה מקום אחר בעה"י.

ד) עוד מצאתי ר' אברהם בן שלמה חן שכתב מאמר על הקדמת העיפושית המתחיל: שוט שוטף כי יעבור (כ"י ווארנער בליידען נו' 40 ס"ז ברשימתי), ונ"ל שהיה בזמן המגפה הנוראה בשנת ק"ט, ויתכן שהיה בנו של ר' שלמה גראציאן, ויהיה שם חן העתקת מלת Graziano או להפך, ואתה תראה ברשימת כ"י הנזכר ג"כ שם גראציאן, אמנם אין כל זה כ"א השערה בעלמא אשר אציע לפני החוקרים לחזקה או להפילה ארצה.

*) ובכלל לא יצא שם ידי חובתו ויש מקום להתגדר, ולדוגמא אסקן בהעברה בעלמא ענין איזה אנשים הנזכרים שם: ר' דוד בן קלונימוס מלוקא לא היה ונברא משגגת הק', ר' יצחק בר אליעזר שנזכר בעוד הוא הלוי, ר' שלמה הבבלי שסדר סדור תפלות זה טעות, מורנו הר' פרץ הזקן הנזכר מבעל מגדל עוז הוא ר"פ בן אליהו (והתקון הזה אשר תיקן הה' צונץ בשנת תקל"ט, עוד לא נודע למו"ל כמחזור וסדר עמוד XXXIV, ואפשר שיעיז פניסלאמר המגיהים כתבוהו?!), ר' אליעזר מווירמזא הוא הר' אליעזר בן שמואל מתולושא והוא זקנו של ר' הלל בן שמואל ואני מסופק אם ר' הלל בעצמו עלה בווירמזא וכו' וכו'.

האנשים שם עמוד 142 מורכב עם הרז"ה ב"ה בלי סידור), אשר העתיק ספר הפלת הפילוסופים לאבוחמד אלגזאלי בצווי דון בנבנשת בן לביא בן שלמה בן לביא ז"ל (עיין מה שכתבתי ברשימת כ"י ליידען סימן 35). ונראה לי שהוא הוא תלמיד ר' חסדאי קרשקש מחבר הדרשות (כ"י בעיר בראדי) אשר דרש בעודו בעיר לימיש, והם דרוש לנשואין, לפי השערת הש' יה"ש (אשר היטיב להעתיק לי קצת העתקות מאלה הדרושים) הוא לנשואי בנבנשת ן' לביא, ונראים הם שידובר עליהם במקום מיוחד להם. ונראה שהוא הנזכר מאברבנאל בס' עטרת זקנים דף ס' ד' אנ"ד (עיין הוספות נוכן לרשימת דעליטש עמוד 322), אם באמת אמר עליו שלקח ספרא מרלב"ג?

עוד מצאתי ר' זרחיה לוי ספרדי תושב ווגירה אשר הגיה שער כוונת פרקי התורה הנדפס עם התורה ככתוב בראשו בדפוס שאב' (ובדפוס יעסניץ לא נמצא), וכתוב שם י"ץ אשר מלת ספרדי, ויראה שהיה חי בזמן הדפסת הספר שנת ש"ג. אמנם נראה לי שנדפס זה מכ"י (כאשר הדפיסו בשער ספר מקור חיים ר' שמואל צרצה ש"ץ זצ"ל! וע"כ חשב בעל ש"י שרש"ל היה ש"ץ, בהוסיפו המלות האלה אחר השם הפרטי), כי לא מצאתי שם אלספני לר' יהודה אלחריזי בזמן קדום כ"א בשער הזה בדפוס הזה (עיין רשימתי עמוד 1308) וכן בכ"י ואטיקאן 262 (ואין לפני כעת רשימת אסעמאני לעיין אם גם שם השער הזה שוגה מר"ז). ע"כ לא אחליט לאמר האם הר"ז הזה הוא הנזכר או אחר.

עוד כתב הש' דוקעס (ליטעראטורבלאטט 1849 עמוד 237) שראה בכ"י ביד בעל דברי חכמים וטעם זקנים מאמר פילוסופי לר' זרחיה הלוי אשר לא נודע עליו מאומה („ליבער וועלכען וויר ניכטס נעהערעס וויססען"). ואני אשאל את פני הח' המגיה ש' טעם זקנים האם נודע לו דבר על המאמר הזה.

ב) ידוע הוא שר' אברהם אבואלעפיא היה בזמן ר"ז שלנו, והיה גם כן ספרדי, ונקרא גם כן ר' אברהם מברצילונה (עיין דברי הש' לאנדויער בליטעראטורבל. 1845 עמוד 519), והוא עבר ג"כ בגלילות איטאליה הדרומית' והיה ברומא, וגם הוא כתב אגרת לר' יהודה בן שלמה מברצילונה (עיין למטה ציון ו'), והוא כתב קצת ספרים בשם בדוי זכריה (עיין לאנדויער שם). וכן מצאנו באיזה ספרים כ"י לר"ז שלנו זכריה במקום זרחיה (עיין לדוגמא בכ"י פארים 482 [או 382?] בליטבל. 1848 עמוד 811, והיטב תקן דוקעס), וכן נבאר מגד פי' הקאנון נדברנו בהעתקתו (ציון י"ס). ולא ידעתי מי היה הראשון אשר החליף השמות האלה, אם יהודי אם נוצרי, אמנם המוקדים האחרונים הרכיבו את שני האנשים האלה ואין להאריך בזה, רק אעיר עוד, שבכ"י מינכען

הנכון), מי הוא זה ואיזהו שנתפש על קורות חייו ונדרש על ספריו, שהיו נגנזים בגניזה אשר לא תורה על ממתם? דע ידידי שעל שאלה כזאת התשובה קצרה מאד, או ארוכה ביותר. הלא כמוהו היו חכמים רבים מבני עמנו במאה הבאה אחר מות הרמב"ם (המאה הג' לאלף הה' למספרם), מהם אשר כלו ימיהם בדרישת החכמות החצוניות והעתקת ספרי הערביים והנוצרים ללה"ק והכניסו הענינים האלה בתוך ביאורי תנ"ך ופירושי אגדות התלמוד, ואם גם הם לא היו הראשונים, כי כבר קדמו להם ראשי ואבות המעתיקים בימי הרמב"ם, כמו ר' יהודה אבן תבון ומשפחתו (עיין פתיחתי האשכנזית לגוואלתו), וגם במאה אשר הנז' לא פסקה מלאכת ההעתקה והדרישה הנ"ל, אמנם עקר המלאכה הזאת היה במאה הנזכרת בספרי הפילוסופיאה, ובפרט ספרי אבן רשד (אשר כל תפארתו והצלחת רבים מספריו היתה רק על ידי המעתיקים העברים כפי עדות הס' מונק ורענאן), וכבר צרף ר' שמואל אבן תבון ג' מאמרים מב"ר (והג' נתיחס לבנו של א"ר) לפירושו על קהלת (וא' מהם נמצא בס' שער השמים הנדפס כאשר הראיתי ברשימותי), וכן בס' התכונה והרפואה (ואני זכרתי קצת שמותם במאמרי יידישע ליטעראטור סימן י"ב כ"א וכ"ב). הנה בלתי ידיעת חייהם ומלאכתם לא תובן היטב המלחמה הגדולה והקשה במאה הזאת בין התורה והקבלה והחכמה אשר הולידה את חרם הרשב"א הידוע בשנת ס"ו ושקטה ע"י גרוש צרפת הגדול. ואין פה המקום להרחיב בענין הזה, כי הוא כמעט היותר נחשב בעיני מכל פרטי חקירות בקורות עמנו ואמונתנו, כי הוא המקור אשר ממנו נובע מלבנו ועניננו בזמן הזה, וע"כ שמתי מגמתי זה בי"ב שנים שעברו לדרוש בפרטי חיי המעתיקים ובספריהם אשר זכרונם לרוב ימצא רק ברשימות וספרי הנוצרים, גם זכיתי לראות כמה מאות מספרים כאלה בכ"י. ועד היום לא באתי אל המנוחה לצרף הדברים בספר מיוחד כאשר יעדתי, כי יוסיף דעת יוסיף מכאוב יאמר גם על הדורש בדברים כאלה באמונה! אך כוונתי בזה יודע לך על ידי הגיונים הבאים אשר כתבה עתה אליהם בלי התגלגלות ארוך על דברים קצרים.

א) ר' זרחיה אשר הוא ענין דרישתנו הפרטית נתחלף לקצת החוקרים (ולפי דעתי גם לסופרי ספריו בכ"י, כאשר יתבאר) באנשים אחרים יותר מפורסמים אשר שמם זרחיה או זכריה, כאשר העיר כדרכו בקיצור ראש החוקרים צונץ, במאמרו במ"ע לרא"ג ח"ד עמוד 190, אשר היה לעינים לכותבים אחריו (אף כי לא הזכירוהו בשמו, וקצתם באמת לא ידעוהו). ואלה הם: ר' זרחיה הלוי בן יצחק גירונדי בעל המאור המפורסם (עיין למטה בדברנו על העתקת הקאנון), ור' זרחיה הלוי בן יצחק הנקרא סלדין, שהיה בימי הויכוח המפורסם (הוא הנזכר בשבט יהודה עמוד 68, 70 ד' האנאווער, ובשמות

נראה כי מאמר הספרי והילקוט אשר שרשו במכילתא (אם גם לא נמצא לפנינו שם) המתאימים ונמצא כי הדברים נוסדים על פי המדרש ולא מפי מין יצאו, והקנאי וההולך בדרכיו עתידים ליתן את הדין בהסכם דברי מאמין לדברי מין. עיקר המאמר נבנה על הפסוק מדבר שקר תרחק ופירשוהו לאזהרה לפרוש מהמינות והביאו עליה הפסוק דקהלת ומוצא אני מר ממות וגו' והוסיפו ואומר (הר"ר כל"ק השמיט שתי פעמים מלת ואומר כאלו לא נמצאה בספרי וילקוט ליפות ההשערה הנפלאה מדבר הוספת מין) והמלך ישמח באלהים, ודעתם על הפסוק בשלמותו והוא (תהלים ס"ג י"ב) מוסיף והולך: יתהלל כל הנשבע בו כי יסכר פי דוברי שקר, והמדרש תמך על זה יסודו כי נכללה מינות בדבר שקר כי מענה הפסוק הוא כל דוברי שקר על האלהות והיא המינות. *) א"כ מה יכריחנו פה לשנות הגירסא ולהפוך הדברים ולעקרם ממקומם ולשומם בפי מתנגד? אין זה כ"א דרך ידעוני המדבר מתוך שפיו ומלבו יוציא מלים בלי מופת ובלי ידים מוכיחות. והאנשים האלה ההם ידריכו אותנו ויהיו לנו למורי דרך לאמר: כזה ראו והתקדשו? הם ירחיבו פה ולשון לחרף ולנאץ את כל הספר מדרכם? המעטים ישאמנה כי יאשמו כי הם יבחרו ולא אלהי אמת הבוחר באמת אשר הוא אמתי ולא יאה לכזב לו כמאמרם ז"ל, הם ישימו גבול לאמר עד פה תבוא ולא תוסיף ופה ישובו מחקרי לבך? הנה ידעתי נאמנה כי חכמת הבקרת והמשפט על יושר הגרסאות והנוסח עמוקה היא וצריכה יישוב הדעת והבנות רבות לבוא עדיה ולהשתמש בה כראוי למען לא נכשל ולא נתן מכשול, ולעולם יזהר אדם מהרוס אליה וינקה את נפשו מכל גיעולי התאוה למצוא בספר ההוא כמבוקשו ולהגיה ולשנות להקדים ולאחר כפי העולה על רוחו, רק ידרוש מתוך הספר אשרי כונת ותכונת מחברו, ואם על פיהן נראה לו לנטות מנוסח הערוך לפניו גם אז לא ימלט מדרישה אחר דרישה וחקירה אחר חקירה, וגם אחרי כן לא ישלים את דבריו ולא יוציאם מגדר הספק. זה הכלל נוהג הן בידיעות אחרות הן בדברי משנה, הן בספרי חול הן בכתבי קדש. ומי אשר ירהיב בנפשו לגשת אל כתבי הקדש לנקותם גם אותם מכל סיג השגיאות ישמור את נפשו בשמירה מעולה עוד יותר וידע כי אדמת קדש היא אשר תדרך בה רגלו ולא ימהר לשוחה למרחק וישקול כל מלה וכל אות במאזני צדק עד כי יכריעו הכף מופתים ועדים נאמנים. גם יסוד זה נכון כי תורת משה נעתקה ע"י סופרים ומושגחת מן המבקרים ובעלי מסורה בשקידה עצומה יותר מן הנביאים והכתובים, ועל כן

*) ובמכילתא בספרינו נשמט הדרש הזה המובא בילקוט על שמה ונכפל בספרי, ונרשם רק הפסוק מדבר שקר תרחק וגו' ולא יותר, ובודאי השמיטוהו הסופרים אולי מפני היראה אלא להבאים ריסם בעיני העמים. ובכר מלאנו מאמרים ברבה ומובאים בילקוט בשם מדרשים קדמונים ונשמטו במקורם פעם בזמן פעם מפני סבה מן הסבות.

יד בכל מקומות מושבותם? בראשונה ידבר (דף 75 והלאה) על הפי' לירמי' המיוחס לר"י קמחי אשר דברתי עליו במחלק הראשון דף 110 גם במחלק הזה השני דף 98, וגם הוא יביא עדים כי הפי' ההוא איננו לר"י קמחי, והוא מביא את שמות החכמים אשר הזכירם המחבר ובתוכם ר' ישראל בר יוסף אשר חשבתי היותו תלמיד הרא"ש אבי בעל ס' יסוד עולם, גם בתוכם החכם ר' שלמה בי' בן היסמן ז"ל כי הוא החכם ר' שלמה בר"ו בן קרח ש"ץ אשר הבאתיו על פי הר"ר בנימין זוילנשטעטער, וקרוב בעיני כי הכתב שם משובש ע"כ קרו החכמים. השנים אשר ראו את הספר בקריאתם זה מזה ומה שזה קורא היסמן קרא זה קרח ש"ץ ואני כבר ערכתי השערתי כי הקריאה הנכונה: אדרת ש"ץ, והנכון היודע. עוד מובא שם ס' שערי צדק לר' יונה, זכור מה שכתבתי בכרם חמד מחברת ה' דף 48 וידעת כי הוא הס' הנקרא בשם שערי תשובה לר' יונה בן אברהם הגירונדי. נר לי כי כל מה שהעתיק הר"ד מן מכ"י זה ומן מכ"י אחרים כמו השיר לרשב"ג והשיר הקטן לרמב"ע והמכתב השני גם השיר אודות התורה כולם אינם מוגהים כל צרכם. גם מדף 81 והלאה הוא מעתיק איזה שירים לר' יהודה הלוי ומניחם ערומים בלי פירוש וקשים הם על הקורא להבינם. דבריו על ההבדל בין דרך רד"ק לדרך ר' יוסף כספי בחכמת הלשון מושכלים המה ועולים שם בקנה אחד עם דברי בתולדות הרד"ק. סוף דבר נחזיק טובה להר"ר ל"ד המקבץ נדחי ישראל.

נפן נא אל דברי הר"ר רפאל קירכהיים, והנה הוא עורך לפנינו דברים אחדים על שם איש לבב מאנשי הונגרי והם השערות כי יש דברים נוספים בספרי התלמוד והמדרשים גם בספרים אחרים מאנשים אשר באו אחריהם ובאו מן הגליון אל תוך הספר והשחיתו הכונה. וכל איש בן דעת יודה לו בזה. והנה ההשערה השנית (דף 120) על דבר המאמר ולא מלינו וכו' במ"ת לרמב"ם ה' יסה"ת פ"י (כנ"ל) ס"ד היא נכונה בלי ספק, והעד עליה כי כל דברי הפ' הזה הם דברי הרמב"ם בעצמו בפתיחתו לפי' המשנה ושם לא נמצא מאומה מן הדבר שחזר הקב"ה מן הבטחתו הטובה אודות בית ראשון. וכבר שמעתי גם אני זה שנים את ההשערה הזאת מפי לו משם החכם הזה אשר שם דירתו בארץ הגר וכתבתיה על הגליון. אך ההשערה הראשונה אשר הולידה גם אותה החכם ההוא על המאמר בספרי וילקוט (דף 119) הנה היא רחוקה עוד יותר מהשערת החכם ההוא בעצמו בפסוק הראשון של תורת משה לקרוא את המים ואת הארץ במקום את השמים וגו' המובאת בחלוץ ג' בשם „שמעתי", כי ידוע תדע כי כל ההשערות האלה בבטן אחד כוננו ולב אחד הולידן הוא הר"ר . . . הקנאי שלא ברצון חכמים (ירושלמי סנהדרין סוף פ"ט), הוא ההופך שולי הקערה על פיה הקורע והתופר כרצונו בונה וסותר מוחק ומקים כאות נפשו השם קידושין לגרושין המבלבל הגיון הרמב"ם ותבונת האפודי כאשר לבו חפץ. ועתה

ובדבר פי' בשושנים סוגה בשיר רז"ה בעל המאור אשוב כי דברי אשר הבאתי לך דף 8 יהיו קרובים אצל כל שופט צדק מדברי הר"ר שד"ל דף 181. אך הדבר איננו יקר הערך ואין הדבר שוה כי יצר להחכם אוהבנו הנ"ל וכי יתאבל אשר הבנת שירי קדמונינו הולכת ומתמעטת, ובפרט אם פירושו קרוב אל האמת אך איננו משיג אותה. ומי הבין בזמנים החולפים את שירי הקדמונים ומי הביט אליהם בעין פקוחה? כדומן על פני האדמה נחו באשפתות ואין דורש ואין מבקש, ורק בימים האלה ירבו החוקרים אחריהם.

עוד יש לי להעיר כי המכתב אשר הביא רל"ד (דף 194) מתוך דברי המאירי בספרו משיב נפש הנה גם אני גליתיהו בקהל בשכבר מתוך ס' לוית חן לר' לוי בן אברהם (החלוץ מחברת ג' דף 17) ומתוך דברי שניהם תתברר הנוסחא הנכונה.

בזה ובזה ראיתי עוד דברים טובים ומועילים בתוך הבונין השמנה הראשונים הנזכרים עד עתה לפני ואשמח בהם מאד, ואתה תתהלל בו כי ביגיעה ובשקידה אספת הדברים אל אוצרך - ובצע כסף לא לקחת, ובסוף הוא לא חסת על הונך והזלת מכיסך למען יבואו הדברים ממרחק אל ידך ותביאם תחת מכבש הדפוס. יהי עזר השם בידך ותבצע את אשר יזמת לעשות ויצליחך בכל אשר תלך כנפש המכבדך כערכך.

ברעסלא יום ג' ב' שבט תרי"ז לפ"ק. אברהם גייגר

24.

ציונים
לתולדות ר' זרחיה בן יצחק בן שאלתיאל חן

מאת משה שטיינשניידער.

פתח דברי להגיד לך הקורא שאין כוונתי בציונים הבאים לכתוב תולדות הר"ז, כי נראה לי שעוד לא נתבררו קורות חייו ומספר ותוכן ספריו בשיעור הנצרך לכותב תולדותיו. אמנם ראיתי בהדפסו מקרוב קצת מאמריו בס' ס"ג ובאוצר הזה על ידיהם נולדו לי ספקות חדשות, ע"כ אמרתי להביא ציונים קצרים, ולאסף על כל מה שנודע ונתברר ומה שנזכר ממחברים אשר כתבו עליו בספריהם, ולהציע ספקותי ולשאל מאת החכמים אשר תשיג ידם לראות ספריו כ"י למשש ולחקור עליהם ולהודיע דעתם והכרתם.

אמנם אם תשאלני מי הוא הר"ז הזה, אשר כמעט שמענו את שמעו ולא נשאו שמו על שפתם דורשי הדורות מבני עמנו הראשונים, בעל היוחסין, בעל השלשלת, בעל קוה"ד (ואף בעל ש"י אשר שאב ממקורי הנכרים לא זכר את שמו

הכין לב ונטהר עצמנו מכל חלאה טרם נגש אל הקדש פנימה וטרם נחגור עוז להגיה ולשנות. אך מי זה אשר יעיז מצחו לאמר: הן יש לאל ידך לשנות ולהגיה בספרי הנביאים והכתובים, אך חומה נצורה דלתים ובריח בספרי תורת משה לא תקרב אליה וכל אות ומלה הנמצאות בה קדושות הן, אל תתהלל בכוחך לגזור ע"פ שקול הדעת ומופתים נאמנים כי נפלה גם כה וכה שגיאה קטנה או גדולה על ידי סופרים במשך הזמן הרב, פן נקום עליך בחרב פינו ונגזור עליך חרם שמתא ונידוי ונבדילך מקהל ה' ונקראך כופר ומין? הן קם הר"ר שד"ל והוא חכם נכבד ומתון מתון ישפט ויבין את ההבדל בין ספרי כ"ד לספר תורת משה, והכלל הזה גם אנחנו נחזיק בו כגבר אחד, ויבואו אחריו הטובלים ושרץ בידם המתקדשים והשקולים בין שניהם ויתלו באילן גדול וישימו את הכלל הזה ליסוד מוסד למען ישפכו בוז וקלון על חכמים אחרים כשרירות לבם. והר"ר שד"ל בעצמו אמר כי שאותיות הקטנות אשר נמצאו בתורתנו כמו אל"ף ויקרא אל וקוף של יצחק קצתי כן באות משאת טעיות סופרים אשר השמיטו אחת משתי אותיות שוות הבאות תיכף זא"ז, הכי ימלט במשך הזמן הרב הזה כי לא באו גם טעיות אחרות אל תוך הספר ונשארו בו? היעטו במעיל חסידות לאמר כי נחה הרוח על כל מעתיקי ס"ת או רושם מיום ניתנה אל עם ישראל עד היום עד כי לא שגו מנתיב האמת אפילו באות ובנקודה? לא כן, על השכחה והמהירות ישאו נהים וקינתם, אך לא ישימו את עצמם לקדושים אשר בארץ המה על כי יגיהו רק בכ"ד יאמרו ויקדימו כפי רוח בינתם, ידברו על הרבה מזמורים כי חוברו בימי החשמונאים, על קהלת ודניאל כי כותב אחרון כתבם, על החלק השני של ישעיה הנספח אל הראשון, על כותב ד"ה אשר הרחיב לדבר כפי רצונו, וכל קדושתם כי לא יגעו בתורת משה ולא יאמרו כי נפלה בה שגיאה קטנה או גדולה ע"י סופרים בורים ולא ישלחו יד בה — בקרב קהל ועדה אם גם בקרב לבם ישכנו סברות ויעלו מחשבות לא שערום אבותיהם. יערכו נא החוקרים דבריהם זה מול זה כפי דעתם וכפי הוטב לבם, אך לא ישקו שפה כבעל זה את זה לאמר אני הקדוש ואתה הורס אמונות ויסודות התורה, אני הטהור ואתה מתאחז על שוליך. זה דרך הולכי רכיל לא דרך מבקשי אמת חותמו של הקב"ה. —

— והר"ר רל"ק ערך לפנינו מאמרי הפלוסוף והמעתיק ר' זרחיה הלוי הספרדי ומתוכם ראינו רגשת לבב החכמים בימים האלה, יהי שכר הר"ר רל"ק אתו ופעולתו לפניו, כי החכם ההוא תורתו אומנותו ובכ"ז הוא מקדים את אמונתו לשמים והתורה משולבת עם החכמה היא אשת נעוריו אשר דדיה ירווהו בכל עת והוא משתעשע עמה יום יום, לא סר מלדרוש אחרי כל כמוס וסתום גם הפיץ דעת בישראל בספרים מחוכמים, ואם גם רחקו בפעם בפעם דרכי מדרכיו, התורה היא רחבת ידים ולכל איש ואיש יש מקום לעבוד עבודתו בה.

די מירנדולה ולא היה בידי נכדו הנקרא בשמו יהודה אברבנאל אשר מת בשאלוניקי שנת ש״ע. וקרוב בעיני כי הנכד הזה לפילוסוף ר׳ יהודה אברבנאל הוא בן לבנו יצחק, כי כאשר תראה מן שירו המכונה בשם „תלונה על הזמן" הנדפס מגד 70 והלאה, היו לו שני בנים יצחק ושמואל ובנו הקטן הוא שמואל מת בן שמנה שנים ורק הגדול הוא יצחק נשאר לו, ויקונן אביו בכאב אנוש ולב קרוע על כי הבן הזה אנוש הוא בנפרד ולא שב אליו הביתה. ואם כנים הדברים כי ר׳ יהודה אברבנאל האחרון אשר מת בשאלוניקי בימי בחורותיו הוא בן לאותו האיש ר׳ יצחק אברבנאל בן המשורר והחוקר ר׳ יהודה אברבנאל, א״כ ברור כי אחרי נכספה נפש אביו אליו כמו עשרים שנה והוא אחרי שנת רמ״ג הגלים בידי הבן יצחק ליסוע מספרד. ויען כי אנוש היה יכול לשבת בארץ אשר נשבו בו אביו וקרוביו היא איטליה וילך לתוגרמה ושם נולד גם בנו יהודה ושם מת, וגם שם הנכד ההוא נזכר בכבוד. כל אלה לעדתי מדברי הרופא אמאטוס לוזיטאנוס.*) ואם תאמן ותאמר ומי הגיד לך כי ר׳ יהודה אברבנאל האחרון הזה הוא בן לבן ר׳ יהודה הראשון, אולי הוא בן בתו ונישאה גם היא לאיש ממשפחת אברבנאל? אומר לך כי מגורת האיש בארץ תוגרמה היא בעיני כמעט מופת חותך על השערתי. —

ואחרי הכ״א כשולי יסע הכ״ד הוא המאסף לכל המחנות ויאסף את אמתחתו ויזל הנה והנה שטה ושערה וקלן בגבולת אחת, ומי ראה כמוהו כתבי

*) ויען כי ספר האיש אמאטוס איננו נמצא בתוך מחנה העבריים להעתיק לך דבריו כתבניתם: Curationes medicinales, cent. VII. cur. 98: Jehuda Abarbanelius, magni illius Jehudae s. Leonis Abarbanelii Platonici Philosophi, qui nobis divinos de amore dialogos reliquit, nepos, quum ob pestem Thessalonicae grassantem ad muros juxta Calabros cum ejus familia se diverteret et ibi per mensem maneret atque postea in domum se reciperet . . . is vero aetate viginti septem annorum . . . tertiana . . . corripi coepit . . . suum diem obiit, non sine doctorum hominum dolore. Philosophiae namque, ut obiter hoc dicam, apud se librum justae magnitudinis, quem avus suus composuerat, reservatum habebat, cui de coeli harmonia titulus erat, non nisi longobardicis literis inscriptus, et quem bonus ille Leo, divini Mirandulensis Pici precibus composuerat, ut ex ejus prooemio elicitur, quem librum ego non semel percurri et legi, et ni mors immatura nepoti huic ita praevenisset, eum brevi in lucem mittere decreveramus; est sane opus hoc doctissimum, in quo bonus ille Leo quantum in philosophia valebat satis indicaverat, scholastico tamen stilo inscriptum.

עניים אתה תשמע אשר הביאו הטור י"ד סי' רמ"ז לפיוט נאות „שנאמר", אך הר"י בן הרא"ש הוא לא היה הראשון אשר העתיק במאמר הזה כמו בפסוק כי הוא היה רק מעתיק ונמשך אחרי דברי הרמב"ם פ"י ה"ג מה' מתנות עניים וז"ל שם: והקב"ה קרוב לשועת עניים שנאמר שועת עניים אתה תשמע.— גם לנכון הגיה הר"ל שד"ל (דף 36 עם 37) השירה אשר חבר ר' שלמה בן גבירול על חכמת הדקדוק והר"ש הכהן השאיר לנו ברכה רק חלק ממנה. וגם אני עוררתי על קצת התקונים האלה על גליון ספרי ועוד יש להוסיף עליהם.

ואלי דברי בשירת הפיט הגדול הזה הוא ר' שלמה בן גבירול זכור אזכור את חכמתו העמוקה וגדולתו בחכמת הפילוסופיא ואת קורות ספרו מקור חיים. הלא ידעת אם לא שמעת כי בימים האלה נשמע שמע הס' הזה מתוך דברי הר"ש בן פלקיירא בספרו מורה המורה, ולא ידענו עוד יותר עליו. ויקם הר"ר שלמה מונק ויודיע אותנו כי מצא הספר הזה מועתק בקצור בל' עברי מאת הר"ש הנ' בתוך כ"י פאריס ויאמר דעו נא כי הס' הזה הוא הספר אשר הזכירו בכבוד חכמי הנוצרים הנקראים סכולסטיקר בשם לטינו fons vitae, והנה הם קראו את המחבר בשם Avicebron וכדומה לו, והוא הוא אבן גבירול המשובח שמעו בגבולם. ואחרי כלות ימים ושנים וימצא גם את הספר ההוא בל' לאטין כ"י והנה הוא כדמותו וכצלמו, וגם חכמי הנוצרים הודו לו ויאמרו הנה האיש Avicebron אשר ידענוהו לחוקר נכבד ויחיד בדורותיו ואמנם חשבנוהו לישמעאלי הנה הוא מבני ישראל ולו נאוה תהלה. והר"ש מונק גזר אמר להדפיס את הספר, ההעתקה העברית עם תרגום לצרפתי והערות, ועינינו מיחלות ומצפות לו. והנה זה קם איש אחר ושמו הפרופ' Seyerlen וימצא גם הוא הספר בל' לאטין כ"י אשר גם הוא בפאריס ולא נכתב עליו השם מקור חיים הוא fons vitae ולא נזכר שם המחבר על מצחו, רק בסופו חתום Avicebrol והשם הזה קרוב עוד יותר אל אבן גבירול, וידבר על הספר דברים עמוקים בשני מאמרים הנדפסים במכתב תיאולוגי אשכנזי הנקרא בשם Theologische Jahrbücher היוצאים לאור בעיר טיבינגען, ועוד לא כלה דבריו. ובכתבו אלי כתב כי בדעתו להוציא לאור את הספר כולו בהעתקה לאטינית כאשר מונחת לפניו עם מאמר כולל בל' אשכנז, והוא מנשא את החכם הנ"ל למעלה ואמר כי אין כמוהו באמונות האלהיות במספר החוקרים וכי הוא כמו אשפינוזא בימיו. וגם אנכי מהרתי להודיע זאת בקהל כי הוא לתפארת ישראל.

תולדות הר"י אברבנאל מאת ר"א כרמולי (דף 47 והלאה) יקרה היא ומועילה, ולא אחדל מלהודיע מליצה יקרה בעיני, והיא כי החוקר הנכבד ר' יהודה בן השר דון יצחק אברבנאל מלבד ספרו הדיאלוגי חבר עוד ספר בלשון לאטין אשר נשכח זכרו ואולי נאבד, וקרא שמו de coeli harmonia חברו לבקשת השר

23.

Schreiben des Herrn Dr. Geiger an Herrn Ignaz Blumenfeld.

ראיתי קצת המאמרים אשר אספתם. אך אולך השני ואשתעשע בהם אחד. ולמען הראותך כי יקרים הם בעיני אספה אליהם איזה הערות עד כי יבורו ויתלבנו הדברים.

בצדק העיר הר"ר שד"ל (דף 34) על טעות הראשונים בעשותם כה וכה מאמר מתוך פיוטים ומרגלים בפיהם לפסוק בספרי הדת להר' אליהו: טועת

אני יוסף בר' יעקב מעוזיאל ששמעתי מפי זה החכם פירוש אלה הספרא בגולגלתא וכתבתיה בלשוני.

ויסוד יעקב.

פירוש ויסוד יעקב הוא שני דפים, ומה שלפניה הוא כ"ד דפים, ומה שמפסיק בין יסודי שהר"ם הוא קיצור מהספרים הזאת, ובראשה יש שיר וז"ל:

יברך שם אשר אין לו תמונה	ולמעונות שחקים הוא מעונה
ונשגב מחזותו כל-נשמה	וחכמתו גלויה גם צפונה
לאברהם בנו מאיר יצו עז	יבינהו ומפיו כל-תבונה
עזרהו עדי חלום. ומספר	שני חייו שמנה על שמנה
בזקנתו מקרואו עוניו	ביד מכה חדשה גם ישנה
ורב משה בנו מאיר סמכו	ושב גוו ככפה רעננה
ונדרתי לאל נדר בחליי	לבאר דת בהר סיני נתונה
ומה-דעתי לקדם בה גבירי?	וכל-חכמה למשה היא למנה
כשלוח מעט מים לגיחון	וערך נר לחמה או לבנה
כנוו אל היות אזר לחשכים	וכפו בנדבות רעננה
והן אחל יסוד דקדוק ופרוש	עלי דרך ישרה באמונה
ולא אזכיר אשר טעה בספרו	ואזכיר שם אנוש דבר נכונה
ודת משה ביד משה אפרש	והיא עדות יי נאמנה:

והנה נקדתי כמו שמצאתי בכ"י כשלוח מעט מים לגיחון, בשורק, מבנין משלוח, אבל יתכן ג"כ לנקד כשילוח, והכוונה כי כמי השילוח בערך לנהר גיחון, וכערך נר לחמה ולבנה, כן הוא ערך ספרו זה לחכמת האיש אשר הוא שולח אותו אליו להשוות. ונקדתי הלום בקמץ (ומשפטו בחטף פתח) מפני דוחק המשקל, והיה אפשר ג"כ לנקדו בחטף ולהעמידו בגעיא, כמו שכתבתי במבוא למחזור בני רומא.

ואחר השיר הזה ב' דפים ואלי הקדמה, והיא מענין ההקדמה הנדפסת, ואח"כ שמונה עשר דפים בחכמת הדקדוק, ואח"כ ג' דפים דקדוק הפרשה הראשונה, ואח"כ י' דפים פירוש הפרשה הראשונה (תחלתו: הגאון אמר כי בראשית בריאה ברא ה' השמים שהם כמו הקו וכו' ככתוב למעלה בקיצור), ואח"כ דף ואלי דקדוק פרשת אלה תולדות נח, ואח"כ ד' דפים ואלי הפירוש, ואח"כ דף אחד דקדוק פרשת לך לך, וברביעית הדף הפירוש.

נעשה עם בעל סדר עולם שאם היה אברהם (ר"ל שאברהם היה בפלגה כמ"ש שהיה בן מ"ח שנה) והנה אין מספר להם. והכלל כי אין ראיה מהשמועכין. ויתכן שפרשת ויהי כל הארץ שפה אחת מאוחרת וככה ויהי בעת ההיא וירד יהודה לפני מכירת יוסף. הר הקדם לקו השוה או למקום שנחה התבה בו והם הרי אררט. שפה אחת לה"ק והראיה אדם שנגזר מאדמה ושת כי שת לי אלהים וגם, ולא כן בלשון ארמית וקדר ואם דקדוק שלשתם קרוב. וימצאו בקעה שהיתה ראויה לדירת האדם וידוע כי רחב בבל מהקו השוה כמו אלי רחב הישוב שהוא כשערך כ"ג מעלות ושלשים חלקים מתשעים מעלות. אם התבוננו דרך הפשט ראינו כי לא נענשו דור הפלגה רק שנפוצו על פני כל הארץ הפך מחשבתם. ומגדל וראשו בשמים כדברי משה ערים גדולות ובצורות בשמים ונעשה זה בעבור שני דברים, האחד ונעשה לנו שם שיראו הדור אחרון שבאו אחרינו גבורתנו וכח מעשנו. והשני פן נפוץ-והנה יהיה המגדל לכל רועה חורש והולך דרך רחוקה כמו מגדל לתלפיות להראות המקום שלא יתעו הרועים לשוב אל מקומם ובא בדרש שרצו להלחם בשם ואיך יוכל אדם להגיע אל ראש גלגל הרוח אף כי אל גלגל האש והם תחת השמים והשמר איך יאמר ליוצרו מה תעשה ואיך ילחם אדם עם בוראו ועם נפשו ונפשו בידו והנה אין ספק כי נח ושם ויפת היו עמהם והם אנשי המגדל ביניהם רק הפשט שרצו להיות במקום אחד והשם הנכבד רצה בחכמתו שידורו בכל מקום כי כן כתוב ומלאו את הארץ והם דברי משה והם לא ידעו מחשבות השם. וירד ה' בעבור שהגזרות יורדות מן השמים אמר הכתוב ככה. ויאמר ה', אל לבו או אל המלאכים והוא הנכון והעד שאמר אחריו נרדה, והנה אמר עלהם ואז ירצוני. ויפץ ה' אותם בבלל לשונם שאחז כל משפחה לשון בפני עצמה ויתכן שהיה כן בשנה הראשונה או ספר הכתוב מה שהיה באחרונה אחרי דורות רבות וספר לנו זה שנדע למה אין לשון אחד לכל. וטעם אין לה ולד שלא יתכן להיות לה ולד בעבור שחדל לשרה אורח כנשים, והולד כלו מדם האשה בראיות גמורות, ופירוש עקרה כלותה שרש ועקר על דרך ושרשך מארץ חיים. ואמר וימת תרח בחרן אע"פ שלא מת רק אחר לכת אברהם ויתכן כמו שתים שנה להשלים עניינו כי כן דרך המקרא. *)

*) אמר שד"ל אחרי ראותי שנכתב בזה לידידי היקר מוה"רם מורטארה נר"ו, ראיתי ביד ידידי החכם אלמנצי הי"ו ב"י אמר הכולל כמה ספרים לראב"ע, ובתוכם שיטה אחרת לס' בראשית, ואין בה רק פרשת בראשית ונח ותחלת לך לך, ובסופה כך: ונעשה סגה כא ידעתי, ידוע שיש אויר מדינה טוב מאויר מדינה אחרת, עד שיהיו רבי הנולדים בה יפים, ושרש היפה במקום

עד כאן בא מצרפת, והנותריא בלשון אחר.

מרגיש זאת הברית שאקים היא שלא יכרת שם בשר כלל. וזאת היא הקשת וגאון אחד אמר כי השם חזק אור השמש לחדש אות הקשת כי לנכסה תהיה לעולם ואין לו ראיה. והקרוב אלי כאשר הגשם באויר ובראות השם יפתח האויר וכו' כנותן מטר על פני הארץ ואם השמים יתנו רביבים והנה הגשם ברשות השם והנה הראות הענן ויהיה אות הברית כדרך אם תפרו את בריתי היום העידותי בכם היום את השמים ואת הארץ, ואם שואל שאל למה האות בקשת, בעבור כי היא אות לעולם שיכלא הגשם. וטעם וראיתיה לעולם הוא רואה אותה רק כאשר הראו הקשת אתם תדעו כי אני רואה אותה וזוכר בריתי. וטעם וחם אבי כנען להורות שמעשיהם רעים והפך זה אבי כל בני עבר. ובעבור היות נח חכם גדול בעבוד' האדמה על כן כתוב איש האדמה, כמו קין. ויש אומרים שהוא כאשר באדמה כי הוא העיקר ובניו טפלים לו, וי"א אדוני האדמה כמו איש נעמי ואין זה נכון בלשון הקדש. וגם לקח גרגרים ונטעם והזכיר זה הכתוב בעבור מעשה כנען וכל זה שידעו ישראל כי כנען מקולל הוא מימות נח ואין ראוי למי שהוא ממשפחת עבר להתחתן במקולל והנה מצות אברהם גם יצחק על כן הצריך שמתרגם לתרגם בת איש כנעני כמו יהודה בין כנענים. ואמר בכאן אבי כנען להרע מעשה האב והבן. וירא חם כדרך וראה את ערותו ולפי דעתי שחסרה מלה כאשר אפרש במקומו, והנכון בעיני שחם ראה ולא חדש מעשה רק כנען עשה דבר והכתוב הסתירו ואין לנו לפרש ולחפש בדרך קבלה לדבר דברים אולי אינם אמת על נביא גדול. ויאמר ברוך ה' אלהי שם בעבור היות שם עובד השם וטעם למו לשם שיכריחנו לעבוד השם כדרך הגבעונים. למו, ליפת, והנה נמצא כנען עבד עבדים לכל אדם בעולם. והזכיר הכתוב וימת על נח, וידע כי אברהם אבינו היה בן נח (ר"ל בן נ"ח שנה) במות נח, רק גמר דברו; משפט לה"ק כאשר ישלים בזכר איש ישאל ממנו כמו ואתן ליצחק את יעקב ואת עשו ואתן לעשו את הר שעיר וכו' והנה השלים שם חם ויפת והחל מיפת והנה יון מבני יפת על כן-אמרתי בספרי כי אנחנו בגלות בני יפת ולא בגלות אדום. לא ידענו למה נקרא שם נמרד כי הנה לפי הדרש נקרא כלב מרד ודרך הפשט בעבור כי אמר הכתוב כנמרוד גבור ציד לפני ה' שהיה צד הבהמות ומקריבם לפני השם והוא החל להראות גבורתו על החיות והנה מלך על בבל אחר הפלגה הטעם מעת הפלגה. ויש לשאול הנה כנען הוליד גם את יבוסי ואמורי וגרגשי וחוי למה כתוב הכנעני החתי והאמורי, התשובה כי השמות הנזכרים היו גבים. ואמר בני כנען היו מעטים וכללם הכתוב במלת הכנעני. וי"א כי מלך היה פלג ובימיו נפלגה הארץ ויש לפרש כי נפלגו ימי האדם כי הדורות לפניו והם הבאים אחר נח היו כמו חמש מאות שנה והוא היה חצי זה, והנה הדורות הבאים אחריו ויש מחשבים אלה הנזכרים ואומרים כי שבעים אנשים היו בדור הפלגה והנה מה

מיד בלא עיכוב. והקימותי את בריתי אתך, למדנו מזה הכתוב שהשם כרת עמו ברית והבטיחו שלא ימות זרעו. ויאמר ה', דבר השם עמו במלאותו מלות המלאכים וזהו שיבא אל התבה והטעם שילך אל מקום התבה כי תקן אותה בסתר והסתיר הסוד מכל האדם, וזהו לקחת מן הבהמה הטהורה שבעה שבעה שהשם אוהב הטהור יותר מהטמא ואם הם מעשה ידיו כלם, גם בעבור שיעשה עולות בצאתו מן התבה והנה זה לאות כי לא אכל נח מהבהמה הטמאה ולא הבאים אחריו מהחסידים, וטעם באו אל נח מעצמם כדרך ויאמר ה' לדג. בחדש השני הפשט שהוא אייר. אמר מדקדק גדול שתהום ל' זכר לעולם ויפרש של' רבה דבר גדול והנה שכח תהום רוממתהו. וארבות השמים נפתחו כמו עשה ארבות ושפכו הראות בארבות. ויגוע מתו במהרה רגע אחד. נשמת רוח חיים באפיו דבק עם כל האדם בכל מקום שהיו מפוזרים. וטעם וימח להזכיר שלא נשאר כ"א נח ואשר אתו בתבה ומחות הזכר שלא הניח בן תחתיו. ויזכור אלהים חלילה להיות שכחה לקטון שבמלאכי השרת אף כי ליוצר הכל שאין שכחה נגדו, וככה אמר המשורר הנוטע אזן הלא ישמע, רק כאשר תראה טובת השם בארץ ידבר הכתוב כי זכר אשר הטיב לו בא לפני השם ובדרך סוד בגעת המערכת העליונה זה הוא הזכר על דרך ויכתב ספר זכרון לפניו והנה הרוח יבשה האדמה כמו ברוח קדים עזה כל הלילה. ויסכרו כמו ויסגרו רק לא יתחלף הכף בגימל אין אות מתחלף רק אהו"י לבדם וטית בתיו בבנין התפעל והא בתיו בסוף המלה בעבור כי יש להם דמות אחד. וטעם למשפחותיהם שפרו ורבו בתבה. נח החל לבנות מזבח לשם וטעם הניחוח שהניח הכעס והנה בזכות נח סרה הקללה מהאדמה להכות את כל חי הכלל, ועוד כל ימי הארץ יש אומרים כי לעולם היא עומדת וי"א כי יש לה סוף ועת והעד המה יאבדו ואתה תעמד וכבר רמזתי לך האמת בפר' בראשית. זרע, הקדים להזכיר מחית האדם. וקור, רביעית השנה ותחלתה בהיות השמש במזל גדי כי מאז יחלו הימים להאריך. וחם, בזמן עלות השמש בפאת צפון וחרף הרביעית הנשארה, והפך מעלות השמש לדרום בעבור כי לדרום פני הגלגל הגדול והוא סוד. ואחר שהעלה נח העולות התיר השם לאכל הבשר. ופשט אך בשר בנפשו דמו שאסר הדם. וטעם כי בצלם אלהים בעבור כי הבהמות והחיות לא נבראו ללמוד ולהכיר ה' ומעשיו ולהבין העומדים לנצח כמו האדם שנברא בעבור זה, והנה אם לא תשחט הבהמה היום ותעמוד ותחיה שנים אין תקוה לה כי סופה למות והיא לא נבראה רק בעבור האדם והנה אם תועיל לאדם שחיטתה אין הפרש בין שחיטה ומות ע"כ היא מותרת, והאדם אם יהרג טרם געת עתו הנה לא תהיה נשמתו שלמה כי אלו ארכו שניו היה יודע דברים נעלמו ממנו, ואלה הדברים צריכים פירוש ארוך. וטעם ואני הנני שאתם עשיתם מה שצויתי אתכם ואני בעבור זה אקים את בריתי לכל חית הארץ שם כולל לכל

פניו, אם היטבת דרכך תשא עיניך וטעם לפתח חטאת רובץ כמו שמור פתחי פיך. ונקרא היצר הרע רובץ בעבור היותו כמו לב האדם או טעמו לפתח ביתך יושב לחמני ילכך (?) כי העונש יקרא עון כי בעבור העון הזה העונש בידו, ואם יקרך עון בדבר הזה, גדול עוני מנשוא. ואליך תשוקתו ואתה תמשל בו והנה לפי דעתי תאותך אליו ותוכל למשול בו. וטעם בהיותם בשדה שלא היה הכונס (אולי צ"ל אביהם) עמהם והנה בעבור שנשפך דם הבל באדמה קללה השם כדרך ולארץ לא יכפר לדם אשר שפך בה, והנה כאשר לא תוסיף האדמה להצמיח כמשפטה לאביו יצטרך קין ללכת אל ארץ אחרת ולסור על פני האדמה והלא לפאת צפון. וטעם ומפניך אסתר בעבור שיש מקומות שיקבלו כח עליון יותר ממקום אחר כדרך אכן יש ה' במקום הזה, ודרך מפניך אסתר כדרך בשר המה. והיו ימיו כדברי המתרגם וי"א כי ק"כ שנה מועד קצוב לבוא האדם כמספר שנות השמש על פי חכמי המזלות ואיננו נכון כי שם היה אחר המבול ת"ק שנה ובעבור שבחרו נשים נולדו להם הנפילים וגם אחרי כן אחר המבול, ויש בדרש שבני האלהים מלאכים ירדו ממעלותם וזה רמז למערכת עליונה והמשכיל יבין. וטעם הנפילים שיפיל לב הרואה אותם שיתמה מגובה קומתם. וירא ה' בעבור היות הרע בגלוי וזהו המעשה, המחשבת כפשם גם היא הרעה כי לא ינחמו. וינחם ה' חלילה כי לא אדם הוא להנחם רק דברה תורה על דרך האדם כי המדבר הלא אדם גם כן השומע. ויתעצב אל לבו, והפך ישמח ה' במעשיו. ויאמר ה' אל לבו, כמו אמרתי אני בלבי ואלה הם דברי משה כי אחר כן גלה סודו לנח. מאדם, הזכיר בתחלה הנכבד ואחר כן הבהמה. ונח, הטעם הוא לבדו והנה בניו ונשיו, בזכותו נמלטו.

ויתהלך חנוך א"ה כטעם אחרי ה' אלהיכם. כי לקח אותו אלהים, את והטעם כאשר כתוב בדברי אסף וכו' כמו בנדפס. ויש אומרים כי בני האלהים בני שת וכו' כמו בנדפס.

אלה תולדות נח איש ואשתו עלם דבר, כמו איש מלחמה, איש לא נעדר, והאיש גבריאל והחיות והיריעות אשה אל אחותה. ויסגר טעמו שסגר ה' כל התבה ולא נפתח' בעבור היותו במים והפך זה ויסך אלוה בעדו, גדר בעדי ולא אלא. בין אלהים (פי' פסוק ט' י"ז) כדרך והיה יחזקאל לכם למופת. (כתוב בגליון: ע"כ מצאתי בדקדוק ומכאן והלאה הפירוש). התהלך גם כדרך חנוך שלא היה כמוהו ודרך התהלך את האלהים מעלה גדולה והתהלך לפני שכל הליכתו בעבור השם כאשר כתוב ויקרא בשם ה'. וטעם לפני האלהים בסתר כפי מחשבת האדם והנה בלבו חמס והעד ויחמוס כגן חכו. וטעם את דרכו כאשר רמזו קדמונינו שהלך כל מין לשכב עם מין אחר, וטעם לאמר האלהים בעבור את האלהים התהלך נח וכל מעשה השם ע"י המלאכים הוא והם גלו לו הסוד במצות השם הנכבד. והנה רוחב התיבה שישית האורך והגובה עשיריתו. ויגוע מיתה

גם אם לא נהרהר איך עשה (בעל אהל יוסף מדבק לפשט עם כתנות עור וכו').

והנה עתה אגלה לך ברמז סוד הגן והנהרות והכתנות ולא מצאתי לאחד הגדולים זה הסוד רק לר' שלמה בן גבירול ז"ל שהיה חכם גדול בסוד נפש. עדן הוא העליון והגן המלוא ההמון כמו נטעים והנהר כאם לכל הגויות וארבעה ראשים הם השרשים והאדם החכמה שקבלה שמות וחוה כמשמעה הכוח החיה, והנחש המתאוה גם השם יוכיח שהוא מגזרת כי נחש ינחש. עץ הדעת המשגל ומן הגן כמו והנה הצמח בעפר וזרע האשה וסוף כראש העולה וסוף הפי ראש לומם וכתנות עור מפורש שהוא הגוף וגורש מגן עדן לעבוד את האדמה אשר לקח משם כי זה כל האדם ועץ החיים דעת עליון וכתוב עץ חיים היא למחזיקים בה והכרובים הם המלאכים ולהט החרב נמשל לשמש. והנה נראה בסוד הזה כי נשמת יודע דעת עליון עומדת עם כסא הכבוד מתענגת על השם הנכבד והנורא. יש לעולם זמן קצוץ ועבדו לעולם וישב שם עד עולם. ויגרש כאשר גרש את האדם השכין מקומו הכרובים. ומקדם ממזרח כי שם פתח הגן באמת ובסוד (הל' הזה הביאו בעל אהל יוסף ופרשו). ומלת כרובים צורות, ואמר יחזקאל פני הכרובים והוא השור שהזכיר בתחלה על כן הודיעו כאלו נאמר על פני אדם ונשר ושור ואריה כי כרובים המה, וטעם הכרובים צורות מפחידות רואיהם ובידם להט החרב, וטעם המתהפכת שיש לה (אולי צ"ל להט, או צריך להוסיף פיות) משני צדיה, והמפרשים כי על השמש דבר איננו אמת. מקדם פירושו ממזרח. ודע כי כל מה שמצאנו כתוב הוא אמת וכן היה ואין בו ספק יש לו סוד כי מאור השכל יצא הספק ומהשני העולה למעלה כי תנועת הספק לפנים היא גם עלה תאנה לאות ונקראה שלישי בשם הבחינה כי בתחלה יש כח בלי מפעל והמבין זה הסוד יבין איך יפרד הנהר ומה סוד גן עדן וכתנות עור גם יורה זה הסוד שיש יכולת באדם שיחיה לעולם המשכיל יבין כי זה כל האדם. והאדם כאשר ראה שלא יחיה בגופו בעצמו לעולם הולך להחיות המין על כן אמרה קניתי איש את ה' ואין שם זכר מלת אלהים כי הנה נמצא בארץ בנין כאשר הוא במעלה בעצמים. ומלת טוב כלל וכן כתוב וירא אלהים את כל אשר עשה והנה טוב מאד, ורע חלק. ע"כ אמרה קניתי איש את ה' שקבל בארץ כח עליון לא ע"י המלאך ולא ע"י השם לבדו בכל התורה כלה חוץ ממקום אחד שאמר משה כי טרם תיראון מפני ה' אלהים בעבור שאמר פרעה ורב מהיות קולות אלהים; אולי מערער יטעון בעבור ה' אלהים אתה החלות, והוא באלף דלת. וי"א כי השם שעה אל קרבן שהוא מהחי ולא מהפרי שירד חוץ האכילה הבכורות והחלבים והאכילה העפר מזה ידעו איזה מנחה היתה רע (?) יש אומרים בעיני' (צ"ל והנכון בעיני כגי' במועוט, ואולי נשמט מהכ"י שיטה אחת והלשון איננו מובן) שהוא הפך ויפלו

המעגל. ובעבור שמלאו רבים תמות אמרו לולי שאכל מעץ הדעת לא היה מת וזה איננו נכון כי לא נברא על מתכונת שיהיה חי לעולם והעד שהיה צריך לאכלה רק מפרי העץ לבדו והנה הנה היו חייו בלא טורח ולפי דעתי שמאותו היום התחיל למות כי כאשר יגיע האדם אל רב כחו אז יחול שיחסר ויחלש וימותו אבריו יום יום. ויאמר לא טוב היות האדם לבדו, אל לבו, ומשה כתב זה, או אל המלאכים. וטעם עזר כי האדם צריך למי שיעזור אותו כאשר פירש קהלת טובים השנים מן האחד. ויצר, ובצר יצר כחבריו. כל חית השדה, שם כולל לחיות ולבהמות שהן ביישוב. וטעם לראות על המלאכים. הוא שמו, כפי תולדתו. יש אומרים כי מצא שב אל השם הנכבד והנכון בעיני שהוא שב אל אדם כאלו אמר ולעצמו לא מצא. אמר ר' משה הכהן כי תנומה פחותה משינה ושינה פחותה מתרדמה. אחת מצלעותיו כצלעות המשכן שהן שתים, ותחתנה מקומה. וטעם והיו לבשר אחד שיתדבקו וישובו כמו שהיו. ערום מכל חית השדה ולא מהאדם. ולא יתבוששו בעבור שההפרש בין זכר לנקבה הוא בערוה. אמר הגאון כי הנחש לא דבר רק מלאך דבר על פיו ואחרים אמרו כי השטן שהוא שר דבר על פיו, וראית הגאון כי לא יתכן לדבר הנחש בלשון בני אדם כי עקרו החכמה ועוד כי אין איברי הדבור מוכנים בו לדבר. ואמר הנחש אלהים כי איננו יודע השם הנכבד. והאשה הוסיפה ולא תגעו בו כאשר הוסיפה אשת מנוח עד יום מותו, והנה נגע הנחש בעץ ולא מת על כן השיא האשה. והייתם כאלהים הם המלאכים. כי טוב העץ למאכל בעבור שיוסיף בשכל האוכל וזה טעם להשכיל. ותתן גם לאישה אחר שהודעתו שהפרי הוא מעץ הדעת על כן נענש גם הוא. ותפקחנה עיני שניהם כי ראו ערותם וכאלו היו עורים קודם אכילת הפרי. וישמעו את קול כי לא היה כאשר קולות ופירש לרוח היום ששמעו הקול לפנות ערב בהתנופף רוח היום על כן דרשו קדמונינו ואדם ביקר בל ילין. יש הפרש בין ספר ובין הגיד כי הגיד דבר אחד וספר שנה בדבר. וטעם האשה אשר נתת עמדי כי אתה היית הסבה כי נתת עמדי הנותנת לי מהפרי. ופירוש ארור הוא על גחונך תלך. ובעבור מלת איבה דרשו קדמונינו כי הנחש התאוה אוה ופשוטו בעבור שסבבתה רע עליה ועל זרעם ינקמו ממך. ישופך כאשר יכך בראש כי הנחש אם לא יוכה בראש יחיה. עקב סוף הרגל. והנה השם לקלל הנחש ואח"כ האשה. וטעם עצבונך בענוי הבתולים והרוכך לעת ההריון ואל אישך תשוקתך תכספי ותתאוה אותו ויש אומרים תסור אל משמעתו. ואכלת את עשב השדה כי לא נברא בתחלה רק שיחיה מפרי אילני גן עדן. ויקרא אדם שם אשתו חוה בעבור שהוא צריך להזכיר והאדם ידע את חוה אשתו והוסיף הגאון בתרגום אשה בכל חי מדבר ואין צריך כי פירוש כל חי שהוא נכון לצאת ממנה כי הכללים שמורים אין לנו לחפש. כתנות העור ואם היא ארגנת שהיא שמה רק על דרך הפשט שזה מעשה

הגשם למעלה והאדם לפנים, והגלגלים לימין על כן פני האדמה נכבדים מכל הארץ. כבר הזכרתי כי טעם עפר על העצמות שהם עומדות הגוף. ואמר נשמת חיים בעבור שאיננה מתה והנה חפשתי בכל ספרינו ולא מצאתי נשמה כי אם לאדם לבדו ואין טענה מהמכתב כל אשר נשמת רוח חיים באפיו כי הוא דבק עם האדם הנזכר למעלה כי כבר הזכיר העוף והבהמה והחיה ועוד נותן נשמה לעם עליה.

ואמר אחד מחכמי דורנו כי נפש מגזרת וינפש ונפשם והוא הכח המפרש שהוא נכבד על כן כתוב כי הדם הוא הנפש והנשמה מגזרת שמים וטעם ויהי האדם לנפש חיה שהלך מיד כמו החיות ואחרים אמרו שטעמו שנפש חיה היא בכח הנשמה כי הרוח והנשמה אללם שם מהנשמה. ואל תתמה בעבור שתמצא הנשמה נקראת רוח גם נפש כמו אף אלהים יסדה נפשי והרוח תשוב אל האלהים בעבור שתחלה ותמצא הנשמה עם הרוח והנפש, והרוח היא בלב וכן הנשמה במוח הראש אע"פ שעקרה כחה בלב. ושב עתה לבאר מה טעם ואד יעלה מן הארץ שהלחים עלים והזכיר בתחלה הנכבד באדמה והוא הגן כאשר הזכיר ועשו ארון לפני המשכן, ועדן שם כלל והגן בו. יש מפרשים מקדם קודם שיברא אדם ויש אומרים ממזרח לקו האמצעי באדמה שהם תחת מזל טלה ומאזנים. והנה נראה מדברי הכתוב כי לא נברא אדם בגן רק שמו שם אחר כן. ויטע ה' אלהים וכבר נטע ודרך הפשט אין לנו דרך לדעת איזה עץ הוא חיים ועץ הדעת ובדבר הסוד שארמוז לך באסכונה יתברר לך דברי רק ידענו כי יש פרי מועיל לאדם ומזיק, ומוסיף על שכותיו ומשחית מיד וככה ימצא בגשם האדמה ועץ הדעת להוסיף על תאות המשגל כי הנער לא יבין לתאות הנשים על כן נקרא המשכב ידיעה והאדם ידע את חוה אשתו. להשקות ע"י אדם כאשר כתוב לעבדה ולשמרה. אמר אחד מגדולי דורו שהוא פישון יאור מצרים ולא זה הדרך כי הנה גיחון גם פרת וחדקל הם נודעים ושלשתם באים ממזרח למערב ולא כן יאור מצרים כי הוא יוצא ממעיין שהוא בהר הנקרא הר הלבונה (sic.) והוא לפאת נגב מהקו השוה שהוא תחלת הישוב לפאת נגב על כן יגברו מימי יאור מצרים בתמוז ולא כן השלשה הנהרות הנזכרים והנה מקום זה הנהר לא ידענוהו. וטעם אשר שם הזהב שב אל פישון וככה שם הבדולח ואבן השהם שב אל פישון ואחרים אמרו שהוא שב אל ארץ החוילה. והזכיר זה הכתוב להודיע שזהו טוב שסמוך אליו הזהב גם בדבר הסוד הוא נכון כאשר אפרש. ועתה כאשר השלים לפרש הנהרות שב לפרש הכתוב בתחלה וישם שם את האדם וזה האדם שני פרצופין. והנה לעבדה להשקות את הגן ולשמרה שלא יכנסו בו חיות רעות. ויצו, לא יתכן לצוות השם מי שאין לו דעת נכונה, והנה אדם היה מלא דעת ובעבור שקרא שמות לכל העוף ובהמה וחיה ורק טעמי השמות כפי תולדותם רק לא היה יודע תאות

בצלמנו בעבור כבוד האדם כי כל הצלמים הוא עצם ואמר בדמותנו בממשלה, וטעם האדם בהא יש לו סוד ותוכל להבין קצה הסוד בפרשת כתנות עור. ויש להשיב כי אדם שם עצם ונקרא כן בעבור שנלקח מן האדמה והנה הוא תאר על כן האדם ויתכן שלא הזכיר ובכל חית הארץ בעבור שאין ממשלה על רבם כי אם על הרמשים הקטנים ולא על החיה שנקראת בהמות הנה נא בהמות אשר עשיתי עמך. זכר ונקבה שני פרצופין כאשר יפרש עוד וככה אמרו קדמונינו ז"ל. פרו ורבו ברכה שהאחד יוליד רבים. וכבשוה הטעם על הארץ כי הוא מושל בארץ, ורבותינו דרשוהו על האשה והוא נכון. הנה נתתי לכם לא התיר לאדם לאכול בשר רק שיאכל העשב ופרי העץ הוא והנולדים עמו ביום אחד. והנה יש לשאול למה אמר הכתוב יום השני בה"א ור' אדנים בן תמים אמר כי ביום הראשון היה אור ומושך כדמות הלבנה וההבדלה ביום השני כי כן דרך כוכב שמה והדשאים בשלישי כי נגה לאות על כל מאכל, והחמה ברביעי כי המשרתים תלוים בה וככה בכל מראותם גם הראות כוכבי המזלות כפי מהלך השמש לעולם ובחמישי כנגד מאדים ובששי כנגד צדק והוא מודה לחכם האומר כי יום הוא אלף שנים ע"כ שיתא אלפי הוי עלמא. ואם שאל שואל אחר שהזכיר בכל יום ויום עם כל מעשה כי טוב מה צריך להזכירו עוד עם הכלל והתשובה שיתכן להיות כל פרט טוב וכלל התחברם רע על כן הצריך לאמר את כל אשר עשה ועוד כי הוסיף מלת מאד על הכלל ולא על הפרט. ויכלו השמים והארץ רק הזכיר העליון והשפל וצבא השמים הם הכוכבים והמאורות הם המושלים וצבא הארץ החיים. ויכל לפי דעתי כי כלוי מעשה איננו מעשה כאלו אמר בהכנס יום שביעי כבר כלתה מלאכת יום ששי והנה נמצא כי ביום השביעי שבת מכל מלאכת ימי בראשית ע"כ אחריו מכל מלאכתו. אמר הגאון כי טעם ויברך שב אל השומרים שיהיו מבורכים וככה ויקדש אותו וגאון אחר אמר כי ויברך אלהים רמז ללחם משנה ויקדש אותו שלא ירד בו המן. ולפי דעתי שטעם ברכה הוא שהוא תוספת ביום שיקבלו כחות השומרים להבין מעשה שם, וטעם ויקדש אותו שלא יעשו בו קדושיו מלאכה וכתוב אחרי ה' אלהיכם תלכו וכתוב אשר על כן נוך, וזה טעם כי בו שבת. וטעם לעשות דבק עם אשר ברא אשר גזר ה' בחכמתו לעשות או יהיה פירושו אשר ברא אלהים בתחלה לעשות כל נברא כדמותו והנה הטעם על המינים שהם כללים. אלה תולדות השמים השב לפרש אשר עשה השם השמים שהם הרקיע והארץ שהיא היבשה איך הולידו וטעם בהבראם שגזר עליהם להוליד. ביום עשות, תקון. שיח השדה וכו' הנה הזכיר איך כי אד עלה מן הארץ. אמר אחד מגדולי ספרד כי האדמה היא היא ארץ ישראל והראתי לו ב"ם ואת האדמה אשר הם עליה והוא השיב הנה מלאנו בן גרשת אותי היום מעל פני האדמה, ואני עניתי כי פני האדמה נדרום כי שם פאות הנה והשלום בן הנכבדות, והנה תנועת

השלישי גדל עד שקבלה הארץ כח עליון להצמיח וביום הרביעי גדל עד שנראו המאורות והכוכבים וביום החמישי גדל עד שקבלו המים כח לשרוץ נפש חיה וביום הששי גדל עד שקבלה הארץ כח להוציא בהמה וחיה, וביום השביעי היה שלם וזה הטעם יהיה שבעתים שבע פעמים ע"כ אחריו כאור שבעת הימים והנה לא נוכל לכחש כי שבעה מעונות הם לשבעה המשרתים וידענו זה בראיות גמורות לא יבינום רק חכמי המדות. וטעם יהי מאורות שיראו ברקיע להבדיל בין היום ובין הלילה כי בשקוע השמש וסר נגה מעל פני האדמה והראות גם הלבנה ושלשה כוכבים אז יהי לילה. והיו למאורות הנכון בעיני כי זה הלמד איננו כלמד והיו לדם ביבשת רק הם מחדשים הימים והשנים כי הרגעים והעתות והיום והשנה וזמן התחברות ונסרת עם מסרת כמו המשרתים העליונים שיש להם מאה ועשרים מחברות הכל תלוי במאורות ובכוכבים, וממקום אחד וממשרתים או אחד מצבא השמים יוכל אדם לדעת הימים והשנים ע"כ והיו כולל לכל. והנה טעם יהי מאורות שיהיו נראים שיספור אדם בהם. וחכמי המדות מורים (ג' המוטעי מודים) כי השמש היא הבריאה הגדולה רק (המוטעט ל"ג רק) הלבנה קטנה מכל הכוכבים שהם בצבא השמים והמשרתים חוץ מכוכב חמה ונוגה א"כ איך יקרא הכתוב הירח מאור הגדול והתשובה כי הכתוב לא דבר רק כנגד האור הבא בארץ על כן לא הזכיר שם ירח רק מאור והיא אורה גדול בעבור היותה קרובה אל הארץ, וטעם לממשלת היום כי התבואה והדשאים תלויים בשמש וככה הבדיל והנחושת גם החיים גם הנולדים ובלילה הלבנה מושלת ואלה הדברים ידועים לחכמי הנסיון. ויתן אותם וגו' ביום הראשון היה בכח וביום הרביעי במעשה. ישרצו המים יולידו ויפרו והטעם שהמים יכינו הגוף לרדת הנפש. תנין דג גדול מאד בים הדרומי הוא הנקרא תנין וי"א כי תנין הוא לויתן. וטעם תוצא להכין המוסד לקבל כח הנפש שהיא בצמחים ובחיות ובאחרונה הנשמה העליונה באדם לבדו. נפש חיה שם כולל לכל מרגיש. על הארץ בהמה שהיא עם היישוב והרמש הוא כל רומש על הארץ וחיתו ארץ איננו בישוב, וטעם הישוב ברבות האדם. בצלם אלהים האדם עולם קטון או העולם אדם גדול כמאמר יחזקאל כמראה אדם עליו מלמעלה. נעשה אדם, הנכון בעיני כי השם שם כח בארץ להדשיא ובמים לשרוץ וכן בארץ אלה הנולדים מהם יאבדו וכללם עומד כאשר הוא כתוב בתחלת ספר קהלת, ואפס עומד בארץ רק אדם לבדו שנברא בצלם אלהים שהם המלאכים העומדים ואם האדם כדמותם על כן יעמדו על כן אמר השם למלאכים אנחנו נברא האדם, והנה נעשה הוא והמלאכים וידענו כי אין השם הנכבד צלם והנה עתה טעם בצלמנו והמלאכים שהם רבים כאשר כתוב בספר דניאל אלף אלפין ישמשונה ורבו רבבן קדמוהי יקומון והנה טעם בצלמנו כמו דפוס וכן כתוב ויולד בדמותו כצלמו והנה הבית כמו כלי לעשות. ויאמר הגאון כי אמר הכתוב

קדמונינו ז"ל נקרא שם מלא על עולם מלא. אמר הגאון ויאמר אלקים כמו וירצה דעתו שמחשבת הקדושים היא כמעשה. ור' יהודה הלוי ז"ל אמר הטעם בלא עיכוב ולא כלי ולא זמן ודברה תורה כלשון בני אדם כי הדבור יותר קל מהמעשה וכבר רמזתי לך האמת. ויש אומרים כי זה האור גנוז השם לצדיקים לעתיד לבא יום רביעי בעשותו המאורות וכוכבים ואחרים אמרו כי מזה האור נבראו ולפי דעתי שנבראה האור שהיה יום ולא כיום השמש זורח רק כיום מעונן וטעם כי טוב לנולדים באדמה. וזה ההבדלה היא בשם שקרא ליום ואיך יקרא לילה יום והוא הפך היום. ולפי דעתי כי הכתוב דבר כנגד כל הישוב כי הישוב ממזרח עד מערב שתים עשרה שעות ובהיות ערב לסוף ההוה בתחלת מזרח אז הוא בקר להוה בסוף הישוב שהוא סוף מערב והנה (גי' המוטעה והוא) יום אחד, והמשיב לזה לא אמר ראשון בעבור השם שהוא אחד ולהיות אחד יותר נכון החל לספור ימי השבוע. אמר הגאון כי המים על הרקיע כדמות המים שימלאו תחת קליפת הביצה והאמת כי פי' רקיע כמו וירקעו את פחי הזהב הלא תראה כתוב הנוטה כדוק שמים והוא הרקיע גם יקרא שחק והנה כלם קרובים בטעם כמו ואשחקם כעפר חוצות אדקם ארקעם בעבור היותם גופות דקות וחלקיהם שוים על כן והעוף יעופף על פני רקיע השמים כי פני הוא נגד המעלה. והנכון בעיני כי הארץ היתה מכוסה במים והרוח יבש המים מעל הארץ כדרך ויעבר אלהים רוח על הארץ וישכו המים אז נראה (נראה שחסר „היבשה") ובעבור היות הרקיע והוא האויר הרוח על הארץ כמעשה אור השמש כאשר יגיע על הארץ יתהפך למעלה בעבור עובי הארץ ויתחמם האויר הסומך אל הארץ ועל זה הדרך אמרו קדמונינו ז"ל מוציאים את האור מן המים והנה הרקיע הוא זה האויר (גי' המוטעה הקרה תחלת האויר הסומך עד כאן) והעוף מתעופף עליו ועליו כתוב וימתחם כאהל לשבת האדם תחתיו כמשפט האלהים (נ"ב האוהלים כגי' מוטעה) ונקרא שמים בעבור היותו עליון על כל הארץ. ויהי מבדיל כמו והבדילה הפרוכת ולפי דעתי כי הרקיע והיבשה נבראו ביום אחד כי כן כתוב ביום עשות אלהים ארץ ושמים והקדים ארץ על שמים בעבור שהקדים בתחילה שמים על ארץ. ויאמר אלהים יקוו המים, וכבר אמר אלהים וככה הרבה כמו וימטר עליהם מן לאכול וכבר המטיר. ע"כ כתוב עם היבשה וירא אלהים כי טוב ואין טעמ' מיום השני כי במעשה היום כתיב כי טוב כמשפט וטעם שנית על הכלל, וטעם אל מקום אחד בפאת מערב ומזרח וצפון ודרום (גי' מוטעה מערב גם בפאת וכו') ע"כ קרא ימים ולא ים אחד. תדשא כמו תצמיח והנה למדנו ממלת תדשא כי השם הנכבד שם כח בארץ להצמיח וככה ישרצו המים תוצא הארץ ותבואת השמש וגרש ירחים ויקשר מעדנות כימה (ע' איוב ל"ח ל"א) לפי דעתי שהיום הראשון היה אור ולא היה גדול וביום השני גדול עד היותו קצת הרקיע ונראתה היבשה וביום

ה' דברך נצב בשמים ודבר השם הם גזרותיו וכלם משמים ואח"כ הזכיר הארץ ואמר כוננת ארץ ותעמוד כי אין לה תנועה והיא לעולם עומדת כנגד הדורות כאשר אמר שלמה ואמר זה כתוב למשפטיך עמדו היום והעד כי איך יקרא אליהם והנה אינם. והנה פירוש בראשית היא לשם ראשית אין לו בעבור היותה גוף כי מה שאיננו גוף אין לו ראשית. ועתה אשיב לבך לדברי הכתוב כי כתוב במעשה בראשית עד סוף ויכלו, אלהים, ואח"כ ה' אלהים, ומעת שנולד קין חמלא השם הנכבד לבדו, ומלת אלהים נגזרת אמת שאינם גופות ולא בגופות והעד ואתה תהיה לו לאלהים וקדושי הארץ המקיימים משפטי אלהים בארץ גם הם נקראו אלהים ובני עליון ובעבור כי מעשי ה' ע"י המלאכים וכן וישלח מלאך ויוציאנו ממצרים ואיננו משה כי הוא דבר זה ומלאך פניו הושיעם, וכתוב הנה אנכי שולח מלאך ולפני זה ויסע מלאך האלהים. והנה השם הוא אלהי האלהים שהם המלאכים גם יקרא אלהים כי כן הוא להם, כמו מקום קדש הקדשים שקרא קדש כמו ואל יבא בכל עת אל הקדש ואמר שמעשה השם יראה על ידם יקרא אלהים כמו הלשון והשפה היא ללשונו ושפה אחת לכלם; בעבור שירצו האותיות יוצאות מהשפה והלשון תוך מקומם נקרא כן. ואתן לך משל ידוע בראיות גמורות שאין אור ללבנה כ"א מהשמש והראיה אור הלבנה אם יאמר ככה או יאמר ראיתי אור השמש הרבה שוה במעט ע"כ כתוב ויסע מלאך האלהים ההולך לפני מחנה ישראל וכתוב וה' הולך לפניהם יומם. ומנהג כל לשון איננו כמנהג לשון אחר כי הנה יש לשון שלא ידבר אדם לגדול ממנו רק בלשון רבים גם בלשון ערבית יאמר הגדול נעשה תחת אעשה ולא כן בלשון הקדש רק אם יספר על גדול ממנו יאמר בלשון רבים כמו ואם אדונים, מיד אדוניו, אם בעליו עמו, כי בועליך עושיך אע"פ שהוא אחד, והנה בעבור השני דרכים. אמר הכתוב בראשית ברא אלהים. ופירוש את השמים הם העליונים על הרקיע ואת הארץ שהיתה מכוסה במים כי גלגל האש למעלה על גלגל הרוח והוא למעלה על גלגל המים והארץ היא תחת הכוס ונמצא השם יבשה הרוח קלה מהמים המכסים את הארץ וכן כתוב בל ישובון לכסות הארץ. והשמים העליונים נקראו על לשון שנים בעבור שני מקומות המסבבות הגלגלים הנעים הנקראים ראש התלי וזנבו או בעבור היות אלו השמים לעולם למעלה מהארץ והשני למטה או בעבור הקדנים (גי' אבל יוסף שני קדני הגלגל). והנה הפירוש בתחילת בריאת השם השמים והארץ היתה תוהו ובוהו ורוח אלהים בעבור שמצא ה' להיות אדם בארץ שהוא העיקר שמך הרוח אל השם הנכבד והטעם שהרוח רחפה ויבשה מכדור המים כמו ויולך ה' את הים ברוח קדים עזה כל הלילה, או מרה משכת מים והיה האור. והנה הזכיר אלהים במעשה בראשית לבדו ואח"כ שם עם הנכבד סמוך אל אלהים כמו שהוא סמוך אל נראות בעבור כבוד האדם שנברא בצלם המלאכים וככה אמרו

הנולדים מארבעה שורשים גם הזכיר באחרונה האדם ואמר בסוף כי נשגב שמו לבדו בעבור כי יאבדו הכל: ועוד אמר ה' אדונינו מה אדיר שמך בכל הארץ וטעם הודך על השמים שהוא הבריאה הגדולה שאין גוף בריאה גדולה ממנו ואח"כ הזכיר הירח והכוכבים ואמר אחריהם מה אנוש כי תזכרנו כלומר איך שמת כבוד לבן אדם שהוא נבזה כנגדם ותחסרהו מעט מאלקים שהם המלאכים, והנה הוא חסר, וכבוד והדר תעטרהו בעבור כח הנשמה העליונה שנפח בקרבו. תמשילהו במעשה ידיך על אלה השפלים כאשר כתוב בתורה ורדו בדגת הים. ועוד כתוב בדניאל עיני לשמיא נטלת (ד' ל"א) ובאבות ויהי מורא שמים עליכם. ואשר אמר כי הנכבד בפרי התפוח הוא הזרע שהוא שומר המין גם זאת איננה ראיה בעבור כי זה מורכב ואין השמים ככה ועוד כי פרי התפוח שיצא למעשה נכבד מההוה בכח להיות. ואשר אמר כי האדום בביצה הוא החלמון ממנו יצא האפרוח הוא כזב כי החלמון מאכל הוא לו. ומה אוסיף עוד דבר? והנה כתוב בספר הגאון עצמו כי האדם אמצעי בין המלאך ובין הבהמה כי הוא דומה בנשמתו למלאך ובגופתו לבהמה והנה מה שיש למלאך יש לו ולא יוסיף עליו כי אם הגוף א"כ תהיה הבהמה נכבדת מהאדם. וגם' אשר אמר אם שאל שואל איך השכין כבודו עם בשר ודם שהם מלאים טנוף והניח המלאכים הקדושים והשיב כי הכבוד עם המלאכים כפל כפל' הכבוד שהשכין למטה. ואשר הזכירו קדמונינו שהאדם נכבד מהמלאך לא אמרו זה על מיכאל וגבריאל והמלאכים המשרתים לכסא הכבוד רק מהנבראים מאש ורוח בעבור צורך האדם והם אינם עומדים ואל יעלה על לבך שהמלאכים הקדושים הם גופות כלל והכתוב עושה מלאכיו רוחות אין פירושו רק הרוחות הם מלאכיו ישלחם למקום חפצו ואנחנו נסמוך על דברי משה שנתן כמה אותות ומופתים שהוא שליח הש"י ולא נוסיף ולא נגרע רק אם מצאנו דברים לאנשי המחקר שיתנו ראיות על דבריהם והם כדברי משה אדונינו נאמין בהם וככה אם מצאנו סודות בדברי קדמונינו שהם דומים לסודות חכמי המחקר אז נאמין. ע"כ לא נחקור מתי נבראו מלאכים או שדים ואם השמים נבראו תחלה או הארץ, רק נאמין כי הרקיע ויבשה והדשאים והמאורות ברקיע ושרץ המים ועוף וחיה ואדם נבראו היום קרוב מחמשת אלפים שנה ולא נחפש אם נבראו מים. ומצאנו בדברי חכמינו כי שמונה עשר אלף עולמות ברא הש"י גם זה נכון רק איננו כמשמעו והמשכיל יבין. וככה שתא אלפי שני הוי עלמא וחד חריב רק זה אחר הבריאה. והכתוב קורא אני אליהם יעמדו יחדו ופשוטו כי אני יסדתי ארץ בעבור כי היסוד למטה. והנה הארץ אם היא הנקדה היא למטה ממנה וכל השמים מכל צד עליה ואל תשוב הדבר כנגדך כי יש שמים תחתך וחכמי האמת מורים כן — ישמר על השמים שהם נכבדים שנבראו בימין. ובעת שיקראם לעשות רצון שליחותו הם יעמדו יחדו כעבדים לפני הש"י וכמוהו לעולם

הקלות אינם גופות וככה ובורא חשך כי החשך איננו רק העדרת דבר ובעל ספר יצירה יקראנה תמורה, תמורת חיים מות, תמורת עושר עוני תמורת חכמה אולת, והבל איננו דבר רק דמות העדרת דבר, ואנשי המחקר אומרים כי הש"י בורא תמיד התורה וכסא הכבוד ואין להם ראשית זמן ולא יהיה להם סוף. ועתה בכלל אתן לך כי משה אדונינו לא נתן התורה לחכמי לב לבדם כ"א לכל ולא לאנשי דורו לבדם כ"א לכל דור ודור והוא לא דבר במעשה בראשית כ"א על העולם השפל שנברא בעבור האדם ע"כ לא הזכיר המלאכים הקדושים. ואמר אחד מהגאונים כי המלאכים נבראו בעבור האדם גם ככה הכוכבים והגלגלים והוא לא עמד בסוד האמת שהמלאכים נקראים אלקים והכוכבים בני אלקים כי המניעים הגלגלים נכבדים ועומדים ולא יפסקו ולא יכלו ואיך יבראו הנכבדים שהם משרתי השם הנכבד והם במעלה העליונה בעבור הנמשל לציץ ולחציר גגות ועוד כי לחכמי המזלות ראיות, כי האחד מששה עשר כוכבים גדולים שהם מהכבוד הראשון גדול מכל הארץ הנושבת ושאיננה נושבת שבעים פעם גם חכמי' אמרו כל העולם כלו תחת כוכב אחד עומד ואיך יברא צבא גדול אין מספר לו אצל האדם בעבור נולד מעפר יכלה שניו כמו הגש. והנה יוכיח המזמור האחרון מספר תהלי' הללוהו במרומים והזכיר מלאכים ואח"כ הצבא הגדול ואח"כ המאורות ואח"כ כוכבים את שהם המשרתים והזכיר הגלגלים והמים אשר על הרקיע ועל אלה אמר כי הוא צוה ונבראו ויעמידם לעד לעולם ואח"כ הזכיר המורכבים·

והנה לא ידעתי כי הרבה יש להעיר על ההערות האלה שאני מעתיק אלא מעבודתי עבודת הקדש איננה מנחת לי כי אם רגעים מתי מספר לפקוד על הלמודים ותלקע האולר אך להוציאו לאור ולא אתמהמה להודיע ברבים מציאתי והמעט אשר יכלתי להעיר עליה כתבתיו בתוכה, ואמרתי תן לחכמים והם יחכמו עוד. ומסבה הזאת ג"כ אחדל עתה להעתיק ההקדמה כי לא יכלתי לקרותה כלה ודי לך ולקוראים כעת לדעת כי באמת נמלא ממנה שיטה אחרת אלא שנראה שהיא מלאכת ידי אחד מתלמידיו כי כתוב בה: א' יסוד פי' הראב"ע לבאר כל כתוב כמשפטו ודקדוקו ופשוטו רק במצות ובחקים יסמוך על קדמונינו, ובתחלת כל פרשה יזכיר דקדוק כל מלה שבפרשה ואח"כ הפירושים וכו'. רק לא אדבר עליה דבר לעת עתה כי רצוני להעתיק ממנה כל מה שאוכל ולשלוח אליך עם דברים אחרים יקרים שנתן ה' בידי ובתוכם גם לקוטים מפי' הכספי, עליו דבר מר חותנך ז"ל באגרותיו ח"ב, והנו בידי עם שעורים אחרים ממנו כרוכים עם ביאור ס' הבחרי מר' נתנאל ן' נחמיה כספי. ומדי דברי בפי' היקר הזה אודיעך כי יש ג"כ בידי פירוש אחר על הבחרי שאיננו נודע לחכמים והוא מר' שלמה מלוניל ומתוך דברי ר' שלמה זה ור' נתנאל כספי נראה שהיו שניהם תלמידי חכם אחד שלמה שמו והוא העיר לבם לפרש מלאכת הלוי הגדול והחסיד, וקיים תלמידיו במלאכתם ונתן להם פירושיו והם הביאום בחבוריהם. ואלה הפירושים יקרים ונחמדים הם עד מאד הן לפי ערכם הן לפי קרבתם לזמן המחבר ואם היו נדפסים אולי יחשיכו אור המפרשים החדשים כלם.

* מכתובה במוצאי שבת קדש ויצא ב' תרי"ז.

ידידך מרדכי מורטארה.

22.

שיטה ראשונה מפי' ראב"ע על בראשית ונח. *)

בראשית בריאה ברא השם השמים שהם כמו הקו הסובב בעגול והארץ היא הנקדה האמצעית ואחר שהקו והמוצק נבראים הנה האש והמים שהם בין הקו ובין הנקדה נבראים ע"כ לא הזכירם הכתוב. וטעם והארץ היתה תהו ובהו כאשר נבראה היתה ככה, ואין מלת ברא לעשות שאינו ישנו והעד ויברא אלהים את התנינים והנה מצאנו ואם בריאה יברא ה' שהוא כמו גוזר מגזר, ולכבודי בראתיו שהוא הכח נעלם ואח"כ יצרתיו שהוא הצורה ואח"כ עשיתיו שהוא התיקון, ומלת וברא אותהן לשון חתוך וגזרה, ע"כ כתוב ברא קודם הארץ בעבור כי

---

*) לכבוד ידידי יקירי רעי ואהובי כמוהר"ר משה שטיינרייך נ"י ורב בק"ק ווינה שלום.

זה לנו כשמונה עשרה שנה שחכמים מגדולים, אחד מהם והוא מז"ל ויש"ר בשמו את קהל ישראל כי הראב"ע ז"ל כתב שתי שיטות לפי' התורה והניחם לא ראו כי אם השיטה האחרת על ס' שמות ויש"ר ז"ל זכה ג"כ להוציאה לאור.

ושמה רע לו ידידי כי בין הספרים אשר קניתי לי מאוצר ונעה"ם והחכמה שמואל מי דילה אלמה ז"ל מצאתי פי' קצר להראב"ע על חמשה חומשי תורה אשר מעט בהקדמה ורק ח' במספר ואלה בתוכה קצור מפירושו הנודע הנדפס במקראות וגם במרגליות טובה; והקיצור הזה נעשה ע"י אחד מתלמידיו והשמיט בו כל דקדוקי המלות והפנינים היותר קלי הבנה. רק זאת מצאתי בב' פרשות ראשונות של ס' בראשית משונות מכל וכל מהמודעות ויש בהן פנינים נחמדים, וכמעט כל הפנינים שמובאים בהם שיטה אחרת וגם שיטה ראשונה ממפרשי המפרש הגדול הזה;

והנה גר מופלג בספרו על כל דברי המוטות מאכלן ושר קושן ראה כי המפרש הזה לא מזכיר שתי השיטות אלא רק בשני ספרים הראשונים, ועם כל זה מה שמביא החכם יש"ר ז"ל בשליט כי הראב"ע כתב שתי שיטות גם לשאר הספרים הוא ת"ם המוטות על דברי הראב"ע ואף לא תבנה אתן גזית לפרשנו בפרשה לו ושם (כתב המוטות) לא מצאה לו. שום דבור בזה ואף והראיות הואת אינה לדעתי ראיה, כי בפרשה לו (ז' י"ח) מפרש השפת אחין ראוי שיאמר אשם לגול. ועוד אם תדקדק בחקירה תראה כי המוטות לא הזכיר שיטה אחרת בס' בראשית כ"א בשתי פרשות ראשונות ובאחר מביא שיטה אחרת מפרשה מרומה והענין והדברים שמביא שם נמצאים מלה במלה בשיטה שלפנינו. ותראה ג"כ כי בס' שמות שיטה לפני המוטות השיטה הנדפסה ולא אחרת אלא שפשה פירושו על שמות קצרה מאד ולא ארוכה; רק מה שהביא בפרשה שמות שלוף בהקדמה, והמלות שהביא אינן נמצאות בהקדמה הנדפסה, הן נמצאות בהקדמה קצרה שבידי כ"י, אם כי אינן נקראות כלן כי הן בסוף הדף והם הכתיבה לא נקראת מפני הטשטוש והיושן.

על כל זה אומר אני כי אין בידנו ראיה שהראב"ע כתב שתי שיטות לכל פירושו, ואין לנו אלא מה שעינינו רואות כי כתב שתי שיטות לפרשות בראשית ונח ולס' שמות.

ואני אמרי שהודאה לה' יש' שנתן בידי פירוש בראשית ונח, אמרתי מפלי לתת אותו מנחה לחכמי ישראל בני ישראל להקריב דברי מנחה לפניך לכבוד מורנו ורבנו רש"ל ס"ו והחכם המופלא יש"ר ז"ל ואחבר כי זכה מאירי ותנים לך ברכה לעד אחרתו אוצר ספרים הנחמדים.

והרעות, כי כמו שחכמת היוצר גלויה ביצירת היצורים, כך היא נסתרת ונעלמת בהנהגת המאורעות הבאות על איש ואיש. כי אמנם היוצר אין לפניו משוא פנים, והוא בתבונתו נטה משקולת, נגע וענג עומד לגלגלת, ומי שטובותיו רבות גם רעותיו רבות, ומי שטובותיו מועטות גם רעותיו מועטות, ומי שידקדק בפרטי התחלופות המולאות אותו ואת אביו, והימים אשר עברו על המתים המפורסמים שתולדותיהם כתובות בספרים, ישתומם על החכמה הנסתרת, המשוה קטון לגדול, ומשלמת שכר טוב לצדיק, ומונעת פחים לרגלי הרשע, ואז יאמר יש אלהים שופטים בארץ. אלא שהידיעה הזאת אי אפשר שתתפשט בעולם; שאם לא היו בני אדם רואים יתרון לזה על זה, היה מתבטל כל עמל וכל כשרון המעשה, אשר הוא קנאת איש מרעהו, ואדם לעמל ולהשתדלות יולד, ותמיד הוא מצפה להוסיף הצלחה ושמחה, ולבסוף ברוב חכמה רוב כעס, ומרבה נכסים מרבה דאגה, וכן כל אשר הטובות נזק כרוך בעקבן, כאלו הטבע מאחל בחכמת אנוש, והיא גזרת הבורא, שרוצה שלא יהיה יתרון לאיש על רעהו, ולא למדינה על מדינה, ולא לדור על דור, אבל יהיה לכל אחד ואחד מהם ענג ומהלך נגע.

ולמה האריך בזה, אחר שאני יודע שטבעו של אדם ורצון הבורא מתנגדים להתפשטות האמונה הזאת, וזה הוא הטעם שלא התעוררתי לחבר ספרים בחקירות הפילוסופיה, כי ידעתי שהפילוסופיה האמתית לא יתכן שתתפשט בין בני אדם, ואני מלעיג בלבי על הפילוסופים הבודאים אלילים והבלים, ומוצאים חן בעיני האוילים, ואניח לאחרים שילעיגו עלי, ויטפילו את שמי תחת כפות רגלי המתפלספים, ההולכים על גחונם, ולא נשאו ראשם מעל עפר הארץ; ולבם לא התנשא מעולם ממעל למחשבות ההמון ותשוקותיו.

אבל מה שהוא חובתי, ואעשנה, הוא להרים כשופר קולי נגד שפינוזה, ודעותיו המקולקלות, ולהתרחק מכל החולקים לו כבוד ומשתדלים להפיץ מחשבותיו בקרב העם. אתה עתה ברוך ה', חזק ואמץ בלמודיך ובחקירותיך, ובלבד שתהיה מתון בדיניך, ולא תסמוך על ההשקפה הראשונה, ואתה שלום כנפשך.

פאדובה ליל י"ג טבת כי לא בכח יגבר איש לפ"ק. (8 יענער 1857)

ידידך שד"ל.

שיהיו בני אדם מרגישים בצרת חבריהם ומוחלים אלו על אלו, כאשר הודה גם החכם Heineccius בהקדמת Jus naturae וכתב:

Ex eo (amore) solo, tamquam limpidissimo fonte, totum Jus naturae et gentium prono alveo fluere censeo.

והנה זו הרפאה גדולה לנו בני ישראל, כי כל היסודים שכתבו בחקירות הפילוסופיא כלם הלכו אחרי הפילוסופיא הגוברת בימיהם, ואין נמצא מהם שיהיה באמת פילוסוף וחוקר חפשי, באופן כי במשך הדורות כלם נשתנו, והשיטות שלא הלך אחר המורגל, אזי הדעות יושר ללכת בדרכי חשך, ושם אפיקורוס לקו בחלק העיוני ואיגואיזמוס למשקלת בחלק המעשי. והפילוסופיא האמתית, אשר לא תפול במשך הדורות, תשים מציאות האל ליסוד מוסד בחלק העיוני, והשגחה וההנהגה בחלק המעשי. ולהוכיח מציאות האל לא תקח הראיות מתוך מאמר הטבע (מיטאפיזיקה), אלא מהטבע הנראה לעינים, כלומר מהחכמה הנראית ביצירת היצורים, והוא המופת אשר החכם קאנט קורא בשם physicotheologicum, ועליו אמר כי ראוי לנהוג בו כבוד, והוא היותר קדמון והיותר מובן והיותר מתיישב על השכל האנושי אלא שהוא חסר לשלמות. המופת הזה באמרו כי ממנו יש ללמוד כי יש לעולם יוצר שהרכיב חלקיו בחכמה (Weltbaumeister) לא שיש לעולם בורא שבראו מאין (Weltschöpfer); ולזאת תמיד אחריה החכמה האמתית ותאמר: החכם עיניו בראשו, הוא מתענג במה שנתן לו לראות ולהבין, והכסיל בחשך הולך עוצם עיניו מן הגלויות מפני שאינו יכול לראות הנסתרות. מהות הבריאה לא תובן מעולם, אבל סימני החכמה והכוונה בחלקי היצורים, גלויים לכל. די לבן אדם אם יכיר כי הוא וכל היצור, מלאכת חכם המה ומעשה אלהים; ומה לו לבקש מאין נברא, מאחר שנבצר דרך מיצור לו, בין אם יקבל הבריאה מן האין, ובין אם יאמין בחומר קדמון, לעולם לא יהיה הענין מובן לו כלל.

וזהו מום גדול בפילוסופיא היוצאת ממקור חכמי יון, כי היונים אהבו תמיד להרבות דברים, ולפטפט בכל ענין, ולפיכך הולידו גם חכמיהם לרגל בחקירות שאין מקום לבן אדם להכנס בהן. ואחרי שנרבו דברים נתקבלו כדבר הכן וקיים קצת אמונות שבאמת אין בידנו לעמוד בהן, עמדו אחרים והכחישו גם האמת הגלויה לכל, כאשר היא מציאות היוצר, והכוונה והחכמה הנראית בחלקי היצורים.

והנה היות מהות הבורא ומהות הבריאה, ענינים נעלמים מהשגתנו, היא סבה לאנשים שגאותם מרובה והבנתם מעוטה, להכחיש מציאות היוצר.

ועוד סבה אחרת יש כאן, והוא שנעדר הסדר הנראה בעולם בחילוק הטובות

באשר לפיהו הכל הוא אחד בלי ראשית ובלי תכלית" הרי מבואר שלדעת שפינוזה אין כאן פועל ופעול, בורא ונברא, א"כ אין אלהים (אמר נבל בלבו).

ואח"כ (עמוד כ"ט) הוא אומר „יסוד חוקי הדת והמוסר הוא, אהוב רעך ואלהים" והנה אהבת האלהים כבר ידענו שאינה אלא אחיזת עינים, מאשר שמה שהשפינוזה קורא בשם אלהים אינו אלא כללות המציאות, ואיך יתכן שיהיה אדם אוהב כללות המציאות? ומה יזכה ילוד אשה אם יאהב כללות המציאות? אבל אהבת רעהו, לפי מה שהמחבר מפרש והולך, היא גם היא אחיזת עינים.. הלא זה המשך דבריו: „אך בכל אשר יצוה השכל מצות האדם גם מצות הדת. כי מה השכל דורש ממנו? הלא רק להגדיל ולהאדיר ישותנו" אבל אם נניח שהשכל והדת מצוים אותנו להגדיל ולהאדיר ישותנו, איך נאמר שהאדם חוטא אם יחשוב להגדיל ולהאדיר ישותו בגנבה וגזלה ובכל מיני רמיה וחמס? אבל המחבר מפרש ואומר „עקר ישותנו הוא בהשכלה" אבל מי ישמע לו? אחד מאלף אלפים, אך רוב בני אדם חושבים שההשכלה היא כח נתון בנו לתועלת בשרנו, לא שהיא בעצמה עקר ישותנו, ואם נאמר להם כי מצות השכל והדת היא שנשתדל להגדיל ישותנו, הרי פתחנו להם השער לכל מיני חמס ועולה. ואף אם ימשך מהלמוד הזה שיהיה אדם אוהב את הבריות מפני שלהגדלת ההשכלה צריך אדם לקבוץ החברה, הנה אהבה זאת לא תתפשט אלא עד מקום שיש לקוות תועלת בהגדלת ההשכלה אבל מהיכן תבא אהבת האשה והבנים והעניים והחולים, שאינם אלא מורידים אותנו מן ההשכלה.

והנה מלבד מה שהפילוסופיא של שפינוזה רעה בחלק העיוני ממנה, מלבד שהיא מלמדת להכחיש בבורא, רעה היא גם כן ורבה הנזקים בחלק המעשי ממנה, כי היא מלמדת את האדם לאהוב רק את עצמו ולבקש רק שלומו וטובתו, ובפירוש כתב שפינוזה כי המתנהג אחר השכל הוא משתדל למנוע את עצמו מהרגשת החמלה והחנינה 2). ראה ידידי מה בין תורתן של שפינוזה ותורתו של משה רבנו ותורתם של כל קדמונינו ז"ל: ואם עד היום היו ישראל מפורסמים בתואר רחמנים בני רחמנים, למה נמיר כבודנו בלא יועיל, ונתן שם ותהלה לשפינוזה המלמד את האדם להתרחק מן החמלה? וכל המכבד את שפינוזה, וממפיץ דעותיו בעולם, אינו אלא עוכר החברה האנושית, אשר טובתה והצלחתה תלויה בזה,

2) Homo, qui ex dictamine rationis vivit, conatur quantum potest efficere, ne commiseratione tangatur (Par. IV. Prop. L. Coroll.).

אדם 1) הרי כאן חנופה כפולה, הראשונה היא לתת כבוד לאל בגלוי, ולהכחיש מציאותו בסתר, והשנית להכחיש הסבות התכליתיות, שאי אפשר לשום בעל שכל שלא יודה בהן.

ומה אומר על חנופתו של בעל הכרם המייחס לאביר הפייטנים ר' שלמה גבירול, מחשבות כמחשבות שפינוזה ותלמידיו? היתכן שלא הבינו בני דורו את ספרו של גבירול אשר כתב בחקירות הפילוסופיה, וקבלו פיוטיו להתפלל בהם, עד שנתפשטו בכל המנהגים, וגם בין הקראים, ושמו נזכר בפי כל ישראל כאיש עובד אלהים חכם וצדיק, והוא לא היה לו אלוה כלל, אלא כמהו כשפינוזה?

ואם אולי היה ספרו כולל קצת דעות שלא כדעות רוב חכמי דורו, ולא כדעות הרמ"בם והבאים אחריו, ואם אולי היה מייחס לאל מין גוף, כמו שהיתה דעת כל הקדמונים, כי באמת הרוחני הפשוט אין כח בבן אדם לציירו, וכי מזה נמשך שלא היה הגבירול מבדיל בין הבורא והנברא, ושלא היה מודה שהעולם נעשה בכוונת מכוין, ושהעינים נעשו בחכמה באופן שיהיו בעלי החיים רואים? כי אמנם מהות הבורא ואיך היתה הבריאה, הם ענינים שלא יובנו מעולם, ואני לא אאשים שום אדם על מחשבותיו בחקירות האלה, וברוך המקום שנתן לנו תורת אמת שלא הגבילה לנו עיקרי האמונה כמו שעשה הרמ"בם. אבל מה שמבדיל בין עובד אלהים והכופר הוא ההודאה או הכפירה בסבות התכליתיות. מי שמודה שהעינים נעשו בכוונה כדי שנהיה רואים, הוא יש לו אלוה, והוא יכול להאמין בהשגחה ושכר ועונש, וכך היתה בלא ספק אמונתו של ר"ש גבירול. ומי שמכחיש הכוונה והחכמה ביצירת היצורים הוא אין לו אלוה, ואי אפשר שיאמין בהשגחה ושכר ועונש, וכך היתה אמונתו של שפינוזה. וכל המשתף הגבירול עם שפינוזה הוא מוציא דבה ומתעה את הבריות, בסודו לא תבא נפשי ובקהלו לא יחד כבודי.

ואיך אחריש אתאפק בראותי השכלה הולכת ומתפשטת, ואין גודר גדר ואין עומד בפרץ, ועתה מקרוב קם איש מבני ישראל להפיץ דברי שפינוזה בקרב ישראל בלה"ק, והוציא לאור בעיר וויען קונטרס קטן, וקרא לו מורה נבוכים החדש, והוא שוברת האמונה (ויהי רצון שתהיה היא האחרונה), והוא הקדמה לספרי שפינוזה שהמחבר מכוין להוציא לאור מתורגמים יהודית.

הקונטרס הזה כלו רמיה ובדיה, תחלתו יראת שמים וסופו יראת שמים, אבל קרוב לסופו (עמוד כ"ח) כתוב כי „לפי שיטת שפינוזה אין מקום להאמין ברעיון בורא ונברא, מוגבלים בזמן ומושגים בפרוד כשני עצמים פועל ונפעל,

---

1) Natura finem nullum sibi praefixum habet; et omnes causae finales nihil, nisi humana sunt figmenta (Pars I. fine).

הוא מפרש, והחכם גייגר שהוא מבעלי החקירה החפשית, הודה לדברי והסכים עמי שהאמת כן היא כמו שפירשתי.

ואיך ינוח שבט הרשע על גורל הצדיקים? ואחרי אשר בליתי ימי וכחותי להעמיק החקירה בהבנת ספרי הקדש, איך אכחיש את עצמי ואתחבר למי שכורע לפסילים, ומכבד אנשים אשר אין בהם רק חוצפה ושרלאטאניזמוס? והיה חוצפה גדולה מזו לומר (כמו שהם אומרים) כי אחד מן הרמאים שעומדים בגלות בבל בדה מלבו נבואות ישעיה על כורש, ואמר מי השמיע זאת מקדם וגו' (מ"ה כ"א), כאלו הנבואות ההן נאמרו כמה דורות קודם לכן, ובאמת (לפי דעתם) הנבואות ההן לא היו ולא נבראו אלא בימים ההם, בימי כורש, ולא היה אדם בישראל שישאל ומי השמיע זאת מקדם? והלא לא ראיתי ולא שמעתי כלל עד היום; ונתפתו כל ישראל אחרי הרמאי, והאמינו ומסרו לבניהם כי ישעיה נבא כל הנבואות ההן, אשר לא ראו אבותיהם ולא היה מכן שום ספק, בשום מקום? והנה גיזיניוס וחבריו ראו כי משמעות הנבואות האלה היא שנכתבו ימים רבים לפני המאורעות, ואמרו כי מי שכתבם התחכם לעשות מלאכתו באופן שיחשבו קדמוניות הנה, ולפיכך הוכרחו לנטות מעט מן הדרך אשר הלך לפניהם הראב"ע, בפסוק מלכים יראו וקמו (מ"ט ז'), כי הראב"ע פירש שיכבדו את הנביא שהיה עומד בבבל בימי כורש, והם ראו כי מאמר שהכותב העלים שמו ולא רצה להתכבד במלאכתו, אבל רצה שתיוחס לישעיה, איך יאמר כי המלכים יכבדו את הנביא בראותם שנתקיימו דבריו? ולמי יכבדו? האם את ישעיה שמת מכמה דורות? או יכבדו את המחבר שהיה בבבל? והלא אם היו יודעים שהוא הכותב, היו רואים שאין כאן נבואה כלל, כי הכל נכתב אחר המאורע. ולפיכך התחכמו ואמרו כי הכוונה לא על הנביא עצמו, אלא על להקת הנביאים. ואולם אף אם מצאנו בימי שמואל להקת נביאים, ובימי אלישע בני הנביאים, הנה מעולם לא היו הנביאים בישראל קהל בפני עצמו, באופן שיהיו נקראים בשם כולל עבד ה', ומעולם לא נעשה כבוד לנביא אחד מפני שנתקיימה נבואת נביא אחר; ואמנם קיום הנבואות הוא לכבוד לכל ישראל, כי כלם עבדי האל המגיד העתידות, אשר בחר בהם להיות לו לעם סגלה, ועליהם הוא אומר לבזה נפש וכו' מלכים יראו וקמו וגו'.

אבל החוצפה שאין למעלה ממנה היא חוצפתו של שפינוזה, העושה עצמו כעובד אלהים ומכבדו ואוהבו, ועומק כוונת דבריו אינה אלא לומר שאין אלהים בעולם, ואין בורא ואין נברא, אלא העולם ומלואו היה ויהיה תמיד כמו שהוא, והסכמה הנפלאה שאנו רואים ביצירת חלקי האדם ובעלי החיים והצמחים כלם, ובכל חלקי הארץ והשמים, המורים בהכרע כי כל דבר נעשה בכוונת מכוין, הוא מכחיש אותה ואומר שהסבות התכליתיות אינן אלא חזון שוא שבדו להם בני

בחינת הקבלה. אך בשביל זה עוד לא הוברר הדבר עם מי משנינו הדין, ומי משנינו עקש ופתלתול.

הכו"ח פה גערץ ביום ז' תמוז ש' תרי"ג.

אוהבך ומוקירך יש"ר.

21.

Schreiben des Herrn Prof. S. D. Luzzatto an Herrn L. Effratti.

הרשות בידך, ידידי, להוציא לאור אגרתך הראשונה אלי, ותשובתי, בכל מקום שתרצה. אך לא אוכל לכחד תחת לשוני כי נ"ל כי יד בעל הכרם בכל זאת, ונ"ל שהוא רוצה להכניס איזה מכתב ממני בכרמו, ודי לי שיודע כי לא אני שלחתי לו. חלילה לי מהכות אותו, אבל חלילה לי להשתתף עם מי שאומר וכותב (כ"ח ח' רי"ז) כי חכמי הגוים האחרונים שמו קץ לחשך בהבנת המקראות, שאם כן הריני נותן יד לפושעים, והרי זה כאלו הייתי מודה שמרע"ה בדאי וכזבי, ותורתו בדויה מלבו, ונפלאותיו מרמה ואחיזת עינים. כי ודאי כך האמינו אייכהארן, וגיזיניוס ותלמידיהם, וכך היא אמונת כל החולקים כבוד לשפינוזה, ערלים ומולים. ואני זה לי ארבעים שנה ויותר שאני משתדל להבין ספרי הקדש בלי משוא פנים לשום אדם, קדמון יהיה או אחרון, וראיתי כי החוקרים ההמה לא הועילונו כלום בהבנת המקראות, אבל בדו להם פירושים רחוקים מאד מדרכי הדבור העברי והרעיון העברי, ואיך אשתתף עם מי שאומר שהם שמו קץ לחשך?

וכבר שלחתי לבעל הכרם שלשת הקונטריסים שהדפסתי מפירושי לישעיה, ואיך לא נפקחו עיניו לראות כי כיתרון האור מן החשך כך יש יתרון לפירושי על פירושיהם? ואם דברי אלה נראין בעיניך דברי גאוה וגאון, לא בכל זאת אמכור אמונתי ואמונת אבותי, ואכרע על ברכי לפני הכופרים. מוטב שאקרא שוטה כל ימי, ולא אהיה שעה אחת רשע לפני המקום ולפני האמת. מי מהכופרים אהב את האמת, ומאס הנאתו וכבודו? מי המתין להוציא לאור פירושו כ"ה שנים כמוני, לבדוק ולחקור פירוש כל פסוק שנה אחר שנה כמה וכמה פעמים? מי מהם הבין מליצת ויקרא שמו פלא יועץ אל גבור? ואני אחר כ"ד שנים שפירשתיו תמיד על דרך הראב"ע, תמיד הייתי מרגיש בנפשי איזה פקפוק באותו פירוש, עד שבחסד ה' בשנה שעברה זכיתי ופירשתי בו פירוש חדש, שלא עלה על לב

לזה, אך מה יענה בראותו שהרמ"בם קבלו כדבר אמיתי ובפי׳ אומר בש"ס דשאלי כלים כמו דין קבוע לכל הזמנים, וכל האור הזורח במזרח. וכל הנר הדלוק במערב לא הספיק להאיר עיניו בענין זה? אמנם לא באתי היום לערוך מלחמה נגד הרמ"בם, רק להעירך באתי שאם תרצה לילך בעינים סגורות אחרי מה שהסכימו אחרים, הרשות נתונה לך, ואז אין מקום אל הויכוח, אבל אם תרצה לשום בשכלך ותפשוט מעליך בגדי ההרגל, אז תודה גם אתה שהרמ"בם הכביד עלנו, ודי בזה.

שלישית העירות בחכמתך כי שגיתי לאמר שלא נמצא בשום מקום במשנה חיוב להדליק נר חנוכה, ואמרת שמשנה ערוכה היא סוף פ"ו דב"ב ר"י אומר בנר חנוכה פטור; על זאת אודה ולא אבוש כי נעלמה ממני המשנה ההיא בעת כתבי זאת, ותודות לך, אחי ורעי! כי עוררתני על שגגתי, ועלי לתקן המעוות אם אזכה להדפיס עוד איזה דבר בהזכיר התיקון בשמך.

רביעית ראיתיך מניף חרמש הנקודה על שני מקומות מספרי, האחד על עמון ומואב מעשרין וכו׳, והשני על היתר ספקה בחוצה לארץ, ובשניהם אמרת שטעיתי, אכן קצרת מאד בלשונך עד שלא יכולתי לירד לסוף דעתך, ואם יואיל חסדך לפרש לי על מה תסובינה הטענות, אז אמהר להשיב כפי יכלתי.

חמשית אמרת כי רוב דברי נאמרו מבוטלים כבר מכח מה שנמצא כתוב בס׳ תורת נביאים שהוציא לאור הר"צ היום, אך פליאה דעת ממני מה דמיון והתאמה יש לדבריו עם דברי, וכמדומה לי שזה המחבר אשר התלמוד אזור מתניו והמדרש אזור שבליו לא נגע ולא פגע מימיו אפילו כמלא נימא בענינים שאני עוסק בהם, כי ידעתי מקדם את האיש ואת שימו ומגמתיו נותן קיום לכמה סברות נגועות דקות, אשר ישמות חובה לכל איש יהודי להאמין בהן הגם שאין מופת על אמתתן ואין להן שורש בדברי התורה, כאילו רק מפני שנמצא כתוב כך אצל איזה קדמון יתחייב כל אדם לקבלו בלי הבחנה ומשפט שלפי דרכו ישמוט נכון להתנהג ככה, ולא אסכים תוך גבולו לעקור נטיעותיו, אך למען תוכל אתה לשפוט עליו אציג לפניך קצת משגיאותיו. בספרו מבוא התלמוד הוא מניח לודאי גמור כי פנחס גזר שלא ישתה אדם סתם יינן (שם דף ה׳ ע"א), וכי שלמה המלך גזר שלא לטלטל מן הבית למבוי (שם שם ע"ב), וכי עזרא תיקן שתהא אשה חוגרת בסינר (שם דף ס׳ ע"א), וכי משה רבנו תיקן ז׳ ימי המשתה וז׳ ימי אבלות (שם דף ט׳ ע"א), וכי דוד המלך תיקן שיהיו אומרים מאה ברכות בכל יום (שם דף ס׳ ע"ב), וכיוצא בדבר כזב והבל אשר הנפש הישרה תאכלנו כבכורה הי ובעודו בכפו יבלענו ומה לי ולאיש כזה כי יצא אלי להלחם בארצי? הנה באמת האיש לא דרכיו דרכי ולא מחשבותיו מחשבותי כן יהיה צודקי המנגדות בין ספרו תורת נביאים ובין ספרי

אלא שהספר הוא כולל גם דברים רבים שאין בהם נפקותא כלל לענין הדינים, ודברים אחרים לא יקבלם הנבון זולתי בהכחישו מאלה כל המושכלות הראשונות, ועל אמתת הכנסות האלה לא אצטרך פה להביא ראיות, כי בכל דף ודף מן התלמוד שיזדמן לפניך תמצא מעצמך כי כן הוא, רק אם תתחכם בחקירה שטחית בלי משוא פנים ובלי שתקדם האמונה אל מה שאתה בא לחקור עליו; אמנם רבני הדור שאנו בו לא ככה הם עושים, כי טרם קחת בידם ספר התלמוד כבר יאמינו שיכלול גזרות ותקנות ודינים שאין לזוז מהן לעולם, ונשתרשה כל כך האמונה הכוזבת הזאת בלבם עד שלא יועילו כל מופתי הקריטיק להשיבם אחור ממה שהחזיקו בו בקשיות עורף. והנה אמת כל זאת הוא בת ההרגל, כי מיום החל הרמב"ם לכתוב מה שכתב על אודות התלמוד ועד היום הזה נתחזקה בעולם. הקבלה שהספר הוא יהיה ספר דתיי (Codex.) מה שלא היה מעולם, וכפי האמת אינו אלא (Protocoll.) היינו קבוץ ויכוחים ופלוגתות וטענות רק על הקבלה האנושית, ולכן לא יקובלו הדברים אלא כשיעור המסכים עם השקול המדעי, אך בשטותינו ההרגל נעשה טבע, ואם עתה יאמר איש לפני רבני הדור שאין הדבר כמו שחשב הרמב"ם לצחוק יהיה בעיניהם, ולא יועילו כל המופתים שבעולם להזיז אותם מדעתם. ועתה רואה אנכי שאף אתה נגררת אחר הרוב, מתוך ותפס, לכן גזרת אומר: „אין לנו לזוז מפי גדולי קדמונינו בעלי התלמוד", ואני מה אשיב על זאת? אילו תנוכח משפטך זה על איזה מופת. הייתי נכנס לחקור אם יש בו כח להוכיח כן אם לא, אך תוחלתי נכזבה, ולא מצאתי בדבריך שום ראיה תסייעני לשום לבי אליה, לכן לא אוסיף לדבר עוד על ענין זה:

עוד שמעתי תלונתך על אמרי: „הרמב"ם הכביד עלנו", באמת ידעתי אף אני כמה קשה משפט זה על אדם גדול כמתואר בשם אור המזרח וכו'. המעיין (הגם כי די לקרוא ספרו הנקרא אגרת השמד להכיר עד היכן הגיעה מעלתו), אך התורה הקדושה אמרה: לא תהדר פני גדול, וגם חז"ל אמרו: יקוב הדין את ההר, לכן מי שכרת ברית עם האמת ואימת הגאונים לא תבעתנו לא יכחיד תחת לשונו הדיבור שהרמב"ם הכביד עלנו, וזה בעבור שאף כל שיחה קלה שאמרו בתלמוד על צד הויכוח או בדרך גוזמא או להרבות בקושיות כמנהגם הוא הרמב"ם עשה ממנה חק עולם לכל הדורות וקבע אותה בידו החזקה כאילו מסיני ניתנה, כמו שיתברר זה למי שיעיין בדבריו היטב, כי בכל פרק מפרקיו ימצא שהתנהג ככה, ואני בין אלפי רבבות משלים שיש על זה אזכיר עתה רק באחד לדוגמא, והוא: אמרו במנחות דף ס"ט ע"א: פיל שבלע כפיפה מצרית והוציאה דרך בית הרעי מהו, ודבר זר כזה לא יקובל כפשוטו אלא מי שיכיר כח העיכול באסטומכא, והכונה להמליץ בעדם יאמר שהוא גוזמא, או נעל או דומה

20.

Schreiben des Herrn Reggio an Hrn. Gabriel Polak in Amsterdam*)

לולי הייתי מכיר שפלות ערכי וקבלת ידיעותי כי עתה מלאתי גאון בשמעי מפיך דברי הלל ותשבחות העוברים הלאה מכל גבול, כאותן שערכת והמתקת לאורך ולרוחב ביריעות מכתבך היקר מיום יו"ד אלול העבר; בי אדוני! מי אנכי כי הרימותני מעפר להושיבי עם נדיבים אשר כסא כבוד ינחלו למו בהאירם עיני הגולה בתבונות כפיהם? הלא מעט הוא אשר פעלתי ועשיתי עד היום בחכמת התורה והחכמה, ואף זה המעט לא אגיד עלה לרצון לפני גאוני הדור, ובפרט משהבאתי בדפוס בחינת הקבלה העירה חמת המקבלים נגדי ואין אומר השב, ואם כי קצת מהם יחניפו לי בדברי חלקלקות ויגדילו ערך מעשי ידי אך למראה עינים, בכל זאת בסתר לבם יעצו להדיח ירצו כזב בפיהם יברכו ובקרבם יקללו סלה. ואני מעודי כאשר לא פניתי אל רהבים ולא השגחתי אל המשבחים אותי במה שאין בי, כן לא אפנה אל הדוברים עלי עתק בגאוה ובוז בלי תת מעד לגאוותיהם, ולאלה ולאלה השבתי דומיה ולא עניתי דבר. אמנם אל תחשוב, ידידי, כי גם אותך מניתי במספר החנפים הנזכרים, לא כן! ידעתי כי בתם לבבך הכברת עלי מלים לא אוכל שאתם, לכן הנני אשא ואעבור עליהם בשתיקה כמנהגי תמיד, אמנם אמרי כי לא דברי חנם לבד נכללים באגרתך הנעימה, אלא גם ערכת לפני טענות נגד ספרי הנ"ל, וכן הודעת כי לא יישרו בעיניך מחשבותי, לזאת יעצוני כליותי להשיב פה עליהן בקיצור.

אמרת: אין לנו לזוז מפי גדולי קדמונינו בעלי התלמוד, וזה המשפט אם יובן היטב כפי מהותו נכון הוא בלי ספק, וגם אנכי אחזק בו, אלא שצריך לחקור מה היה בדעתם של בעלי התלמוד לעשות בעבור הזה, ואז ימצא איש בעל שכל, כי הם ז"ל (כמו שהוכחתי במקומות רבות מספרי הנ"ל) לא גזרו כלום לדורות, רק נשאו ונתנו לקבוע אופני ההנהגה לבני דורם, ומעולם לא אמרו שיוקבעו האופנים ההם לחק עולם, ושלא יהיה רשות לבאים אחריהם לשנות או אף לבטל מה שאמרו, ובעבור כן לא כתבו סברותיהם על ספר אפילו מלה אחת. אדרבא אסרו הכתיבה לדברים שבעל פה, ורק בזמן שאומר אחד הותרו בכתב נגד רצונם, גם לקחו לעצמם הרשיון לשנות ואף לעקור מה שהונהג בדורות קודם זמנם, ובזה הורו שיש רשות אף לעתיד לעשות כמעשיהם, ולא עוד

*) המכתב הזה שלח לי המחבר הר"ר פאלק, וצר לי כי הזמן והמקום לא יתנוני לתת פה מקום גם למכתבו והערותיו אשר כתב להמחבר יצ"ו כ"ע בשלמותם ותמם.

המוציא לאור.

הקדמונים. וראוי להעיר הקורא כי ר' מנחם המאירי בהקדמת פירושו למשלי יזכיר ב' שורים מהספר הזה בלי הזכיר שמו. ואלה דבריו שם — — „כמו שאמר המחבר ומפליג במולדת גופו ודלותו שתי חרוזות אלו במחברת שיריו

ודלותי ודקותי עד כי זבוב קטן יכסה את מקומי
ולו אשכב בעפעפי נמלה אמת לא ידעה שכבי וקומי —"

והשורים האלה נמצאים במחברת הזאת. עיין טעם זקנים דף ס'. וכבר העירותי במחברתי תולדות ר' משה ן' עזרא כי בלי ספק ר' יהודה בן שבתי הלוי מחבר הספר הזה הוא הוא אשר יזכיר ר"י אלחריזי בתחכמוני (שער מ"ו) וז"ל „ושם (בברצלונה) ר' יהודה בר יצחק מעון המליצות ובעל מדות כמרגות" עכ"ל.

על בעל שבולי הלקט כבר האריך למעניתו החכם יה"ש בגליון חלק ב'. והנה זה מצאתי באחד הכ"י אשר בבית המדרש אשר בלונדון פי' ממנו על הפיוט „ארעא רקדא" הנמצא בכמה וכמה מחזורים. והנה לא נרשם עליו שם המחבר. רק כאשר עברתי על שעריו וראיתי שמות האנשים אשר יזכיר התבוננתי כי הדברים מבעל שבולי הלקט יצאו. והנה מהמחברים קדמונים יזכיר ר' סעדיה ומנחם בן סרוק. ומחכמי זמנו יזכיר „מורי ר' דניאל נ"י." „ר' יהודה אחי שני" „ר' משה אחי" „ר' צדקיה אחי נ"י" מפי „מורי ר' יואב" „ר' מרדכי בר בנימין נ"ע." ומלבד זה יזכיר רבינו שמואל זצ"ל וז"ל.

„עתי בני ישראל לא תהוי גיורין" פי' גיורין מנאפים ובלשון תלמוד גר גיורא דע"ז וכן פי' רבינו שמואל זצ"ל באלף המגן. „בגרות בא גירות בא זמן הזנות" עכ"ל.

והנה כאשר יראה הקורא ר' שמואל הנזכר פה הוא ר' שמואל גמע אשר מספרו הנקרא ספר אגור ונמצא בכ"י באוצרות די רוסי העתקתי איזה גרגרים (מהעתקת החכם ר' זלמן שטערן נ"י) במחברת אריענט (1851 S. 357) ופי' מלת בגרות נמצא שם. החכם ש"ר נ"י לא ידע דבר מהעתקותי מספר הזה כי בהקדמת ספרו הנכבד ערך מלים יזכיר ר' שמואל גמע ולא יזכיר מאמרי עליו. ולא מצאתי עד עתה שם ר' שמואל גמע נזכר במקום אחר.

יהודה המכונה ליב דוקעס איש פרעסבורג.

אלא בבעלי הדעת השלימה וזאת הנפש לא תצטרך אל קנין הדעות והחכמות בהקשים והקדמות כמו שתצטרך הנפש הפילוסופית כי ההקשים המדעיים הם הצעות הניחו אותם בעלי הדעת השלימה סדורים ויסודים ותקונים לבעלי הדעת החסירה וכאשר יזדמן לאדם בטורח מולדתו שיברא בריאה שלימה לא יצטרך אל זאת ההקשים וימצא הדברים הטבעיים כמו מצויירים בנפשו וכמו שאנחנו נמצא בבריאה האנושית בריאה בתכלית החסרון קרובה מבריאת הבהמות כן יתחייב נמצא שבין בריאה בתכלית השלימות קרוב מבריאת המלאכים אז הדעת לא תצטרך אל תקון ההקשים השכליים כמו שלא יצטרכו המלאכים אבל יספיקם עצמות [בכ"י לונדון מעט רוח] ופרום מעט והשלים השם יתב' זולת הדעת ביצירתה להנהיג העולם באמצעיתה וזה יתחייב שתהיה הנבואה הזכרה מזולת קנין והכינהו:

פרק י"ב. סגולת נפש הכללית.

מדריגת זאת הנפש הכללית אצל הפילוסופים תחת אופק השכל והשכל מקיף בה מבלי נדרין בהקפתו כגדור הגלגלים ולזה אמרו שהם שתי עגולות וקו ישר והעגולה הראשונה דבקה בגלגל המקיף והוא קצהו העליון והעגולה השנית הוא הקצה התחתון ומקומה מרכז הארץ וזאת דרך קרוב שהעצמים המושכלים לא יתוארו במקום ולא בגדרין הממשה. ואמרו כי יש בין קצהו העליון וקצהו התחתון יתחבר בסולם המגורות ובו הגיע הנבואה בנפשות הפרטיות הטהורות ובו ירדו המלאכים ויעלו הרוחות הזכות אל העולם העליון ולהם בזה דברים ארוכים קצרתי אותם אל זה הכלל והוא אשר שם הנביא ליל הפרידה והוא אשר ירצה המת בעת גויעתו ויש עצם איש ירצה אותו כמו שאמר הנביא ע"ה,

גם איזה ציונים נפרדים על ענינים טובים יאצו כעת לקצרתך:

בתולדות ר' זכריה הלוי מהחכם ר' יעקב רייפמאן נ"י (דף ס"ג הערה נ"ד) נזכר בית אחד אשר יזכיר הרשב"א בתשובותיו סימן תקל"ה

עשית בראשית שבעה גלגלי רקיעים
ברוח פיו עגולים ולא מרובעים
מנינים בהתחלקם עולים לשלוש מאות ותשעים
הנה השמים ושמי השמים —

ושמחתי כי מצאתי השיר אשר בו הבית הזה בשפתי רננות והפיוט הזה מתחיל „עשית ארבעה אדנים וגו'.“

ספר מנחת יהודה שונא הנשים הנדפס כעת ג"כ בספר טעם זקנים לא יעלה זכרו במחברים. ובכללם היה יקר מאד במליצות גם בימים

והמושכלות אשר שהקיים שלימותם בעצמם ולא בפעולתם אשר שתי קצות, ומה המושכלות אשר נתן שלימותם בפעולת והיא ממוצעים בין שני קצות, ולמה הפלי- אפלטון גם ולא היה. למה הבנית והתנועה הפלי. האחר ומה העומד בגליות, והנבואות בעולם ההויה וההפסד ומה ההפרש בין הנבואה והכשוף והקסם. והפילוסופיא ואיך תשפיע גם הנבואה על הנביאים ומה הבדל בין אדם אשר יתנבא ובין אדם אשר לא יתנבא ולמה היה האדם מחובר ומלוה בלתי אלהו ולמה נקרא עולם קטן ונקרא עולם גדול הנה אלו הענינים כלם מיסוד נשמת החכמה הפילוסופית ומגולותם המדע קנתם על צד הניוד וקנתם על הקבלה מבלתי ליוד אבל לא לכל נפש תכון החכמה ולא יהיה לה הכנה המדע זה אבל המדע קנתו. ואמנם יתכן ידיעת אלה הדברים על שלימותם לנפש אשר בזדמן לה בשלימותה והויתה. בהנבדלת ובהסכמה לקבל זה והיותה מואסת בתענוגות ממיתת התאוות גועלת בממון אוהבת הטוב ואנשיו מואסה הרע ואנשיו מאוסרת בנימוסות האלהיים קונה המדות הטובות ועוזבת הפחיתיות המגונות כבר נתקבץ בה החכמה והמעשה זה הוא האדם הפילוסוף האמתי אצל החכמים והיודעים והפילוסופים הטובים כאריסטו ואפלטון וזולתם ומי שלא היה אצלם כאלה אינו פילוסוף. ולזה אמר אריסטו אין הכוונה המדע לבד אמנם הכוונה המדע והמעשה והיו טובים ומפידים בנימוסים. ואמר „הרגו מי שאין לו דת" ואמר אפלטון: מי שירצה לקנות הפילוסופיא הטהורה יטהר מדותיו מן הפחיתות כי לא ידע הפילוסופיא הטהורה מי שהוא טמא כמו שאי אפשר לאחד שיראה פניו במים עכורים ולא במראה חלודה:

פרק י"א סגולת הנפש הנבואית.

סגולת זאת הנפש הנבדלת הזכה הטהורה שתדבק הנבואה אל האמת והזכירה וההתדבקות בשכל הפועל והיתרה אשר הנפשות האנושות באדם ותקון האדם שיעשה הראוי על צד הראוי ולהשלים הדעת הספירה הנמת החקים והתורות והזכירה והאזהרה והבטחה והגדה בדברים אשר אינם בכח הנפש בחכמה הפילוסופית אמנם תגיע לדעת העיון בכללים לבד ולזה אמר אפלטון: אנחנו לוקחים מהבין מה שהביא והתורות אמנם נדע מזה מעט ונשכל הרבה ולזה היה אריסטו מלוה לקבל מה שהביאו התורות ומלוה לייסר המנקשים סבות גרויים לאזהרות והתנשא לאמת ולתת בכח ואת הנפש היה היותר טובה מכל הנפשות אשר בעולם היסודות והיות מעולה והיא המנהיגה המתקנת לאשר הנפשות ולא ידוע שתמצא זאת הנפש היקרה:

זולתם. ובמשך ימים לא הכירים אשר גם איזה העתקות מספר ע ג ו ל ה ה ע י ו נ י ם. —

לא אתאפק להעיר כי אדם מקרוב הכניסו איזה חכמים לשון התמיהה אלה רומית sic. ובאמת מה למלה רומית במאמר עברי. וכמה פעמים מצאתי לשון התמיהה הזה ואין מקום לתמיהה כלל. דרך משל בתולדות החכם ר' יוסף זבארא יגיד החכם ר' משה שטיינשניידר נ"י שכח אשר הנמצא באוצרות רומי:

עיני לבבי כנשרים דמו [דאו]
למצוא בתבל תם ולא מצאנוך —

ואחר מלת עיני לבבי נמצא מלת התמיהה sic. ובאמת נמצא זה כמה פעמים כמו בפיוט מתחיל „אלהים שמעתיך וגו' ו ב ע י ן לבי שחריך" וגו' (אלמון אשורנו ולא קרוב) וכן באופן מתחיל: התעוררו תמהים לאות מגלי מחזה נמצא ג"כ „במראות משמעותי" וגו' ורבים זולתם עוד.

העתקות ממאזני העיונים לאבוחמד אלגזלי (כ"י פאריס)

פרק י' בסגולת נפש החכמה.

סגולת זאת הנפש על רוב החכמות העיוניות אשר אין הרצון בהם אלא העמידה על אמתתם לבד והזריזות על ידיעת מהות הדברים ועלותיהם ולקיחת הראיה בנראה מהעניינים על הנסתר מהם ולדעת מדריגת הנמצאות במציאות ואיך נשתלשלו מאת הבורא יתבר' ואיך נמצאו קצתם מקצת במה שהתפשטו מהם מאמרות האל יתב' אשר בו נהיו הנמצאות עלה מעלה נמצא אחר ובמה יושיה המציאות הצורה והיולי ונגשם דומה בהיולי והוא העלם הנראה על צורת הגלגלים הגבוריים ואם העולם קדמון או מחודש ומה הבדל בין הנצחי והמחודש ומה ההבדל בין הנצחי המוחלט ונצחי הממון *) ומה ההבדל בין יש בין העשוי והמהווה ואיך היתה הבריאה והאמצעי בין הנצחי ובין המהווה ואם ברא בעולם אחד או יותר מאחד והעמדת המופתים על שלא אפשר שיהיו כי אם אחד ולא ידמה דבר ולא ידמה אליו דבר, ומה החכמה במציאת הדברים לפי מה שהם עליו ומה המהווה מהם ומה הנברא מאין ומה ההפרש בין הפועל על האמת ובין הפועל על דרך ההעברה, והפועל המוחלט והפועל במקריות ומה אופן החכמה בסבוב הגלגלים תנועה סבובית בלתי ישרה מה המשוייר ומה האפשר ומה הנמנע ואיך היו היסודות ארבעה אם הוא מרוב הסיבה ומה שתחת הגלגלים מכח האפשר,

*) כמו מ צ ו ר ף והוא מלאך בעברי. העירני על זה ידידי החכם ר"ש מ ו נ ק נ"י. ובכ"י לונדון „מצורף".

הזה הוא אלגזאלי" עכ"ל 3). ר' יצחק די לאטיש בספרו שערי ציון (כ"י באוצרות הייס בעיר אקספורד) יזכירהו בלי הזכיר שם המחבר. איזה חכמים יחשבוהו בטעות לבן רושד כמו ר' משה מאמשטאט הנעלים בפירושו לבן עזרא (ס' שמות 4) וגם החכם וואלף בספרו 5). והנה כל איש אשר ראה מימיו ספר מאלגזאלי ובן רושד ידע כי אלגזאלי המחבר ואם גם העדיות האחרות לא יהיו לנגד עיניו. והנה אלגזאלי עצמו בספרו מאזני צדק (דף ל"ג בנדפס עיין הערה א') יזכיר ספר אחד בשם מעקולת החכמה והוא בלי ספק ספר מאזני העיונים אשר לפנינו והמחבר ירמוז על מאמרו בפרק „בסגולת נפש החכמה" אשר אפיץ כעת.

הספר הזה כולל כ"ז פרקים ואיזה מהם יקיפו רק איזה טורים. ונמצא כ"י בעיר פאריש ושמה נזכר ג"כ שם המעתיק ר' יעקב בן מכיר ונמצא עוד באוצרות הספרים בעיר אקספורד, וויען, פאריש, פארמא, ואינו מצוי כל כך כמו ספר כוונת הפילוסופים מהמחבר הזה.

בספר מאזני העיונים נזכר כמה פעמים „אמר האיש" והוא מחמד, נביא לגויים. וכנראה לא רצה המעתיק להעלות שמו על שפתיו ולכן השמיט במלות האלה אם יעתיק מאמרים מספר אלקוראן. והנה ר' אברהם בן חסדאי בהעתקתו לספר מאזני צדק (עיין הערה א') החליף מאמרי אלקוראן עם מאמרים מתנ"ך ומחז"ל. וגם ר' יצחק בן יוסף אלפאסי מעתיק ספר משכית האורות ופרדס הנגנים לאבו חמד 6) עשה גם כן. ושניהם התנצלו אל הקורא על שמותם הדבר הזה. והאחרון יאמר בהקדמתו בזה הלשון: „ובמקומות רבים אני מחליף המשלים לפי שאני מביא אותם מתורתינו הקדושה וגו' והמחבר הביא ראיותיו ומשליו מדתו ואמונתו —" עכ"ל. והנה ספר מאזני העיונים הוא כתאומי צביה עם ספר מגולה רעיונית (אשר עליו כתבתי מלתי כבר במחברת ליטעראטורבלאטט דעס אריענטס משנת 1848 עמוד תכ"ו). כמה וכמה דברים נמצאו כמעט מלה במלה בשני הספרים האלה. כמו הפרק „בסגולת נפש הנבואות" ודברים רבים

3) וכותב הטורים האלה הוא ר' שמשון די מודון. ובאוצרות בריטיש מוזיאום נמצאו איזה ספרים כ"י אשר היו לפנים בידי החכם הזה. והחכם רמש"ג ז"ל כתב תולדותיו בכרם חמד חלק ב'.

4) בפי' הזה נמצא בעיר אקספורד ובעיר ווינא. וכנראה לא השלים המחבר ספרו.

5) הנודע בשם Bib. heb. III. S. 16. IV. S. 753.

6) הספר הזה יקר במציאות ובערך. ונמצא ג"כ באוצרות אקספורד. הספר הזה עם מאזני העיונים יהיו לאחדים בהראות לקורא הפילוסופיא של אבוחמד. ר"י אברבנאל בפירושו על התורה (פ' פקודי) יזכיר האורות השלוחות מאבוחמד, ולא ידעתי אם הוא ס' משכית האורות אשר הזכרתי.

ואתן עוד מקום פה למכתב אחד מר' שלמה דפיירה (נמצא בכ"י בעיר וויען המעטירה באוצר ספרי הקיסר יר"ה) וכתוב עליו כזה:

כתבתי על מליץ אחד שהלשין אותי על לא חמס עשיתי.

אם הדבורה תעקוץ תכאיב בקוץ
אכן עקיצתה ביערה תחבש
אך מה לך נרגן חיות עוקץ כחוץ
שנון בפיהו אין צרי ומעט דבש —

(מלת ביערה היא מלשון יערת הדבש שמואל א' י"ד כ"ז)

וכענין דומה השורים האלו אשר יזכיר ר' מנחם המאירי ז"ל בספרו משיב נפש (כ"י לונדון).

קמוש וחוח העלה תמר לבל
יקמוש אנוש עליו ולקוט הפרי,
אכן מה לדרדרי העלה קוצים ואין
עמו פרי ומעט דבש ומעט צרי:

השיר הזה יזכיר אותו בזה הלשון: וכבר הפליגו באמר חכמי הערב העתיק ענינו הנשיא הנשא המהולל הנעלה ר' אברהם רי"ח אמר בחרוזיו על המאמר הנזכר קמוש וגו' (ולא נמצא בבן המלך הנזיר)

ואביא עוד לפני הקורא שלשה פרקים מספר מאזני העיונים לאבוחמד אלגזלי.

מחבר הספר הזה הוא אבוחמד אלגזלי הפילוסוף היותר מפורסם בין חכמי ערב בעל כוונת הפילוסופים והפלת הפילוסופים (אשר אם גם לא נדפסו לעולם מפורסמים המה מאד מאד) ומאזני צדק (אשר נדפס לפני איזה שנים) 1). בספר הזה (ר"ל מאזני העיונים) נזכר על שם אבוחמד. מהרשב"ץ בהקדמתו לספר מגן אבות וגם בספר עצמו (דף ס"ט ע"א). וגם ר' אברהם גביזון בספרו עומר השכחה (דף ק"ל) יזכירהו על שמו 2). ובכ"י באוצרות לונדון על דף הראשון נמצא בזה הלשון „מצאתי בספר כוס שלום (מאמר ד' סוף פרק ג') שהמחבר הספר

1) ר' אברהם בן חסדאי מעתיק הספר הזה יקראהו מאזני המעשים. ובן ר' יוסף בן שם טוב בספרו כבוד אלהים (דף י"ד) יקראהו ככה.

2) וזאת העתיק שם גם שיר נכבד מהמחבר הזה אלא יכלה אלהים על כל גדופיו. ולולי השיר הזה לגלות ולהראות לפני הקורא כי ספר עומר השכחה אינו אלא נכון.

ואחריו יצא השיר הזה ונרשם עליו.

אלה השירונות ששלחתי לר' משה בן קמחי הספרדי ז"ל מחבר הספר.

אשרי אנוש הוליך ילדים יחי
כל עוד היות שמש עלי רקיע
צחות מליצה בם ומפתח לדל
שואל עלי דלת וראש תניע
תועה בדרך לא סלולה מתמול
תלך חשכים באור הופיע
אם תשאלו מי אביהם, אומרה
הוא רב תבונות ואשר הגיע
אל מעלת חכמה ובו כרת ברית
אתו ואם ישקיט ומי ירשיע
ושמו גביר משה בנו יוסף אבן
קמחי אשר כל צורריו הכניע
נקל זהב אופיר וכל יקר זם —
פיך בכלי חרס והוא גביע
שי עבדך תשא לך אשתחוה
תמיד בכפים אני מפגיע —

נשלם זה פי' משלי בעזרת השם שומר לכל חסידיו ועבדיו לאמניו כן יהיה בריתו עם בניו לבל יכרתו מלפניו ויוסיף ידו שנית להיות לעזר לנופל שמעון בר אלעזר אמן.

והנה דרך ר' משה לנקד ולתור אחרי קשר הפסוקים וזה הלך אחר עקבות בעלי התלמוד אשר דרכו מתיכות השרשיות (עיין ג"ל דברי בעל מעשה אפוד בהערות ספר הרקמה דף ר"ם) והנה עם כוונתו לדקדק מאד הדרך הזה. וכמתפאר יאמר בהקדמתו אשר עשה לנפשו „אי ספר משלי מי יקבול פסוקיך הנעימים" (מחברת י"א) ומפרשים רבים עמו זאת. ואם לפעמים הפריז על המדה עכ"פ כוונתם רצויה ונכבדת בעיני הסוקר.

ועוד אעיר כי ר' משה בן שמחת בפירושו על ירמיה ויחזקאל (כ"י אקספרד) יזכיר ג"כ לפעמים ר' משה קמחי ובמקום אחד העתיק איזה מפירושיו במחברת הזאת.

יש את נפשי להפיץ בזמן אחר מעט דברים על ר' משה קמחי ז"ל, אכן כעת לא אדבר רק על פירושו על משלי. הפי' הזה נמצא ג"כ באוצרות אקספורד. ובסוף דברי המחבר וז"ל

ברוך אל עליון קונה שמים ששם נר שכלו במדרי שעיפים לשקוט עינים מרומם על כל ברכה אהללנו ושם המהלל. לא יועילנו ע"ד אשר עד כה היה אלהי אבי בעזרי הבינני דעתו חנני והצלחתי שגילי הספר הזה ופירשתי כתיב וקרי כאשר הטעם מורה כי אמרתי הכתובים הם אורים נכונים מפי הראשונים אנשי המסורת הבאים אחריהם הם הבינו כל סתום ולבלתי היות ספק לעם נולד שמו הקרואים ממוץ לקרב הטעם הפסוק ונשארו הכתובים על מקומם כי כלם נכונים למבין וישרים ומצדידים אשר. שכחו ולא גליתי ומחורים כי שכחתים או לא מצאתים יש דרך ישר ללמוד מן המגלאים והמשכילים יבינו.

עוזר עבדו בידי חסדו
צור חושכי לאור שמש
כלו בשמו אמרי סודות
אכן שלמו ידות חמש
כאשר סער לכלול ספר
כן מרעי [?] צוק לבו ימש
ובעת השלם לשנות עולם
מספר נתן לבלי ימוש
משה קמחי כתב וו היא
חעת לבשה קדרות שמש.

שהיה לו פרדס נאה והיו בו בכורות נאות והושיב בו שני שומרים אחד חגר ואחד סומא אמר ליה חגר לסומא בכורות נאות אני רואה בפרדס בא והרכיבני ונביאם לאכלם רכב חגר על הסומא והביאום ואכלום לימים בא בעל הפרדס אמר להם בכורות נאות היכן הם א"ל סומא כלום יש לי עינים לראות א"ל חגר כלום יש לי רגלים להלך בהם מה עשה הרכיב חגר על הסומא ודן אותם כאחד אף הקב"ה מביא את הנשמה וזורקה בגוף ודן אותם כאחד שנאמר (תהלים נ') יקרא אל השמים מעל זו נשמה ואל הארץ לדין עמו זה הגוף עכ"ל. וע"פ הדברים האלה יתבנו כל דברי השיר הזה אשר אין ערוך ליופיו והיא כאשר יזכר הנגיד כמ' חיים גדליה לטוב אשר זכרנו במחזור הזה יזכר גם עם המעתיק לטוב והוא איש בשם גאלדבערג.

משלם גמולך הוא ימחל מעלך גם לי גם לך
הט למאמר קשוב ושמע מאמר חשוב ואתה באלהיך תשוב
ברחמיך מרומים שוכן אם תשא עון מסכן אף לאמתך תעשה כן
אם אנחנו עוינו סליחתך אוינו כי אתה אבינו
אז הגוף הלוה יושב נכלם ונבוה גם את זה לעומת זה
מתנן את פני מלכו לשפוך שיח חכו זה אומר בכה וזה אומר בכה
נאמן שוכן שחק הכל לפניו יוחק יושב בשמים ישחק
ואז ישיבן יחד מה תבקשון הזאת מני תדרשון מי יתן החרש תחרישון
כראי עון לנקהו הנקל הוא לוכחו כי תאמר אלי שאהו
נקמת עוניכם יקם כי אני נוקם נקם כי תלכון לא תלכו ריקם
יחיד הוא אשר מיוחד יחבר אותם יחד וקרב אותם חד אל חד
הוא ישפוט ביניהם והוא יחבוש ארוניהם על שכם שניהם
יחד עשיר ומלך במוקד אותם ישלך מקום אשר אסירי המלך
רועדים מפחדיך ואז יורה נגדך האלהים מצא את עון עבדיך
צדיק אתה אבינו באמת כי העוינו נחנו פשענו מרינו
ואל מרומם ומתנשא נעלה בדין על כסא הטוב בעיניו יעשה
חק מורה כי תפקוד כחמי טלוא ועקוד הסר משם כל שה נקוד
זכור צדק ואל תאחר וכל לבן בו תבחר וענתה בי צדקתי ביום מחר
קרא אלי ברינך ורוד שלשת אמוניך כי תבוא על שכרי לפניך *)

---

*) חבר התפלה הנעלה והיקרה הזאת הוא רבינו יצחק בן ראובן אלברגלוני כאשר שמו א"ע בראשי החרוזים והוא אחד מחמשה רבני יצחק שהיו אבות ישראל בחכמה ועם ושלם היו בזמן אחד עם רבינו יצחק אלפסי שהוא ג"כ אחד מאלו החמשה וז"ל הראב"ד (ס' הקבלה דפוס אמשטרדם שנת מלאה. 5471) רבי יצחק הרגיאתי הוא ברבי ראובן אלברגלוני בא מברגלונה למדינת דאניה והיה היום בימים וחזקה בים והיה בה קהלה גדולה בעושר ומעשים טובים וכבדו הרב ר' יצחק זה (ר"ל ר' יצחק אבן גיאת שהיה ר' יצחק הג') ונשאוהו והסמכוהו לרב לאלבאזם מגדולי דאניה וישב שם ושמע עד יום מותו והיינו היום ושבר לאזהרות ושבר שירות נפלאים ומסכתה כתובות ומעיד על חכמתו ותבונתו עכ"ל. הם במחרוזת הלזה שנה לא זכו הדורות שלפנינו לראות את יקר פיוטיו ועתה כי שמן זכו יי נתגלו לנו במחזור כ"י של הגביר ר' חיים גדליה אחד מיקירי גלות ירושלים אשר בספרד והוא אחד מנכבדי לונדון הוא שקל ע"ז שקלי זהב (גינעאס) לאוצר המלך מהמתן הדוכס סוסעקס בעד המחזור היקר הזה אשר נמלאו בו שירים יקרים משל כל גדולי חכמי ישראל הקדמונים ...יים לנו ושאינם ידועים לנו:

התפלה הזאת יסודתה בהררי קודש על אגדה יקרה במס' סנהדרין פ' חלק וז"ל אמר ליה אנטונינוס לרבי גוף ונשמה יכולין לפטור עצמן מן הדין כיצד גוף אומר נשמה חטאה שמיום שפרשה ממני הריני מוטל כאבן דומם בקבר ונשמה אומרת גוף חטא שמיום שפרשתי ממנו הריני פורחת באויר כצפור אמר ליה אמשול לך משל למה הדבר דומה למלך בשר ודם

קרוש מרום ערץ	ראה אם יש כי פרץ	מיום עובה את הארץ
בוערת תוך קרבה	להוציא עלי דבה	מדברת על לבה
נגדו בתגריה	סודרת דבריה	אף היא תשיב אמריה
ריבך כי תריבני	הלשקר תחייבני	אם יש מילין השיבני·
את עונך כסית	וכואת וכזאת עשית	שמנת עבית כשית·
הרבית חמסיך	הרעות מעשיך·	ותשכח יי עושיך·
בגאון קנציך	רמו עיניך	כי כשלת בעוניך
נתונה בלב האבן	מטועה בטיט היון	אמרה לא פעלתי און
הלא אבי הנחני	ומקדשו פ ח נ י *)	אלהי השמים אשר לקחני
קדוש זה טמאני	אך עתה הלאני	הנחש השיאני
טהורה עת נבראתי	בגוף טמא נחבאתי	אוי לי כי נדמתי
נתנני נסיכי·	במחבואי מחשכי	בתוך עם טמא שפתים אנכי
אש בוער ומתעשן	עת נוער ועת ישן	ואכל ושבע ודשן·
לב הותל המוהו	בפתו שסהו	ויטוש אלוה עשהו·
במחשבת טומאתו	כל היום ברעתו	וינבל צור ישועתו·
רבץ במסבו	לעשות פימה עלי חלבו	שובב בדרך לבו·
גוף יענה במרץ	לפני שוכן שמי ערץ	חלילה לך השופט כל הארץ
לקבל דרכי רשע	אשר אין בהם ישע	להמית צדיק עם רשע·
והנפש הערינה	תלכד בזדונה	תשא את עונה
נודי נא נשמתי	תשובתך מצאתי	על אמרך לא חטאתי·
ימי הבל חייכי	לא זכרת דין מלכי	אי מוח באת ואנה הלכי
יום הגיע מותי	הלא כאבן נדמתי	איך תאמרי לא נטמאתי
זכרתי יום עצבי	ימי הבל מכאובי	כל עוד נשמתי בי·
כצפור נודדת מקנה	מפנה אל פנה	אחת הנה ואחת הנה
הן לעמל יצאתי	עול כבד נשאתי	ומנוחה לא מצאתי·
לפני מלכי ואבי	ביום רב את ריבי	חנני ענו בי·
חף אני וגם נקי	והוא ימוד אל חיקי	יגמלני יי כצדקי
יורע מפעלי	יי אלהים חילי	כבור ידי ישיב לי
יושבת פני קונה	אוי תשיב במענה	הרוב דברים לא יענה
הלא נחקר ונבדק	ואיך ידבר עפר דק	ואם איש שפתים יצדק
עקלקלות בריבו	ותוכו ישים ארבו	כי יחנן קולו אל תאמן בו
ואם תחפוץ להגאל	שים כבוד והואל	ליי אלהי ישראל
להגיד נא ברערה	מצוה מלומדה	ותן לנו תודה

*) אולי ממקדשו שלחני.

בגלות לקחנו · חן מורדנו נחנו אבל אשמים אנחנו
גם אם נסתר ונבר לו גלוי לחבר אכן נודע הדבר :
דחה מן אוזיה צמות*) דרוש לנו בתמימות ונחיה ולא נמות
הנות צדק יתגבר וסלחתי יתחבר טרם כלה לדבר
הלא עליכם יש מוצר יום גוש עפר נפצר ויעמוד במקום צר
וחשבים אם ישוכון יום אחד הן ימיבון והמה טרם ישכבון
וכרו יום כי יבוצע ורגבי נחל ימצע כי קצר המצע
וחלתי מאוד אתכם על כי עפר בכם בעודני חי עמכם
חי בעודי בארמתי כסתח בי רמתי ואף כי אחרי מותי
טיט ורפש ביום נקם ותולעים על חיקם הם יקחו חלקם
מעם פי אמליצך לכה עמי אחליצך שמע בקולי איעצך
יושר איש ומעללו אם ירבה פלולו ונשמע קולו
כשרון צדק פעלו חנון דלים מעמלו אם ארוניו יתן לו
כעת למשפט ישאל אם יקוה לחגאל לא יהיה לו גואל
לחנצל במפלטו אם יהיה מבטו לנוס אל עיר מקלטו
מומותי נמעטות ביום בואם לבית עלמות אשר אין דרך לנטות
מיום יעזוב חילו יכסוהו במעילו בבגדים ולא יחם לו
נסעו לבית המרה בשובו לעפר המרה כי היא כסותו לבדה
סותו היא לשארו ביום שובו לשאירו היא שמלתו לעורו
סוף ארם לילך גם עת רוח הולך וגם למחר אני קרוא לה עם המלך
עת ידרוש עונינו ויוכיח בינינו ישת ידו על שנינו
פחדתי ליום דיני ביום יאמר לי קוני סורה שבה פה פלוני אלמוני
פקודת יום תהובה אשר על לוח כתובה יחדיו למשפט נקרבה
צועק מפה ומפה הרפה ממני רפה ועתה מה לי פה
קורא בחנון בכי מה אענה ואומר כי לא איש דברים אנכי
קדוש ישיבם יחד דיין אמת והוא באחד ולא יקח שוחד
ראו משפטי ודיני שלחתם יד בפקדוני הן לא ראתה עיני
שמירת זו בפשיעה למי החוב בפריעה ונדעה בשלמי הרעה
שם הזומר יענה וטוח תפל יבנה נגש והוא נענה
תם אני מודוני ותף אני מעוני כי חסיד אני
ינעתי בכל שנה וצרכי אנה ואנה עלי היה כולנה
צָרְתִי מעודי הנפש בת סודי אשר נתתה עמדי
חומדת ושואטת בתאותה לועטת הנפש החוטאת

*) מלשון לגמו כגול הדי.

היתה כבכורה בראשיהם   עודה בבפיהם ונבלעת
וירדה כמו זאת תענה דעת   ולראש כסיל 4) עולה ונוגעת
עזות גביה וחלקלקות   בם חולקה לבות וקורעת
תור נערות השער בהגיע   חן חן החי מוצאת ופוגעת 5)

סליחה לרבי יצחק בן ראובן אלברגלוני

השיר הזה הוא בתחלתו על דרך א"ב כפול ואחרי כן חתום: "יצחק בן ראובן הקטן אלברגלוני יזכה לחיי העולם הבא וכן יהי רצון חזק" והתימה ארוכה כזאת איננה מצויה הרבה אצל פייטני ספרד. המשורר הזה הוא בעל "האזהרות" אשר נזכרו לתהלה מר"י אלחריזי (תחכמוני שער ג') ומר' סעדיה ן' דאנאן במאמרו על סדר הדורות (חמדה גנוזה דף ל') והדפסו במחזור אלגזייר לשבועות. הפיוט הזה מיוסד על מאמר חז"ל בטענות הגוף והנפש הנזכר בחלק (דף צ"א) והענין בסגנון דומה נמצא ג"כ בספר הנפש לגאלינוס ואוריא (הנדפס כעת מאת החכם ר' אהרן יעלינעק נ"י) וגם בסגנון דומה בתחכמוני (שער י"ג). פייטנים רבים הלבישו הרעיון הזה במחלצות השיר וכבר דברתי עליו בספרי על הפיוטים דף קנ"א. ושם דף קמ"ט הדפסתי שיר אחד על הענין הזה. וגם במחברת העתית הנקרא ליטעראטורבלאטט דעס אריענטס (1849 S. 618) נתתי ג"כ שיר אשר מתחיל אנוש אל נור מעריכך וגו'. והנה החכם ר' דוב בער גאלדבערג רצה לתת השיר הזה בגנזי אקספארד ולא עלתה בידו. אכן כעת לא אמנע טוב מהקורא לתת אותו לפניו.

השיר הזה הוא "על השלישית" ג' טורים בבית אחד בחרוז אחד וסוף כל בית פסוק מפסוקי תנ"ך. וגם בתי האזהרות מסיימים בפסוק אחד ור"י אלחריזי (במקום הנ"ל) יאמר "ויסיימם בפסוקים דבקים כאלו הם מכוח הקודם פסוקים" ולא העתקתי אל השיר הזה רק איזה הערות ואיזה תקונים מעטים. ועתה קורא יקר קום וקרא בו.

פחדתי מיוצרי   ומפני רוע יצרי*)   אין מתום בבשרי.
אודה פשעי לנורא ואיום   אולי אמצא פדיום   את חטאי אני מזכיר היום

---

4) כתוב בלזו: אלמון עם כסיל (איוב ט' ט').

5) ור"י הלוי כתב עוד מכתם קטן בדמות הזה על הרמון ואם גם נדפס כבר במחברת "דברי חפץ" (מיידי החכם ר' חיים פעדעלמאן נ"י) אף גם זאת אתן לו מקום פה.

אמור לי מה דמות בתים לבנים   בתוך קריה ירקרקת מתואמה
ויושביה כעין אודם, אמונים   במים עפר ארץ ותואמה. —

*) כמאמר חז"ל אוי לי מיוצרי אוי לי מיצרי.

עד לא ימי נח ומי מבול — נבראת ובידי אל מבוצעת
תגל כמו שמש ותסתר, — חוורתה עתים ושוקעת —
מגדל עלי ראשה לתלפיות — חלול ככובע או כמגבעת
לה ציץ ונצה כחבצלת — שרון, ויחלק לארבעת
תרום למעלה ראש, ובמלאתה — משתחוות ארץ וכורעת
זמרת מלכים על ידי רצים — מעיר לעיר סועה ונוסעת
דומה לעיר חומה כמו תרצה — יפה באין יוצאת ומגרעת
השוכנים תוכה ערומים לא — יתבוששו בושת בני דעת
מחוברים כחושקים, תנוף — לנוף, לחם ענג ולגעת
כדמות פנינים אדמו עצם — צבע בלי שני ותולעת
מזון לכל בהם, ובידיהם — רפאות גויה המנוגעת 1)
צורות באפס יד מפותחות — על קיר פטור ציץ ומקלעת 2)
התנחלו אותם בהתנחל — בת הצבי חמון ומיפעת 3) —
התיימרו הסובאים בה על — כוסם ונפשותם משעשעת
כוס מתנובות הזמרה בו — נופש לכל נפש מיוגעת.
תורק בפי מורק, וכברק — תאור ואור שחר מבלעת
נבראת לעומת הינונים — תשקיט שאוניהם ורונעת
בה לחלי מרפא ויש נספה — מיד שאול פודה ופודעת
ומרה שאלה למורה, על — מצח זמן שומה ונקבעת
וקנו בגפן כל עצי עדן — כופר ועץ חיים ועץ דעת
חיו אבי אשכול ועקרו כל — עת לעקור נטוע ולטעת
ויהי במוב לבם ועל תרצה — התיעצו עצה מבולעת
לאמור: כדת מה לעשות בזאת — המורדה בנו ופושעת
כי נסגרה לבוא בעיר חומה — להיות בצורה בה ונמנעת
תכה ננקיצנה ונשקנה — מי רוש על מריה וקובעת
התחברו כלם וסבוה — חברת מרי שוסה ושוסעת
ויפרצו תלה וחומתה — עד היסוד שמו מגרעת
וישלחו בה יד בלי שלח — כי אם בחצי שן ומלתעת
וכאורבים הסובאים באו — תוכה מבואי עיר מבוקעת
באו במכמנה ומשמנה — חורשנה נפשם ושובעת

1) זרע הרמון ועליו ופריו נחשבו אצל רופאי הערביים לרפואה נגד לכמה חליים רעים ונאמנים.
2) מלכים א' ו' י"ח.
3) המשורר ירמוז פה על מלת „רימונו" בד"ה א' ו' ס"ב. ושם ס"א נזכר ג"כ עיר „חמון" ושם ס"ד נזכר „מיפעת". „בת הצבי" מרמז על א"י הנקראה ארץ הצבי.

הנודע Göthe בהעתקותיו לספרו המכונה Westöstlicher Divan יעיד זאת בעיני עמים.

ואעיר ג"כ כי במכתב ר' אנטולי אל הרמב"ם (הנדפס בקבוצת חכמה ובחמדה גנוזה) נמצאו המלין „ומה יענה השואל בסוכת השחלים" והנראה היה הטור מר"ש הנגיד (אשר הדפסתי בנחל קדומים דף ל"ו) לנגד עיניו

חישכיל מי אשר יתן פרוטה   לשועלים בתוך סוכת חשחלים —

ואולי אשא פני גם לדבר הזה. הטורים אשר יביא הי"שר מקנדיא (והזכירם ג"כ החכם ר' אברהם גייגער בספרו מלא חפנים)

„לו זקן וכרם עלי חכמה מעידים אין חכמים בעולם כתישים ועתודים"

הנראה הם עתיקים ואם גם לא נודע לי ממקום אחר. ובאגרת אחוז (דף כ"ח ע"ב), נמצאו הטורים האלה וז"ל „אמנם בעוונותינו בזמן הזה אין כבוד לחכמים וגם לא ליודעים חן אמנם יד הקבלות פשטה ומשפילים אותם כאחד הנבלים עמי הארץ לבד, לא נשאר הכבוד כי אם בכרם וזקן ובבעלי ממון ובבעלי העושר" — עכ"ל והנראה המלות „בכרם וזקן" ירמזו על מאמר אחד נודע בימים ההם ואולי הטורים אשר יביא ר' יוסף היו במחשבתו.

אם תרצה להדפיס ספר הנאומים לאריסטו העתקת ר' קלונימוס (יקר מאד במציאות) אשלחנו אליך והוא כולל רק איזה דפים והנראה ר' יצחק הישראלי בספרו ספר היסודות לקח כמה דברים ממנו כהוויתן.

נדרתי באחד ממכתבי הקודמים להפיץ השיר מר"י הלוי ז"ל על הרמון. מוצא שפתי אשמור כעת, הא לך קורא יקר השיר הזה. באמת השיר הזה יקר מאד. ויתן עדיו כי כח הדמיון במשוררי ספרד היה גדול וחזק. השיר הזה ותוכן ענינו ממשפחת השירים אשר יקראו חכמי העמים לצורותם (descriptive Poesie) ואתהלך ברחבה לדבר על הענין הזה במקום אחר. ולא אשמט פה רק איזה הערות מעטות. וגם לר"י אלחריזי (בתחכמוני שער ל"ג) יש מכתם על הרמון. והוא נגרע בערכו משירי ר"י הלוי. והנה כאשר יראה הקורא עתה בעיניו ג' טורים האחרונים הנה באמת סוף השיר, ולא היה בספרי עתה. ר"י הלוי רמון מלא וישם עליו עטרת תפארת הלשון.

שיר מר' יהודה הלוי על הרמון.

אל ר' יהודה בן גיאת ז"ל.

תיבה דמות קובה מחולעת   כדור עגולה לא מרובעת
קנים שניים גם שלישיים בה   נאוים כמו חותם על טבעת

צר לי עלי הַחֹקְקִים בדמעה יבכוהו
וביום כאב על חרמי 2) ישענו
צרך ימדמו להתגודד וקול
יונים בענפי ההדסים קוננו
יהמו כי נפרדו מהם ועל
חורב בסמם נחיל יתאוננו
התאבק יחד מכביהם ואת
עפרות מעוניהם ימי עד תוננו
אבכה ויתחמץ לבבי בערי.
אהמה וכליותי מאד ישתוננו
אשתה דמי נמעי עלי רם ימי
הם בערם צהלה ירונו.
אם לא ביגוני יאחזוני שורדי
חליי ודמעי הם אשר יאמנו
אם המריבים נדבתי אקראה
יתרפו אבי ולא יבחנו
חמה אשר חנם להומי ילחמו
ובאהליהם בערי ירננו
חורו בטו אופל לישרי לב

בחץ איבה עלי יתר כוכים כוננו
פותים אשר אשת כסילות בעלו.
ולבעלי תמם ותוך התחתנו
רעות בפיהם מתקו תמיד ואש
קנאה במוקשי לבבם צפנו
מתום ומישור כחרש יבשו
משוד ומכסל כפרים שמנו
טמאו ולו יובאו באש ובמי מחום
או יעלה באשם ולא יתלבנו
רקעו עלי כסל והסכילו הכי
לא יסכנו בהם 3) אבל יסכנו 4)
תצר ארמה מנשוא כסלם עדי
שחקים בהוותם עשנו
ראו בעיניהם תמונתו ולא
שכלו, תבונתו ולא התבוננו
לו עין מימתם למושה היתה
חסו בצל תומו ובו התלוננו
אל תראגי נפשי לדבריהם הכי
הם בעיני כל, ונחנו נחנו. 5)

והנעברה בעלמא להעיר הקורא כי ר' ידעיה הבדרשי במכתבו אל הרשב"א (תשוב' הרשב"א סימן תי"ד) מדי דברו ומתנצל על הפילוסופיא יאמר „השונאים ראו הנבילה ועל לובן שיני הכלב לא השקיפו" והוא ירמוז בזה על המאמר (הובא בחובות הלבבות שער הכניעה פרק ו' ובמפרשים על משלי י"ד י' ובמעלי היראה לר' יונה) כי חכם אחד עובר עם תלמידיו ולהם נבילה אחת מוסרחת ואמר כמה לבנים שיניה. וגם המחבר

2) במלת „חרמי" השתמשו המשוררים תמורת לבות וכן יאמר ר' משה ן' עזרא בשיר אחד (עיין ג"כ בגדי הקהלת דף ק"ד).

על חרמי חכמה בחול חוליך
או בבבי כאב תשו כסלך

וכן יאמר ר' אלחריזי (תחכמוני שער י"ז) „עוד לא הועילו בזאת חרמי מוחי". —

3) מלשון תועלת עליו יסכן בהם.

4) מלשון הסכן הסכנתי (במדבר כ"ב ל').

5) ספור הזה תמצא ג"כ בספר מ"ל בכ"מ ח"ו דף פ"ג. וקצה לטולתו.

וחם כאש אשר תשרוף ואבן
תעולל את עשן כשם להעלות (16)
ומשכל ומן צפון לבבם
ותליהם הרוך יושר עגולות
רצותם לא ביד חפצי וככח
רצותי משאלות לכם למלאות (17)
ופניהם ימלאו בשחוק לפני
ומודותם באש קנאה אוכלות
גמלתים טוב ואיכה מגמולי
חלב מרע אבקש לי גמולות
ואיך גבר יקו לארות ביום
פרי כנות (18) במטמון שתולות
תשורותי חלי כתם ואיה
אנוש יכיר פניני שיר ומלות
עלמות לא ידעום איש ואיכה
לאישים בוערים יהיו בעולות (19)
צרורות יהיו נוח ובאבר
נדיבים ישבו לעד בתולות
כבודות על אנשים לא כבדות
וקלות על נפשם לא נקלות
וחצת יעלו על רוג לשוני
כבות עיש בחת שחק אפלות
להעלות גרגרות ימים ילדתים
ממולאים בתרשיש תהלות
ישוטון מבלי רגל עמקים
והרים יעלו מאין נעלות (20)
ולא ישכחו מפי יצורים
עדי יכחשו ימים ולילות
באלו מלשון הוזים הם לקוחות
ומרוח קדושים הם אצולות
והאופל ריו להם והעט
ימין שמש והימים מגלות. (21)

ג) שיר אחר מהנ"ל. 1)

אם אהלי נודי בנפשי צענו
סברי ושחרותי וחברת אהבה
איכה בתוחלתי בעיריהם מענו
מיום ליום יסעו ואך לא יחנו

---

16) וכן יאמר באמת הפייטן (מסך זמני בתולות ב"מ ב"ע דף ל"ג).
כאש אשר תשא קנה בושם — ואך תשא עתר ריחו ותמציאנו —
17) כלומר הם לא יכלו למלאות שאלתי ואולי לא אוכלה למלאות שאלתם.
18) בכ"י כתוב „כנות" וכן בכ"י אקספורד ואולי צ"ל „בינות"
19) וכן המשורר (משנה י"ט) — ומן התחלת הבתולות אשר לא היו המשוררי הזמן בעולות וגו' (עיין נחל קדומים דף י"ט הערה ל"א).
20) וכן יאמר ר' יהודה בשיר אחר
וישוט אך באין ירך ורגל — ויעוף רק בלי כנף ואבר —
המכתובי בסוף ספר י"א.
והלכות בלי רגל עדי מורח וים — גם הודי עולם בעו הרקענה —
וכן יאמר ר' משולם דפיירא בשירו המתחיל
„ביום סגריר ביום רעש" תעופף מבלי כנף תהלה ותשוטט ירכתי ארץ וימים—
21) הכוונה ישראל הנקרא בשם בת היום משלה השמש. כמאמר חז"ל: „קטן המשכיל השמש" (כנגד השמש) והקדמונים הנזכרים: וכן אמרו הכותבים האחרים „אין עמים כשמש" — אבל המשוררים באחרונה ישתעשעו בדברי חז"ל בעת שיצא. וזה היה מנהגם. ומנהג עוקר הלכה. עיין ג"כ נחל קדומים דף כ' הערה ל"ח.
1) השיר הזה נמצא ג"כ בדיוואן של ר' יהודה ן' עזרא כ"י בנים התכם ל"ח כרמולי נ"י. והחתום: אם העזריכים וגו' עד כלות השיר יביע המחבר שלמו וצמאונו כתביו.

והלכו למסעיהם חברים　　יחוק הנפשות הנחלות (5)
ובמקצעות מגוריהם קציעות　　וריח אהליהם כאהלות (6)
עליהם אתמה או על בחורות　　אשר מיום ליום הולכות ודלות
בני ימים חמרוני ושמו　　למחמדי עלילותי עלילות (7)
הדיחוני ושכו את ארחי (8)　　ויסולו על דרכי מסלות
קווצותי לאור היום לבנות　　וְראותי (9) בפוך ליל כחולות (10)
ואמעיט את תומתי להרבות　　תבונתי וחכמתי לחפלות (11)
ואגיד את שנתי כל שנותי　　לפתות דלתות הנעולות (12)
ובדרש התבונה עז לנפשי　　על כל עז ובלבבי מסלות
ואש לב חומדי ארוץ לכבות　　בתהבולות ונר דודי להעלות
בפי אויל מטר חפצם בגרת　　ואור שחק בלפידים וקולות
קטנת משכנה תבל בעיני　　הכי לה בקשה נפשי גדולות (13)
ויחשבו פעלי בין פעלות　　מתי הדור נגוהות באפילות
ואסתירם בענותי ואבן　　יפוצון הם עלי שחק תְהלות (14)
יצורים נוצרו על קו ומי זה　　אשר ישיג כפועל (15) אל גבולות
והוחלתי חסרים מקרומי　　והוספתי לאלה הנחלות
שאל נא בעדי כוכבי שחקים　　הכי לא יחוו לך מתהלות
מהללי יחוו מהללי　　והומרי מחמרי עד לבלות

5) כמו חולות.
6) לשון נופל על לשון.
7) שם עלילות על כל הדברים אשר אפשר לומר.
8) מלשון שך את דרכך (הושע ב׳ ח׳).
9) עינים. כמו וחשכו הרואות (קהלת י״ב ג׳) וכן במאמר פנינים שער מ״ג: כי הרואות אין שולם וגו׳. והדמיון „בפוך ליל" מלוי בפי המשוררים וכן בשיר המשיל את העינים וגו׳ (משפט נגדי לקסגרד דף כ׳)
פנים אשר אתמול בפוך חן קורעו. היום בפוך לילי נרוד קורעו —
10) נ״ל כחולות.
11) לשון והפלתי כיום הסוח (שמות ס׳ י״ח)
12) שערי חכמה הנעולים לאחרים. וכן יאמר ר״ש הנגיד
פתח אתה בחכמתך שערים　　אשר הם עלי בני עירך נעולים —
עיין ספרי העבודה של רלבגיסבן השרוקקודש דף ס״ו.
13) והכונה דומה במאמר פנינים (שער מ״ד) מי שיקרה נפשו בעיניו קטן העולם בעיניו.
14). והמשל מר״י אלחריזי (תחכמוני שער ל״ג).
צרור נעשה להסתיר סוד דרור אך יגלהו נעים ריח שמניו
שלח. נקנה לשר עם המשל הזה.
15) והכ״י כתוב „בפועל".

19.

Schreiben des Herrn Leopold Dukes in London an Herrn Ignaz Blumenfeld in Wien.

בע"ה לונדון בחדש כסלו תרי"ז לפ"ק.

אביא לך כעת עוד ג' שירים מר' משה ן' עזרא ז"ל. ונכספתי לדמה כי נכון לתת קום בין שירי „אבות השיר" ובין משוררי זמנינו; כי מרחק רב ביניהם בזמן ויותר מזה רחוקים זה מזה בערכם. ולא אבנים אפים הם.

על מעיל הקרוע.*)

מעיל יש לי והוא כדמות כִּבְרָה — אשר דומים לשִׁנֵּי המַגֵּרָה
לחמה לאנפה או שעורה — ותקות חוט תפירת כל קרועיו
כאהל אפרשנו כאיש ליל באישון — על שתי וערב היא יתירה
וכוכבי רום ישימון בו נהורה — ואם יפול עליו זבוב בחוקה
בתוכו אחוה סהר וכימה — כמו פתי יהי נמלך מהרה
ותופיע כסיל עליו [נהורה] — אלוהי החליפהו במעטה
ואלֵה מספור את כל נקביו — תהלה לי ותוטב התפירה:

א) שיר לר' משה בן עזרא ז"ל. 1)

העונות (2) מענותי נעלמות — ואוניהם שמוע לי ערלות
ואנו שעריהם מבלי איש — ודרכיהם בלי עובר אבילות
ענן עיני לאם יזיל דמעות — ואך המה בדם לבי מהולות (3)
כאלו שקתות מים בקרבו — וראשי ים ובצלעי מצולות
ומה הועיל בצעקי אל נדרות — פרוצות ממטר בכיי נבלות (4)
יצאוני שכוניהם ועלו — ברגליהם לגבות האמולות

---

*) גם השיר הקטן הזה אשר מצאתי באחד מכ"י באוקספורד הקיבץ ילי"א בעיל ויען אולי יהיה למשיב נפש אל איזה מקוראי ספרך. והוא מילתא דבדיחותא ולא נזכר שם מחברו. ולשונו ילך רכיל מגלה סוד כי הוא מאחד ממשוררי ספרד.

1) השיר הזה יקר מאד. ולא אאריך פה עליו כי „אחרי מאריך ערכתי" (בחבר מר' שלמה אלמולי• באחד מספריו) ואגיד פה כי השיר הזה נמצא בדיואן של ר"מ ן' עזרא בבית הספרים של אליקים כרמולי נ"י ובאוצרות אקספורד ג"כ. וכבר נתתי איזה שורים ממנו בגנזי אקספורד (דף כ"ט) ובנחל קדומים (דף י"ט הערה ל"א). ומן השורים „ושירותי שלי כהם וגו'" עד כלות השיר יזכיר ר"מ ן' עזרא עצמו בספרו הערבי. ולהשלים ההערה אעיר פה הקורא כי כבר על שמו עלה אבות השיר. בשירו בסוף הספר אשר ממנו נתתי כבר איזה טורים יאמר מספרו.
מפאר במעניו אבות שיר ובניו ונעים לפניו הרדים ומשים וגו'.

2) כמו מעונות. דירות.
3) כמו מהול במים (ישעיה א' כ"ב).
4) אולי „גולות".

ואני בטרם אכלה לדבר אליך ידידי היקר, אגידה לך כי בעמוד י"ב מאוצרך זה, שיטה כ"ב, נדפס ש"ד, וצריך להיות ש"ך.

גם לא אכחד תחת לשוני כי ידידנו החכם היקר גייגר (עמוד ח') שכח פירוש רש"י על סוגה בשושנים, ומתוך כך נתעלמה ממנו כוונת ר' זרחיה הלוי באמרו בשושנים סוגה, וכבר ביארתי הענין במגד ירחים, עמוד קנ"ז, וזה לשוני:

„עמוד 17 אמר כי הרז"ה הביא בשיריו הבלי המיטולוגיאה, וזה לא היה ולא נברא. הרז"ה בהקדמתו לספר פתחי נדה אמר: **וְהַזְּהִר** (הקנ"ה) **אֶל־אֵשֶׁת נְעוּרִים מֻגֶּשֶׁת, וְתוֹפֵשׂ הַקֶּשֶׁת בְּלִי יוֹרֶה צִדָּהּ**, וחשב רייפמאן כי תופש הקשת רמז לאליל האהבה, וזה לא יתכן, כי התורה לא תנהג ח"ו שלא יהיה אדם אוהב את אשתו בכל עת ובכל שעה, ובהפך משפטי הנדה מרבים את האהבה בין היהודי ואשתו, כי היהודית היא בכל חדש ככלה חדשה, וזה עיקר גדול בהצלחת הבית והאומה; והנה הקשת הוא יורה חציו בכל עת בלב היהודי, וזה לא אסרה תורה, אבל אסרה בקצת העתים קירוב הבשר, לא קירוב הלבבות, והמשורר רמז על זה במליצת רז"ל יורה כחץ, והמשיל הבעל לגבור תופש קשת, ואמר שלא יורה חציו לנדה. עוד אמר שם הרז"ה **הַסּוּגָה לַנּוּגָה בְּשׁוֹשַׁנִּים סוּגָה תְּנָה מִתְעַנּוּגָה בְּשָׁדוֹת וּבְשָׂדֶה**, ורייפמאן חשב שהכוונה על כוכב נוגה (Venus) המעוטפת שושנים. אבל האלילה ההיא היא נקיבה, ואיך יהיה לה תענוג בשדה ושדות? והוא נדרש מן סוגת לתאוה אשר תעיר ותעורר בך האלילה הנ"ל. וזה דוחק גדול. ואני תמה, איך לא זכר המדרש (המובא גם בפירוש רש"י) על פסוק סוגה בשושנים. והנה אין ספק כי כוונת הרז"ה לומר: מן סוגה לנפשך הנוגה ומצטערת (לשון בתולותיה נוגות) על איסור הנדה, והיא עם זה גדרת עצמה מפני האיסור (כדברי המדרש הנ"ל) לבלתי תבקש להתענג בשדה ושדות, כלומר בנשים אחרות, בימי טומאת אשתך."

ומה מאד צר לי בראותי כי הבנת שירי קדמונינו (וכל שכן הבנת שירי המקרא ומליצות הנביאים ודברי חז"ל) הולכת ומתמעטת ג"כ בגבולי האשכנזים, לרבוי הקריאה והכתיבה בשאר לשונות.

פאדובה היום ד' כסלו תרי"ז, ידידך שד"ל.

טעם החולקין לא פירש, ואני אין בידי ראיה מהיכן לאייתו, ואע"פי שעדיין כל זמן שלא חלקו פרקמטיא שותפים הם, ואלו לא התנו כל מה שיפסיד האחד ישלם לו חברו חלקו, ואם מפני שהיינו קרוב לשבר וקרוב להפסד, רשע, לא נאמר דבר זה אלא בנותן פרקמטיא לחברו על מנת שאם ישתכר יחלוקו עמו, ואם יהיה הפסד בפרקמטיא על המקבל להשלים . . . שכל האחריות על המקבל, נמצאת פרקמטיא זו עליו מלוה, ומה שהנותן נוטל חלק אינו אלא רבית, ושכר בטילות מעותיו עומד ונוטל, אבל בדבר זה אין לך עליו אלא תרעומת, שהרי קבל עליו אחריות חלקו, ומפסיד חצי הפרגמטיא, אבל אחריות גופו של שותף, זה לא קבל עליו, ואע"פ שהיה . . . חלק חברו עם חלקו, אין זו טענה לאייתו לזה, שהרי ראיה גדולה הבאת לדבריך שטף נהר את חמורו ואת חמור חברו וכו', וכל שכן זה שהיה טורח זה בכולו, והא לא אמר לו קום רדוף והכנס למקום גדודי לסטים ובעלי פדיונך. וכי יצא דבר שמחייבים וראיות שלהם, נדעה מה טוב (ג).

ושאלתם, שהלך ראובן על בת אחיו . . . . וקיימו דבריהם, והניחו תפושת יד ביד קבלנים, על מנת שהחוזר בו יפסיד ערבונו, כדרך שנוהגין ברוב מקומות; ועברו כמה שנים וחזר בו ראובן, והנה שמעון אחיו תובע הערבון מיד הקבלנים שהחזירוהו לראובן, ותלמיד אחד מסייעו ואומר קבלן דכתובה לא משתעבד, ועוד דאסמכתא היא, ואסמכתא לא קניא. טעה התלמיד בכל הדרין. אלא דקבלן דכתובה משתעבד, דמשה בר עצרי ערבא דכלתיה הוה וכו' (בתרא קע"ד ב') ומותבינן וערב דכתובה מי משתעבד, ומשנינן קבלן הוה. ועוד מה ענין קבלנות זו אצל קבלנות דכתובה, קבלנות דכתובה זה שמתפיס מעות או מטלטלין לאשתו בכתובתה, ומסרתן ליד שליש, והחזירן לבעלים, אבל קבלנות זו אינה אלא ערבות לקיים תנאים, ואסמכתא זו ודאי קניא. ואם נעשה הדבר בפני חשובי העיר, קיימא לן אסמכתא קניא, והוא דקנו מניה בבית דין חשוב, ואפילו יש חשובין מהן בשאר מקומות, אין לנו אלא ב"ד של אותו מקום, דא"כ אין לדבר סוף, שאין לך ב"ד חשוב שלא יהא חשוב ממנו בסוף העולם, ואומר אל השופט אשר יהיה בימים ההם וכל שאלה שנשאלו ב"ד על ישראל הרי הן כבית דינו של משה לענוש נכסין ולהיות הפקרן הפקר. וכל שכן על שדוכי אשה שהנהיגו הראשונים כן שלא לביישׁ בנות ישראל, ויש מן הדין לקונסו ממון ובנידוי הגוף, ותלמיד המסייעו אין חולק כבוד לתורתו יד מריע (אולי: לחזק ידי מריעים) ומן השמים מנעוהו מכבוד, ונכסו ממנו גלויותיה של תורה, וכל שכן שלא יבין במעמקיה; ולמוכיחים ינעם ועליהם תבא ברכת טוב." שלמה בר' יצחק.

(ג) מכאן ולמטה עיין ש"ות מהר"ם הלודות, סימן 854.

לולב, שלא להניח תפלין, או שיש שבועת שוא שחייבין על זדונה מכות, שכיון שנשבע לעבור על התורה הרי נשבע על מה שאי אפשר, שהרי מושבע ועומד מהר סיני על עשה ועל לא תעשה, בארור בכלל, ארור בפרט, ברוך בכלל, ברוך בפרט, ואין לך כל מצוה שלא נכרתו עליה ארבעים ושמנה בריתות, ושבועת הראשונים קדמה לשלו, ולוקה. והתלמיד שאומר נשבע לבטל המצוה פטור מכלום, טועה בדבר משנה הוא, שהרי שנינו זו היא שבועת שוא שחייבין על זדונה מכות, וטועה במקרא, דכתיב לא ינקה ה', ה' הוא דלא ינקה, אבל בית דין של מטה מלקין אותו ומנקין אותו, ואם לא התרו בו ולא ניתן למלקות בית דין, הרי הוא בכלל לא ינקה, ועונש עולמית, שעשה שתים, שנשבע לשוא, והוציא שם שמים לבטלה, וכתיב את ה' אלהיך תירא. ומה ששנינו נשבע לבטל את המצוה פטור, לענין שגגה שנינו ולקרבן עולה ויורד, שהנשבע לבטל ושגג ולא בטל, או נשבע לקיים ולא קיים, פטור מקרבן, דממעטא מקראי, מה הטבה רשות, אף הרעה רשות; אבל לוקה הוא על שהזיד בישבע לשוא.

ושאלתם, מצאתי בספרי דבי רב בשבועת שוא והרי הכתוב מוציאה מכללה להחמיר, וקשיא לך מה הוא חומרא דידה משבועת בטוי. היינו חומרא, דאלו שבועת בטוי ניתנה שגגתה לכפרה, וזו לא ניתנה שגגתה לכפרה, והרי הוא בלא ינקה. ועוד שבועת ביטוי לא אוכל, ואכל, חייב מלקות, דהוי לאו שיש בו מעשה, אבל אוכל, ולא אכל, מזיד פטור ממלקות, דאיתמר שבועה שאוכל ככר זו היום, ועבר היום ולא אכלה, ר' יוחנן ורשב"ל דאמרי פטור, מר משום התראת ספק, ומר משום לאו שאין בו מעשה; ואלו שבועת שוא לאו שאין בו מעשה היא, ולוקה, טעמא משום דדמיא לשבועת שוא היא, דלשעבר נשבע, ואתרבה מלשוא לשוא שני פעמים.

ושאלתם, ראובן ושמעון שהלכו לשוק, והשוו ביניהם שכל מה שיעלה שכר לאחד בין במקרה בין במציאה בין בכל דבר, יחלוקו זה לזה, ובחזרה האחד לבדו עם הפרקמטיא שקנו בשותפות נתפש בידי גוים, ונתן ממון בפדיון, ותובע מחברו ליתן חלקו בפדיון, שהרי שותפים הם, והיה בא עם הסחורה שהיתה של שניהם, לשמרה כדרך שותפים; ועוד שהתנינו להיות שותפים בשכר, ובכאן יש הפסד גוף בהפסד. והלה משיבו לא היינו שותפים אלא בעיסקנו בשוק אבל משעת נאתנו מן העיר נפרדה שבילתנו, ואלו היית מתחבר ממון רב הרבה, לא היית חולק לי, ואם עודה בכך, ובאו לפניך לדין ופטרוהו (אולי צ"ל: ובאו לפניהם לדין ופטרוהו) ויש חולקין בדבר לפנינו.

על זו שאמר רבה בר בר חנה א"ר יוחנן בַּכל ב"ד יכול לבטל (דברי) ב"ד חברו חוץ משמונה עשר דבר; אל תטעו בזו, דהא דתנן אין ב"ד יכול לבטל את דברי ב"ד חברו, משנה שלמה, ובגמרא תניא לה, ור' יוחנן בדורות האחרונים היה ולא נחלק על המשנה, ולא אמרה ר' יוחנן אלא בגדול ממנו בחכמה ובמנין קאמר.

והכתבתם עלי שאתיר את הנדר, חלילה לי זאת, ליטול את השם ולעשותי בית דין חשוב; אם הייתי ביניכם, הייתי נמנה עמכם בהתר, אבל מי אני ליטול לי שם במקומות אחרי' הנה אני הדל ומנייני הצעיר, מִידֵי יתומי יתומים, יקבל עליו הדין, ויִרְאֶה את חברו, והתירוהו לו.

ושאלתם, ראובן ושותפיו שנשבעו בספר התורה שלא יעכב איש חלקו של חברו מאשר שיסכימו לחלוק, ועכשו הסכימו לחלוק, ומעכב ראובן משכונות בידו מן השותפות עד שיפדו, ושואלים אתם אם עבר על שבועתו אם לאו. יש חילוק בדבר זה, ולא פירשתם ככל הצורך; אם כך נשבעו מאשר שירצה אחד מהם לחלוק לא יהא חברו מעכב עליו, הרי עבר; ואם מפני שהוא משכון כלי שלא ואין להפקידו, אית דינא דגוד או אגוד, או יתנהו ביד נאמן עד שיפדה; ואם כך נשבעו מאשר שיסכימו שניהם לחלוק לא יעכב אחד מהם חלק חברו, הרי בכלי זה לא הסכימו שניהם, ולא היתה שבועה זו אלא שלא יגלגל עליו לתפוס השותפות מחמת תביעה אחרת שיש לו עליו לפני השותפות או לאחר השותפות, וזה שלא עכבו אלא מחמת שלא נפדו, לא עבר על שבועתו, ובכל מקום מאשר שאומר שמעון שנולה בו עול, ואינו נאמן לו עוד, ב"ד כופין אותו לחלוק או לתת ביד נאמן. ואתם תנו לבבכם לרדוף שלום, וראו כי בעונותינו לקו אותם שבינותיכם מכה נחלה מאד, וכבר זוללים בין הגוים, והשלום הוא יגרום לכם לעזר (אולי: לְהֵעָזֵר) מן הצר, ולא יוכל השטן לשלוט בכם. ושנו רבותינו גדול השלום שניתן בחלקן של צדיקים שנ' יבא שלום וגו' ולא ניתן בחלקן של רשעים שנ' אין שלום אמר ה' לרשעים, ומי ששמו וברכתו שלום ישפות לכם שלום.

ושאלתם על מי שנשבע לגזור ומשמשין עליו גזירתן, וקפץ ונשבע שלא לקיים גזירתם, ואח"כ גזרו עליו, צריך לקבל עליו גזירתם, או לא חלה על שבועתו. כך ראיתי, שהנשבע לעבור על דברי גזור נשבע לשוא הוא, ואלו התרו בו (חייב) מלקות דאורייתא משום שבועת שוא, ובלבד במים אדירים והעלה בידו חרס, ולא נפטר מגזירת גזור, אם כדין גזרו, ואע"פ שקדמה שבועתו לגזירתם, שהרי נשבע לבטל את המצוה, לבור מסוקי ישראל, שלא לידון במשפטים, ותנן איזו היא שבועת שוא, נשבע לשנות הידוע לאדם וכו', אמר לעדים באו והעידוני, שבועה שלא נעידך, נשבע לבטל את המצוה, שבועה שלא לעשות סכה, (שלא ליטול)

השכלים, ושוב אין לו השר; לא באו אלא ללמד דורות הבאים שינהגו בו בידוי
לייסרו על כך. ואל תאמר שאין לנו לדון דינין שבלב להכריע דעתו של צדיק
לזכות; שאף בדיני ממונות שעושין גדול, ליטול ממון מזה וליתן לזה שלא כדין;
מצינו כן, כי ההיא דאמרינן בני רב עילים נפק עלייהו שטרא דהוה כתיב ביה
פלגא באגר ופלגא בהפסד, אמר רבא רב עילים גברא רבא הוא ואיסורי לאינשי
לא ספי להו, אלא הכי קאמר, אי פלגא באגר תרי תילתי בהפסד, ואי פלגא
בהפסד תרי תילתי באגר, אלמא סמכינן אגברא רבא ודרשינן ליהביה לאוקומא
למלתיה באין קלס ודופי, והלכך יש להתיר אותו נדוי בשליחותו של צדיק, כי ההיא
דההוא סבא דלא שר שכינתא וכו' אמרו ליה לא נשום לשבא, אמר להו: אנן
שליחותא דידיה קא עבדינן, ועל זאת סומכין כל הקהלות שמתירין קשרי הקודמים
להם, הכל לפי השעה. ודרב יהודה איכא דליה לכאן שנדשו לאלתר בחייו
ובשמו של עבריין משום דקנו סומעניה, והיה לו לשוב בחייו ולהתיר נדויו, ולא
שב, הלכך לא נתלה בדורות הבאין; אבל גזרה זו לא נדוי היה שעבר איש ונדבו,
אלא היינו לעתיד, ועל כרחך תלויים בדורות הבאין. ועוד בזו אני רואה דבריכם
מאחר שלא הוזכר לו שם הרב שגזר עליה; ולא מרגיש שלכם אני דן, שאתם
מביאין ראיה מהתראת עדי נפשות, שצריך להודיעו באיזו מיתה נהרג; אין זו
ראיה לכאן, שגזרת הכתוב היא יומת המת, וכתיב ושפטו העדה והצילו העדה,
ואין בנו כח להרוג אלא מן התורה, אלא לעשות סייג לשעה. אבל אני דן מלשון
גוזרי גזרות ומנהגם שאינם מתכוונים לענוש את השוגגים שאינם יודעים בשותה
גזרה, אלא מקללים כל היודעה ומספקת בה, וכל מי שלא הוזהר בשם מי שגזר
עליה, לא ספקה בגזרתו ולא בא לכלל נדויו, דלא הויא אפקירותא למהוי בנדוי
עד דידע מאן ניהו גברא רבא דקא מתפקר ביה; והכי אמרינן, מנלן דמזמנינן
לדינא, דכתיב לכן אתה וכל עדתך היו, לקמיה דגברא רבא שלניה, דכתיב לפני
ה', אלמא בעינן לאודועיה מנו גברא רבא דאזמניה, דאי מתפקר ולא אתי,
לישמתיה, וכל כמה דמתפקר בבי דינא סתמא, לא הוי אפקירותא לגביה דההוא
בי דינא; אף זה לא ספקק בכבוד הרב ולא נתכבד לו, ואפילו באנו להחמיר עליו
אין להטיל עליו אלא חומר של סתם גזרה, ולא נדוי גדול העולם, שלא ידע בו.
ואם היה המתרה מאנשי ביתו של מגנה, אומר אני שאין זה קרוי יודעה, לפי
שלא היה נאמן עליו אע"פ שבדיני נפשות חלוקין עליו חבריו על ר' יוסי לומר
מותרה שאמרו אפילו מפי השד, התם הוא דקבל עליו התראה ואמר יודע אני ועל
מנת כן אני עושה, אבל זה לא היה נאמן עליו, כסבור לשתקו הוא בא ולאנוס
פניו בממון.

והשאלה, פעמים התירו כל אנשי קהלן גזרות שעליהם, מפני פורעניות
שבאות, ושצריך אתה לומר שהותרה אף גזרת גדול העולם בכך, וסומכין אתם

ונשבעו לשוא את שבועתם, וכשיצאה מפיהם יצאה לשקר, שנשבעו לעבור על המצוה, שלא לשמור חקי דת עברית לשמוע בקול זקניהם גודרי גדר ומחזיקי סייג, הם צריכים מלקות משבועה ראשונה, ונדוי מגזרת קהל שעברו, שעל כרחם חלה עליהם, ואע"פי שהם בני עיר אחרת שהם לכבוד שמים נדו; אבל אבותם לא חטאו בזו, ולא הותר להם לספר אחר מטתם, שהתשובה מגעת עד כסא הכבוד, ואפילו צדיקים גמורים אין עומדים במקום שבעלי תשובה עומדים, שנ' שלום שלום לרחוק ולקרוב. ושאתם מביאין ראיה (שהדורות) מתמעטין והולכין, ואסור נדוי שלנו כנזיפה שלהם, ועוד שאין אנו מתריעין בשופרות; שפחה של בית רבי לא התריעה, דקאמרה ליה ליהוי ההוא גברא בשמתא, ולא נהגו קלות ראש בנדוייה שלש שנים, ואם נתמעט כבוד אחרונים מן הראשונים, שאין צריך לנהוג נדויו יותר משלשים יום, ואם בא להתיר מכאן ואילך יתירו לו, אבל להקל בהתר הנדוי אסור עלינו נדוי כל שופט ושופט שעומד לישראל כבית דינו של רב יהודה, ואינו ניתר אלא בכיוצא בו, דכתיב ויעל משה ואהרן נדב ואביהוא וגו' למה לא נתפרשו שמותן של זקנים, שלא יאמר אדם וכו' וכתיב אל השופט אשר יהיה בימים ההם וכי תעלה על דעתך שאדם הולך אצל שופט שלא יהיה בימיו, אלא וכו', וכשפסקנו הלכה הכי בי תלתא דמשמתי אתו בי תלתא ושרו לעולם בכיוצא בהם, ולא פליגי אהביא דרב יהודה. אבל רואה אני את דבריכם שכל זמן שלא יעידו המוחזקים בה שפינה בה הרב להחמיר, כגון נדוי עולם או שמתא, צריכין אנו לדון את הצדיק לזכות, שלא קללה זו חלה בבאין אחריו, שמא ח"ו יתקפנו יצרו לאחד ויעבור בכעסו עליה, ויודע אותו צדיק שאין בתלמידיו המפרנסין אחריו את הדורות שיתיר את נדויו (ג) ואי. אפשר ליבדל הימנו כל הימים, ונמצאו כלן עוברים. ואפילו אמר אותו צדיק כל העובר יהא בנדוי, לא אמר אלא שינהגו בו חבריו נדוי, כמשפט כל דור ודור, עד שיפייס באנא שא נא וכולם בין ישראל ללקות בכלועה ואילך יסף, ואח"כ יהו כל עברה שנעבור שלומי רבנו גרמם להתיר. או אם הזכיר לשון ארור, ואמר מר ארור בו נדוי בו קללה בו שבועה, קיימא לן בנדרים ושבועות הלך אחר לשון בני אדם וכוונת לבו, שהרי אין איסור זה בא אלא על ידי הגוזר, ומה שלא נתכוון לגזור לא גזר, וכבר הוחזקו דורות האחרונים העושים סייג וגדר לדורות הבאין, שתולין התר המוי ונדוי העבריינים איש איש בשופטי דורו, וכן נוהגים כל הקהילות, ואף כאן אומר אני שלא אמר הצדיק יהא בנדוי, אלא שגזר על הדור להנהיג בו נזיפה כדי רדויים ולפי דעתם, כאותה שנינו הקורא לחברו עבד יהא בנדוי, שמא סוברים אנו שנדוהו גדולי עולם דור

(ג) בהגהת מרדכי הנ"ל כתוב ויודע היה שלא יולד אחריו גדול להתיר נדויו, אבל רש"י לא כתב כך.

שנשמע בימי השמד (א) ועמד אחד ואמר לזה הס מהזכיר, שהרי נגזר על כך, ולא הזכיר לו מי גזר עליה, ועכשו נודע שגזר רבנו גרשום על כך שכל המזכיר יהא בנדוי, ויש תלמיד אחד מאויביהם, ומקרה שנתנדה זה בנדויו של רבנו גרשום נדוי עולמית שאין לנו שום כיוצא בו להתיר, ומביא ראיה מההוא מרבנן דסני שומעניה, ושמתיה רב יהודה, ושכיב רב יהודה, אמרו ליה גברא רבא כרב יהודה לית הכא וכו', ואלו אומרים שלא הוזכר להם שם הרב, ולא ידעו באותה גזרה מעולם ולא נשמע לאזניהם, ועוד שהם מעיר אחרת, או אם ח"ו נדוי הוא, יש כח בדור של עכשו להתיר, מאחר שיקבל הדין עליו, שלא נתכוון הגאון לנדוי עולם, והרבה ראיות כאלו, ושואלים להשיבם על כך דבר.

תשובה

התבוננתי בשאלתם ובעומק ראיותיהם, ויש בהם מה לתלות עליהם, ומהן יש שאין הנדון דומה להם, והנני משיב כמה שהראוני מן השמים. אם יעורר בעלים מקוננים, המחזיקים בגזרת הרב ח"ו שהיה בה משום אשר אלות וסייג הנוהג בדורות האלה האחרונים, והוציא מפיו לשון שמתא, וגם גזר שלא יזכר גנאי זה לא לבעלי תשובה עצמן, ולא לדורי דורותיהם, והותרה המספיק בה בשם גזרת הרב, אין לנו לנהוג קלות ראש בנדויו, כי אין גדול כמותו להתיר, ורואה אני את דברי התלמיד בזו שאם נדה הרב אדם בחייו, ועמד במרדו ולא בא לפניו להתיר נדויו, אין לו התר עולם, וכל ראיותיהם שהביאו על זו יש להשיב עליהן, כהשמיענו מנודה לעיר אחרת אינו מנודה לעירו, לא שנינו אלא במנדין לכבודם, אבל במנדין לכבוד שמים אף המנודה לתלמיד מנודה לרב, וכל שכן לעיר אחרת, כמה שנאמר אין חכמה ואין תבונה ואין עצה וכו' הושוו גדולים לקטנים — וכל שכן רבנו גרשום זכר צדיק וקדוש לברכה, שהאיר עיני גולה, וכלנו מפיו חיין, וכל בני גלות אשכנז וכיתים תלמידי תלמידיו הן, ודבר זה לכבוד שמים הוא, שהרי מסיני הוזהרנו על כך, לא תונו איש את עמיתו, באונאת דברים הכתוב מדבר, אם היה בעל תשובה לא יאמר לו זכור מעשיך הראשונים, אם היה בן גרים לא יאמר לו זכור מעשי אבותיך. ואע"פ שלדבריהם הן היו מגנין אותם ומזכירין ואשר גנאים, שגזרו קהל קדש שקבלנו על כך, והם נשבעו תחלה שלא לקבל גזירתם עליהם, וסמכו על הוראת שעות לומר אין שבועה חלה על שבועה, ועברו עליה, ועכשו אתם קורים עליהם נשיא בעושה מעשה עמך לא תאור, ואלו אינם עושים. לא זכיתם בזו, כי אם בנים שחטאו ועברו על אזהרת לא תונו,

(א) בהגהות מרדכי בבא קמא סימן ר"י נמצא שנשמע בימי השמד, והוא שבוש.

והנני נותן לפניך היום אחת מתשובות רש"י ז"ל, אשר העתקתי מתשובות הגאונים כ"י אשר בידי; אשר מתוכו העתקתי כבר עשר תשובות ונדפסו בכרם חמד השניה. והתשובה הזאת יקרה בעיני מאד, כי היא אספקלריאה מאירה, שמראה לנו מתוכה נפש רש"י ז"ל הטהורה, האמת והשלום אהב, את השתים הנכבדים כִּבֵּד, אבל לא הניח לאדם, להשתמש בשם כבודם, לגרום תקלה לאדם אחר, ויראת כבוד השתים לא עשה בו כשהיה נמשך מזה נזק וחמס לאחים. ומה יפה שהתנהגותו, שלא נשא עטרה לעצמו אפילו בשעה שהיו נותנים אותה על ראשו, והשיעוהו כניה דין השוה להתיר נדוי רבנו גרשם, ולא אבה, אבל יעץ אותם להתירו, אחר שהמחרף יחלה את פניו.

ומה יקר הנדוי הזה של רבנו גרשם! כי לא כל אדם יעצור כח לעמוד בנסיון, ולקדש את קדוש יעקב במיתה ויסורין, לפיכך כמה יהודים היו ממירים ביום זעם, ואח"כ היו חוזרים לדת האמת; ורבנו גרשם גזר נדוי על מי שיזכיר לבעל תשובה מה שעשה בשעת הסכנה.

והנה התשובה הזאת היא מן הדברים היוצאים מלב טהור ונכנסים בכל לב טהור, אשר הם תהלתנו ותפארתנו, המעידים על התכונות המיוסדות בעם סגלה. אבל הכתבים שיצאו מתחת ידי תלמידי יון וישמעאל (בין בדורות אחרונים ובין בימים קדמונים), כלם (בין שהיו ספרי חכמה, או שירים נחמדים) לא יוכיחו אלא שהיהודי הוא אדם ככל האדם, ויש בכחו ללמוד החכמות והמלאכות כשאר כל אדם, ומי יכחיש זה? ומה צורך להביא עדים לדבר פשוט כזה? אבל מה שראוי להוכיח ולברר בראיות ועדים, הוא כי התורה והנביאים ורבותינו, הם לבדם מדריכים האדם בדרך ישרה, הטובה להצלחת החברה, על ידי הרגשת האהבה שבכל דבריהם מחזקים אותה, ועל ידי אמונת השכר והעונש בעולם הזה; לא כדברי פילוסופי יון ותלמידיהם (עד וולפיוס ומינדילסון), המלמדים את האדם לבקש טובתו ושלימותו בלבד; ולא כלמודי אנשי הודו ותלמידיהם (בעל תורת הלבנות, וזולתו רבים ועצומים), המלמדים את האדם למאוס בעולם הזה, ולפנות מחשבותיו לעולם הנשמות. והדברים ארוכים, ואשרי מי שיזכה לבארם ביאור רחב, ולהשמיעם בקהל רב.

שאלה

„משפחות המתגרות זו בזו בחירופים וגדופים, ונשמע לקהל קבלון (Cavaillon) וגזרו עליהם שלא ירגילו בכך, וקפצה האחת ונשבעה קודם גזרה שלא יקבלו עליהם גזרת הקהל, ולא חדלו מחירופיהם, וקם אחד מן האחרת והזכיר לו

וגם על אנפיו לא אכביד אכפי, ולא אעשה חרון אפי, ואזכור לדוד את כל ענותו, ועניתיו ולא אענה עוד אותו, ואם אש קראתי עלה עשנה, אכבה בגשמי רצון חרונה, ואשיב חרבי אל נדנה ע"כ.

ויעברו הימים וחמת הנלחמים שככה, ויהי דוד לנס העברים והעמים בחכמת הלשון, רק הפילוסופים כספי ואפודי ערכו ספקות כנגדו כאשר הזכרתי למעלה ויקומו נגד אביהם, ותחת אשר שם נפשו בכפו להגן בעד אנשי הפילוסופיאה הם הריעו דגלם עליו, ובשנת עז"ר קם ר' אלישע בר אברהם בר מתתיה ויהי למגן דוד ויכנה כן את שם ספרו והוא יקר בדפוס ואני ראיתי העתק כ"י ממנו, וגם הוא לא ירד אל עומק הדברים אשר רמזתי עליהם למעלה. אך מעטים היו אשר באו להסיר השערה מעל ראש דוד וכל חכמי הדורות הוסיפו על כסאו ויאמרו יחי המלך דוד לעולם וחכמי העמים העתיקו רוב ספריו ולא הכחידו כי רוב חכמתם ממנו למדו, ובתוך מחנה העבריים באו במספר המנויים ר"ש ן' מלך אשר קבץ דבריו ושת עליהם יסוד ספרו מכלל יופי והמדקדק הגדול ר' אליהו הלוי הבחור האשכנזי אשר כתב נימוקיו אל ס' המכלול והשרשים. וספרי הרד"ק עלו למעלה ראש עד כי כמעט נשכחו ספרי הראשונים ונשכחו גם כה וכה קורות הלשון העבריה אם לא נמצאו בתוך ספריו, ורק בימינו התחילו לעורר ישנים ולהחיות שוכני עפר. אכן גם אנחנו נתקע כף עם כל מכבדי הרד"ק כי מלאכה גדולה עשה בכל ספריו וזכרו לא יסוף כל עוד ימצאו דורשי לשון עבר.

יום ב' כ"ז מרחשון תר"ז לפ"ק

אברהם גייגר.

18.

Schreiben des Herrn Prof. S. D. Luzzatto an Herrn Ignaz Blumenfeld in Wien.

לכבוד ידידי המשכיל והנבון, כ"ש יצחק בלומענפעלד ברכה ושלום עד העולם.

בשמחת לבב ראיתי זריזותך להוציא לאור מחברת שנית מאוצרך, בתוך שנת הראשונה השניה ממהרת לבוא, הלא זה סימן טוב ללשוננו, שעדיין יש לה אוהבים, הקונים ספריה, וקוראים דבריה, לבושת בוזיה, ולחרפת מנאציה. יהי כן ה' עמך לזכות את הרבים עד זקנה ושיבה, ואוצרותיך ימלא דברים טובים ונחמדים, לתועלת ישראל, ולכבוד התורה.

ובגודה אשר לא נשא פני אדם וזקן הרד"ק ויכהו בשוט לשונו והחל יאחל בו באגרת מלאה לעג וקלס ויספוק עליו בוז ומבוכות, אך בתוך אגרותיו אשר גם בגנזי הרמב"ם ויגל בשכל נפלא את הסתירות אשר תמצאנה מתוך דעותיו, ויודה הראה כי גבר בחכמתו וכי עשיר הוא בדעת ע"כ ענה עזות, אך לדוד היתרון כי במקום גדולתו שם ענותו ובדברי חן השיב לקול רגז, ויודה עוד לא הכהה ממנו אם גם אם הכעס דממה מעט. ויאמר גם לחכמים אחרים על כי התכבד יהודה בקלון הרד"ק וגם אוהבי אלפכאר העתיקו בעדו ויאמרו כי לא נכון לעשות כן לחרף איש גדול ונכבד אם גם המה סרו מדעות הרד"ק. ככה כתב הנשיא ר' משלם בן קלונימוס בן טודרוס והוא מבעלי ברית אלפכאר והולך בנתיבו ומנשאהו למעלה אך עם כל זה מוכיחו על תלונותיו ועל אשו הגדולה נגד אנשי פרובינצא ונגד הרד"ק, וז"ל באגרת כ"י: ופליאה דעת ממני נשגבה, על המערכך הטובה, ועל ענותך הגדולה והרחבה, לחרף גוי צדיק שומר אמונים, ומוסדי הארץ האיתנים, ואם החכם הגדול ר' דוד קמחי י"א מעל במעלתך מעל, במחשבה או במפעל; צדיק מה פעל, כי באנשים אשר עם החכם הגדול ר' שלמה בר"ן חולקים, ימצאו בקרבם אנשים צדיקים, אנשים חכמים ונבונים וידועים, וקראת להם ובני פריצי עמך מרעים, חלילה לך מעשות כדבר הזה, להיות תלמידי חכמים מבזה, להמית ברוח ספחך צדיק עם רשע, בלי עון ואשמה ורשע, ואם נטה לבם אחרי ספר המורה, כאשר רום מרום יערה, את הפלאסים המה ירצים ובתורתו יחזיקו, והרשיעו את הרשע ואת הצדיק יצדיקו, . . . ועל ענין החכם הגדול ר' דוד י"א באתי לחלות פניך, אם מצאתי חן בעיניך, להעביר אשמתו, ומחול על חטאתו, ואל תחלל תורתו, והסר מעליו תלונתך, וכלה מדברותיך, והתנהג במדת ענותך, וקום מכסא דין אשר זה כמה ישבת, ומחנו נא מספרך אשר כתבת, למעני תעשה ולמען הדרך והודך, ולמען יחלצון ידידיך . . . והאל ית' וית' אשר בו נתכנו עלילות, ועד אין חקר עושה גדולות, יטה כנהר אליך שלום אל יקר ממשלתך, האל ישועתנו ועזרתנו סלה לכם יעמוס, כרצון פה תהלתך לשון גדולתך *) משלם בר קלונימוס בר טודרוס נב"ת. וישמע יהודה אל קול אוהבו ויבטיחהו כי לא יקל עוד בכבוד הרד"ק ובענוה יתרה השיב וכה אמר בתוך דבריו בסוף מליצתו: אי נפשך מורי ורבי, אם אמור תאמר כתבי, לעבור שמי מליצתי ומחה רביבי, אם יהיה השנים האלה על העברי וגשם העלבי, כי אם לפי דבריך, ולא יכנף עוד מוריך,

---

*) פי' אני אשים השם ואלשון אשר תמיד יהגו במעלתך ובגדולתך, וכן יאמר הרמ"ה בתשובתו הקצרה כ"י על תוכחת חכמי לוניל „תלמידכם לשון כבודכם והדרתכם". — ודע כי כל האגרות האלה כ"י של ר' אברהם בר שמואל וכתב מהלל עליו והגיה בני-מחזאי ולי משלם ור"י אלפכאר ורמ"ה כתיבי באמשטרדם הכ"ר לבי הירש מן טונ אשר העתיקם מתוך כ"י אוקספורד, ולו נאום תפלה כי נתן לי רשיון להעתיק מתוכם הדברים אשר כתבתים הנה.

ועתה, לאת תהלת אלהינו אשר שם לפנינו לא לפני גוים לפסילים, ודיננו אשר לשוי אל המקום אשר בחר ה' בסנהדרי גדולה להיות בו מוציאנו פלילים, הבל זאת כבותינו תתאפק נפשכם וכו' ע"כ. גם ר' יהודה ור' אברהם הלויים בני חסדאי בכתבם כ"י אל קהלות קשטיליא וארגון נוארה וליאון התלוננו על זה באמרם ז"ל: ויתלקטו כל איש סורר ומורה, וימסרו ספר המדע והמורה, ביד הכומרים, וגדולי הגלחים והנעירים, וידברו באזניהם, אמור להם, למה זה תיגעו נפשכם, להרחיק עד קצוי ארץ ויש רחוקים כדודכם, ולרדוף את הכופרים בתורתכם, ולבער הרע מקרבכם, הלא גם בנו ספרים, ספרי מינים וכופרים, בשם מדע ומורה יקראו, ידיהם דמים מלאו, ועליכם המצוה הזאת לשמרנו ממכשול, ככם כמונו כמוכם (?), קומו נאו עליהם וכלי ריק הליגוס, ורדפו מהר אחריהם כי השיגום, בערו אש במושבותם, לא תשובו עד כלותם. כי הרבו להם אלף ומתנות, והוסיפו לשחד ולשלוח מנות, לכלם נתנו חליפות ומגדנות, עד אשר עורו עיניהם, לשחת ולבעת פניהם, ובעון הדור השלימו מנאצי ה' זדון לבם וחמסם, והלאו רשעים על תאות נפשם, ביום ההוא קנאוה עליהם, יום ומתה ועל זרעם אחריהם, ויתר השלולים, ומספר הגלולים, אשר עשו בספרי הקדש, הלא המה כתובים בכמה ספרים שלוחים בכל קהל הקדש, בכל זאת לא שב אפם, ויטו עוד זעפם וקצפם, וחשבו מחשבות עול וחמס, לאת נדיבי עם המאמינים בה' ובמשה עבדו למכתם, ויזעקו עליהם, לפני שופטיהם ושוטריהם, על לא עול בפיהם, ולא מרמה בכפיהם, לב הותל הטם ורוח שקר נשאם, שנו באולתם וככלב שבו על קיאם, ויבואו אל הנעירים, וגדולי הכמרים, בוכים ומבקשים, מאת הדורשים, עובדי הצלובות והאטים, לעשות בספרי הקדש הנאלחים שפטים, ובמלותם הבעירו בערה, הגדילו המדורה; ויקחו את המון הזהב והאדרת, שני לנחות הבריאה לכבוד ולתפארת, ומשנה הברון הכרום לעיניהם, וישרפו כעת לפניהם, ויערכו עם נדיבי עם מערכה מול מערכה וכו' ע"כ. ויחר אף אוהבי החכמה ומכבדי הרמב"ם ויחרימו גם המה את השונאים אשר קול נאצות בפיהם עד אשר ישובו מדרכם הרעה, ויען כי ראו כי יד רבני צרפת היתה עם בעלי מחלוקתם וישלחו גם המה שלוחים לצרפת בהשענם על אהבתם לחכמה וכי יהיו מגן ומחסה לתפארת ארצם ילדי ביתם הוא הרמב"ם. וראש השלוחים היה הרד"ק, ומאהבתו אל הרמב"ם לא מנעוהו ימי הזקנה אשר הגיע עדיהם ולא ירא מפני כובד הדרך ויקל בעיניו העמל והטורח אשר ימצאוהו. ויהי בבואו לספרד וילך מעיר אל עיר וראשי הקהלות החזיקו בידו ויחרימו גם המה את מואסי הדעת עד כי הסכימו, ויהי בהיותו בדרך ויחלה ולא יכול לקבל את פני הרופא ר' יהודה בן אלפכאר ויכתוב אליו אגרת מלאה חן וענוה למען יעזור גם הוא בידו וילוה אל המקנאים בעד כבוד הרמב"ם. אך תקותו לשוא היתה כי ר' יהודה הזה החזיק עם לוחמיו אם גם לא מטעמם,

היונית להרחיק כל אות ומופת ולהאמין רק בפעולות הטבע, והשכל הצפון הוא
בעיני בעליה התאחדות הנפש עם השכל הפועל והדרך אשר תקנה בה השכל ההוא
היא השלמת הנפש בחכמות ובלמודיות לא בעשיית המצות. ע"כ חרה אפו במחזיקי
תגן ולנה בעד הרמב"ם, ושם למד זכות על המחבר, בשיחה ובשטף קצף ירה את
חציו נגד הלומדים בספריו. ובעלי ברית הרמב"ם חכמי אנשי פרובינצה באשמם
בהלאי דעת בני אדם, לא ידעו להשיב היטב דבר של החכמים האלה אשר בספרד,
לא ידעו להכריע בין שני הספרים גם לא ירדו של עומקי דברי הרמב"ם; כאשר
עשו המתנגדים אנשי ספרד. והנה כל איש לדרכו פנה, המקנאים בבני פרובינצה
ורבני צרפת אשר נפתו אחריהם החרימו וקללו את המחזיקים בספרי רבנו משה
גם החרימו „כל המפרש דברי רבותינו והגדותיהם שלא כדברי רש"י ז"ל" כאשר
ראיתי באגרת כ"י ר' שמואל בר אברהם אל רבני צרפת על דבר ס' המדע והמורה
(היא אגרת ר' שמואל בר' אברהם אשר הביאה הר"ר יעקב חביב בעל עין יעקב
סוף ברכות*) וילשינו את השוגים בספרי הרמב"ם אל כומרי הנוצרים עד כי דנו
את הספרים לשרפה כאשר התמרמר על זה הרד"ק באגרתו לר' יהודה בן אלפכאר
הידועה וכאשר העיד גם על זה ר' שמואל בר' אברהם הנזכר באמרו וז"ל: ומה
נאמר עוד לאדונינו והנה אמת נעשתה התועבה הזאת משרתי ה', כסות דמעה
את מזבח ה', כי נתחלל שם שמים בפרהסיא, ונתיקר שם ע"ז לפני הגוים ולפניהם
עבודתנו נכריה, כהגלות נגלות יסודי הספרים האלה בחוצותיהם, אף כי בהשמעם
לעיניהם בערכאות שלהם, ומי ראה לעשות ככה ובדברי שקר שעה, ומי מנע

*) האגרת הזאת כתובה היא לגאולת מעשה ידי איש במור כאשר יעיד על עצמו; ועניינה להגן בעד
דעת הרמב"ם בהודע על דבר המנע הגשמיות באל ועל דבר אמונתו בתה"מ, וגם על ס' המורה
אשר יקראו „ספר החתום" ידבר ויפרש על טעמי המצות קרבנות וקטרת, ובכלל דבריו
יאמר עוד: ומה שכתב עוד בספר הזה בהשמטת דבר אחת אשר מ"ז לא היה כזאת
בישראל שלא להכחיש שהלכה הוא מדבר שכבר כתב רבנו הגדול ז"ל בתורה שמה שכתוב
בתורה עין תחת עין וכאשר יתן מום באדם מפי השמועה למדו שהיא לתשלומין, וגם בזה
הזה כ' מ"מ שכן אנו דנין אף כי אמר שיש לו בהלכה זו סברה נכונה, עם קיום הקבלה
שהיא אמת ואמונה ע"כ וידבר על עשותו התאבקות יעקב עם המלאך למראה בנבואה ועל
אחזון בלעם ועל השדים וכה דבריו: וכן של דברי השדים ובטולם, לא דבר הספר הזה
משולם, והנה זאת הקבלה כן היא רבותינו ואתם שמעתם כי נמצא בם' מס"ך מוגה ומדוקדק
מיד המעתיק אשר במקום בטול השדים שניה בטול החלק, מפני שנמצא זה בספרים
המוגהים אשר בלשון ערב בין נו"ן לזי"ן [א"א כ"ל גן הוא בל' ערבי שדים וגז הוא בלשון
ערבי חלק] מפני שדומות זו לזו במראית העין ע"כ ומוסיף לדבר של נלמיוס [?]; השולם ועל
ההגדות דבנוסחאות ובלי מילם כי אין רק משלים ושם יזכיר החרם אשר אחרו כבני צרפת
כל המפרש וכו' כאשר הסבתי למעלה, ואח"כ תבוא התלונה על חכמי פרובינצה המלשינים
אוהבי הרמב"ם אשר נזכירנה עוד. — וראיתי עוד מכתב כ"י מהלל את שבחור ר' אברהם
אשר ענהו רק בשנים ושלא דעת ה', ולא נשבר עליו שם כוחו.

זאת ידענו כי את פירושו לנביאים וגם לספר בראשית חבר אחרי שנת תתקס"ה כי היא השנה אשר העתיק בה ר' שמואל אבן תבון את ס' המורה לרמב"ם וע"י ההעתקה הזאת נתפשט הספר בערי פרובינצה וגם הרד"ק לא ידע ממנו זולתי ע"י העתקת אוהבו ר' שמואל והוא מביא את הספר לרוב בפירושים הנזכרים. וכבר בשנת תתקצ"ב בהחל הרעש על ספרי הרמב"ם נתפשטו פירושי הרד"ק גם בספרד ויתקנא אלפכאר על פירושו הנסתר למרכבה.

ודוד זקן בא בימים ויונת שמואל אוהבו, גם חכמי לוניל מחזיקי הרמב"ם הלכו אל בית עולמם ויקם דור אחר אשר לא ידעו את משה ויקומו בניהם אנשים מחרחרי ריב ומדון נגדו ונגד ספריו. לא ארבה לספר את דבר המריבה הזאת אשר היתה בשנת תתקצ"ב אשר אז יחלק העם, וחצי העם הלך אחרי המשטינים ואליו חגר חרב להלחם בעד רבינו משה וספריו. וגם החולקים על משה ועל תורתו לא על דעה אחת נוסדה מחלוקתם כי אם גם הם נבדלו לשני מחנות, המחנה האחד הם גבורי התלמוד ואלפי הדעת ובראשם האיש המבעיר את הבערה בפרובינצה הוא הר"ר שלמה בן אברהם ממונפישליר ותלמידו ר' יונה בן אברהם איש גירונא ויהי אח"כ לראש בטוליטולא הוא ר' יונה הנקרא בשם החסיד ונודע לתהלה בין הפוסקים, ועמו ר' דוד בן שאול. האנשים האלה לא סרו מנתיב ההרגל ויקחו כל דבר כפי פשוטו ויחשבו לכבד את ה' ולנשאו בהאמינם לכל הנמנע והנפלאות גם על כן וגם בתוך כן וייקר בעיניהם כל דבר ההגדה וכל מדרש עד כי יחשבו כל המוציא דבר אגדה מפשוטו וכל הממאן להאמין בנפלאות זרות וגוזמאות למין ואפיקורוס, וזה הדבר אשר רבו על הרמב"ם וימרדוהו על כי בספרו המדע לא הלך אחרי הגשמים ולא הזכיר את כל גשמיות עה"ב ותה"מ לא יין המשומר בענביו ולא כלי מילת וגלוסקאות הצומחות מן הארץ וכדומה, ועל כי שם ליסוד כי הקב"ה אינו גוף ולא כח בגוף, והם יאמרו כי ההגשמה איננה כפירה וכי גם לנביאים נראה מראה דמות גשמי. וספר המורה לא הבינו ונבזה היה בעיניהם כי לא ישימו לב על דברים דקים כאלה, רק טעמי המצות ובפרט על הקרבנות היו לזרא בעיניהם. אך לא כל החולקים על הרמב"ם היו בעלי המחנה הזה, והנה מחנה שני נצב גם הוא לקראת הר"ם והם מקצת אנשי ספרד בעלי מדע ורחוקים הם מהבלי המחנה הראשון אם גם חונכו ביונים, ובראשם ר' מאיר בן טודרוס הלוי ור' יהודה בן אלפכאר הרופא, והאיש האחרון הזה הכי נכבד הוא, האמנם כי דבריו בגובה ורעם ולפידים מפיו יהלוכו, אך דעותיו עמקו והוא ירד עד יסוד דעת הרמב"ם וע"כ הרחיק מהן אף כי כבד יכבד את האיש הגדול אשר על שפתיו נשאו. לא בהגשמה יחזיק ולא לכל ספורי הנסים הזקנות יאמין גם לא חבק אמונות זרות היוצאות מפי דרשות ואגדות, אך התמרמר על כי בחזקה יצמיד הרמב"ם דעת הפילוסופים עם אמונת התורה והתלמוד, כי שרשי הפילוסופיא

שונות ונכונות (ראה למשל בראשית ד' כ"ו וה' כ"ד ול' פ"ו ול"א ב'-וכ"ו) וחקר הרבה על טעם תרגום נביאים אם סר ממשמע הכתוב וידע היטב דרכו להרחיק הגשמיות (ראה למשל שופטים ט' י"ג וי' י"ו וש"ב ז' כ"ג וירמי' י"ד ח' וזכרי' י"א ח') ובתרגום כתובים לא השתמש כ"א מעט, גם נמצא בספריו פה ופה התרגום הירושלמי על התורה ולפעמים משונה משני הנוסחאות אשר בידינו. ולרוב הביא דעת התלמוד והמדרשים לאוהבי הדרש (כאשר יאמר בהקדמתו לס' יהושע) אך לא חדל לאמר כי זה הדרש רחוק או כותב הדרש טעה בפסוק ובעל הדרש שאמר וכו' לא דקדק, ואני תמה מזה הדרש מה הצריכם לזה; אם גם הוסיף לדבר בענוה: והם שאמרו ידעו מה שאמרו ודעתם רחבה מדעתנו (ע' יהושע ג' ט' וד' י"א וה' י"ד ח' ה'. שופטים י"ו כ"א. ש"א א' ט' וג' ט' וי"ז כ"ג וכ"ה ל"ה. ש"ב ג' ה' וט"ו וי"ו וי"ב ל' וכ"ג ט"ו. מ"א ח' א' וב' י"ט וי"ט ל"ז, מ"ב ג' י"ט. ירמי' א' י"ג. יחזקאל ד' ו'. דה"ב ה' ט' ועוד) ולא השגיח לתת טעם לכל מלא וחסר (בראשית כ"ד ל"ט וכ"ה א'), ופי' להרבה כתיב וקרי כשני נוסחאות אשר מצאו לפניהם אנשי כה"ג וכתבו שניהם בלי הכריע (בראשית י' ד' והקדמה ליהושע וש"ב פ"ו ב"א ודה"א א' ז' ומ"ב ד' כ"ה). והנה קם בימיו הרמ"בם וכל פרובינצה מלאה תהלתו ולא חדל גם הוא מלקרב את הנסים ואת כל אשר למעלה מן הטבע אל מנהג העולם, גם רמז פה ופה אל דעות פילוסופיות ויפרש את מעשה בראשית והמרכבה על דרך נסתר, פירושו על המרכבה הוא בידינו בסוף יחזקאל ופי' על מעשה בראשית אשר רמז עליו הרבה בספריו עודנו בכתובים, והוא שלוב ממקורות החכמים אשר לפניו כלא המה הרא"בע והרמ"בם כאשר העיד ר' חיים בן ישראל (הכותב ספיר לשנת ל' לאלף השמי) בספרו גן עדן כ"י פ"ט וז"ל: לשון החכם אבן עזרא בסוד הנהרות איננו נופל ממנו אפילו מלה אחת על המשל שזכר רד"ק ז"ל אע"פ שירא שהלך בכל פירושי אותה הפרשה בעקבות רמזי החכם השכליי הנז' ע"כ. ועל פקודת הרמ"בם עשה יאת מראה השם לאברהם למראה חלום וכן פי' מעשה העקדה על פיו והסולם מראה יעקב והתאבקותו עם המלאך, והשתמש במאמר בעלי התלמוד כי לא מלו במדבר על כי לא נשבה רוח צפונית לאמר: אע"פ שמשנה מנהג העולם בקצת נסים וכו' לא יעשה כן ברוב הנסים כי . . . היה עושה ע"י קנה כמנהג העולם וכו', ולמ"א י"ז י"ז אמר כי לא מת הנער כ"א נתעלף ושם כ"ב כ' על רוח השקר אשר פתתה את אחאב ע"י הנביאים, ומ"ב ב' א' על דעת המונינו גם חכמינו כי אליהו הכניסו האל בג"ע בגופו והוא מאן יאמין בזה, וישעי' ו' ב' על השרפים ובהקדמה ליחזקאל כי מראות הנבואה הם בריאות נבראות לשעתן ובדומה הרבה.

הנה לא ידענו היטב את השנה אשר חבר בה ר' דוד ספר מספריו. אך

מספיקות, והחוקר האמתי ידרוך בנתיבו יאחז וממנו ימצא החקירה על תהלוכות הלשון הפרטית ועל רוח העם המרחפת עליה. והנה המדקדקים הראשונים לא סרו מנתיב הראשון ודרשו באשר מצאו ואת היותר הניחו, ויהי כאשר רבתה חכמת הפילוסופיא בספרד במעלה השמינית והתשיעית לאלף החמישי, גם חכמי הלשון שמו את עטרתה על ראשם, כן עשו חכמי ספרד מעת החל ר' יונה בן גנאח ליכנס בפרדס החכמה ההיא, אך לא סרו מלדרוש בכל אופני שמוש הלשון. ובני קמחי לא ממקור רוחם שאבו ולא חתרו אל עמקי פילוסופיא ולא הבדילו לגדור גדרים על פי חכמת ההגיון כ"א למדו מהבאים לפניהם וילכו במסלה הנכונה לחקור אל כל פרט ופרט ויקחו להם גם הכללים הפשוטים אשר באו עליהם עדים רבים ונאמנים. זה דרך הרב דוד קמחי אשר הניח לנו ברכה ומלא את אסמיו בכל הנמצא בספרי המקרא ובנה בניני הפעלים ושקל משקלי השמות וספר ומנה כל המלות והודיע כל הזר והכריע על פי ספרים מדויקים וסופרים נאמנים סדר את הכל זה אצל זה, אך לא טרח ויגע למצוא סוגים ומינים זה על ראש זה. גם חבר כל ההוראות הנמצאות ובקשו אחרי הענין הכולל אותן לא מלאו הואילו כי אם כתב כאשר מצא. ובימיו קם הרמב"ם ויכבוש את הכל תחת רגלי הפילוסופיא וידבר על כל המלות כאלו ילדי חכמת הנפש ומה שאחר הטבע הנה ויאמר כי שערי הפירוש לא ננעלו וכי יש לפרש כל מאמר ומליצה על פי רוח הפילוסופיא הגוברת עליו, ויקומו גם אחריו בעלי הלשון הולכים בעקבותיו וישימו את חכמת ההגיון למושלת על חכמת הלשון על פיה תצא ועל פיה תבוא ולמשמעתה תסור, ויבז בעיניהם לדרוש אחרי הפרטים ויבנו דיק וסוללה ויגדרו גדרים ובלשון גבוהה ידברו וידרשו על ענין הבנינים ועל טעמם ועל ההוראות הפנימיות אשר למלות ויקטינו גם את חכמת דוד ויאמרו אין לו חלק בהגיון ולא נחלה בחכמת הנפש. כה רבו עליו הר"ר יוסף כספי בספרו שרשות כסף ור' יצחק בן משה הלוי הוא הר"ר פרופייט דוראן בספרו מעשה אפוד ואחרים. ואנחנו בדרך המישור נלך ונאמר כי באמת ר' דוד קמחי לא ברא חדשות עלי ארץ גם לא מצא כללים בלתי נודעים עד ימיו ולא העמיק לרדת עד מוסדי הלשון ולא גלה לנו תעלומות רוח העבריים הנוספת על פני הלשון והמולידה בקרבם, גם לא סדר את הכללים וההוראות באופן כי נגלו לנו דרכיה ומלאכתה בקרב העבריים, אך הרחיב לדבר על כל אשר מצא ויאסף ויקבץ מכל הספרים ויוציא את כל הבלוע בספרי הקדמונים ובשכלו הפשוט ערך לפנינו שלחן מלא מאכלים קלים וערבים, ויבאו כל הבאים אחריו מפתו אכלו מיינו שתו וישימוהו למלך על כל חכמי הלשון, ועוד היום ימצא החוקר בספריו דברים מועילים לא ימצאם בספר אחר כי כל דבריו בדיוק.

ובפירושיו נשען על הפשט והביא לרוב התרגומים והיו לפניו גם נוסחאות

השנית ידרכו בה אנשים אשר רוח כביר אמרי פיהם בעלי הגיון ופילוסופיא ומלבם יוציאו מלים יכינו יסודות כאשר יוציאום מכללי חכמת הנפש והדבור באמרם כי רוח האדם היא המדברת מתוך הלשון וחכמת הנפש מוטבעת היא בתוך כל הלשונות ומוחתמה בהן, ומי אשר ירצה להבין הלשונות יגדור גדרים ויחוק חוקים כאשר יכינם בעל ההגיון יכין הגזירות ואל יפנה אל היוצאים, וכל הדורש רק אל הפרטים הוא בעיניהם שוגה ופתי ויגיעתו יגיעת בשר ורוח אין בקרבו. ובהוראת המלות יאמרו כי יש לחקור אחרי הוראה כללית אשר ממנה ימשכו כל ההוראות הפרטיות הנמצאות וגם אשר לא נמצאו בכתובים, גם ישתדלו לפרש מן ההוראה הכללית הזאת בכל מקום ומקום כפי העולה על רוחם. ויש דעה שלישית אך לא נודעה לקדמונים והוא כי האמנם הנפש היא המולידה הלשון וכל מלה ומלה וכל מאמר וקשר ענין ילידי הרעיון הם כדמותו וכצלמו, עם כל זה לכל עם ועם יש רוח פרטי והשגת עם שונה מהשגת עם אחר והיא משונה. גם את הרעיונות תלבישן מלבושים שונים. יש עם אשר רוחו תלהב וירצה כל דבר ומתנועע תמיד ויש אשר רוחו בהשקט וירצה הדברים נחים במקומם, יש אשר יגברו בו החושים הנראה לעין והנשמע לאזן ותמיד על שפתם ואם ימשכו לדבר על דבר נשגב למעלה מן החושים אז יצטרכו לבחור במאמר אשר כונתו הראשונה דבר מוחשי וישאילוהו אל כונה עמוקה ממנו, ויש עם אשר תגבר בו הנפש השכלית ויש לו מלות ומאמרים אשר מורים בכונתם הראשונה על דברים שכליים, יש עם אשר רוחו תקיף רעיונים הרבה ביחד ויקשרם עד כי יהיו לאחד וכל פרט ופרט יהיה לנתח הדבק אל הסדר הכללי, וכן יהיה סדור שפתם, מאמר גדול כולל הרבה מאמרים קטנים איש אחיו ברעהו עד כי ידבקו אחד אל אחד ויהיו תאומים, ויש עם אשר רוחו תנתח הרעיונים וכל אחד ואחד עומד לבדו ואין הקשר ביניהם אמיץ, וכן לשונם בפיהם כל מאמר ומאמר נצב בפני עצמו. גם תנעם לאזן עם אחד הברה אשר ימאס בה עם אחר, ויש אותיות אשר יקל על עם אחד להוציאם מתוך שפתו ויכבד על שפת עם אחר, והרבה תכונות כאלה לא ישוו בהן העמים והארצות והן הנה יסודי הלשון הפרטית. על כן יש לחוקר האמתי לקבץ ולאסוף כל אשר נמצא מתכונת הלשון ויסדר יחד כל הפרטים הן הנכנסים תחת הכלל הן היוצאים מגדרו למען יבין את רוח הלשון ואת רוח העם אשר מדברת בה, ולא יצא ידי חובתו אם ידע את רוח האדם הכללית ומשפטיה וחקיה, כי לא נמצאת לשון לכל מין האדם כ"א לכל עם ועם לשון מיוחדת כי רוח הנפש השיה בעם באופני הלשונות השונות. גם יש הוראה ראשונה למלות אך פעם היא נמצאת ורק סעיפיה יצאו על פני חוץ גם מושלת היא על דרכים שונים לפי מצב והבנת העם, כפי תכונתו ודרכו להמליץ רעיוניו ולהוציאם, כפי קורותיו אשר עברו עליו וכדומה. על כן שתי הדרכים אשר דרכו בה חכמי הלשון הראשונים שתיהן אינן

הדפיס את ההקדמה מתוך כ"י במכתב אוריענט לשנת 1847 (לבל. 28 דף 442 והלאה), ומי יתן ויחלקו אותו ברבים! וגם ס' מלחמת חובה נמצא ויכוח לרד"ק (מן דף י"ג א' עד י"ה ב'), אך הליקוטים האלה אשר בלי סדרים אין מעיד עליהם כי מעשה ידי הרד"ק המה *) וידוע הוא כי התשובות לנוצרים אשר נמצאו בסוף ס' הנצחון על שמו לקוחות הנה מפירושו לתהלים. — עוד הזכיר די רוסי פי' קינות לרד"ק הנדפס בתוך סדר תפלה דפוס טקין שנת רפ"ה, זכור אני כי ראיתי את הסדור הזה היקר מאד, אך לא שמתי עיני עליו כראוי כי רק לילה היה אצלי. **)

עד הנה זכרתי את שמות הספרים אשר חבר הרד"ק, ועתה נבוא גם אל תוכם למען נדע מה מעשהם. דע נא כי שתי דרכים יש לחכמי הלשון, הדרך האחת היא לדרוש אל כל שרש ופרט אל כל בנין ומשקל אל כל זר ויוצא מן הכלל אל דגש ורפי מה ומלעילא וחסר ואל כל אשר יאמרו בעלי המסרה, ובעלי הדרך הזאת יבדקו בדיוק בתוך הנוסחאות השונות לדעת איזה יכשר ונכון לסמוך עליו. ובטעמי המלות והוראתן ישאלו את פי ספרי הנבואה איך האומן הענין יורה עליהן גם ישאלו את פי הקדמונים בעלי התרגום והתלמוד והמפרשים הראשונים לדעת את פירושן וילכו בעקבותם. לא יבנו כללים ולא ייסדו בניינים מרוחם ומלבם לא יוציאו סברות רק ישענו על המקובל אם גם ברום בינה יבררו אוכל מתוך הפסולת. זה דרך האנשים הטובים והדורשים וכל היום וכל הלילה לא ישקטו ללמוד מתוך ספרים ומפי סופרים ובעמל ויגיעה יביאו לחמם מכל פינה. והדרך

---

*) אולי ראשית המאמר הוא לרד"ק עד י"ד ע"א, ושם מתחלה הוספה המעתיק שכ' אני הצעיר והדל באלפי וכו' ובסוף הדברים שם ע"ב וז"ל ראיתי אני הצעיר לכתוב קצת וכו' ודף ע"ו סוף ע"א מביא כדברים הכתובים למעלה י"ג ב' (ושם לדעתי לרד"ק) אל מלכים ושם למד וכו'. ואולי גם סוף המאמר מן תשובה למינים האומרים כי נוליפיר וכו' (י"ה א') עד סופו הוא לרד"ק וכבר נתקבל הענין ההוא לפניו דף ע"ז א', ופירושו על ברכו ה' מלאכיו (תהלים ק"ג כ') הוא מסכים עם פירושו שם, ועוד שם וז"ל: ואמר התשובות האלה בספר הברי' ע"כ והוא ס' הברית לאביו ר' יוסף קמחי. ודע עוד כי הרד"ק פ' בלק הביא לנו המתרגם לערבים, וכ' כי היתה לפניו העתקה הרוניגלאלית לתנ"ך כי לא נמצא כן לא בגירונימוס ולא בוולגאטה.

**) הקורא אשר הזכרתיו למעלה כ' בזכרון הספרים כי רד"ק חבר גם ס' המתגים או המאזנים, ואין לסמוך על הגליון, וכן כ' כי ר"י קמחי אביו חבר ספרים רבים בדקדוק הלשון ומכללם ספר האמונה, כל הטועם ילחך לו. ור"ל כרמולי כ' (אנגאלען 1830 דף 156) בשם ר' אלנתן קלקיש בספרו אבן ספיר כ"י כי רד"ק חבר ס' המלות על הנדוקים פי' הקראים, ואין אמון בדברים האלה, ואולי כונתו אל ויכוחו נגד הנוצרים.

לזה לא יודה המשכיל כי הלא ספרי הרד"ק שניהם היו בעיני הסופרים ואם היה בפניהם הפי' על כל התורה הכל היו רצים אחריו להעתיקו ולא היו מספיקים בס' בראשית והניחו השאר, אין זה רק כי לא מצאו יותר והיה בעיניהם גם החלק ההוא כשבר כלי ולא השגיחו גם עליו וימעטו המעתיקים, והרד"ק היה בסוף ימיו כאשר הגיע אל פירושו הזה ויבאו ימי הרגז והבהלה ימי המחלקת וימררו את חייו ותשבת המלאכה.

כתב הר"ר שלמה ן' מלך בסוף ספרו מכלל יופי ז"ל: בארבעה ספרי התורה וכן בחמש מגלות וכן בספרי משלי ואיוב ודניאל ועזרא לא מצאתי פירושי הר"דק . . . ובכר שמעתי באיזה מקום שנמצא פירוש הספרים ההם להר"דק ודעתי עליהם ואני עתיד להעריך על כל מה שימצא שם ע"כ, ולא ידענו אם שמע שוא הגיע אל אזני הר"ש ן' מלך אם דבר אמת הגידו לו, ולא נמצא עוד דבר ממנו אם ראה פירושים אחרים לרד"ק אחרי כן. אך כשלשים שנה אחריו קם הר"ר יצחק בן שלמה יעבץ ויואל לפרש את הכתובים וקרא את הפי' ההוא הכולל בשם תורת חסד והפי' לאיוב בשם יראת שדי, ובהקדמתו הכוללת כ' כי בפירושו לאיוב היו לפניו גם פירושי הר"ר משה והר"ר דוד קמחי „אשר עדיין אינם נדפסים" והוא מביא בתוך פירושו לרוב את פי' הרד"ק על שמו וכו' רוח הר"דק דבר בו ומלתו על לשונו, גם רושמי הספרים העידו כי נמצא הפי' שהוא על איוב לרד"ק בתוך כתבי יד פאריס. וראוי היה הפי' ההוא להעלותו על מזבח הדפוס. — וכבר פי' הר"ר דוד יחייא ס' משלי בספרו קב ונקי ובפירושו לא זכר בשם איש מפרש אך בהקדמתו כתב כי יסוד מוסד לפירושו ג"כ „אדוני הדקדוק ומפרשי המקרא החכם ר' יוסף ור' דוד בנו אשר עליהם יאמר ע"ד מליצת השיר אם אין קמח אין תורה" וכ' מדבריו כי הביא בהקדמתו הזאת רק מחברים אשר כתבו פי' מיוחד למשלי. הן הביא גם הרא"בע בתוכם ולא ידענו לו פי' למשלי, אך אולי כבר נפל הר"ר דוד יחייא ברשת הטעות ליחס פי' ר' משה קמחי (אשר לא זכר אותו) אל הרא"בע כאשר ביררנו כבר הטעות הישנה הזאת במאמרנו על רמ"ק. א"כ כפי הנ' היה פי' רד"ק למשלי לעיני ר"ד יחייא, בכל זאת אין להחליט הדברים ואולי השתמש רק בשרשיו ובספריו האחרים ועליהם רמז ולא על פי' מיוחד למשלי. אך בכ"י די רוסי (נו' 1243) נמצא ס' משלי עם פי' רא"בע (בלי ספק גם הוא פי' רמ"ק) ורלב"ג ועוד פי' על ה' הפסוקים הראשונים על שם הרד"ק והוא כתוב בשנת רל"ה. — ויוחנן מירצירוס הגאלי הוציא לאור בשנת שכ"ג מגלת רות עם פי' קצר אשר ייחסו לפי דבריו בכ"י לרד"ק ואני לא ראיתיו. ומלבד אלה הספרים חבר הר"דק עוד ס' עט סופר והוא כמו ספר כולל הכללים הצריכים לסופר בכתיבת ס"ת ולא נדפס עד הנה ורל"ד

דברי הימים ולא ראה לא׳ מן המפרשים אשר השתדל בפירושו רק מצא פירושים הולכים דרך הדרש ברוב ולא ידע שם מחבריהם (וכפי הנ׳ הוא הפי׳ המיוחס לרש״י והוא כפי הטעות המוקדם הקרובה לתלמידי רב סעדיה הצרפתי) ויואל דוד לפרש את הס׳ וזה השלו בפי׳ הכתובים. אחריו פי׳ ס׳ תהלים (ראה שם ע״ח פ׳) ואחריו (ע׳ פי׳ לירמי׳ י״ז י״ג) פי׳ כל הנביאים הראשונים והאחרונים אחד מהם לא נעדר. וכבר נדפסו כל הפירושים האלה הרבה פעמים. ובזמננו בשנת תר״ג נדפס בפרעשבורג פירושו על ס׳ בראשית ושפר שם הביאור על הי״א פסוקים הראשונים כי לא נמצא אז העלה הראשון מכ״י פארים אשר הדפיסוהו מתוכו והר״ר רפאל קירכהיים רצה להשלימו מתוך ס׳ מכלל יופי ולא עלה בידו, ואחרי כלות הדפוס נמצא העלה הזה והר״ר שניאור זקש במכתבו התחיה חלק ב׳ כעת האל לקבעו בדפוס ויצא בקרוב. אך גם בסופו חסר מעט כי לא נמצא עוד דבר בפירושו מן מ״ט כ״ח והלאה, וכן כתבו בשנת ת״ר בעלים המבחרים (אכנאלען דף 112 ואריענט לבל. דף 173) כי חסר גם העלה האחרון והמוציא לאור לא הודיענו כזאת, גם לא שמענו עד כה כי נמצא אחרי כן. והפי׳ הזה היה כמו כן לפני ר״ש ן׳ מלך בעל ס׳ מכלל יופי, *) והדבר ברור כי הוא לרד״ק והביא את מכלולו ואת אביו ר׳ יוסף כדרכו. והשגיאות רבו בדפוס פי׳ ס׳ בראשית הזה אם מפאת המדפיסים אם מפאת המעתיק האחרון אם מפאת סופר כ״י פארים וכבר הודעתי במקום אחר כי גם במינכן מצאתי כ״י כולל פי׳ ס׳ בראשית הזה ומגיע רק עד סוף פ׳ ויצא וכבר רמזתי עליו למעלה בהערה ראשונה. והנה מלבד מכלולו לא הביא הרד״ק בס׳ בראשית פירוש מפירושיו גם להיפך לא זכר בפירושו לספרים אחרים את הפי׳ ההוא לתורה או לס׳ בראשית ע״כ לא ידענו מי קדם למי, אך נראים הדברים כי ביאר ס׳ בראשית בסוף ימיו אחרי כלותו שאר פירושיו והוא משני טעמים, האחד כי דרכו היתה לעלות בקדש והחל בכתובים ועלה אח״כ לנביאים ואחריהם נגש אל ס׳ תורת משה, והב׳ כי כנ׳ לא כלה בפירושו הזה את אשר יזם לעשות כי רק את שמע ס׳ בראשית שמענו ומן הפי׳ אשר לארבעה ספרי התורה האחרונים אין איש דובר אלינו, והדבר רחוק כי אחרי אשר כלה לפרש את ס׳ בראשית קפץ את ידו משאר ספרי התורה וידלג אל ספרי הנבואה, ואם תאמר אין זה כי אם הוא פירש כל התורה והפי׳ ההוא על ד׳ ספרים נאבד ורק הפי׳ על ס׳ בראשית נשאר, גם

*) כפי עדות רל״ד (אריענט 1849 לבל. 52 דף 825) מובא פי׳ הרד״ק לבראשית א׳ כ״ו גם אמת ר׳ נסים בר משה ממרסיליא בפירושו על התורה הנקרא בשם ס׳ הנסים, אך בלי ספק נתחלף למחבר או למעתיק שם האב בשם הבן, כי הפי׳ המובא שם הוא לר׳ יוסף קמחי, ור׳ נסים מצאו בתוך ספרי הרמב״ן בפירושו ובדרשתו.

והנה ידענו כי הרמ"בע שר עוד בשנת תת"לח (ע"ש סי' קכ"ד דף 89), א"כ אין להתפלא אם שר לכבוד ר' יעקב בן אלעזר ומשליו אשר נשא בשנת תת"לג. אך רואה אני אותך מניע ראש עלי לאמר: איך תגרע חכמת הרמ"בע ותעשהו למהלל דברים אין חפץ בם, הלא אתה בזה תבוזם והוא ינשאם למעלה, שבהו עיניו מראות אם רחש יחשב? על זה אשיבך: המשפט אשר על האיש ועל מעשיו ישרתו בני דורו בחייו רחוק מהמשפט אשר ישרתו עליו הבאים אחריו במישור ובלי משוא פנים, יש אשר אימת האיש בחייו תבעתם ויש אשר אהבתם תכריע הכף לזכות ויש אשר יאהבו לדבר דברי מהלל למען ישות את מליצותם, דברי חן ונאות, וכבר ידעת כי כן דרך משוררי ישמעאל, וגם משוררי היהודים אשר גרו בתוכם הלכו בדרכיהם. אך באמת לבי אומר לי כי רוח ההתול מרחפת על פני שירי רמ"בע ולאוזן נדבר מתוך גרון המהלל, ושעד על זה כי השתמש במליצות המשבח: כאלו יאמר: ראו נא איך בגובה וגאון דבר האיש הזה המתהלל באמת. שקר! לעומת דברי המשבח „השכל מוסר" כתב הוא „מוסר אתו," לעומת „שירים ספירים נזרתם" כתב „ספר מספיר לבנת ספיר," לעומת מהללו: „הם בינות". ערך הוא מאמרו „בינות לגמור", מול עורכו את „איש משכיל לראות שכל" קרא הוא בשם כל המושב כי סוד חכמה נגזר למען „יסור לראות" ולא „איש משכיל" יתאזר עז, לעומת אמרו כי „לא יקרב איש זר" שם הוא בפי השכל המאמר כי „על כסאו לא ישב זר". כל איש דעת יודע כי לא במקרה נפל זה רק הוא כמצחק לקח את דבריו ועוד הוסיף עליהם ואינם כ"א דברי לעג וקלס במעטה כבוד, וכבר אמרו כל המוסיף גורע. יהי מה! ברור הדבר אצלי כי ר' יעקב בן אלעזר המדקדק מחבר ס' השלם הוא משורר המשלים אשר נמצאו בכ"י מינכן הוא אשר זכרו רמ"בע בשיריו הוא חי קרוב לשנת תת"לג. *)

והנה אחרי אשר ראינו את תוקף כל הספרים אשר הגה בהם ר' דוד ויצא בהם כל תאותו כפן כה אליו ונראה את מעשי ידיו. ותהי ראשית מלאכתו ספרו המכלול אשר חלקו הראשון הוא חלק הדקדוק ונקרא בפי כל בפרט בשם מכלול, וחלקו השני הוא חלק הענין והוא ספרו השרשים. ויהי אחרי כלותו הספרים האלה ויאל ממנו משכיל אחד מגירונא מתלמידי אביו לפרש את ס'

*) ר' מוסר כ"י ספרי הדקדוק אשר לר"י חיוג והוא חי בקוסטנטינא ע' ר"ש (ואולי הוא ר' יעקב רומאן) בזכרון הספרים אשר חברו המדקדקים בדקדוק הל' העברי וכו' (ע' וואלף ס"א דף 337 וח"ג דף 595) וז"ל: ר' יעקב בן אלעזר חבר ספרי דקדוק רבים ומהם ספר השלם ע"כ ובודאי לא ראה אם שמו כ"א בספרי הרד"ק ושכח מלות החכם: אל תוסף על דבריו פן יוכיח בך ונכזבת (משלי ל' ו) וכן לא בא לו כ"א מדברי הרד"ק במכלול: ר' שמואל בן נגרילה המדקדק חבר ספרים רבים בדקדוק.

זר, והגונב ממני ישא כברת ונאמת, והזר הקרב יומת וכו' ע"כ. ואני נלאיתי להעתיק יותר ואקוץ במשליו ובדברי „פוש ממלל רברבן" להג הרבה ומעט תבונות דברי נלעג לשון ושר טעם. וכפי הנשמע הבאים אחריו נזהרו מגנוב ממנו מיראתם פן ימצאו דבריו בכליהם ויענשו לשלם שנים ולא ימצאו דברי ריר חלמות באלה די נרכם. ועתה כתר לי זעיר למען נחקור על זמנו, והנה מצאנו בתוך דבריו וז"ל: ויהי בשנת ש ל ש ו ת ש ע י ם, בהתם פושעים וכו' ולא נזכרו האלפים והמאות, אך העתק ר"י אשר במינכן כבר נזכר יום א' ל' שבט והוא ר"ח אדר ראשון מ"ו לאלף הששי ככתוב בסופו, א"כ שנת נ"ג אשר הזכירה המחבר על כל פנים פרט מאות האלף הששי היא, וא"כ אם נניח גם ונאמר כי השנה ההיא אשר רמז עליה היא שנת התקנ"ג לאלף הששי, בן דורו של הרד"ק היה ויוכל להיות כי כבר כשלשים שנה לפני חברו את משליו חבר ספר בדקדוק אשר השתמש בו הרד"ק (כי כאשר נראה למטה הרד"ק כלה כבר את פירושיו לנביאים, אשר חבר הרבה שנים אחרי ספרו המכלול והשרשים, לפני שנת התקנ"ב), ואם גם כום השיר לא נוספה בקרבו, מדקדק נכבד היה והביא דבריו הרד"ק. אך יותר קרוב בעיני כי המשורר והמדקדק ר' יעקב בן אלעזר חי כמאה שנה לפני הקצה המחקר הזה אשר הגבלנו וישא את משליו שנת ד' תתנ"ג וברור בעיני כי הוא בן דור בעלי השיר הגדולים אשר השמילו אשכלותיהם ענבים, דור רמב"ע ור' יהודה הלוי וגם הוא קוה לעשות ענבים ויעש באושים, והוא בן אלעזר אשר לכבודו בנה ר' משה בן עזרא שמנה בתים בדיוקן שלו סי' ש"ג כפי אשר הודיענו הר"ר שד"ל (בכ"ח ד' דף 88) ואלה הם הבתים:

מי זה דומה כי סוד חכמה — מתוך ארץ חיים נגזר
יסור לראות מופת ואות — בכתב משלות *) בן אלעזר
ספר מחסיר לבנת ספיר — בו איש משכיל **) עז יתאזר
וצניף חכמת שתיו ערמה — ערבו תמה לא שש משור
חכמות יין בחיק שיון — לחיות אמרו לחם מגור
דעות לשמור בינות לנצור — כי מר וכפור בחם מור
מוסר אתו בית תפארתו — אכן בלתו יהיה מוזר
צור כם גרלו יום תהילו — שח על כסאו לא ישב זר.

*) בכ"י: מ ש א ו ת, וקרוב בעיני כי מעתיק בראותו כי נמצא לפעמים הרה: משואת בבית א' כמו בבית רביעי ושביעי, שנה האולה למען ישלים גם פה השרה.

**) המלה מטושטשת בכ"י והר"ר שד"ל השלימה לתיבת מ כ י ר ואולי גם פה השיאה לאות המוסר הבונה לשלם השרה, ול"נ יותר לכתוב מ ש כ י ל הן מלא-המבין הן מלא המעלה אשר כונן לו המחבר להשמעו במליצת המהולל כאשר מראה בהמשך דברי.

ור' שמואל בן נגרלה השיב עליו והגין בעד המשוררים (מכלול רי"ז א'). *) ואני אומר לי כי ר' יעקב בן אלעזר המדקדק הזה שם את קנו גם בין בעלי השיר והוא האיש אשר חרוזיו ומליצותיו נמצאו בכ"י מינכן 207. ועתה שמע נא דבריו הראשונים:

משלי יעקב בן אלעזר — מלאותם חשכל מוסר
שירים ספירים נורתם — שעשועים הם אל כל בשר
דמי (?) וחדות אך הם בינות — אל איש משכיל **) לראות סר
אך בין יבין את ענינם — כי טוב טעם בם לא תחסר (!)

נודה את ה' בוראנו ומשכילנו, מלפנו מבהמות ארץ ומעוף השמים יחכמנו; אשר נתן לאדם לשון לדבר כל התנועות והמשלים אשר בו; ופום ממלל רברבן, ויתן את הלשונות על כל הגוים כפי רצונו, ואל עם ועם כלשונו, ויבחר בלשון הקדש לשון העבריים, מכל לשונות הגוים, והמלעיג ללשוננו הוא הנלעג והנבזה, כי בלעגי שפה ובלשון אחרת ידבר אל העם הזה. נאם יעקב בן אלעזר סבת סיפורי משלי, והתחברות מליצות מלי, כי חכמי הישמעאלים, היו לה"ק מבזים, ויתגברו ועלי יתאמרו, ויענו בגאונם ויאמרו, לשפתנו יאות כל המשלים להכיל; אשר אמרו ללשוננו נגביר. וישאו משלם ויאמרו.

חיש לשון להלל או לגדף — ולעיר אחבה כלשון ערבים
ומלחמות וקורות הזמנים — ואי מילים כמילינו ערבים

ויהתלו ביהודים כרצונם, ויהיו מלעיגים בם, ויפתום (!) גם עמי בפיהם, ויתעום בכזביהם . . . ומה לך כי נזעקת עמי, ומה את ספר עמי, דבר בכל אות נפשך כמלי, דע כל מסופרך עלי, ורוץ בם ולא תכשל, ואחוז חידה ומשול משל, וקרא ס' משלי המחובר. ותדע ותשכיל מן מוצא דבר, ושמי במשלי לא כניתי, והסבותיו [ג] לשמואל בן איתיאל ואותו בניתי, כי כן חוקות ישמעאלים, להסב שמותם במשלים, אך עתה אגידנו כי אני יעקב בן אלעזר, למען לא יקרב איש

*) ריב"ג תפש את בעלי השיר על אומרם בשוררם יעלת בשלם נערה (יו"ד שוואה ועי"ן בפ"ס) מן הסמוך יעלת חן ואומר כי דינו יעלת בשלם לבנה (יו"ד מולית ועי"ן לרוים) על כי יעלה ברבוי יעלים. ואולי דעתו על בן דורו ר' שלמה בן גבירול קרובו של ר' יוסף בן חסדאי אשר כ' כן בשיריו, עי' אוצר נחמד מחברת ב' דף 155.

**) אחרים פה חסרה מן משקל ח' תנועות.

הס' אור עינים אשר רמז עליו הראב"ע בהקדמתו לפירושו על התורה בדרך הרביעית בתוך ספרי הדרוש אשר חברו חכמי יון ואדום ויצא לנו יד ושם אצל ס' לקח טוב לר' טוביה בן אליעזר, יהי מה לא ראיתי להכחיש השערה זאת תחת לשוני והחוקרים ישפוטו. — ור' יצחק בר' שלמה המכונה הישראלי כבר הרבו לדבר אודותיו חכמי זמננו, ועתה אעיר כי דבריו אשר הביא הרד"ק לקוחים הם מתוך פי' על ס' יצירה כ"י אשר היה מועתק כבר בימי הרד"ק, וכן מצאנו כי הועתק בעבורו גם ס' היסודות אשר לר' יצחק בר שלמה הזה מאת אוהבו ר' אברהם בן שמואל הלוי בן חסדאי כאשר אמר המעתיק בהקדמת העתקתו וז"ל מה אעשה ואני גזר עלי הוא החכם הגדול הדר זקנים ונשוא פנים ר' דוד בן החכם ר' יוסף בן קמחי העתיר עלי דברו ושיתו הוא שלשני ורומו דבר בי לעשות אשר לא עלה על לבי ובכחו הוליך אל הפועל מה שלא היה בכחי ואני כמשכתי בחבל רסנו ורצתי אחרי רצונו לשתי פנים האחד לקיים בהגדה ובמצותיו ולמלא כרצוי חפצו ותאותו וכו' ע"כ. ולא אמנע מלהודיע כי בהשכל קרא הרד"ק את שם המחבר ריב"ש „המכונה הישראלי" כי ידוע תדע כי רק הערביים כנוהו כן להודיע כי הוא מבני ישראל וממי יהודה יצא, וכן אולי הוא בעצמו בספריו אשר כתבם כלם בל' ערב קרא את שמו כן לאמר כי זרע קדש מחצבתו, אך הישראלי איננו שם משפחתו הפרטית (כאשר מצאנו שם משפחה כזה בתוך אנשי ספרד והיא משפחת בעל יסוד עולם הנודע), כי לא היה כן דרך אנשי אפריקי להתיחש אל אבי המשפחה ולצרף את שמו אל כל אנשי תולדתו כאשר היתה דרך הספרדים, על כן תמצא תלמידו ר' יעקב בר נסים המתחמם בפי' ס' יצירה לרבו והראב"ע בנקבם את שם ה"ר יצחק על שפתם הקריבו מן הכינוי הזה, כי כולנו בני ישראל אנחנו. —

נשאר לנו עוד ר' יעקב בן אלעזר אשר לא שמענו את שמעו בלתי בספרי הרד"ק אשר ראה ספרו ס' השלם (מכלול ה' ב' ושרש אוה) וכב' גם שאר דבריו המובאים בספרי הרד"ק מתוך ספרו השלם הזה הם אם גם לא הזכיר שמו עליהם. ומפי דבריו האלה המובאים בתוך ספרי רד"ק נלמוד כי ר' יעקב היה מדקדק נכבד אשר חשב וחקר בכל יעוז אחרי יסודי הניקוד ומשקלי השמות, וספר אֵלי או האלאי אשר היה בטוליטולה פתוח לפניו (מכלול ל"ג א' וקנ"ו א' וש' דרש) ובלי ספק מה שהביא עוד הרד"ק על שם הר"י הזה אשר לא ראהו בעיניו כמו בש' שוש, מר' יעקב לוה די כן מצאנוהו גם בפי' לתהלים ק"ס י' מביא את ס' האלאי על הלה וירשו ש[illegible] ובשרשיו ש' דרש הזכיר את ההערה הביא בעצמה בשם ר' יעקב. והוא ר"ל ר' יעקב בן אלעזר חשש את משוררי זמנו בהשתמשם במליציהם בשמות אשר שמשם שלא כפי דקדוק הלשון

רי"ז א' וש' שלם) ור' משה בן עזרא (ש' בד ובראשית א' ה' *) וישעיה כ"א א') ור' יהודה הלוי ור' יוסף בן צדיק (בראשית ב' ז') ור' אברהם בן עזרא ור' אברהם הלוי מטוליטולה בעל ס' הקבלה (זכרי' י"א ד') ורמב"ם, ומחכמי איטליאה לא זכר כ"א ר' נתן בעל הערוך ומחכמי צרפת הלשונית רק רבנו שלמה הוא רש"י, ומחכמי ארצו היא פרובינצה זכר החכם הנשיא ר' אברהם בר חייא המכונה צאחיב אלשרטא (בראשית א' כ"א וירמי' פ' י"ג ותהלים קמ"ה ד') ואדונו אביו ר' יוסף ורבו אחיו ר' משה ואוהבו החכם ר' שמואל בן תבון (ירמי' י"ז י"ג), ולא זכר ספרי קראים כי לא הגיעו אליו גם השלים את שמם אם גם ידעם מתוך ספרי הראב"ע למען הסיר מכשול מתוך ספריו, גם לא זכר שאר חכמי צרפת מפרשי המקרא הלא המה ר' מנחם בר' חלבו ור' יוסף קרא ורשב"ם ור' יוסף בכור שור כי גם ספריהם כנ' לא נודעו בארצו כאשר בררתי כבר, אך יפלא בעינינו כי לא הביא את הכרעת ר' יעקב הצרפתי הוא ר"ת אשר אביו כבר ידעה וזכרה, גם לא זכר את ס' ר' שלמה פרחון ונמצא גם הוא בספרי אביו. ולא כל הספרים אשר זכר היו לפניו כי כמה מן ספרים קדמונים אבדו כבר בימיו וכמה היו כתובים בל' ערב אשר לא בא מעריה, רק ראה כן בספרי אחרים והביא דבריהם על שמם. לא ארבה פה הדברים על הגדולים האלה אשר נודעו שמותם בפי כל יודע ספר ודברו עליהם החוקרים די הצין, אך על איזה מהם בלתי נודעים אסיף מלתי בקוצר. על דבר אסף הרופא כבר דבר הר"ר ימ"ל צונץ במכתבי עתי חלק ד' דף 199. — את זכר עלי בן יהודה הנזיר לא מצאנו יותר, אך מדבריו אשר ראה הרד"ק במחברתו שמענו כי היה מאנשי ארץ ישראל וידע את קריאת אנשי טבריה ונביה וטעה אשר הבדילו בין רי"ש דגושה לרפה כאשר עשה גם בעל ס' יצירה וכאשר העידו עליהם גם מנחם בן סרוק ור' יונה בספריהם, והם למדו כן מאנשי יון כאשר הוריתי במכבר. והנה לבי אומר לי כי עלי בן יהודה הנזיר הזה הוא האיש הנזכר בס' אשכל הכפר לר' יהודה הדסי הקראי (פ' רכ"ז אות מ' דף נ"ט עמוד ג') על דיני ירושה בשם יהודה בן עלן הטברני, ונראה עלן ר"ל במקום עלי ונחלף שם האב והבן או במכלול או באשכל הכפר, ור' יהודה הדסי כ' עוד שם (פ' קע"ג אות ט' דף פ"ט ב') בדקדוקו ובמנותו מדות שלשים ושמה במשקלי השמות ח"ל אשר ביארם הטברני המדקדק בספרו מאור עינים רי"ת ע"כ ואין ספק כי הוא הוא והמעשה גם את שם ממחברתו אשר הביא רד"ק. ומי יודע אם שם ס' הזה הוא מאור עינים ליהודה בן עלי הטברני הוא עלי בן יהודה הנזיר אינהו

---

*) כנה בס' מכלל יופי לר"ש ן' מלך וכן בכ"י מינכן, ובהעתק כ"י אחרים נמצא ממתיו הראב"ע כאשר העיר כבר רל"ק.

גירונדי שהיה לו לדעת זמן הדפסת מהלא קטרין, ואמר שהוא בעל תי' שנת תלמיד מוהר"מק וכו' (תג"י עמוד 24). אבל גם על המחבר האחרון לא אתמה כי נראה מכל הספר הזה, מלא משיבושים על כל גדותיו כלמות ולא סדרים כל עקר, שלא היה מוציאו מידו לדפוס בלי תיקון וסדר, הגם דרכו בחקירות הזמן והמספרים מוסף מאהבת הנסתר וכו'. ואנחנו נדון אותו לכף זכות וינוח על משכבו כבוד.

17.

תולדות הרד"ק.

ר' דוד קמחי היה בן זקונים לאביו ר' יוסף ונולד בנרבונא סביב לשנת תתק"כ לאלף ששי, כי בשנת תתקנ"ב היה כבר זקן וישיש. מפי אביו לא למד תורה אשר מת בעודנו נער כי אם קבל מאחיו ר' משה, אך רב לקחו אשר למד מתוך ספרים מאשר למד מפי סופרים, הנה בכל ספרי המדקדקים והמפרשים אשר היו לפניו ובדרך מהם אוכל ויעש מטעמים, וכמעט כל אשר ערך לפנינו בספריו שאב ממי החכמים הקודמים לו ולא בטח על תבונתו. הוא האיש אשר אסף וקבץ ובשפה ברורה ובדברים קלים להבין סדר את הלמודים, זה שכרו וזה פריו אם גם לא מכחו הוציא מלים וממקור דעתו ברא הדעות. ובאיש נאמן רוח לא העלים את מקורו ולא עטה מעיל אחרים, כי תמיד על שפתיו שם מנהליו ומדריכיו ובכל ספריו זכר אותם בכבוד, הלא המה: החכמים הקדמונים בעל ס' יצירה, בן נפתלי ובן אשר, יוסף בן גוריון, אלדד הדני (שרשים ש' שגה), אסף הרופא (הושע י"ד ז') ועלי בן יהודה הנזיר (מכלול דוו"ק ק"ה ב'), והגאונים רב סעדיה ורב עמרם (ש' קלה) ומר רב ששן (ש' קלע) ורב שרירא (ש' דכה וספל ובראשית ה' ג') ורב שמואל בן חפני (ש"א כ"ח כ"ה ויונה ד' ט') ורב האי, וחכמי אפריקי ר' יהודה בן קריש (ש' שגה) ור' יצחק ב"ר שלמה המכונה הישראלי (בראשית א' ב' וט') ודונש הוא ר' אדונים הלוי בן לברט וה"ר נסים (בראשית ה' ג'), וחכמי ספרד מנחם בן סרוק ור' יהודה חיוג ור' יצחק בר' שאול (ש' עיר) ור' יונה בן גנאח ור' שמואל הנגיד ור' שלמה בן גבירול ור' בחיי הדיין ור' יצחק גיאת ור' משה גיקטליא הכהן ור' יהודה בן בלעם (ש' לאך) ור' יעקב בן אלעזר והנשיא הרופא ר' יצחק בן בנשת (מכלול

האר"י בשנת שמ"ז אשר משונה כ"כ עד שהכרים בעיניהם. אמנם נראה ממנו שהכיר בזמן הלז נרפו ר' א"ה עם ר"י לוריא. אבל קושי היותר גדול נולד לי ע"י מה שמצאתי בס' ראשית חכמה לר"א די וידאש אשר היותו בצפת בשנת של"ה וכתב בשער הקדושה פרק ב' (דף קנ"ה ע"ב דפוס אמ"ד תמ"ח) ושמעתי מהה"ר אברהם הלוי נר"ו שעל זה אמר שמאי ומד בשביך לשבתך (גם הוא מענין שבת). האמנם שיתכן לומר שכתב זה זמן מה קודם הדפס הספר, כי באמת מצאתי ענין דומה נוגע לר' שלמה אלקבץ אשר חבר ספרו מנות הלוי בשנת רפ"ט, ואעפ"כ גם עליו אמר בר"ח (שער ג' פרק ו' דף פ"ג) נר"ו (אמנם דבריו: ופה לפת אחד מהם עדיין בחיים חייתו, אחר הביאם הרב גירונדי בתג"י עמוד 320, כ"ל השייכים למעלה לדבריו: ואם באתי להאריך, עיין רשימתי עמוד 2280). עכ"פ יראה שהר"ח היה בזמן ר"א די וידאש שהיה מתלמידי הרמ"ק, ויתכן א"כ שהוא בעל גליא רזיא בשנת ש"נ, ואם נאמר שהוא בעל משרא קטרין שנתחבר בשנת רס"ח והיה גיסו של ר"א זכות והיה עוד בזמן שכתב ר"א די וידאש ספרו (כמו הנ"ל) הגיע לזקנות ומופלגה! אמנם אין להשתומם על בעל ס"י שכתב בשער בת רבים דף ל"ג ר' אברהם הזקן הלוי תלמיד הרמ"ק ואירע שם כיוונו על בעל גלי רזיא (שכתב שם: ר' אברהם תלמיד האר"י; לפי נובלות חכמה כנ"ל), ובעל משרא קטרין (שכתב שם: ר' אברהם הלוי, בלי כנוי) וכבואת נאמן ותי' שבת; לפי שלא ידע זמן הדפסת ס' משרא קטרין, והס' וואלף בס"א עמוד 68 סימן 104 הוסיף עוד מה שנשמע מש"י ס' מסורת החכמה ומגלת אמרפל וספר מועד (והיה לו להוסיף עוד מאמר הייחוד) מנובלות חכמה (ואמנם ראינו שיש להוסיף עוד מתוך הכ"י הנ"ל ס' הכורלאה), כי גם הוא לא ידע שם זמן הדפסת ס' משרא קטרין, אמנם מה שהוסיף וואלף אחר ס' תיקוני שבת עוד ופי' על האדרא וכמה מאמרים מן הזוהר ופי' על ל"ב נתיבות; בטעות הוסיף מס' נובלות דף קנ"ה ע"א, שאסרו שם הנקודות המפסיקות, והראיה מה שסיים שם: ושאר ספרים רבים, ואם היה רצונו לייחסם לר' אברהם, היה כותב להנ"ל, או היה מזכיר שם המחבר בפירוש. אמנם בראש דבריו כתב וואלף (עמוד 67) תלמיד רמ"ק, וא"כ במלה הי"ו (למספרם). בירושלים, לפי עדות שלשלת דף ס"ה ע"א, ולא שכל את ידיו כמשפט, כי בס' השלשלת לא הזכיר במקום הנ"ל את רא"ה כלל כ"א את הרמ"ק, והיה לוואלף להגיה עדות השלשלת אחר דבריו במלה הי"ו, ובאמת השיג די רוסי במחברתו (עמוד 24 בהעתקה אשכנזית) ואמר שלא יתכן שיהיה בעל משרא קטרין הנדפס (לדעתו) בשנת רס"ח (והוא טעות) תלמיד הרמ"ק כמו שאמרו וואלף ויסיא (ר"ל בעל השלשלת)! אמנם השגתו במקומה עומדת על Biscionius במקום שציינתי למעלה, וגם על הרב

קונטרס אשר שמתי עיני עליו כהרף עין (זה כמה שנים) מצאתי בשולי הרשימה הנדפסת שלי שכתבתי שם: לפי הנדפס אשר דף א', וכן נראה מתוכו שהועתק מן הנדפס באשר נדפו ח"ם לתי' התשובה הנדפסים ג"כ בסוף קי' ר"ה הנ"ל. וברשימה ר"י שהזכרתי יש טעות גדול (בעמוד 267) על כ"י זה, כי בערך תיקוני תשובה נרשמו הוספות לתיקוני תשובה הנ"ל לר' אברהם הלוי אע"פ שבערך תי' שבת הקדוש לערך הנ"ל באותו מקום עצמו נכתב תי' שבת שדרש הה' החסיד ר' אברהם הלוי הזקן א' מתלמידי וכו' עם פרשאות וכו'! הרשמתי דבורי בזה להראות לקוראים אשר אין דרכם להכנים עצמם בחקירות כאלה כמה מכשולים יש בדרך החיפוש, אפילו בספרים הנדפסים ובמחברים אשר אינם רחוקים מזמננו, ודי כעת. ומעתה אין לנו מקור קדום מס' קי' ר"ה, אשר מחברו כתבו בשנת ש"מ, ונדפס אח"כ לראשונה בשנת ש"ס (עיין רשימתי עמוד 1238) והוסיפו בי"ס עליה נסדרים תי' תשובה לאר"י שתיקן רמ"ע, ונדפס הספר ע"י ר' שלמה בן דוד שליח נסת, ואין בידי כעת לאמר למי הכתובת אשר לגבו בו את המחבר ואין בזו למו"ל התיקונים האלה, עד שאזכה ואראה הס' עצמו עוד הפעם או יודע ע"י אחר. עתה נשמע דברי דורשי הדורות על מחבר התיקונים. בעל קוה"ד דף מ' ע"ב הביא בין תלמידי האר"י את ר' אברהם הלוי (בלי כנוי הזקן) שהיה מוכיח את העם וכו' והיו קוראים אותו הרב ברוכים (ולא ידעתי מאין לו כנוי זה), ובלי ספק כוון לבעל התיקונים כאשר הביא דבריו הס' בן יעקב בהערות על חיד"א ח"ב דף ס"ב. אמנם חיד"א עצמו לא הביא תיקוני שבת ולא דבר מענין הוקירו את השבת, וגם הוא לא קראו הזקן רק כתב וז"ל (קף ר' ע"ב סי' 69 דפוס ווילנא) מהר"א אברהם הלוי ברוכים ז"ל הוא הקדוש שראה השכינה עין בעין בהקיץ בכותל המערבי וכו' וגם הוא לא הזכיר את מקורו ולא חשש לקבוע את זמנו כדרכו בכל מקום, כמדבר מדבר ידוע לכל. ואני בהיותי בלתי בקי בספרי ובספורי המקובלים, עד היום לא זכיתי למצוא המעין אשר ממנו שאב חיד"א, וברוכים היודעים חן ובתוך המגלה נסתרות. אמנם בשני מקומות מצאתי זכרון ר' אברהם הלוי בזמן מאוחר קצת, האחד הוא ס' כתבי שבח האר"י, שהם אגרות ר' שלמה הנקרא שלומיל בן מיינשטרל, באגרתו הראשונה מצפת משנת ש"ס"ז (בסוף מצרף לחכמה דף ל"ז ע"ב, וגם בקבוץ בס' ארי נוהם עמוד 64) כתב וז"ל: והעיד פעם אחת החסיד הקדוש כמוהר"ר אברהם הלוי כי פעם אחת בשבת פ' בלק נכנס אצלו (ר"ל אצל ר' יצחק לוריא) ומצאו יושן שינת הצהרים שאמר הרב ע"ה כי הוא מנהג לישן שינת הצהרים בשבת ומועיל לנשמה מש"כ בחול דכו'. והספור הזה לא נתברר אם שמע המספר שהיה ר' אברהם מתלמידי האר"י, אמנם ראוי להעיר שהביא עדות ר"א על ענין שינה בשבת. ואנ"ל שעדות הכותב שליחות

בהשערה הרביעית היא שר' אברהם הנ"ל הוא ר"א הלוי המקרא בכוכים, בעל תיקוני שבת הנדפסים לראשונה בסוף ס' קטור ה"ס לר' יעקב בן מרדכי וכו' שנת ת"ם ועוד ואח"כ בסדרי תיקוני שבת הנדפסים בפני עצמם. אמנם דע שדפוס הראשון של תיקוני שבת (אשר מצאתיו ראשונה באוצר ספרי מלכות בעיר ווינא סימן XX E 34 בהיותי שם איזה ימים בשנת תרי"ב, ואח"כ קניתיו בשנת תרי"ד באמשטרדם בעד הביבליאטעקא, ולפנים לא נודע לאיש מן החוקרים, עיין רשימתי עמוד 469, 1855) הוא הנדפס עם פי' ר' יהודה בן דוד כהן אשכנזי מתושבי עיר בודון בעיר קראקא ע"י האחים אשר הוקס (כן הדפיסו שם בלשון מגומגם) הדפוס אביהם הזקן יצחק בן הרב ר' אהרן ז"ל בלי פרט, אמנם בלי ספק בשנת שע"ג עד שע"ד, ושם לא נמצאו כלל התיקונים של הר"א שע"פ שמזכירם המבאר בפירושו. ודפוס ב' וג' מאלה התיקונים לא נודע לי כלל כלל, אבל בדפוס הרביעי לובלין שפ"ג עם הביאור הנ"ל כבר נמצאו בסופו י"ב תיקונים והראשם הדפיסו: ואלה מוסיף על הראשונים מה הראשונים מסיני ועוקר הרים וטוחנן זו בזו מהרב הגדול מהר"ר יצחק לוריא אשכנזי ז"ל, אף אלו מסיני ומוכים השנים מן האחד, כפי אשר נדפסו תקוני שבת בס' ראשית חכמה הקצר מדרש החכם החסיד כמהר"ר אברהם הלוי הזקן קנה חכמה אחד מתלמידי החכם בעל הפרדס עם הפרפראות ששמע מן האר"י ז"ל והוא היה כל ימיו אפוטרופוס גדול לשבת מכריז וכו' וכו' הראשון יתן חלקו עם שומרי שבת כהלכתו אמן כי"ר. ואני אברהם המעתיק לא אעתיק רק פשוטי הדברים כי הרב הנ"ל האריך בטעמי תיקוני אלו ע"ד הקבלה ע"כ. ואח"כ יבאו י"ב התיקונים. וכל זה נדפס כמה פעמים בסדרי התיקונים (וגם בסידורים הגדולים כמו ד' אמ"ד תס"ד, ובמעבר השמים לשל"ה וכו'). אמנם אין אצלי קיצור ראשית חכמה כעת לראות האם גם שם נמצא קצת מדברים האלה, ואם יש בידך ידידי הנ"ל למלא את דברי נא כתוב בשולי המאמר הזה מה שמצאת שם *) כי מתוך כך יתברר השאלה והחקירה על המחבר, בהיות מה שייחסו התיקונים לתלמיד בעל הפרדס (רמ"ק) עוד לא נודע לי מקורה הראשון. האמנם ברשימת נובלות חכמה (דף קל"ה ע"א) כתוב: ת"ם להחכ' אברהם תלמיד הר"מ קורדווירו זצ"ל עם פרפראות וכו', אבל לא ייחס לו שהכ"י (או עכ"פ ראשו וייחוסו, אשר נוספו בהרבה מכ"י, כאשר ראיתי, מאחרים מאוחרים וגם מצאתי מגיהים וע"ה) נכתב קודם הדפסת הספר? אדרבא נראה שהעתק מהמודפס, כי כן עשו גם בזמן הזה, גם כ"י אפפענהיים 1074

*) לא מצאתי מאומה בשני קצור ראשית חכמה אשר היו לפני מכל האמור שם.

המוציא לאור.

רע"ז, ובעל שלשלת הקבלה ד' מ"ו ע"א (ל"ה ד' אמ"ד) כתב בשנת רע"ו, ועד היום לא עלה על לב איש שבעל משרא קטרין, ובעל פי' ל"הי יהיו שני אנשים שונים, אמנם מה שכתב בעל שלשלת שבפירושו כתב ש ה י ה מחברת וכו' בשנת רס"ט איננו מדוקדק ונ"ל ש י ה י ה מחברת וכו' (עיין לפנים). ואני אשתומם על המקובל ובקי חיד"א שלא ידע את ס' מ"ק או לא רצה להעבירו על שפתיו (כאשר עשה עם ספרים ממחברים שונים, כי בכל ספרו לא נמצא כנוי כ ו פ ר ובדומה אשר ספקו בו ה ר ב נ י ם כרמ"ן ומש"ג, וחיד"א רק בדומיה ישים תהלה, כאשר אבאר במ"א אי"ה) וכתב על ס' נבואת הילד עצמו ש ח ב ר ו ר' אברהם! אמנם בעל רשימת כ"י ספרי אופנהיים (כ"י מיכאל 777), אשר דרכו לדבר בלשון בעל ש"י, בערך נבואת נחמן (עמוד 233) כתב חיבר אותו רא"ה הזקן עם פירושו על הגאולה שהיו מאמינים ש י ה י ה בשנת ר"פ או ר"ץ. ונראה שהטעוהו דברי בעל ש"י, שאמר בערך נבואת נחמן: ח ב ר אותו רבי אברהם הלוי הזקן, עם פירוש ר' ש מ ו א ל ה נ ג י ד! והאחרון הוא שבוש גמור, ויסודו בדברי השלשלת שמדבר מר' ד ו ד הנגיד! ואעפ"כ כתב ר"א ספנאב בפתיחת פרושו וז"ל: ,,ובעל ש"י ושה"ק (!) כתבו שמחברו היה ר' אברהם הזקן ור' שמואל הנגיד כתב ביאורו, עכ"ל"! ואני אומר שההשערה קרובה שיהיה בעל מחבר הספרים הנ"ל אחד כאשר שמו אחד וזמנו אחד, ויתכן שנתגלגלו האחים ממקום למקום כאשר אמר ר' שלמה לפירוש: זה לי עשרים שנה בבתי החכמים וכו' סובב ומשוטט וכו' ולא זכיתי להיות שוקט על שמרי — [ועיין ההוספה עמוד 152].

ההשערה ה ש ל י ש י ת היא שבעל משרא קטרין וכו' הוא בעל ס' ג ל י (נ"ל גליא) רזיא כ"י המבאר עניני שיעור קומה ע"פ גמטריות וצרופים. האמנם שבעל טבלות חכמה (או המו"ל) יחסו ס' גלי רזיא לר' אברהם ת ל מ י ד ה א ר" י ואחריו נמשכו בעל שפתי ישנים והח' וואלף וכן חיד"א, כי לא חפשו בתוכו, והם לקחו מרשימת ס' טבלות יסודות נפלאות לענינים שונים אשר אין כאן מקומו להעיר את עקרו. וכבר הסתפקתי בסיום הספר זה חמש שנים בכתבי מחמת האוצר (עמוד 316) בלי חפוש וחקירה. ועתה אחרי ראותי איזה מכ"י קבלת דוד ובפרט כ"י פאליא 886, נתברר לי שהמחבר איננו מתלמידי האר"י, כי פעמים נמצא בו שנת שי"ב, ומגרוש של ספרד ס"ב שנים ומן זמן הגלות אלף תפ"ד, ואינו מביא כ"א ס' הזוהר והתקונים. אמנם מצאתי הבדל גדול בין כ"י שונים, עד שלא יכולתי להחליט החקירה בשנה מבוררה, ובלי ספק שלטו בו ידים, ואפשר שגם המחבר הוא ז י ו ף מכל וכל. אבל בלי ספק שחברו או זייפו בשנת שי"ב איננו תלמיד ר"י לוריא שנולד בשנת רצ"ד ובשנת שי"ח היה עוד במצרים (עיין חיד"א)! אמנם אם ר' אברהם בעל משרא קטרין היה עוד בשנת שי"ב אז ראוי לו כנוי ה ז ק ן כאשר נראה עוד.

ומירושלים. ואני מעיר דורשי הדורות והקורות ללמוד וללמד על דבר הנגידות שבמצרים וא"י ותפרס בדמשק ופרס. נוה אשר חיו שם הנגידים מבני בניו של הרמב"ם, וכבר כתבתי במקום אחר (עיין רשימתי עמוד 1864) הערה על דבר מצב הרמב"ם עצמו אשר הרופא ר' נתנאל וכו'. — ב) נתברר מזה שר"א בעל משרא קטרין היה בשנת רפ"ב בירושלים — ג) אגב גררא אעיר שר' דוד ן' שושן הנ"ל הוא הנזכר בקוה"ד דף ל"ג ע"א (עיין קורות הרופאים לרא"כ עמוד 165 ובמפתח הכינו בערך דוד בן שושן, ואשר מפתחו בערך אבן שושן! ועיין צונץ טר בעמ' 439) ובעל המפתח בקוה"ד לא הפרידו מן ר' דוד ן' שושן אחר (עיין צונץ שם 440).]

כתוב לר' אברהם הלוי ונאמר שמביא במאמרו ההוצאה (עמוד 145) ס' מנהג אבות, ועלי ספק מכנה כן את ס' תניא הנדפס לראשונה במנטובה בשנת רע"ד וכתוב בסופו: נשלם מנהג אבות ס' תניא וכו' (עיין ליטעראטור-בלאט 1844 עמוד 219) כי בס' תניא (אשר איננו בידי) סימן ע"ב מובאים דברי ר' אביגדור המובאים מהר"ם (צונץ, זינאגו' פאעזיא 150), ואם לא נאמר שהיה לו כ"י אחר ממנו נדפס הספר במנטובה יתברר מזה שכתב ס' ההוצאה אחר שנת רע"ד, וגם ע"פ דודו ר' אברהם בעצמו יתברר שלא כתב קודם שנת ר"פ, וזה יזיק המערכתו שהוא אחי ר' שלמה בן אליעזר אשר הלכים ספרו לערך שנת רע"ס, ומ"מ אין ספק שר' אברהם היה בזמנו ושם אביו כשם אביו, והיה לו אח ששמו שלמה וייוחס לו ס' עבודת הלוי וכו' וזה יספיק לכל דורש קדמוניות לקרא המערכה כזאת אשר עמד עד שתבואר ממקום אחר.

המערכה אחרת גם היא קרובה בעיני מאד והיא שר' אברהם הנ"ל הוא בעל ס' משרא קטרין אשר נדפס בקושטנדי' בשנת ר"ע ונתחבר שנת רס"ח, המחבר נקרא בימי של ר' אברהם זכות בעל יוחסין (עיין מאור עינים פרק מ"ג דף רכ"ט דפוס ווינא, וממנו לקח דבריו בעל שלשלת הקבלה דף ל"ו דפוס אמ"ד) ובכ"י משרא קטרין הנמצא באוצרות היים נו' 690 ונכתב שנת רפ"ג נמצא (בשנה שעברה) בראשו (דף ל"א של הקונץ, אשר פי' כוס אשר איננו לר' אברהם) משפטי השלשבניכין לשנת רס"ח מר' אברהם זכות, ומחזקת לי העתקתי אשר כתבתי זה ג' שנים (ונדפסה בכ"מ ס' עמוד 211) שרצו להדפיס עמהם ר' אברהם בסוף ס' סודות שנת רע"ז. וכבר הערתי בנ"א (ברשימתי עמוד 2058) של הרב יעב"ץ שכתב בתורת הקנאות דף כ' שנדפס בסוף ס' מ"ק פי' על נבואת הילד ונתן קדמה לר' אברהם. ואנכי באוצר הספרים בעיר פלארענץ נמצא בסוף ס' מ"ק הנדפס ס' נבואת הילד כ"י, ולפי מה שכתב בעל הרקיעה Biscionius (עמוד 126) נתחבר בירושלים בשנת

946), ואשר קודם שנת רפ"ג אשר בו נשלם כל הש"ס מדפוס ויניציאה. ואשר כתבי זה מצאתי ברשימת קהלת דוד .6860Q שו"ת בענין נזירות לר' יוסף הלוי (כן כתוב ברשימה כ"י) ולר' אברהם הלוי, וקונטרס המערכה שהוא ר' אברהם הנ"ל. ויהי אחרי מות הנגיד והנה נדפס בוויניציאה ס' כפתור ופרח שהיה „מונח בגנזי הנגיד ומצוה במצרים" בלי פרט הדפוס, כי שנת ש"ט אשר נמצאה על שולי דפוס ב' ע"י איש ש"ט היא רק השערת הח' צונץ וגם הוא כתב כמו ש"ט, ולא פרט השנה, ואני כתבתי ברשימתי (עמוד 973) לערך ש"ו עד ש"י. והספר הזה היה נודע לרדב"ז ולר"ל בן חביב ואפשר כבר ידעו ממנו קודם הדפסתו, ואח"כ נשכח הספר והמחבר והנגיד, ובשנת 1674 הדפיסו ברשימת ספרי אוניווערזיטעט ליידען ועמו ר' יצחק כהן למחבר ס' כו"פ, ואחרים הרכיבו שם אביו של המחבר עם שם ר' יצחק וקראו למחבר ס' כו"פ ר' יצחק בן משה הפרחי (וואלף סי' 1218), עד שבא הח' הכולל צונץ (בהוספותיו אל מסעות ר"ב עמוד 268) וגלה הוא הראשון את האמת כדרכו (עיין ליטעראטורבל' 1841 עמוד 336, 456), אמנם שם אבי הנגיד לא נודע עד היום, וגם שנת פטירת הנגיד לא נודעה לי בפרט, ואני אסובה שם שולם שלום בשנת ש"ס באמת הכיר את ר' יצחק כהן (עיין היד"א ערך ר' יוסף קארו, והקונטרים כמצא בסידור שער השמים דפוס לאמון אמ"ד תע"ז דף ל"ס ע"ב, ואני רואה שנדפס שם שולין, ושמות חכמים אחרים הנראים לחולם נשמטו. עוד יותר עד שלא נכרו).

[אחר כתבי ושלחי כל מאמרי הזה אל הח' המו"ל העירני ידידי המשורר ד"ר צונץ על דברי כותב פרשת אלה מסעי (כנראה ברוך שמו, ויחבר עוד בהערותי על שיטת הש"ס בערך ברוך) בשנת רפ"ג, והוא בס' שבחי ירושלים דפוס ליוורנא שנת ע"ל אדמ"ה (אשר בא לידי בשבוע שעבר, ועיין ברשימתי עמוד 1192) וז"ל שם בדברו על ירושלים (דף כ"א ע"א): מקבלי צדקה שם יותר מחמשים נפשות והרבה צדקה בא להם ממצרים ותוגרמה ומקומות אחרים אנשי שם שבירושלים. אז נכנס הנגיד כמהר"ר יצחק שולאל שנתחבר בכתר תורה ובכתר כהונה כתר מלכות ועושר וכתר ש"ט וצדקות שהוא עושה לעניים ולתלמידי תורה עולם על גביהן. כמהר"ר דוד ן' שושן רופא ורשם ישיבה לספרדים ועמו איש נכבד ועניו כהר"ר אברהם הלוי אשר חבר ס' משרא קטרין ולהם מתקבלים ס' או ס' ספרדים והיו לומדים אז [מסכת] יו' טוב עכ"ל. ואני מוסיף איזה הערות הנוגעות לענינו.

א) על דבר הנגיד נלמוד מכאן שהיה בשנת רפ"ג בירושלים, אם לא נערבב שכותב דבריו, כי באמת נראה שהניקוד מפריד בין הדבקים, והיה לו להניח הנקודה בין מלת אחרים ומלת אנשי שם. ובעל קו"ד כתב הנגיד הגדול ממצרים

קבלתי הקונטרס מיד איש יהודי משם לכאן והנני לכתוב על ספר שמעט אשר השיגו ידי בתשובת השאלה וכו'. ואין ספק שאלות ז"ל נוספות מהמעתיק כי בסוף התשובה כתוב: הנה הארכתי יותר מדאי בתשובת שאלה זאת עם היות לבי אומר לי כי אין לנו צורך כלל להגיד לפני הרב הנגיד שאין להקיל כיון שהוא חכם ירא ושר מרע בודאי הוא יזהיר את עצמו שלא יתמנה שמעון דיין וכו' ואפי' אם יתברר לו שהחכמים בעלי הוראה יודו להתיר לא ישמע לקול מלחשים. ובתוך התשובה הזאת ימצאו איזה דברים ראוים להעתיקם בכלל ונלמוד מהם זמן השאלה אשר לא נתברר בפרט (כי אין בידי תשובות מהרלב"ח אשר היה לו עסק עם מהר"י בירב כנזכר מדורשי הדורות).

כתב שם: אלה הדברים הנזכרים בקונטרס (ר"ל קונט' השאלה) מורים כי הנה כלנו כחגבים בעיני החכמים המסדרים ושאין אתנו לא ספרים ולא סופרים לכן גבה לב החכם המסדר לשוב כי עיני האנשים יבקר (!) והרב היושב על כסאו והתלמידים ממעל לו מימינו ובשמאלו ובחזקתו ובגובה לבו אומר מאמר נבזה והמדבר בגמרא כאומר ה"ב במשה וכו' (ע"כ שם ועיין למטה) וכי אין בעיר ספרים מה שכתוב בהם והלא מלבד הספרים באים אשר בבתי הגדולים ב"ה אשר נתן לי קצת מסכת כתובות מקלף מזמן קדמון בתוכם מס' נזיר ובכל הספרים כתוב הריני כמשה ואינו מזכיר נזיר, גם ראיתי ג' מפירושי משניות א' מהם הרא"ש ז"ל הב' מס' יבן אשר כמו שזכרתי הג' פי' הרפ"ב (כן היה כתוב מהכותב הראשון, ובא אחרון והגיה ולא אוכל לקראות מה הגיהה אם רמב"ן או שם אחר). ויצורף לזה פתיחת עין יעקב מה שכתב שם על חסרון הספרים. ואחר תשובת רא"מ באו דברי חכם אחר כתוב בראשם: זה אשר כתב החכם השלם מהר"ר יוסף טאיטאצק זלה"ה על דבר הנזירות הנ"ל: הן אמת כאשר הייתי בימי חרפי ראיתי אלי"ם עולים מן הארץ הלא שם גדולי הדור גאוני עולם הרב השלם כמה"ר יעקב ן' חביב ז"ל והרב השלם כמה"ר יעקב בירב ז"ל על דבר נדר נזירות שמשון וכו'. ואח"כ עוד שאלה: ראובן נדר מתוך כעסו בזה הלשון אני מקבל עלי נזירות שמשון וכו' והמשיב הוא ר' יצחק בן צדיק ן' לב (הוא קרובו של מהר"י בן לב מובא בס' אהלי תם וכו' עיין קה"ד ל"ד ע"א ל"ז ע"א, שד"א בערך ר"י, וואלף ח"ג עמוד 603 סי' 1229c; ואליו נתיסדה שם על ב"מ וכו' ר"י ביסליכים; עיין מ"ע של גייגר ח"ג עמוד 285). ובאחרונה תמצא תשובה על נזירות שמשון בכלל לר' תם בר יעקב עובדיה ולשונה הוא: ראובן שאמר הריני מקבל עלי נזירות שמשון ללכת לעיר פלוני וכו' ואין לנו עסק בה. — אמנם היוצא לנו מהשאלות האלה הוא שנשאלה השאלה בימי ר' אליה מזרחי אשר היתה נשמתו צרורה בשנת רפ"ז אשר בו הדפיס בנו פי' על רש"י (עיין רשימתי עמוד

בירב ור"י קארו (קוה"ד ל"ג ב, ל"ו ב') וחיה כמו שנת ר"פ, ולדעת צונץ (צור געש' 464) איננו ר"אב הנתפס בשנת רפ"ט.

נ') ר' יצחק כהן שלאל הנגיד במצרים (הוא עיר קאהירה) גדול שמו בדורו, אמנם נשכח זכרונו מלב הסופרים עד ששינו את שמו ויחסו אליו ספר הנדפס מגנזי אוצריו בווינציאה! וראוי היה להציב לו ציון במאמר מיוחד, אבל אני אלקט פה כדרכי איזה אבני הזכרון, ויבאו הבונים אחרי ויקימו לו ולהם יד ושם. ר' יצחק אשר שמו נכתב שולאל וגם שולל (והעקר שלאל כאשר כתבו המסדרים בזמננו, אמנם מקור השם הזה לא ידעתי) כבר היה נגיד בזמן רע"ד, כי בשנה הזאת חתם בהסכמת הנגיד וגם דינו הרדב"ז בתשו' סי' תרמ"ד (סיד"א ערך רדב"ז), ובשנת רפ"ג הכירו ר' דוד ראובני (הידוע ממעשה ר' שלמה מולכו) לפי השערת ר"מ מיכאל (הערות צונץ למסעות ר"ב עמוד 271), ועליו בלי ספק כתב בשלשלת הקבלה דף ס"ה ע"א (ר"א בדפוס אמ"ד) רבי יצחק כהן הנגיד עשיר וחסיד במצרים עכ"ל. ובעל קוה"ד דף ל"א האריך קצת והביא שר"י היה בזמן ר' יעקב בירב ור"א מזרחי, והר' לוי בן חביב היה אחד מאפוטרופסי היתום ר' אברהם בנו של ר' יצחק. אמנם אין בידי ספרי שו"ת לעיין במקומות אשר ציין שם, אבל יש לפני כ"י יקר הנקנה בעד הביבליאטהעקא באָדליאנא כולל שו"ת לר' דוד בן יהודה הנקרא מסיר ליאון („על מחלוקת שהיה בין הפורטוגיזים והקסטיליאנים שהעיזו פניהם כגבורים לענות יום הכפורים" כמעט כרך בפני עצמו!) ושו"ת מחכמים אחרים (עיין ערך ר' אברהם הכהן וערך ר' יוסף פאסי) ושם נמצאה ג"כ תשובת שאלה על דבר נזירות שמשון שקבע הנגיד את הרב הגדול כמהר"ר יעקב בי רב ז"ל (כ"כ נראה) מעשה שהיה כך היה שהלוני נדר ואמר הריני נזיר שמשון אם יהיה שמעון דיין ואותו הלוני נגיד ויש בידו יכולת למנוע שמעון מלהיות דיין, ואח"ז בקש הנגיד למנות דיין אחר את שמעון ולא מצא ונתחכם על הנדר ונתקבצו כל החכמים שבמצרים כדי לבקש היתר לאותו הנדר ולאחר שנשאו ונתנו בדבר הסכימו קצת מהם שהנדר אינו כלום וכו'. יראה מזה שהלוני הנגיד הוא ר' יצחק הנגיד ותפסו שם הלוני כדרך השואלים לחוס על כבודו. ואחר תשובת ר"י בירב באה תשובת ר' אליה מזרחי ז"ל על ענין הנ"ל המתחלת כאשר ראיתי (כמו בקוה"ד אמנם במקום שולל נקרא כתוב שאלאל). ואח"כ תשובת ר' יעקב בן חביב ז"ל המתחלת: מאשר נתברר לנו מדעת בינינו מה טוב בעיני אלהים ואדם להשיב ולאמר אמרים אמת לשאלה הבאה מלפני החכמים השלמים וכן רבים יושבי על מדין בבית דינו של החכם השלם המאושר הנגיד אשר במלכות מצרים כמהר"ר יצחק שולאל הכהן ז"ל על פסק נחפרם וכו' ואשר שקטה הסכמת תורתכם להודיע הדבר לחכמי העיר הזאת שלוניקי, כי היכי דנשמי לן מינה מבשורה ויקר מקרה כי אנכי הצעיר יעקב

ובינה, כי לא ישיגו דברים אלה רק בקבלה וכו', וכן כתב בריש ס' מסורת החכמה (ס"ו ע"ב) דע כי האנשים אשר רצו להכנס בזמן הזה בסדרי הקדמונים ללקוט שושנים בלא רב ומורה רק מדרך שכלם הלכו ארחות עקלקלות (וברצותנו קנאת המוסר הזה לחכמת הקבלה נוקיר עוד יותר דבריו נגד המתפללים אל המלאכים וכיוצא בו!). והנה כל כ"י הזה, עד סוף המאמר השמיני היותר גדול מכולם, נכתב ביד איש אחד עד דף ס' ע"ב *) ושם מצאתי חסרי שנת ש"ך, והבדל הזה הוא עצמי לחקירתנו.

נחפשה ונחקור לדעת זמן האנשים אשר נמצא זכרונם בספרי רא"ה והם שלשה.

א') ר' יצחק ג'אקון לא נודע לי ממקום אחר, אמנם מצאתי ממשפחתו (כנראה) שני אנשים, האחד ר' שמואל ג'אקון אשר במאמרו נדפס שושן (בלתי נודע עד שהמציאו ברשימתי עמוד 163, ע"פ מה שכתב לי ידידי הח' אלמנזי, מאשר נמצא באוצרו אוצר ספרים יקרים) שנת אמר"ו (רמ"ז) בעיר פארא, כנראה שהיא Fara או Faro בפורטוגאל (עיין מ"ש די רוסי על ר' ש"ם פארו ברשימתו כ"י 1138 ספר 8), והאחר הוא ר' יוסף ג'אקון אשר כבר (בשנת רפ"ע) נזכרו פירושיו על רות ואסתר בספרי ר' שלמה אלקבץ (כפי עדות הרב גירונדי בספרו תג"י עמוד 134 סי' י"ז) וספרי ר"ש אלק' אינם בידי כעת. ולפי הנראה לי שם ג'אקון הנכתב במקום שאני ראיתיו עם סימן על אות ג', הוא העתקת מלת יעקב, כי מצאתי בכ"י ג'אקוב ויקוב במקום יעקב, וכמו כן באיטאלקי Giacomo, ונמצא ר' דוד גאקו בן מאיסטרו יעקב מאיר תוכן המלך דון פירנאנדו בשנת רכ"ד (עיין מה שכתב בשמי המבאר ס' הכוזרי בפתיחתו עמוד XXVII ורשימתי עמוד 1575). ולא אחשוב שם גאקון נתייחס אל עיר גאקא Jaca בספרד (עיין ליטעראטורבלאטט 1841 עמוד 660 הערה 6, ועל אות ג' כנ"ל עיין ג"כ ספרי בנ"א: דיא פֿרעמדשפראכליכען עלעמענטע עמוד 28, ומשם לוקח בליטעראטורבל. 1847 עמוד 523). יהיה איך שיהיה יתכן להשער שר' יצחק הנ"ל „מזרע קדושים" בא עם גולי ספרד לארצות המזרח בימי נערות רא"ה וכבר היתה מנוחתו כבוד בזמן שרא"ה כתב ספרו מסורת החכמה.

ב') ר' אברהם ן' נחמיאש דודו של רא"ה (מובא בס' ההוראה, ר"ס עמוד 144) כבר הלך לעולמו בזמן ההוא. ונראה שהוא הנמצא בתשובות ר"י

---

*) אח"כ נמצא קצת ספר המכונה מגדול ישועות בקבלה ע"י שיר עם פירוש ובשיר חתום שם המחבר יהושע בר שמואל ן' נחמיאש מ"כ (המחבר הזה לא נזכר בתוך אנשי משפחתו אצל צונץ, צור געשיכטע עמוד 430, עיין למטה), אמנם הוא בכ"י ספרדי משונה מהנ"ל ואיננו שייך אליו כלל רק נכרך עמו.

כתב (בדף י"ו ע"ב) ואני אברהם בן הה' החכם ר' אליעזר הלוי זלה"ה בהיותי נער קטן נמשכתי אחריהם וכו' וכו' עד כי הקרה ה' אלהי לפני א' מן החכמים זרע קדושים שמו הה' החכם הר' יצחק ג'אקון תנצב"ה אשר קבל קבלה נכונה רב מפי רב וכו', וכן קרא שמו בראש ס' מאמר הייחוד הנמצא בהתחלת כ"י הזה. והנך רואה שבהשמטת כ"י בסוף ס' נובלות חכמה (דף קכ"ה ע"א) כתוב מאמר הייחוד להר"ר אברהם הנ"ל ונראה שייחסהו לר' אברהם הרואה (אבואלעפיא) וע"כ לא הביאו הס' הזה דורשי רשימות ש"י וגם וואלף, האף שהביאו מטבלות ס' מסורת החכמה מפני שנתיחם בנובלות שם לר' אברהם הלוי כאשר תראה בסוף המאמר הזה. עוד יש לתקן בכ"י בראש המאמר, אשר מלות שאלת לאדונינו הנגיד, יש להוסיף מלות יר"ה. ואני רואה בעין כח המדמה איך יעסקו קצת חכמים גדולים (בעיניהם עיני כח המדמה) על תיקון בזה. אמנם לא אצא מגדרי במאמר הזה ולא אדבר בכללות על דרכי החקירה אשר ילמדו בכל יום ויום, רק אעיר שמלות האלה ירום הודו יורו על גדולת הנגיד בעיני הכותב, כאשר יראה ג"כ הקורא בפתיחת המאמר, אמנם שם נשמט שם הנגיד שנדפס יצחק הכהן שאל עם איזה נקודות להראות שחסרון ידיעת המעתיק, או מי הוא אשר לא יצא ידי חובתו, ואני קראתי בנקל בכ"י (הספרדי) שלאל ויטורי זה ג"כ לפנים. עוד הוסיף ידידי המעתיק בסוף המאמר הנדפס (עמוד 148) בחצאי עגולה: נכתב בחודש תשרי שנת ש"ב, ר"ל נכתב כ"י אשר ממנו העתיק ידידי בשנת ש"ב, וכ"י זה הועתק מכתיבת ידי המחבר וכו' ככתוב בסופו אחר החתימה, ולא אפונה שנעתק המאמר באמונה, כי גם' מגלת אמרפל בדף כ"ט ול"א כתב המעתיק: לא מצאתי יותר. אמנם דע שאני לא מצאתי שנת הכתיבה אחר מאמר ההורלאה הנדפס כלל, אבל בדף ל"א ע"ב מתחיל ספר שמיטי המכונה בראשי הגליון הקבלה, ובאמת שמו אהל מועד (עיין בהקדמה דף מ"ד ע"א ובס' נובלות חכמה), והוא מתחיל: נאם הגבר המחבר, נוסף עלי אבל על אבל . . . כי ראיתי אנשים מלעיגים על דברי הקבלה והם בעלי תורה משנה ותלמוד, ומניחים היסוד והעמוד, ונשענים על קנה רצוץ, ובאים לידי קינוץ, שמשרשים התורה ע"פ האומד והסברא ומלעיגים לקוראים בספרי הקבלה ומחרפים ומגדפים אותם עד מאד וכו' וכו' כי ראיתי נביאי הבעל (!) בעלי חכמת הסברא ועובדי האשירה המאשרים לזאת החכמה וכו', וכן כתב בדף מ"ד ע"ב כי יש בדורנו אנשים, מדעת האמת מגורשים, מספרי הקבלה פרושים, והמה חכמים מחוכמים בחכמת הסברא, המשיאה אותם עצה נבערה, ועליה אמר שהע"ה להצילך מאשה זרה וכו', ואתה רואה מהגנון הלשון שהמחבר הוא בעל ס' הטורלאה שכתב שם (עמוד 142) כי כבר הזהירונו ע"ה שלא נתעסק בחכמה זו מדרך סברה בשום שכל

מאמר על ר' אברהם הלוי.

כולל חקירות והערות על מחבר או מחברי ספרים
שונים המיוחסים לשם זה. מאת משה שטיינשניידער.

אברהם הלוי באדריאנופולי כתב עליו ר' שלמה עתיה שעשה
ס' עבודת הלוי, וזה בודאי טעות, כי מחבר הספר הזה (המכונה ג"כ מורה
צדק, ונדפס ראשונה בלי מקום ושנה, אמנם בקושט' סמוך לשנות רע"ו עד רע"ח
והוא מראה מקום על תרי"ג מצות) היה שמו ר' שלמה בן אליעזר הלוי
(ועליו ועל ספרו הארכתי ברשימתי עמוד 2308 עד 2311), ולא יתכן לאמר
שנכתב או נדפס פה אברהם במקום שלמה, רק נ"ל שצריך לתקן ר' אברהם הלוי
אחיו של ר' שלמה. והוא ר' אברהם בן אליעזר לבית הלוי
בעל מחבר ס' מאמר הייסוד כ"י (שהיה ביד ר' נתן קורונאל וראיתיו פה בברלין
בשנת תרי"ה) ושם כתב: ובתשובת דבר זה ראיתי דבר ישר בעיני שכתב אחי
הר' שלמה הלוי ועליו הוספתי לקח עכ"ל. ואברהם הזה הוא בעל ס' מגלת
אמרפל וכו' (כ"י מיכאל 406). ובראותי מאמרו הקטן הוכחה הנפלא עד
מאד (כבר הזכרתיו בספרי הנעתק ללשון אנגלית Jewish Literature עמוד 227)
השתדלתי בר' נתן קורונאל להדפיסו, ובבואו לאונ"ד נעתק ע"י ידידי וידידו החכם
ר' גבריאל פולק ונדפס בכ"ח ט' עמוד 141, ובסופו הערתי הקצרה עד מאד
(עמוד 148), אשר כתבתיה באגרתי אל ידידי הנ"ל זה שנתים, וידידי בעל הכורם
היה בדעתו להראות לי את המאמר וההערה קודם תתו אותם לבית הדפוס כדי
שאמלא את דברי הנכתבים בלי ראיה כאשר ידבר איש אל רעהו, ואע"פ שכבר
הוספתי קצת ברשימתי בערך ר' שלמה, עוד יעדתי להוסיף ולמלא את הנחסר
ברשימתי בערך ר' אברהם הלוי (עמוד 699) הנדפס זה ד' שנים, ואז בהתחלת
חלק המחברים קצרתי ביותר. ע"כ אבוא היום לגלות דעתי בארוכות, ואבקש
מאת החוקרים לחות דעתם על ההערות הבאות בזה המאמר טרם אכרוז המשפט
בהוספות לרשימתי, כי שם דרכי דרך המלך שלא להרבות בהערות אשר לא נחזקו
ע"י ראיות ברורות.

ראשונה נחקור על זמן ר' אברהם בן אליעזר הלוי, ודע ששם אביו אליעזר
הנדפס בכ"ח שם בראשו לא נמצא במקומו שם בכ"י אשר ראיתי והעתקתי לי קצתו,
והיה ראוי לידידי המעתיק לאמור שנמצא בכ"י שם: בן הח' השלם ה"ר לבית הלוי
ולא יותר, אמנם בספרו מסורת החכמה הנמצא בכ"י הנ"ל דף ס"ו ע"ב

על עניינים רבים בספרון ידיעה. ואם תצטרף לזה שענין מלאכתי לאסף דברים על כמו ג' אלפים מחברים ויותר, אז תאמין שדעתי טרופה ולא אוכל לגמרה היטב כה המחשבי על ענין ספרי, עד שאשלים החלק השני של רשימתי, ואקוה לא שיהיה זה בזמן קרוב מאד. אמנם בעזבי ענין ר' שמא"ת לעת אשר פניתי אל פתיחת ר' שלמה עתיה (הנכתבה בשנת ש"ע) והתחלתי מלאכתי בהסדיר שמות האנשים אשר הזכיר שמם לזכרון עולם ע"פ א"ב, ומצאתי שהיו כמו מאה אנשים, קצתם מחברים ידועים לכל, וקצתם אנשים בלתי ידועים לי ממקום אחר, וקצתם אנשים ידועים אבל אינם מפורסמים כ"כ, ועפ"ז יהיו הערותי פעם קצרות פעם ארוכות, כפי מה שלקטתי ומצאתי בספרים שונים, ועל המפורסם לא אכביר דברים. אבל בהשילי לאסוף הליקוטים ראיתי שיצריך ערך קצת המחברים כ"כ עד שאין ראוי להכניס בסדר ההערות, ויותר ראוי לתת להם מדור בפני עצמם. ולדוגמא הנני שולח לך היום ערך ר' אברהם הלוי שמדבר על ומסכל שהיה מבעלי הקבלה אמנם נפלא בדרכו הנודע ע"י מאמרו הנדפס כאשר תמצא שם. ואם תשבה לי, תדפס זה הערך, אשר בפני עצמו קטן הכמות הוא, באוצרך הזה עכ"פ; ואני הולך ומאסף ההערות האחרות ולא אוכל לקצוב זמן השלימם, ואם יקרה עוד מאמר כנ"ל אשלחהו לך בפני עצמו עד שתושלם מלאכתי, וחלילה שתאמר קטיעת האוצר הנ' בעבורי ובעבור מאמרי קטני הערך. הלא תקותי היא שבזמן מעת אשר קטיעת השני תפתח אוצרך השלישי ואז תכניס שם מה שנאסף אצלי.

ובהיות הדבר כן גם היום לא אוסיף דבר על תכונת פתיחת ר' שלמה ועל ענין הערותי בכלל עד שאשלים מלאכתי ואשוה דעתי בראשי פרקים כראוי, ואתנצל על אשר פניתי אליה ואנשי זמניה. ועתה רוח עלי להשיב דבר כמעט שבא מכתבך לידי, ע"כ משכתי ידי מכל ענין אחר, אף שאני טרוד מאד, וכתבתי השורות האלה, עם הגהת המאמר על ר' אברהם הלוי.

ועל דבר תולדות ר' הלל בן שמואל בן אלעזר, אשר לקטתי עליו זעיר שם זעיר שם זה משך שנים, ולא זכיתי לצרף הדברים, גם הה' ר"ל ק"ש העירני להשיגן בקשר עם בתוך אוצרך וכבר התחלתי לסדר קצתן. אמנם בטוח אני שלא אוכל להשלימן בזמן הקצוב, ומה טיבה של מלאכה נמהרת? גם עליהן נמתיק סוד לשעתו אי"ה. אמנם בדעתי לשלוח לך איזה הערות השייכות לתולדות ר' זרחיה בן יצחק אשר כבר נדפס מאמרו בחלק הזה, ויהיו לאחדים עם מה שדובר עליו כבר.

ויהיה אפיים בדרישת שלום

מוקירך

משה שטיינשניידער

16.

Schreiben des Herrn **Dr. M. Steinschneider** an Herrn **Ignaz Blumenfeld in Wien.**

ב"ה ברלין י"א בטבת לפ"ק.

הנה זה כמו חודש ימים כתבתי לך, שאם תאחר הדפסת אוצרך, אקוה להפנות קצת ממלאכתי הנחוצה, ולהביא עוד מנחתי מנחת בקורים על ספרי רשב"ת ונפלא ספרו הגדול דעות הפילוסופים כ"י, אשר הוא בביתי כעת מאוצר ספרי אוניפערזיטעט ליידען לצורך הרשימה, ועוד הערות והגהות על פתיחת ר' שלמה עתיה לפירושו על תלים, ובתשובתך היקרה קצבת זמן מסירת מכתבי על 6 — 10 יאנואר, כמדומה לי שחשבת שיספיק זמן שבועה או איזה ימים יותר להשלים את המלאכה, ואתמול הגיע לידי מכתבך היקר, אשר תמהת בו על אחור תשובתי ובקשת בו שאשלח לך מיד המאמרים הנ"ל. אבל דע ידידי מה שקויתי לא כן היה, כי לא נפניתי באלה הימים כאשר חשבתי, כי בערך שמואל וש"ע של רשימתי נתעכבתי יותר ממה ששערתי, ואני עוד עיום ונלאה תחת המשא, ובהגיעי אל רשימת ספרי ר"ש אבן תבון מצאתי שהדרישה והחקירה בהם תשתלשל לענינים שונים אם אעמיק מכללי הדברים שכתבתי ברשימתי אל הפרטיות כאשר ראוי למאמר מיוחד, ע"כ עזבתיו לעת אחר, כי אין מצבי בחקירות כאלה כמצב חוקרים אחרים, הם ידרשו ויחפשו ויודיעו לרבים עד היכן ידם מגעת לפי הספרים וכ"י שיש בידם או לפי מה שהשיגו בחפשם על ענין פרטי באוצרי הספרים, אמנם אני העני הנני כמשל הטאַנטאַלוס, כי מים של תורה באו עד נפשי, וכמעט שאפתח פי להביאם אל גופי יזובו וישובו אחור! בהיותי באוצר הספרים באקספורד מלאכתי ללקוט וללקט על השערים והפתחים, ובהיותי שם בביתי לפי חקי הארץ ובית האוצר בפרט אין ספר או כ"י יוצא מהיכל בית האוצר החוצה לאיש, אפי' לראשי הבית או למלכי הארץ, וע"כ מעט המה הרגעים אשר אוכל לקרוא שם כפי חפצי ותשוקתי בספרים וכ"י, ובבואי הנה בברלין לעשות מלאכת הרשימה אמצא אמתחתי מלאה פקודות וצמח בלי יעשה קמח! וביתי פה מלאה רשימות ומקרה הספרים, וכמה פעמים עזבתי את מלאכתי פתאום לחזור על הפתחים אם אמצא ספר הנצרך לי, וכמה יגיעות יגעתי להעתיק ענינים מספרים הנדפסים מפני שהם יקרים במציאותם ויקרים במקחם. ובהיות דרך החקירה הנבחרת בפרטיות לעיין בספרים עצמם המובאים ממחברים אחרים, אם אוכל להשיגם ארוץ אחריהם ולא ארפה, כי אין החקירה על הזמנים שעברו ענין נחוץ ונצרך לשעה, וטוב שיושלם ענין אחד ויתברר האמת לאמתו מאשר יודבר

ומי לא יהיה נפלא, לענות על דבר שקר וכזב, היענה איש מגדל וראשו בשמים, על נחר הרוי? בשומץ ושמים, היזרעו הזורעים זרעם למיניהם, על הרי חשך אל טל ואל מטר עליהם, וכל שכן אשר דרכיך כל דעת נבון מרעידים ואינם בנחת נשומים, כי אם ברעש וברעם, וקול הברה כלך לא שמע נפרה, וכאיש אשר אין מעגל לרגלו, ולא ידע את נדמו, וכל אשר תוסיף להתגולל בשגעונותיך ולהתחסך בסך מלד אל נד תוסיף סולמה להוציא לאור משאליך ולהגיש מסתריך ותמלא עלמך נבהם כיום לאמך מלהם מתשר וכלן בלילה שאין לה שחר, ואין זה לפי דעתי לבדי, אך לדעת כל הרואים קונדריסך המלאים על כל גדותיהם מדברים רקים אשר אין בהם טורח שכמה ותבונה, כי אם טורח טורח ראש ולענה, האמין כי בשעור שנותות השחוקים והדעות המגולגלות נגנו מגדלי החכמה ונוסדו מגנזי התורה (והשומה) ואם לא עשה זאת איפה והגה, ואל תעמוד לנגד, ושים בדרך שעריך לבוא בעיל כזומי רבתי לערוך בשגעונותיך לפני אנשים חכמים ונבונים אשר הם אשר מעולם היודעים כל לשון וכל כלום וישמעו שגעונותיו, וישפטו בינינו ויוכיחו בין שנינו, כי מה יועיל לנו לנשוק ולהכריע; ואין מכריע להודיע אשר יהיה בו שום, ודבר מי יקום, ואני אע"פ שידעתי אלו דרכך אלי כי אין בפי אגרותיך נכונה, על רגלי עמדתי קל כנכי לקבל קונדריסך לראות הפלגת שגעונך ושגיאותיך השגעונים מנעים תכלותיך, ויוצאים ממקום חיותך, להודיע לכל העמים כישרה וכמים ועל גפי מרומי קרת לאשר שקרותם, ועל מרום הרים לגחון בגאוה. כי אם דבריך כאשמורים עברו כשקר מעט, דבריך כאחרונים עברום הרבה, ואם אגרותיך הראשונות נאלו ברעם הכזב כפלים, אגרותיך האחרונות נאלו עד כפלי כפלים והשעו בים כסכלות ותעתועי השתיות. ואם שאלה לי עוד אשר קונדריסך אשר בדים מלבך ואלים שקרותם על נוסדיך ופסוקם, הלאה לא אל מה יעיאוך חיותך, ומה יקרך באמריתך, על דבריך ועל אלומותיך, בגאוי לגמול כל רשעיך ולגלגל כל עברותיך ולשחור כל כוונותיך. ועתה שמע בקולי איעצך והוצא מחשבותיך והמתוק בשגיאותיך, ושים מר השאת על כסאך ואל יקחך לבך ואל ירומון עיניך, והסר ממך עקשות פה ולהם התעלפה ונסתך תמיד מני שחת, ומלפני המכשול הסיר עורשם, ועזוב התלהלהך, וסור ממשענותיך ואל תהיה יהיר, ולהרף ולגדף מהיר, כאיש סורר ומורה ראש ולענה פורה, ועם רבר התנכר, ואל תשי גו לדבר, כי החכמה איננה ירושה ולא נתנה למורשה, והתורה רפת ידים, ולאשן אשת שפעת עינים, ואיש תבונות יענה מומחיה ויליץ דלתיה, וכל חכם לב יגם להקריב, ונבלי חכמתו יחכים, וכל חסר לב הוזה והוזה; ואיש נבוב ילבב, וכל ערום יעשה בדעת, אשרי המדבר על אזן שומעת, והשם ית' יהיה בעזרך כל ימי מגוריך בהלוכך והאמתך אם תשיב משאלות מחשבותיך, וכהלך כל מוקש מעשתיך ודרכי שגגותיך, וכרצון אני הוא המדבר הנני מוכיחך והערכה לעיניך בקרוב ומרחק. —

חים בעל קרנים לנגח אותך בהם ולהפיל בהם ארצה כל טענותיך ולרמוס בין רגלי
חכמתו כל חכמותיך וכל גאותיך ישפיל, ואין מידו מציל, כי את רגלים רצת וילאוך
ורעיונך השיאוך עליך ונושאי החכמה אלים, ואיך תתחרה את הסוסים, הלנגח
הכשוף לקטוף ולדבר תועה ולהאמין בשוא נתעה, ולגלגל בחכמה עם הכסילות,
ולמלא מעיך מדברי רוח הוללות וסכלות, תחת מאכלך בריאה, ולשתות מים
עכרה, ולשונך תחרץ לדבר תהפוכות, ולעקור נטעי החכמות האמתיות, ולבך
ימהר להוציא דבר בלתי נכר, ונחשב כחרס הנשבר, בהיותך מחלק הנבואה לשנים,
לא אחת ולא שתים, והחליפך השגות צורות שכליות, עם בריות מורגשות גשמיות;
הלמען דעותיך הזרות, תעזבינה דברי הנביאים ומגלי ההשגות הישרות והסלולות.
את מי נועצת ויבינך ומי שת חכמה בטחותיך לדבר במושכלות ולבקש לך גדולות,
שוב אל ארץ אבותיך, וקרא המעלך הצריכים תהלה, ועפוף אלים ותפלה, וקרא
ס' יצירה וס' בן סירא, ועיין גם בס' שיעור הקומה וס' הרזים, ועזוב ספרי המינים
וחכמת הלמודים, איה איפה איך אמר הרמבם והגדלת, ונפשך שכחת ורוממת,
בחכמות הרפואות, הרמות והנעלמות, אשר לא כגבר אליך ולא כא ממעון רבניך
אם תוכל הם יבני, שאלך והודיעני, התבוננת בספרי גאלינוס ואיפוקרט, אשר
נבאו מהררי ארכא, הדרשת וחקרת בסדר ספר תועלת האברים, וס' החליים
והמקרים, וספר תחבולות הבריאות במחלות ונגעים, הנגלו לך שערי בידי מיא*)
ומשה ספריו הגדולים, וספר עשרה המאמרים, או די לך לבקר אליך ומראות
השמן לממוך בספר אלמנסור, ואם עיינת גם כן בס' לידת האדם*), ימריאך
אבני העקוס ויקראוך לפנת הפנה, ואם הוספת לראות על כל זאת קדמת יצחק
הישראלי וספר הטחנים, תוכל להיות בהם זכר לאריות ורפא למועלים, על כן
הרכימי לך לכתוב כל חכמתך וגלות כל מצפוניך וכל קניניך במאד מאד, אשר
קנית לך בארץ נוד ומכרת דברים וכתבת קונדרס בלא תועלת, ומלאת אותם אולת,
והכסילות בסיקס ינום, חקן לדברי רוח, ואני ברואותי שעורם ורבוי המיתתם
אמרתי ברב דברים לא יחדל פשע, ומקום הצדק שם הרשע, ואם יכסינך איך
לשום, דברי הבל ורעות רוח, לקתור בהם כל נכוחות, ולהפיס מחמיהם פסוק,
ולומר על כל דבר אמת וחכמה ברורה, מה שלא היה ולא נברא, מי פתי יסור
אליך לשמוע טענותך הנפסדות והנפלות, השגות והמשולבלות, לחשות בהם
מפסוק, ולכתוב עליהם תשובות, ומה ילדק אנוש ומה יחלם לבוכים על דבריך
אשר כדבר שלא בא לעולם, וכסיל מונה באולתו, מי יהיה שר אל מתמעתו,
להשיב מענה אל דברי תשובותיו האמרונים השקולים באמלות הדברים הראשונים;

*) הוא לפי דעת החכם שטיינשניידר חבור לאיפוקרטס על שעפידעמי וס' לידת האדם הוא אחד
אלמקאלאת אשר חבר בל' ערבי אבן אבי אצר (תלמיד ר' יצחק ישראלי) ור' משה אבן תבון
העתיקו לעברי. עכ"ל. ונמצא [illegible] 18 בשם לידת [illegible]

שהדבר שהוא במראה הנבואה והדבר שהוא בפועל הוא דבר זר אבל הנביא ושמציאותם מציאות אחד שוה בכל הענינים כמו שהתבאר זה בפרק כ"ד בח"ג מספר מ"נ, כי זה נאמר על שאנו צריכין להאמין זה כמו זה שוה בשוה כלומר מה שהוא במראה הנבואה ומה שהוא בפועל, אבל בהשוות דבר לדבר אין בו גנאי ולא דופי כמו שנאמרתי לך זה, כי אני אם השויתי לו טעם אברהם ע"ה בנדיבות לא השויתי אותם בשלמות, אבל נפשך החולה היא היא והמתמעט ממעט דבר כמו שיתמעט החולה ממעט הזק שירגיש נוסף על חליו, כי זה הדבר ושאר מה שכתבתי בקונדרסי הראשון והשני הוא טוב וישר לפני מי שקרא בהם ושנה ושלש בקריאתם מאין נשוא פנים ולא מצאתי מי שהרגיזני במה שהרגזתני אתה, אך נראה לי כי מטבעך לחייבני על דבר ואיך דן אותי אלא לכף חובה והוגעתני בדבריך ברוע סברותיך ותבין הדברים הבנה שאינה שלימה, ומכל מושכל נעלמה, ותחליף הגלוי בבדוי והודאי תיבחר כאלו הם דברים שגורים בפיך וקרובים אליך עד שתחלק מהם לכל אדם כמחלק פרנסתו לצריכים, והשם ית' ימחול לך, כי אני מחלתי לך אם אין אתה מכוין בדבריך אלא לשם שמים.

ומענין העקידה גם כן אין להאשימני במה שכתבתי עליה, כי אתה היית המעורר אותנו בה, כי אנחנו היינו עומדים בענייננו כיין השקט על שמריו, אך העירות בנו עליה והבאת ראיותך והקרת ודרשת כל פנות ספר מ"נ בעבורה ואמרת שהיא בלא ספק במראה הנבואה לפי דעת הגאון רבינו ז"ל מפני שזכר בתחלתה דבור השם ית' ובסופה דבור מלאך, אבל חזרת בך ואמרת כי מרוב היותה פשוטה לא הוצרך להוציאה מכלל שאר הדברים שבאו במראה הנבואה; על הדבר הזה בעצמו הוא שיספנו עוד להלחם בך ולסתור עליך בזה הדעת מפני שהוא יוצא מכל וכל מכל ההסכמה פילוסופית ומכל כונה נבואיית, והוא ג"כ חולה מכוונת הגאון רבינו ז"ל ומכל המשכילים אחר דעתו, אמנם אם אתה (נסכים) מסכים עם דעתך להאמין שהעקידה היתה כפשוטה ושהגאון רז"ל גם כן יאמין כן, אבל לא מצד שלא הוצרך הגאון רז"ל להוציאה מכלל שאר הנבואות רק מצד מה שזכר ענינה בחלק הג' מספרו הנכבד, תוכל להאמין זה והוא דרך יפה וראוי להאמינו ולדורשו לפני כל עשיר ודל, והשומע ישמע והחדל יחדל, וכן כל מי שלא יחשוב שום ספק בדבר מן הדברים ולא יניקוהו פסוקי התורה ודברי נביאים תהיה לו זה דרך גם כן ישר ותמים. —

ואמנם החכם ר' שבתאי *) אשר אמרת עליו שהיה גדי מחלב אמו ונעשה תיש ביומו, האמת אמרת וכן דברת, כי מיד שקרא דבריך ועמד על דעותיך נעשה

*) קרוב הוא לאמר שהוא ר' שבתאי בן שלמה מרומא, אשר העתיק לו בשנת ה' מ"ד ספר מה שאחרי הטבע מקיצור בן רשד עם ספר השמע וספר השמים והעולם, הנמצאים בקובץ 42 מכ"י טורין.

כי זה ג"כ אמרה התורה על עשו והזהירה על ארצו מאד, התשובה על זה תהיה כי עשו היה יורש מיצחק אביו ע"ה ונכנס בכלל ברכותיו והתורה אמרה בו: אחיכם בני עשו, ועל כן השגיחה התורה על ארצו והיה דבר ראוי מאד להיות כן כמו שהתבאר זה בפשוטי התורה, אבל לוט שלא היה בזאת המדרגה כולה ובזה הענין בענין הירושה וגם ברכת אבות לא היתה לו, הוא ראוי מאד לומר עליו ועל בניו שה' יתברך השגיח בהם בשלא נתן רשות לישראל לגעת בנחלתם. ואין לחשוב כי זו ההשגחה היתה בזכות אברהם ע"ה מאחר שלא היה לוט מיוצאי ירכו כמו שעזר אותו זכות אברהם ע"ה בצאתו מן ההפכה, כי מה שעזרהו אברהם ע"ה בהיותו נשבה במלחמה ומה שקרב אותו לשבת יחד, הכל היה מפני שגדל עם אברהם ע"ה באמונת השם ית' כי היה בן אחיו ומקטנותו הורהו אברהם ע"ה עד שהכתוב מעיד עליו כאומר על לוט שהיה מן המשיגים אע"פ שלא היתה מדרגתו שלימה כמדרגת אברהם מאחר שלא היה לוט מיוצאי ירכו כמו שבארתי זה למעלה, וגם רז"ל שמוהו במדרגת המשיגים אע"פ שאמרו בו שהיה כחו רע; כי אמרו זה על שלא היתה מדרגתו שלימה כמדרגת אברהם ע"ה בהשגות ההן כמו שאמרתי זה לך קודם. וגם הכתוב נטה אחר זה הדעת בעצמו באמרו על אברהם ע"ה א נ ש י ם ועל לוט מ ל א כ י ם כדי להראות הפרש מדרגתם בהשגה, כי אנשים בזה המקום מורה על מדרגה יותר מן מלאכים, כי שם מלאך ברוב המקומות מורה על מסילה בין המשיג והשגתו יותר ממה שיורה עליו אנשים, ומפני שאנו רואים שם מלאך נופל על ספרי הנבואה והספחותים יותר מהיותו נופל על השלמים. ואם לא יספיק לך מה שכתבתי על ענין לוט בקונדרסי הראשון ומה שהודעתיך בו בזה המקום יהיה עוד תוספת באור והתגלגלות על שהשויתי נדיבות לוט עם נדיבות אברהם ע"ה, כי ענין לוט כולו מראשו ועד סופו היה במראה הנבואה ור"ל מראשו ועד סופו מן ויבאו שני המלאכים סדומה עד השמש יצא על הארץ ולוט בא צוערה, כי כל מה שספר הכתוב בין שני אלה הדברים הכל ספור מראה נבואה והשגה, אבל הכתוב לא רצה לזכור פעם שנית כל הענין ההוא כמו שהיה כיון שזכרו בספור ההשגה ומה שהוא מסופר במראה הנבואה אין גנאי בהשוות בו דברים קצתם אל קצתם אע"פ שאינן באיש אחד כמו שהשויתי אני נדבות שני אנשים משיגים אע"פ שהאחד יותר שלם מן האחר ואין בשווי הזה גנאי ולא חסרון מגולף אל אחד משני המשיגים, אחר שהענין מראה נבואה והשגה כמו שאין גנאי לרוח הקדש, ולא לנביא שכתב בספר נבואתו תחלת דבר ה' בהושע וכו' קח לך אשת זנונים — וילך ויקח את גומר בת דבלים וגו' וכל מה שדומה לזה. ואין לחשוב גם כן גנאי לנביא וכהן לגעת בגללי צאת האדם. ואם הנבואות בעצמן סובלות זה כל שכן שיהיה הספורים סובל להשוות דבר אחד מהם לדבר אחר משני משיגים. ואל תתמה עלי במה שאמרתי עתה בזה הענין מפני שאמרתי בזולת זה המקום

הנבואה כמו שיורה על זה כל אותם המעשים שסיפר הכתוב על לוט כמו שספרם על אברהם באותה ההצעה כולה שזכר בה, וירא לוט וירץ לקראתם וישתחו אפים ארצה, וגם באומרו הנה נא ה׳ סורו נא אל בית עבדכם ולינו וכו׳ ורחיצת הרגלים ואפיית המצות כי כל זה זכר הכתוב בהשגת לוט כמו שזכרו בהשגת אברהם ע״ה. ואם יעלה אדם לומר כי מלאכי לוט באו ולא הספיק לעשות להם בן הבקר כמו אברהם ע״ה, מכל מקום הוא ראוי לפרש כי מה שזכר הכתוב בשחוט אברהם את בן הבקר רך וטוב הוא דבר מורה על שלמות מדותיו של אברהם ע״ה יותר. ובכלל זה כלו נראה לי כי היותו מספר על השגת אברהם ע״ה ה י ו ם הוא דבר מורה על שהשגתו היתה ביום כדרך המשיגים השלמים, ובהיותו זוכר בערב בהשגת לוט הוא דבר מורה על שהשגתו היתה בחלום כאשר המשיגים שאינם שלימים, ועם כל זה שפעה בו השגחת השם ית׳ ומלטה אותו ואת בנותיו מעונש סדום, כי אע״פ שאמר בו הכתוב ויזכור אלהים את אברהם וישלח את לוט מתוך ההפכה וכו׳ אין ראוי לומר שההצלה היא לא באה ג״כ מצד זכותו של לוט, מאחר שהכתוב ספר השגתו על ידי המלאכים, כי אם היה לוט נעדר מכל חכמה ומכל השגה כמו שיחשבו הפתאים והמון העם, לא היתה התורה מספרת בו כל אותו הספור הנבואיי והנכבד בבוא המלאכים סדומה, רצוני לומר באמרי הנכבד בספרו כל אותן הכבודות שכבד בהן לוט למלאכים כמו שכבדם אברהם אבינו ע״ה.

ואתה הרשעת את לוט ושמת אותו כפשע וחוטא באמרך ש[illegible]תבך עליו שהוא התנדב להזנות את בנותיו לאנשי סדום עד שקראת אותו בתוך דבריך המגונים (עוקף) נואף מבנותיו. וחלילה מלוט בן אחי אברהם ע״ה ושגדל באמונתו לדבר בו כדברים האלה ולזכור בו זה הדעת הזרה והאכזרי, וכל שכן שלוט היה אדם שהשיג במראה הנבואה מה שהיה עתיד לבוא עליו עד שדבקה בו השגחה האלהית מתוך השגתו ולא הניחהו שעה אחת עד שהוציאתו מן ההפיכה. ומה גדול סכלות הפוער לשון הרע על לוט ויקח ראייה מן ההגדות אשר אין להקשות בהן על דברי תורה להשגיחה השגחה מבוארת בלוט ובניו בשתי הפרשיות הסמוכות, הראשונה שבהם שאמר בה ויאמר ה׳ אלי אל תצר את מואב — כי לבני לוט נתתיה ירושה, ובשנית הסמוכה לה אמר גם כן ויאמר ה׳ אלי אתה עובר היום את גבול מואב — אל תגרם — כי לבני לוט נתתיה ירושה, יאמר נא הסכל הכופר בדברי ה׳ ומגנה כל ענין לוט במעשה כמו שיש לו מקצת הגדות למה היה ההכרח הגדול הזה לכתוב בתורה שתי אזהרות בשתי פרשיות בנבואה מיוחדת על ענין לוט לבדו, האם זו הכוונה מן השם ית׳ לעזור לרשע ולבניו ולבני בניו עד שלוה לעזוב להם הארצות הראויות לתת אותן לבני ישראל בנחלה, או תאמר שדברי השם ית׳ שקר וכוונה בטלה בהזהיר על ארץ מואב ובני עמון שהאזהרה ההיא היתה בלא שנה, באמת ראוי לומר על זה הפסוק: חושב על ה׳ רעה יועץ בליעל. ואם עלה בדעתך לומר

כי אין בשאיננו בשתי אלו הכוונות הזה לא חסרון בדבר העקידה מפני שאין ענין שהיתה העקידה במראה הנבואה או מה שהיתה ממנה בפועל שום הפרש ולא שום הרחקה בשם שכלה הכתוב להודיענו מענייניה ומשיבות אברהם אבינו ע"ה ודבקותו באהבת הבורא ית' בכל מה שכון לעשות כמו שזה גלוי ומבואר למי שאין במוחו זוהמא וכמו שהתבאר זה הענין בח"ג מספר מורה בזכרו ענין הנסיון וכוונתו, והוא שאמר אין הכוונה גוף המעשה ההוא אבל הכוונה היא שיהיה משל שילמדו ממנו וילכו אחריו ע"כ לשון הגאון רז"ל. אבל מה שהוא קרוב מאד להטעת רב המעיינים בדברי הגאון ז"ל בחלק השלישי בענין העקידה שיותר מסדר הדברים ומאריך בהם כל כך כאלו הענין יהיה בפועל ולא ירגישו כי לא יוכל המספר לספר הדברים ההם והפלגת פעולותיו ולבאר כוונת הענין ההוא אלא עם אריכות דברים וספורים כשאר עניינים הנמצאים ודינן דין אחד שוה כמו שביארתי זה לך כבר בקונדרסי הראשון אשר תפשת עליו והעתרת עלי שם דבריך המגונים. וידעתי באמת ולא תוכל להעלימו כי זה הדבר הוא שהטעה אותך בהיותך כותב על זה הענין כל אותם הדברים שכתבת, והוא שחשבת כי היות העקידה במראה הנבואה והיותה כפשוטה הם נגדים, אשר הוא דבר שאי אפשר שימצא יחד ולא בזמן אחד ולא בנושא אחד כמו שהתבאר זה במלאכת ההגיון, ועשית זה ההקש בעצמך כי לא היה אפשר להאמין כי העקידה תהיה כפשוטה ותהיה במראה הנבואה, ועל זה טרחת לכתוב כל אותם הדברים שכתבת והיית יכול לבאר זה ברמז מאמר ובמעט דבר.

והתשובה השלישית על טענך השלישי הוא על אשר הואלת לדבר ולבאר כאדם שאין בו הבינה שלימה ומכל מושכל נעלמה, בענין לוט ואברהם אשר עמדת בעניניהם כאיש נדהם וברחת מן הנאות, ולא הטבות לראות, ובדבר ההוא לא עמדו רגליך, כי מעדו קרסוליך, כי מה שפירשתי אני בזה הענין הוא ראוי לפרשו מפני שזה כולו כלומר ענין לוט ואברהם היה במראה הנבואה לפי דעת כל היודעים דרכי השגות הנבואיות ומעליהם ומדותם והפלגת סיפורם, כי אפילו היה זה הענין בפועל ולא במראה הנבואה היה ראוי לשבח במדה טובה בהתרצותו לתת שתי בנותיו הבתולות ליהרג, להתעולל בהן, קודם שיקבלו אכסנאין הרעה כזאת להביאם לדבר ההוא המגונה והרע, כי לא היה לוט מפקיר בנותיו אלא אחר שהיה יודע באמת כי אנשי סדום רצו לעשות הדבר ההוא המגונה באכסנאיו אשר באו בצל קורתו. ואע"פ שאז"ל גדול המצווה ועושה ממי שאינו מצווה ועושה, מכל מקום מאד הפליג לוט בזה שרצה לעשות מן בנותיו, כי אם אברהם ע"ה נדב את בנו להקריבו, לא נדבו אלא לה', אבל לוט כל כך היה חס על כבוד אכסנאיו עד שהיה נקל אצלו לתת שתי בנותיו הבתולות בשבילם ולפדותם מתשמיש הזכור שאינו טבעי עם האסור בתשמיש האשה שהוא דבר טבעי; על איזה צד שתהיה פעולתו, אע"פ שזה כולו הוא אסור ונמאס

הענין הכללי מן הענין האישיי ולא יתאמת מופת מן המופתים אלא בכללי ובשכל
יודע הנבואה העצמי מן העקרי.

והתשובה השנית על השאלה השנית אשר שמעת במענה שכתבת על ענין
רבינו ז"ל (אם היה נשאל ועל המשל שזכרתי לך) על עניינו והוא ענין גן עדן
לפי שחלקו הרב הגאון רז"ל בשתי מקומות כלומר בשני ספרים, כי נראה לי
שלא אמרת בזה כלום מפני שלא הבנת אותו ר"ל כונת הגאון ז"ל וברחת ממנו
ואמרת שאין דמיון ולא קורבה בינו ובין זה שאנחנו בו, ובשאר מה שכתבת על
זה הענין ר"ל ענין רבינו ז"ל וכוונתו בעקידה ושברתו מגלוי ומנסתר וכל מה
שהארכת לדבר בו ולהתגולל עליו ולהתהפך מצד אל צד ממנו ונמרו כל אותם
האנשים שקראו פעמים רבות כל אותה היריעה שכתבת לי והבינו כוונתך במה
שרצית לבארו והסכימו בדעתם עליך כי לא אמרת כלום ושבטלת בזה הדעת כל
נגלה ונסתר, ואם לא, קרא נא היש עונה לדבריך ואל מי מקדושים תפנה
ויעזרך ויעמיד טענותיך על רגליהם, אשר בעמדן תרפינה כנפיהן, וגם אני אמרתי
ואומר על אותם הדברים שכתבתם ועל מה שטעית עליהם שהם דברים בטלים
משאות שוא ומדוחים ותלעג ויש מהלים, והראית עצמך באותם הדברים כאחד מן
האשכנזים אשר לא ראו אור בשחקים, והרבית לבאר ביאורים מכל דופי מלאים
כאלו לא קראת ספר חכמה מעולם, ולא ידעת ללכת בדרך הנגלה והנעלם, ולא
פגעת מלאכי אלהים העולים בסולם, ואם באלה העניינים הנקלים והפשוטים
נכשלת, ואותם לא הבנת, מה אועיל אחרי זאת עוד בך ומה אוסיף לדבר, ומלים
לחבר, והדבר הזר בעיניך והרחוק להאמינו התלמידים ידעוהו והמשכילים
ישכילוהו, והוא שיש שתי כוונות בדברי הנבואות נגלות ונסתרות או היש אלך
הפרש בין דעות האנשים המבינים באלו העניינים ובין כוונת הפסוקים בנגלים
ובנסתרים אשר כל זה מציאות אחד מורכב מושג ומוקבל במציאות המשכיל
והמושכל, וכל חכם אמתי צריך לדעת שענין אחד שיהיה בו נגלה ונסתר ויהיה
נגלהו נאות להמון והנסתר ג"כ נאות לאנשי העיון שאינו לא נמנע אם יהיה
הנגלה והנסתר ההוא הפכיים או נגדיים, ואם יקשה עליך זה הדבר להאמינו אני
אזכיר לך בזה משל שיהיה נאות לזה שאנו רוצה לבאר. ענין יונה בן אמתי ע"ה
ידוע, כי כל ההמון יאמינו כי היה כולו כפשוטו וגם קצת חכמים תלמודיים
יאמינו זה עד שהושם בתפלות באמרם מי שענה ליונה במעי הדגה הוא יעננו,
וידוע כי כל חכם לב מעיין יאמין כי כל פרשה ההיא מראשה ועד סופה היתה
במראה הנבואה, ושתועלת היות הנביא בה לספרה ולכתבה הוא ידוע גם כן למי
שיודע אפני אלו הכוונות ואלו הדרכים, כן נוכל לומר בעקידה שהיא כפשוטה
לפי דעת ההמון וגם להרבה חכמים שרוצים להאמינה כפשוטה, ונוכל ג"כ לומר
שהיתה במראה הנבואה למחפשים על סודות הנבואה ולידעים לבקותם מן ההמון

מבואר מאד שהוא דבר נמנע, וזה לפי הנסיון ולפי ההקש אשר שניהם יעמדו זה המליצות שמלאת אתה וכל מלובשי הדעת, כי מי שגדל בין אומות דוממות או הכרם בלא שמע מתחלת בריאתו אין בהם התחבולה לדבר שום דבר בעולם שיהיה בו סמך לו שום תועלת שיהיה נוטה לשום לשון בעולם, אבל יהיו נובחין ככלבים, ואם זה האלם שיראה תמיד תנועות הדבור בעיניו לא יועילנו שום דבר שיוכל ללמוד (כראיה) עד שידבר אפי' מלה אחת שלימה כל שכן שלא יוכל לדבר שום דבר מי שלא ראה שום תנועת שפתים, וזה הוא הילד שעמד בין האומות הדוממות שאמרת שידבר בלשון הקודש. אמנם על סברתך זאת רעתך רבה, ערו ערו עד היסוד בה. ועוד יש ראיה חזקה שלשון הקודש לא נתן לאדם הראשון בטבע כמו שאמרת כי אם היה דבר זה אמת כל אדם בעולם מאיזה לשון שיהיה היה נמצא בו לשון הקודש בטבע והיה מדבר בו ולא היה נעדר ממנו בשום פנים ולא בשום זמן ומאמר שזה הדבור יהיה בו בטבע כשאר הטבעים ושאינו צריך לשמיעה ולא ללמוד כמו שאמרת אתה. באמת על כמו זה הדעת אמר הכתוב מי יתן החרש תחרישון ותהי לכם לחכמה ויעבור עלי מה; ועוד אוסיף לומר לך על שדעתך ממני לא נעלמה ולא מעיני כל חי מדבר, אשר הרים מעט מסודי המליצות מבני זאת האומה שיראה דבריך, יכיר וידע שמשיבה גדולה ואימה נפלה עליך ותרדימה, ולהעירך משנתך יצעק עלי ויאמר לך להוציאך מבלבולך, מה לך כי נזעקת ועל דברי ויכוח ומליצות כעסת, ואם מן השרים אשר הורוך פחדת ורגזת, מדוע אתה אל הסומא נגשת הלא אתה כל זה גרמת, כי בלא אלי תחלה להקלותי ולהכות במקלות ודבריך הסגירוני ושמוני כאש בוערת, על כן מלאוך דברי כגנב הנמצא במחתרת, וכלי משלי בידי להכות בלי חמלה כל הבא להרגי, ואינו ענין הגיגי. ועתה אם הייתי משיב לכל דבריך הכתובים בקונדרס המושב אלי הייתי מאריך עמך בדברים שאין בהם תועלת. אמנם על שלשה פשעי אמריך אשר כתבת ועברת בהם גדר האמת והכלת, אני משיב לך עליהם מה שראוי להשיב ולומר בעניניהם: אני אמרתי בדברי האחרונים „ועל כן יתאמתו מופתי החכמה בדברים הכלליים“ ואתה השיבות לי על זה שאני נתתי בזה טעם לפגם בעבור שאם אקשנו כללי הוא שקר, נראה לי מזה הדבר שאמרת שההגיון שלך אינו ציור שכלי. אבל הוא דמיון כמי שידמה אדם וראשו ראש סוס וגמל בעל כנפים, והיה לך לדעת כי כל הקדמה מהקדמות המופת יתקבלו בה. שתה תנאים כשיאמר אדם אחד מהם לא תהיה הקדמה מופתיית ושהאחד מהם והוא הראשון הוא שתהיה ההקדמה כללית להיות התולדה ג"כ כללית ושגם מתנאי התולדה המופתיית שיהא הנשוא שלה ג"כ כללי ועצמי וראשון כמו שנתבארו. אלה הענינים והמשל עליהם בספרי ההגיון וגם הגאון רבינו ז"ל בפרק מ"ג בחלק הראשון מספרו הנכבד המלאכו שם מדבר בזה הלשון בעצמו והוא שאמר שם: ובשכל יובדל

שאין מדרגת האנשים ומדרגת המלאכים שוה, ועוד שהגאון רז"ל אומר במנוח ואשתו כי אמר שמעו או אמר עלה בדעתם היה כדמות בת קול כמו שזכר זה בפרק מ"ב בחלק השני מספרו הנכבד והשוה ענינו להגר המצרית, וגם רז"ל אמרו על מנוח שעם הארץ היה, וכמדומה לי כל מה שהאריך הכתוב בספור מנוח ומה שאמר לאשתו מות נמות כי אלהים ראינו הכל היה להודיענו חולשת מנוח בהשגת הנבואיות ושהוא לא היה לו מהות מראה נבואה ולא הדומה לה אלא באותו הפעם לבדו ועל כן נשתתפה עמו אשתו בכל אותו המראה מתחלה ועד סוף להורות על שהיה הדומה משותף עמו ומונע אותו מלהגיע אל מדרגת הנבואה, ובעבור זה אמרו עליו רז"ל שעם הארץ היה, ועוד שאפילו במלאך מנוח לא זכר אכילה ובמלאכי אברהם ע"ה זכר אכילה, וכל זה היה לחזק שהיה ענין אברהם עם אותם האנשים שהיו לפניו הכל במראה הנבואה לבד. וכבר הוליא הגאון רבינו ז"ל כל מבקשי ספרו הנכבד ממבוכת אלה הנבואות ושאר הענינים שהם כמשל בהיותו אומר בהקדמת ספרו הנכבד בזה הלשון „והבן ממני זה מאד שהוא שורש גדול ועצום מאד במה שאראה לבאורו" וכו' עד מקום השבועה שהשביע. ובפרק מ"ב בחלק השני התבאר שענין אברהם אבינו ע"ה הנזכר בפ' וירא אליו ה' וכו' היה כלו במראה הנבואה כשאר הענינים שהיו ג"כ במראה הנבואה, לא שנאמין כי הנבואה האמת תהיה קלתה במלאכה הנבואה וקלתה תהיה בהקיץ ובמעשה ידים כמו שחשבת אתה והדומים לך בזאת הפרשה בסולמת שכלך. שמענה ואתה דע לך.

ועוד אמרת בסוף דבריך וכתבת לי בענין הלשונות בזה הלשון בעצמו „כי אם היה הילד זמן גדול עומד בין אלמים או בין אנשים ואומות דוממות ולא ידברו לפניו שום דבור, על כל פנים אחר זמן כשיתעוררו ויתחזקו בו הטבעים לאוי מדרך הטבע שהוא ידבר או יגמגם גמגום שכונו יהיו מלות מדוברות על שמו הגמגם יגיע לדבר דבור שלם וזה הלשון שיתחיל בו יהיה לשון הקודש בלא ספק, בעבור שהוא היה הראשון ונתן לאדם הראשון בטבע".

ע"כ דבריך אדוני ר' הלל החכם בחכמת הטבע. ודע לך כִּי ראיותי הכתובות למעלה והעתידות להכתב, האמת נטה שפירנו עליהן ובטלו דבריך ושמו דבריך לאבן נגף ולצור מכשול לכל חכמתך ולכל מה שכתבת בקונדריסך על זה הענין ועל שאר דבריך שכתבת בענין הלשונות. וכן מה שאמרת שלשון הקדש נִתן לאדם הראשון בטבע הוא שקר בדוי, מפני מה נִתן לו הלשון הזה או זולתו מן הלשונות בטבע, היה לו זה כשאר הטבעים היוצאים באדם מן הכח אל הפועל עד השלם בהם זה כפי כח המקבל זאת הפעולה, כי הדברים אינם יוצאים באדם מן הכח אל הפועל עד שיתחבר בהם הכלים הגורמים זה בזה בשמיעה ובלמוד המצויין באדם ובהם יגיע הדבור באדם למיניהם, אך שידבר האדם זולתו אלו הכלים זה

ועוד באת לחזק דבריך זה שאמרת שאין ספק למשכיל שהם על פשוטיהם ואפי' לדעת הגאון רבנו ז"ל כלומר פסוקי התורה, ואמרת כי בזה הדבור סתם הרב ז"ל כל אמונתו הקדושה והחסידה, נראה לי כי מדברך זה, והוא כי מהיות הגאון רבנו ז"ל מאמין שכל פסוקי התורה הם כפשוטם הוא סבה לאמונתו ולקדושתו, ושקדושתו וחסידתו תלויים בהאמינו כל פסוקי התורה כפשוטם, יצא מזה על צד החיוב שאם לא היה הגאון ז"ל מאמין כל פסוקי התורה כפשוטם לא היה בעל אמונה ולא בעל קדושה וזה שקר גמור, כי הגאון ז"ל אינו מאמין שכל פסוקי התורה כפשוטה ואמונתו עם כל זה קדושה וחסידה. מדבריך אלה נראה לי שאתה היית ישן כאשר כתבת אלה הדברים או נכתבו בקונדריסך מאיליהן בלא רשותך.

ועוד אנכי בחזון בתחלת מועף בעף ובאתי להקשות עליך קושיא אחת חזקה אשר בה לכדתי לך כל המעברות במה שכתבת לי. ואמרת עוד בזה הלשון בעצמו וכן אני אומר בספור וירא אליו ה' וגו' שהיה כלו כפשוטו מלבד הראות המלאכים שנראו בצורת אנשים ואותו לבדו היה בצורת הנבואה ולא יותר. ע"כ דבריך. ואני מקשה עליך בדבר זה ואשאל אותך אלה האנשים שנראו לאברהם ע"ה בצורת הנבואה כמו שאמרת היה יודע אברהם בהשגתו הנבואית שאותם המלאכים היו מלאכי נבואה מבלתי גוף מורגש עם ראייה נבואית שאינה בהרגשה חושיית או ראה אותם בראיית עינים בלא מראה נבואה כלל, על כל פנים אתה מוכרח להשיב לי על זה איזה משני אלו הענינים היה הענין, אם תאמר לי שהאנשים האלה היו בצורת נבואה והשגת שכלית לבד כמו שאמרת, א"כ אברהם ע"ה בעצמו היה יודע ומכיר מתוך נבואתו והשגתו שלא היו אנשים ממש בעלי גוף כשאר בני אדם אבל נראו לו בצורות אנשים כדרך הצורות המדומות לכח המדמה בצורת הנבואה כמו שהוא האמת, אם כן בן הבקר ששחט אברהם אבינו שאתה מאמין בו ששחטו בפועל מורגש לעין ובמעשה ידים מה היה ענינו ולמי שחטו ולמי בשלו ולמי האכילו והעוגות גם כן למי לשה אותם שרה ובעבור מי נוה אברהם ע"ה זאת התנועה כולה ואותו המעשה כולו הארוך בשביל מי עושה, אם עשאו למלאכים שראה אברהם בנבואתו שאינם אוכלים ושותים, היה אם כן כל אותו המעשה משחיתה ומבטול ומאפיה שוא ושקר ומעשה בטלה, ואם לא היה זה הענין אלא בפועל ובמעשה ידים והיו אותם האנשים כשאר בני אדם ולא היה שם השגה שכלית אלא שבאו אותם האנשים לאברהם ע"ה ואמרו לו מה שאמרו והלכו להם אחר שאכלו כשאר בני אדם, יהיה מאמרך ומבראך ג"כ שקר וכזב, מפני שאתה אמרת שהראות המלאכים שנראו בצורת אנשים הוא לבדו היה בצורת הנבואה לא יותר, ואם תרצה לומר שמראה אברהם ע"ה היה כמראה מנוח ואשתו מפני שהכירו הבשר למלאך כמו שהכירו אברהם לאותם האנשים זה ג"כ שקר מפני

הלא אשר תמצא הסודות במקום שאינם באמרך בקונדריסך הראשונות על דברי הגאון רבנו זצ"ל בזוכרו הסודות בענינים הטבעיים כענין מעשה בראשית ואמרת בזה הלשון „ולולי שהזכיר הגאון רז"ל בדברים הללו כל כך וקראם סודות, נראה מדבריו שכיון לענינים אחרים יותר נכבדים כי אלו אינם סודות כלל וגם לא הפירושים הקונים עליהם ועם היות אלו הענינים מבוארים אצלינו השינם נסתרים ללא תועלת, ולכן אני שואל אל אן נטתה כוונתו, ויותר אני נפלא על שעשאם סודות הואיל והתבארו בספר אותות השמים. והנה ידוע אצל כל התלמידים כי ד' המאמרות אשר לספר אותות השמים אין בהם שום סוד אלהי". עד כאן לשון דבריך באותיותיו לכתיבותיו. ועתה פקח עינך וראה שוממותיך ומיעוט היותך מבין כוונת הגאון רבינו זצ"ל וסודותיו, כי הדברים אשר בספרים הטבעיים בהיות הגאון רז"ל רומז עליהם שום ענין או שום דבר מדברי הנביאים הם אשר קראם סודות לא מצד היותם כתובים בספרי הטבעים אבל מצד היותם רמוזים בדברי הנביאים ע"ה ואלה הם הסודות אשר אמר בהם הגאון ז"ל כי אפי' חכמי ישראל לא ירגישו בהם, אמנם מפני שדעתך מבולבלת באלו הענינים תאמר אותם הדברים הנפלים אשר שום חכם אמתי לא יודה לך בהם, וכל שכן כשאמרת על הגאון רבינו ז"ל כי עם היות אלה הענינים מבוארים. אצלינו השינם ז"ל נסתרים ללא תועלת, ונפלאת מאד על שהגאון רבינו ז"ל זכר שום סוד כיון שענינו מבואר בספרי הטבעים, ולא הבנת כונתו כמו שאמרתי לך זה פעמים רבות והיא שכל מה שבא בדברי הנביאים על דרך רמז או על דרך משל או העלם דבר או שתוף שם, הוא נמשך בהם אשר הדברים הטבעים והדומה להם ואין שם סודות חוץ מזו כי אין אצלו סודות ולא חידות מה שהוא מכת הגימטריאות או צירוף אותיות ולא מכת השמות והשבועות והקמיעות אשר ישמשו בהן בעלי השמות, כותבי הקמיעות ולא לריבוי כתות של מלאכים ולא לשום דבר שהיה כתוב בספר יצירה, ולא בספר רזיאל ולא בספר שיעור קומה, וכל דבר שזכר הגאון רבינו זצ"ל מדברי רז"ל קטן או גדול על דבר נבואה או על מרכבה או על מעשה בראשית הכתוב בתורה הכל הוא מן הכת שאמרתי לך ומלותה הכוונה, ואם יש לשום אדם סודות או חידות ורמזים או משלים שאינן מזו הכת שאמרתי לך הכל הבל ורעות רוח. וזה סוף דעתי וכוונתי באלה הענינים והשומע ישמע והחדל יחדל:

ועוד הוספת לדבר על הגאון רז"ל ואמרת כי מה שאמר בפרק כ"ט מחלק שני מספרו הנכבד על ספוקי התורה שאין ספק למשכיל שהם על פשוטיהם ולא זכרת אלה הספוקים, אבל אני גוזר אומר על כל מה שכתב הגאון רבנו הרב המורה צדק זצ"ל שהוא אמת ואין בכל כוונותיו שום סתירה אלא אם כוון בזה להסתיר דבריו מן ההמון ואינו דומה בזה לסתירה כמו שהתבאר זה הענין בתחלת ספרו הנכבד „הסתירה והספק הנמצא בספרים" וכו'

הוא ג"כ שהתאבקות הזה הוא למשל כאשר משלי הנבואות בהשגת המשיגים כמו שענין ההתאבקות הוא דבר במתאבק שהוא מנצח וגובר את חברו ופעם לא כן, כן ההשגות הנבואות פעם מגולות ומושגות ופעם נעלמות כברק כמו שהתבאר זה הענין מדברי הגאון רבינו ז"ל. והשתכל ג"כ כי זה ההתאבקות ומה שדומה לא תמצאנו לעולם בגדולים שבנביאים כמו משה רבנו ואברהם אבינו והדומים להם משאר הנביאים שאין להם מונע בהשגתם כמונעים הנמצאים בהשגתן עד שהחלום שבמשיגים אמר אתכרית רוחי אנא דניאל בגו נדנה (ז' ט"ו) ואמר נהייתי ונחליתי (ח' כ"ז) ולא זכר זה אלא להורות על חולשת השגתו אע"פ שאינו כחוק להאמין שעם כל זה ישתתף במשיגים שאינם שלמים צער וכובד באבריהם בעומק השגתם המפרת גופם במיני החלומות העמוקים והפחדים שמנערים אברי הגוף בלא ספק מבוארת שתהיה חולה מהם. אבל יעקב ע"ה לפי האמת לא נאבק איש עמו בפועל מורגש ולא נצלע כלל ובעבור זה נקשרה עם ההתאבקות הצליעה בזה המראה הנבואיי כדי לחזק בו ענין האבקותו ויסודו שהוא כן במשיגים כמו שבארתי לך. ולחזק זה הסיפור תמצא כדמות זה החזון באנשי העולם כשירצו להעמיד זכרון ענין אחד מן הענינים כדי שלא יהיה נשכח מהרה יעשו בו רושם כמו שאמר התורה התמימה על שעבוד עבד לאדוניו כדי שלא יהיה אותו השעבוד נשכח אמר ורצע אדוניו את אזנו במרצע ועבדו לעולם, לא שתאמין ממני עם כל זה שיעקב נצלע כלל ולא תמצא בזה מגדי בהביאי עליו זה המשל, אבל הצליעה קודם

ונכתבה לקיום ההתאבקות ואיסור אכילת גיד הנשה היה להעמיד זכרון התאבקות עם הצליעה ולהיותו דבר למה שהובטח יעקב ע"ה בהמלאות המלאך באותו המראה מן ההגדלה והרוממות שהיו עתידים להיות לו ולזרעו אחריו כאמרו בסוף אותו הסיפור ויברך אותו שם. וכל מה שפירשתי לך בענין ההתאבקות וענין האתון, אמנם פירשתיהו לך ג"כ כדי להוציאך משתי הדעות הזרות שהם סכנת נפשות לכל המאמין בהם עם היותם ג"כ מכשול לעורים. וזה אני יודע באמת כי מי שיהיו לו במאמר הנכבד ספר מורה הנבוכים שרשים טובים עם היותו מעיין תמיד פרקיו זה על זה לא יהיה נטבע בים הדעות הזרות אשר לא יאיר עליו אור השמש לעולם ולא יהיה לו בלילה שאין לה שחר.

ועוד מה שאמרת בתוך דבריך שאני נוטה לצייר סודות ומשלים וחידות על כל דבר ודבר ובפרט בענינים הידועים אצל התלמידים ולעשות פירושים זרים ורחוקים בדברים המובנים מעצמם, ואמרת אין זה אלא למען הרבות שום ולתנות דרך לנום, אני משיב אליך דבר זה, והוא שאני מרכב שום אבל לא לנום אלא להלחם ולהוכיח ולבאר על כל מה שכתבתי לך ועם כל מה שפירשתי לך כי הכל הוא הולך אחר כונת רבינו ז"ל בלא שכוון תיבה ואין אני מצייר סודות במקום שאינן ואיני עושה פירושים זרים ורחוקים בשום מקום, כאלה לי מדבריך שאתה

וההרכבה הזרה אחר מלאת במראה יעקב ע"ה שהיה מן המשיגים הגדולים לא ידעה בה שום אדם ואפילו מן המתחילים ללמוד אלה הדרכים הידועים לכל בעל שכל יודע ספר כל שכן אם יש לו ידיעה אמיתית בכוונות הנבואות האלהי' כי זה הדעת רחוק להאמינו אפילו אם היה הפסוק הזה מחלום (ואמר) יעקב ע"ה מורה על נסיעה או על הליכה ממקום למקום מהלך ימים או על מעשים רבים ופעולות מתחלפות כמו בהרבה נבואות עד שיתבלבל בהם הנבון בלא חכמה ויאמין כי המעשים ההם והספורים הארוכים הבאים בנבואה מהם שיהיה במראה הנבואה ומהם שהיו בפועל ובהרגשה שלימה מעשיית, אבל זו ההשגה ר"ל השגת יעקב ע"ה היא אצלנו ואצל כל המעיינים בספרי הגאון רבנו ז"ל והיודעים כוונתו השגה אחת בלא הפסקה וכולה מענין אחד מראשה ועד סופה. וההתאבקות שזכר בו הכתוב הוא כמו לענין מן הענינים המורכבים הבאים בדרך הנבואות כמו שאזכרנו לך בקרוב. ועוד אני שואל ממך זה המלאך שאמרת שהיה באויר המקיף את יעקב ע"ה או זה הכח המלאכיי שדחק אותו לפי דבריך מה היתה שנתו, אם היתה שנתו השגת יעקב ע"ה השכלים וכח נבואה שבו ודאי אין שם נגיעה גופה ליעקב ע"ה לא ממלאך ולא מזולתו, ואם היתה שנת זה המלאך או זה הכח דבר נמצא גופה מהשגת יעקב ולא בצורת נבואה כמו שאמרת זה וכתבת אותו יתחייב בהכרח שיהיה אותו המלאך או אותו הכח נברא לעשות ביעקב ע"ה זה המעשה בלא שנה ולא לענין וזה שקר, א"כ זה המלאך וזה הכח שזכרת בזה הענין והוא שאמרת שהיה באויר המקיף את יעקב תנועות הולכות שהכיעו את יעקב ודחקו אותו עד שנקעה ירכו הוא ג"כ שקר. ועוד אני שואל ממך על שם זה הענין בעצמו, זה האויר שאמרת שהיה מקיף את יעקב בתנועות הולמות עד שנקעה ירכו, מדוע נקעה ירכו ונשמטה באלו התנועות שאמרת ולא נשמטה ידו או רגלו שהוא דבר קרוב אלף פעמים להיותו נשמט מפני התנועה יותר מכף הירך, כי השמטת הירך הוא דבר קשה מאד לאתו ממקומו עד שלא יתרפא מי שנשמטה ירכו, כי אפילו יאמין הטועה שיעקב ע"ה נאבק בפשוטו לא היה ראוי להאמין שירכו נקעה ויצאה ממקומה יותר משאר אבריו, אמנם שוא לכם משכימי קום מאחרי שבת אתם המעיינים באלה הענינים הבדיאיים הפשוטים אצלנו והקשים לכם ולכל המתבלבלים בידיעתם, כי מה גדול קלות מי שחושב על הדברים הפשוטים מה שאין ראוי לחשוב בהם ולהוציא הכוונות האמיתיות מאופניהן.

ועתה אבאר מה שיעדתי לבאר לך בענין התאבקות של יעקב ע"ה, אע"פ שהוא אחד מן הסודות הסתומים לפי הנסתר, וסיפורו הנגלה הוא הוא שענין התאבקות הזה הוא מורה על שני ענינים, האחד הוא אצל המשיג והשני אצל ההשגה בעצמה, מה שהוא אצל המשיג הוא התאבקות והמלחמה שהיתה בין שני הכחות וזה הכח החומרי והשכל האנושי בזמן ההשגה וצורת הנבואה, ומה שהוא אצל ההשגה

המסופקת ומה שנשתתף בו באותה ההשגה כמו שיורה על זה כל אותו המאמר ונתן הכתוב שהיה לבלעם עם האתון והאמירה היא באמצעות המלאך עם היות אותו הסיפור כלו השגה שכלית וצורת נבואה לא שהיה שם דבר חוץ לשכל המשיג כמו שבארנוהו לפי חלקיו בזולת זה המקום. והשתוף שזכרתי לך היה המונע אותו והמבדיל בינו ובין השגתו אשר המשילו לאתון כיון שהיה הוא הרוכב בה ועל כן הוצרך לומר במראה ההוא האמור והמוזכר: ויגל ה' את עיני בלעם שני פעמים. וכבר זקק לנו זה הדעת הגאון רז"ל בפרק מ"ב בחלק השני מספרו הנכבד באמרו „ויאבק איש עמו שזה בצורת הנבואה אחר שהתבאר באחרונה שהוא מלאך והוא כענין אברהם אבינו ע"ה בשוה". ולאשר מעט אחר בזה באותו הפרק בעצמו „וזה ההתאבקות והדבור כלו במראה הנבואה" אחר שהתבאר באחרונה דבור המלאך.

ועוד הוספת לדבר בתוך דבריך ואמרת „ופירושי זה יתאמתו הפלאות של המאמינים בהם ודברי הגאון רז"ל ישארו על כנם נראות בלי שום סתירה"; ועוד אמרת כי גם הגאון רז"ל כלה וכיון אל אשר פירשת אתה, דע, כי באותם הפירושים אשר פירשת בשני אלו הענינים שהם התאבקות יעקב ע"ה ופתיחת פי האתון לעולם לא יתאמתו בהם הפלאות של המאמינים, כי המאמין פירושך בשני אלה הענינים הנזכרים היה סותר לגמרי כל דברי הגאון רז"ל וכונתו מפני שהם דברים שאין להם הסכמה ולא שתוף עם כונת הגאון רבינו ז"ל בשום פנים ואין ביניהן שום יחס ולא שום דמיון בדבר מן הדברים ולא בכונה מן הכונות אשר לגאון רבנו ז"ל בעניני הנבואות אלא כיחס האיכות אל הכמות וכיחס הגשם אל דבר שאינו גשם, כי אותם הדברים שפירשת בהם השגת יעקב ע"ה ובלעם אם יקחם המעיין בהבחנת עלתן ימצא באמת שאין להם תכליות שיהיה ראוי להאמינו לדעת מי שנתפלסף ולא לדעת אשר כתות החכמים שהם באמת חכמים לא בכלל ולא בפרט כל שכן להיותם נעתקים מכוונת הגאון רבינו ז"ל בשתי אלה הכוונות אל כוונתך זו המותרת עצמה בכל חלקיה ואופניה. ואני אבאר לך עתה סתירתם.

אתה אמרת בתחלת דבריך כי יעקב ע"ה היה נאבק ודבק בכח מלאכי והשיג שם נגיעה בגופו כפשוטה ואשר זה שאמרת שאין ראוי לכוונתו כל שכן להאמינו. ראה נא כמה הפלגת לטעות בזו הכוונה. אתה זכרת בזה הענין כח מלאכי שהיה דוחק את יעקב ולחץ אותו ואמרת שאותו המלאך לא היה גוף ואמר אשר באותו הענין אמרת שהיתה שם נגיעה בגופו ושאותה הדפיקה לא היתה בצורת נבואה אבל היתה כפשוטה א"כ לפי דבריך אלו שמה השגת יעקב ע"ה מחוברת משני ענינים מתחלפים זה הפך זה. ואמור נא אתה החכם המעיין והיודע סודות התורה והחכמה באיזה מקום מצאת נבואה אחת שיהיו בה שני ענינים האחד בפועל ובמגע מוחש והאחר במראה הנבואה באמת, כי זה השתוף הרחוק

> גם בפתיחת פי האתון אני אומר בוודאי בלי שום ספק שהיתה כפשוטה כלומר שהמלאך בכח אלהי גדול רשם באויר המקיף פי האתון רישום שהגיעוהו תנועות משמיעות הברות אותיות ותבות מתחברות מובאות אל מלות מובנות כמו שנראה שבתנועות שימי הכנור יתחדשו באויר קולות נעימים או שאדם באותו כח הדבור ונפרש באותו האבר שיש בו כח הדבור בפועל כלומר בלשון ונתן לו שום קול אנושי נברא לשעתו לצורך השעה ויפעול ויכלל זה הפלא בכלל שאר הנפלאות שנעשו בכח אלהי גדול כמו פתיחת פי הארץ וקריעת ים סוף ופרחת המטה וכבון האש לחנניה מישאל ועזריה וסגירת פי האריות לדניאל שהתנה השם ית' בששת ימי בראשית

עד כאן דבריך שכתבת בקונדריסך. ועתה ראה נא איש ריבי ובעל מלחמתי כמה הפלגת לנאות בזה הדעת מדרך האמת במה שכללת ושתפת הדברים הנמנע מציאותן חוץ לשכל ושהם משלים הנראים להם במראה נבואתם עם הדברים אשר כולם אמת והם כפשוטן כמו שזכרם הכתוב ושאין בהם לא משל ולא דמה והם קריעת ים סוף ופי הארץ ופרחת המטה וכבון האש וסגירת פי האריות, ואתה שמת אותם במין אחד עם התאבקות יעקב ע"ה ודבר האתון. ואם תרצה לומר כי המשנה זכרה פי האתון עם אותם הדברים עמה, כבר השיבותי על זה בתשובותי הראשונות מה שמספיק והודעתיך ג"כ כי כונת ספר מורה הנבוכים אין להקשות עליה מדברי רז"ל כמו שבארתי לך זה במקומו ובעבור זה אין לך לשתף ענינים שהם כפשוטם וכמשמען עם ענינים אחרים שהגאון רבינו ז"ל גזר אומר בהם בפרק מ"ב מחלק השני מספרו הנכבד שהם בלא ספק במראה הנבואה כי שם אמר בביאור כי ענין יעקב ע"ה בהאבקו עם המלאך וענין אברהם אבינו ע"ה עם המלאכים וענין בלעם הכל במראה הנבואה, ואתה שמת נסמך בכסף וכללת דבר האתון עם קריעת ים סוף והדומין לאלו כי אותן התנועות והמעשים שזכרת בענין האבקות וענין פי האתון נ"ל באמת שהם דברים מקובלים אצלך ונפקדים עמך מרב ימים מאחד מן החכמים הטועים והמטעים אשר קבלת מהם באותם המקומות שגלית מארצך ללכת בהם, כי נ"ל מלשון אותם הדברים שהם מועתקים מלשון ערבי משני המליצה שיש בהם ועל כן נטית אזנך אליהם אתה ואזן השומע אותם ולא הרגשת כי שרמזם וכונתם מאותם הדברים עמל ואון מביטים בין שאר הדברים האמתיים עד שאני רואה כי כל חכם אמתי שישמע אותם ישחק מהם וילעג עליהם כבעל אחד ממיני השחוק בהביאך אותם הדברים ואותן התנועות הזכות על האבקות יעקב ע"ה ועל ענין פי האתון. וכבר התאמת אצלי שסוד בלעם כולו וענין האתון שהוא כולו רמז ומשל בהכרח הליכת בלעם לבלק וכונתו

שקר נאום ה', כי כולם דברי תחבולות ומחשבות בטלות אין להם התחלה אמתית ולא שורש לאחד מבעלי הדת המתפלספים וכולם אבוד הנייר וזמן הכתיבה. ואם יבוא חכם או חכמים מאותם שאינם שלמים ונטה דעתו אליהם להאמין בהם, הבליהם עשנים עולים אל מוחם המזוהם ממרה שחורה המאפילה אותם והגורמת בהם לדבר בדברים האלה והמאמין בהם אצלי כמאמין באוב וידעוני והדומה לזה סכת מן המעשה והפעולה. חלילה לך מלשתף דעת הגאון רבנו משה לדק זצ"ל ותוכח ספרו הנכבד הידוע בשום מקום ולא בשום נבואה עם אלו התנועות והדמיונות שזכרת בענין האבקות יעקב ע"ה וענין אתון בלעם ואפילו אמרם גאון שבגאונים או חכם אחר זולתם, כי כולם מחשבת שוא ותפל, הבלים, אלא אם נגלו לך בנבואה שלימה כנבואת מרע"ה ואליהו ז"ל. כי מי הוא זה ואי זה הוא אשר יאמין אותך במה שכתבת לי בהתאבקות יעקב ע"ה עם המלאך ופתיחת פי האתון, והוא שאמרת בדבריך בזה הלשון בעצמו תחלה כשכלית לבטל דברי ולבאר דעתך אלי אמרת בודאי בזה הלשון בעצמו:

> בלא שום ספק היה האבקות כפשוטו כלומר שנאבק יעקב ע"ה או נדמה בכח מלאכי והיתה הנגיעה במותנו ואותה הדפיקה לא היתה בצורת נבואה אלא כפשוטה. אמנם שהיה המלאך גוף בעל אברים חבורות זה לא אאמין, אבל כך היה המעשה שהמלאך חדה בכח אלהי נגדל באויר המקיף את יעקב ע"ה תנועות הולמות ודופקות עם חלקי האויר מתאימים על המשה כדין שיש לגוף או על ג' רחקיו התנועעו בחוזק ועם התנועעם הניעו את גוף יעקב המוקף מהם והמותאם עמהם הולכה והובאה ודפיקה ועלייה בדפיקת התאבקות ובכן נעשה ההשמטה והנקיעה או בכונת מכוין או במקרה הלמן והדופק והמלאך שנראה אליו במראה הנבואה באמת עד תשלום ההתאבקות. ובזה הענין יהיה הספור האמתי, אמת כפשוטו ובהצטרף המעשה בפועל עם מראה הנבואה

עד כאן דבריך שאמרת על התאבקות יעקב ע"ה. וגם על פי האתון אמרת מדברים האלה בשוה כמו שאני עתיד לזכרם כזכרי לך פתיחתם ונגיעתם וכמדומה לי שאלו הערוכין שאתה מערב, ובאלו החלקים שאתה מחלק מראה הנבואה הזה האחד בהאבקות יעקב ע"ה, אתה סותר כונת הגאון זצ"ל לפי מה שזכר מזה בספרו הנכבד, כמו שחלקת ג"כ פרשת וירא אליו ה' וגו' לשני חילוקין האחד בראית עין ממש ובהקיץ והשני במראה הנבואה. ובזה הדרך הנפסד אשר הלכת בענין ההתאבקות הלכת בפתיחת פי האתון, ואמרת בזה הלשון עצמו:

כנגדך או אתה המדרש כנגדי אין לנו כח לבטל האמת, ולהעלימו מפי יודעי האמת. ועתה אם בלב שלם, ובשפה ברורה אדבר להתוכח, ותגלה השלום והאמת להתפשר, אל יתהלל חוגר כמפתח, ומשוך רסן תאוותיך, והשב ידך אל חיקך, והסר כעס מלבך, והעבר רעה מקרבך, ושם על עיניך משען לנטות רכה ולהתוך ולהרוס עמודי האמת אשר בית החכמה נכון עליהם פרודות תבונתך עבשו תחת מגרפותיהם. וידעתי גם ידעתי ומתוך דבר זך המתולתלים הכרתי ולא עיינת, לא שנית ולא שלשת, אך מרוב כעס ומהירות, מעורב עם יהירות, עברת עליהם וקראת קריאת עראי ראשי פרקיהם, ואני לא כן עשיתי, לא כן חשבתי ולא כן דמיתי, כי על דבריך אשר שלחת אלי עמדתי ימים רבים כמשלש חדשים ועל דלתות מאמריך שקדתי ובשמחה ובטוב לבב אותה קראתי, וכל ביאורך דרשתי וחפשתי, והטמא טמאתי והטהור טהרתי, ועל אחד מדבריך לא נטרתי איבה, רק דנתי אותך בהם לכף זכות ולא לכף חובה, ואתה הרימות קולך אלי והעתקת דברך אלי, והשלכת לדבר בי רעות, וקללת נמרצות, וערכת שניך והשמעת קולך עד למרחוק, ופערת פיך לבלי חוק, באגרתך אשר שלחת מארץ נוד, מתלכדת אש וכידוד, חרפה וגדפה באיגרת ההיא, הכתובה פנים ואחור וכתוב עליהם קינים והגה והי, ובמהלליך הארץ הרעשת, וברוב שפוריך שמים הקדרת ובגאות נאומיך הים געשת, והנהרים החרבת, וכל עלי יער כמפני רוח נעו ורגזו מחרפיך ומגערותיך, והכתוב יהללך זר ולא פיך נכרי ואל שפתיך, ובמה יתהלל האמת הלל, כי זה קודם ה' הלל, ולתשועתיו לא ימצא גואל, ובעמי עדו מתהולל, היהפוך כושי עורו, והאמת יקום מקברו, ויסורו מנמר חברבורותיו, ואיש און ממחשבותיו, האיש כמוני מן האמת יברח, ועם דוברי כזב יארח, להקשיב לדעותיך ולקבל מחברותיך בעניני הנבואה ובעניני העקידה, אשר גללת אלינו את כל הזאת ההדה. אללי לי כי גליתי לך מסודותי, והודעתיך מחידותי, מה שהיה כמוס עמדי חתום באוצרותי —. מאמרים קדמונים הראיתי לך מעט על השאלה אשר שאלת בענין האומות בלשון נקיה, הכל אמרתי לך בנעם טוהר ולחנה ודעת שופעת, אשרי המדבר על אוזן שומעת, כי המספר דבר ולאטום אזן דרך כל עמו וותיק, לאכול לשובע ולמכסה עתיק, האיך ויכלו לך קבלותיך המלומדות, ויהפוך דעותיך המשובשות, ויטוך מקו היושר והרחיקוך מדרכי האמת והשכל, וגם לבך לא ידע לשאת את החטא, ויואל ללכת כי לא נסה. ועתה להוציאך מדרך סכלה ולהשיבך אל דרך הישר והנכון, מעוות לא יוכל לתקון, כי גיד ברזל ערפך נחת, ידעתי כי קשה אתה, ולהאריך עמך בדברים אין תועלת, נחלו פתאים אולת, ודברי חכמים רוקח מרקחת, וערומים יכתירו דעת. וגם אני תמה מאד על חכם כמוך, איך נטית אזנך לאותם הדברים אשר כתבת לי בדבר ויכוחיך או ממי קבלת אותם, כי בקראתי אותם כמעט נטיו רגלי וחשכו עיני וצללו אזני, ומה לתבן את

ואתה תתענג על רוב שלום ואת אדון השלום יתברך ברצונך וברצון אביך הנפשיי נאמן אהבתך מזומן למלותך. **זרחיה הלוי הספרדי.**

(אמרי זאת שלח לו קונדרים מלא תשובות על כל שאלותיו בארוכה ולא נראו בעיני (דברי) ר' הלל תשובותיו אע"פ שהיו בלשון רכה וחזר ושלח לו עוד כתב מלא קנטורין וויכוחים לבטל דבריו ובאוריו ולא רציתי להעתיקו מפני שראיתי בו דברים ארוכים על דרך שאלה ותשובה אין להם ענין כלל ועוד דברי חרפות וגדופים. אחר זאת שלח לו עוד ר' זרחיה כתב זה מענה על כתב ויכוחו).

אני מאז אהבתיך, ובחדרי לבי צפנתיך, ובלשוני תמכתיך, אמצתיך אף עזרתיך, ובמעגלי יושר אשרי הדרכתיך, ועתה מה עשיתי לך ומה הלאיתיך כי סדרת ביאורין כנגדי והארכת לכתוב בקלוני, ותטפול על עוני, ועתה אם שגרתי לא ישרה בעיניך ולא היתה לפניך ברה, היה לך לחשוב גם כאלו לא נכתבה ולא חוברה, ואלהי קדם מעונה אשר לו החכמה והתבונה, יודע כי אני כיונתי להועילך ולהשכילך בינה, בכל אשר כתבתי לך באמונה, כי זה כמה פנים וכמה פנים על דרכים עמדתי ונתיבות עולם שאלתי, ובחרתי הדרך הסלול, והדעת הכלול, בכל אשר כתבתי לך אתמול, לבלתי סור ממנו ימין ושמאל, ואם אתה מוסר חכמתי שנאת, ובהוללים (לא) קנאת, ושמת ברזל ונחושת מנעליך, האמת ישפוט ביני וביניך, כי חכמי דורי, אשר שמעו והאזינו דברי, וראו מה שחברתי ומה שפרשתי אמרו פה אחד כי רוח ה' דבר בי ומלתו על לשוני, ובטרם יצאתי מרחם החכמה ידעתי, והתבונה כאב גדלתני, וימינה טפחתני, ליישר מסילות ארחות עקלקלות, ובכל משלים וחידות, לי עשר ידות, ונועדו לב יחדו לומר, כי לספר חדות ולגלות סודות למי שלא יכיר מקומם ולא ידע שיעורם הוא כאב שאין לו רפואה ודאגה שאין לה נחמה. וגם על תשובותי אמרו כי כל תשובה אשר השיבותי לך גדרת הגינה, מעוטרת ובנונה, ותדבק כל נפש חכם בהנה, וזה שאים הלל אשר ששנוהו חכם כהלל הזקן, הנה הוא כשוכב בראש חבל, ותבונתו שחת ובל, ומגדל החכמה נתץ, וגדר הנבואה הרס, ושומעים פרץ ושודדים שמיר, וטונחים הכיר, ודעת הגאון הרב מורה צדק ז"ל ביטל, וסדר דבריו בלבל, ופירושו לא קבל, ובכל אשר כתב ידיו לא שכל, וכרם חכמתו לא עזק ולא סקל, ולא נטעה שורק, כי מלאהו כשם סרק, והצמיח בתוכו קוץ ודרדר, לא תאר לו ולא הדר, וסברתו היא לבדה כסותו, ושם אותה למשענת, ותהי לו סוכנת, ודעת שום חכם לא תכשר בפניו, ושמים לא זכו בעיניו, ואני אם בקנאתי באש עברתי, ושמי שפכתי, וקשתי משכתי, ידעתי כי בסדרי דברים

ז"ל בספרו הנכבד ר"ל ספר מורה הנבוכים כי לא הורגל בו, ואם עיין בו לא רצה להעמיק בחלקיו ופרקיו ושעריו, ולא לדקדק ולהסתפק בדבריו, כי המבין כוונתו האמיתית אינו תמה על שום מדבריו כ"ש שלא יהיה פורץ גדר לגזור אומר לחלוק עליו כי כלם נכוחים למבין וישרים למוצאי דעת. ואלו בא לידך הקונדרס ששלחתי לקרובי ר' שלמה נ"ע מברצלונה התשובות על שאלותיו אשר שאל על ענינים מדברי ספר מורה הנבוכים היה לך בו תועלת ואז היו סרים מלבך ספקות רבות שאני רואה שנקשרו בך כמו שאני מבין מדבריך. ומה שזכרת לי מפי' ספר משלי, יהללך זר ולא פיך וישמיעך אמרותיו יסודותיו והקדמת, ואשר זכרת לי קונדרים אחד וכלו הוא כשיעור פי' חומש תורה עדיין לא העתקתיו מן התופס הראשון ולא כתבתיו, לשום אדם להעתיקו לו עד שאשיבנו ואכינהו על מכונתו, אבל לעיין ולראות בו לא מנעתיהו מחבירי הטובים הנאמנים לי וכמה רבים. ויש לדעת לאיש נבון וחכם כמוך מענין סדות ומדבר נכבדות כי כל זמן שתחשוב באחת מן הדעות הנוטות אחר דעת הפלוסופים אין לך לבלבל בה שום דעת מדברי חכמי התלמוד כלל אם הוא דעת שאינו נאות לדעת ההוא הראשון, כי כל זמן אשר תעשה זה לא תצא ממבוכה גדולה כמו שבלבל ענין זה חכמים הרבה ובכללם הרב ר' משה בר נחמן ז"ל הנזכר בפירושיו אצל חמש תורה בפ' וירא אליו וגו' עד שהתלמיד קטן שבגלל בין אנשי החכמה הפילוסופים לא היה קשה בעיניו מה שהיה קשה על הרב הזה והראה עצמו כאוחז הדברים כאלו לא עלה אשר כלל על שמ"ה ולא קרא בו אפילו פרק אחד. ואמנם בחכמת התלמוד ובכל דברי רבותינו ע"ה היה אבי נוסס ובקי ומפולפל. ומי שאינו רוצה לבלבל עצמו יהיה כנמשך תמיד אחר הדברים הטבעיים כשירצה לדעת סוד או ענין שלא רצה הגאון רבינו ז"ל לגלותו. וגם אתה בלבלת עצמך בענין התאבקות יעקב ע"ה ואשר ענינים שזכרת לי והיה קשה בעיניך מאד להוציא כל הספורים בהם מיד פשוטם וחלילה לך מעשות כדבר הזה, ראה בעיניך ובאזנך שמע הקדמת הגאון רבי' ז"ל והוא היות סיפורים הרבה על משל אחד או סיפור אחד על משלים הרבה. והשתכל ג"כ מה שאמר בענין העקידה ששאלת עליו ומדבריו תבין הכוונה בה, סוד העקידה ולאיזה ענין כיון בה הכתוב, והשב הדברים על לבבך ואל יליזו מעיניך ובין תבין את אשר תכין לפניך. כי הגאון רבינו ז"ל אע"פ שקצר והסתיר דבריו בכמו אלה הענינים הכל מבואר למבין דבר מתוך דבר. וענין השמים שזכרת אין ספק שהוא מקום מבולבל ואני אודיעך להבא מה שפירשתי בו בפירושי שפירשתי על המקומות שצריכים לבאר בספר מורה הנבוכים וענין האור והחושך פירשתיו ג"כ במקומו ואמרתי בו שענינו הצורה והחומר ובארתי זה בראיות ברורות מדברי ארסטו ולפי דברי הגאון ז"ל.

ואתה ידידי יש לאל ידך לעשות בשורות האלה כרצונך, אם להעלותם אל אוצרך או להשליכם לעפר אם לא תמצא בהן דבר ראוי לקרותם, כי אין חפצי ואותי רק למלאות בקשתך. ואתה שלום.

פראנקפורט על המיין ביום חנוכה האחרון תרי"ז לפ"ק.

רפאל בן שמעון קירכהיים.

שאלות

שאל ר' הלל מפירדא מן החכם חוה ר' זרחיה הלוי כשהיה דר בעיר רומי רבתא ישמרה אל על פי כתבים וזה הכתב הראשון ששלח לו מענה ותשובה על שאלותו בקיצר מקצת ענינים שבמאמרי הנכבד ספר מורה הנבוכים עד ששלח לו עוד אחרי כן קונטרס מלא מכל ביאור דבר' הדבר בארוכה. וזה נסח הכתב הראשון.

קבלתי ספרך הנעים וראיתי דבריך טובים ונכוחים יפים ונאים, מיוסדים על אדני פז וספירים, בשכל ובנפש נאסדים קשורים, בצרור החיים צרורים. ובאלו היום כשנתן לי ספרך הנכבד ואני עומד עליו לקרותו והנה בא אצלי גיסו של החכם הרופא ר' יצחק נ"י ואמר לי עתה השליח רוצה ללכת אם יש בידך תשובה תן אותה לי עתה, ואני הניחיהו טוב לאחר שעה ואכתוב לך כתב להודיעו כי קבלתי כתבו, והמענה משאלותיו יש להשיב עליו לא במהירות ולא בעגלתים כי זאת המלאכה לא ליום אחד ולא לשנים. זה הכלל כל מה ששאלת יפה שאלת ואין במה שכתבת לי הוא קונדרס אבל הוא מלא חכמה מדע ובינה ורב דבריו תועלת, תקוה טוב ותוחלת, ואין עבדך ראוי לאמר אני אלף ממה שבשבחו ורוממותו שבחיך והללך. ומפני שאני על מסעי לשוב אל ארץ מולדתי לשכב עם אבותי הסכמתי עם החכם ר' יצחק הרופא נ"י לכתוב לך תשובה על שאלותיך בכל מה שכתבת מענייני המאמר הנכבד ס' מורה הנבוכים לבדו. כי זה אני מחייב לעשות כמו הגאון רבינו הרב מורה צדק ז"ל, ולפי מה שעיינתי בדבריך בתחלת התשובה נ"ל כי דבריך נוטים אחר דעת הרב ר' משה בר נחמן ז"ל במה שתפש על הגאון רבינו ז"ל בפירוש התורה שלו. והאיש משה הרב בר נחמן ז"ל לא היה יודע טבע המציאות כלל כל שכן טבע דברי הפילוסופים ולא ידע איזה הדרך ישכון אור, *) הכוונה האמיתית אשר כיוון בה הגאון רבינו

---

*) ורש"ט בס' האמונות הבע שלבוע וכתב (דף כ"ה) „ולזה כתב אחד מהמתפלספים על הרמב"ן ז"ל כי לסיומו בלתי מבחין בין האפשר והנמנע השיב על הרב, וזה האיש היה סכל כי לא עמד על דעת הרמב"ן ז"ל". דברי החכם ר' משה נ"ע באגרת המיוחסת לו.

שקבר הוא ועדיין היום נמצאים שם הרבה מן העצמות ההם". עכ"ד. ונראה מזה גם ממכתבו לר' הלל, כי רז"ח היה ב ר ו מ י ולעת זקנתו היה בדעתו „לשוב אל ארץ מולדתו לשכון עם אבותיו". רוב חבוריו הנרשמות והנזכרות מן רז"ח הם העתקות מאריסטו, כמו שכתב במכתבו לר' יהודה, „ומפני שגיעי תמיד בספרי אריסטו שהם עמי כולם בסור ן' רש"ד ותאמסטיוס ולמדתי בהם והעתקתי אותם מלשון הערבי ללשון העברי מלבד ספר בעלי חיים שאינו אצלי". גם הזכיר פירושו על איוב, ונמצא במינכען קובץ 78, ופירוש על התורה. פירושו על המורה הנמצא בפארים ובכ"י כרמולי הוא פירש מקצת פרקים לחלק הראשון אשר חבר ושלחו לר' יהודה הנזכר כמו שכתב „ובע"ה יש בדעתי לכתוב לך אחרי השלמת סדר תשובות שאלתך אלה מפי' מקצת פרקים מח"א מספר המורה מה שאוכל להעתיק כפי אשר תשיג ידי אך הפעם עד שאסדר כל הספר אם יגמור השם ית' עלי" ובסוף תשובתו כתב „ומעתה אחל לך לכתוב לך מפי' מקצת פרקים וגו' ממה שחברתי זה כמה שנים" ולא ידעתי אם יצאה כוונתו אל הפועל לחבר פי' על כל המורה. דברי הרב המורה הרים והגדיל מאד מאד וחיבר לתשמישו ספר גדול מדבריו וראיותיו אשר מצא בספרי אריסטו, ואמר כי כל הדברים הקשים והנסתרים במ"ה מבוארים לו „מפני שהרבה למד זה הספר פעמים רבות לאחרים", ולכן אין להאמינו אם יצא לפעמים בביאור הכתובים חוץ מדרך ההסכמה האמתיות ולא השגיח על מדרשי חז"ל, כי הפילוסוף רק על בינתו ישען ורוח המורה עברה עליו לשבר עשתנותיו מחלומות ומחזיונות שוא.

והנה הדברים האלה הם כל מה שהעתקתי מכ"י אשר לפני ומקום רב הנחתי לחכמים אחרי לדלות מבאר חכמת רז"ח אשר כרה לו בחבר חבוריו המפוזרים באוצרות הספרים. ואסיים בשירו אשר כתב בראש פי' המורה ובראשי אותיותיו ז ר ח י ה, והמוסר שם והטעם דברי שירו ועל הקורא להגיה כרצונו:

ורוע שכלך גלה והודו ונסתרים ואל עַל מעמידו
רכב וצלח במורה הנבוכים וסודותיו ותחוה על כבודו *)
חנה עליו כטל וכמן בשכבו ומסנח שכלך עליו תיעדו
יראה מתעלומיו ער לוקן תהי חוקר וגם תשאל צידו
החייהו אֱל יפחידך כשולך הרחו קוממו מעל פרידו
כָּתר שכלך באופנו וסודו ותתן על ורועך צמידו
ואז תשכיל ותצליח בכל עת וזבד טוב אלהים לך זבדו
ותמצא חן ושכל טוב בעיני אלהיך ותחיה שר פקידו.

*) נ"ל את כבודו.

נמשכים אחר מנהגם הטבעי ופעם לא, והם הנקראים אלדיים, כלומר שהם הולכים לפי הטעם אחר הרוב. וראייה אמתת יש בזה הענין, והוא שבעלי ההגיון אמרו שכל הדברים צריכים למופת וראייה חוץ מאלו הד׳ שאין צריכין למופת, והם מושכלים ראשונים וקבלות ומפורסמים ומורגשים. ואם זה הגוף הגדול שאותו כמן היה נעתק ממנו ראוהו הרבה בני אדם מראשו ועד רגליו וגם העתיקו עצמותיו מאותו המקום אשר נמצא שם אין לך לחפש ראיה ולהביא מופת על ביטול מציאותו כלל, כי ענין ההוא גלוי ומפורסם היה לכל העם. וגם גוף אחר נמצא כמוהו הנה בכרכי רומי רבתי אך לא היה כראשון, ואני ראיתי מה שלקח שיעור עובי גולגלתו שהיה כשני זרת, כי הורה שיעור שנו ומשער עובי גולגלתו בחלל הספיפיור. אמנם מה שהיה נפלא בעיניך מענין השארות העצמות כל כך זמן ולא נרקבו, באמת כי אותם הגופות היו קודם הבנות עיר רומי רבתי מכמה שנים, כי אלו היו אותם האנשים אשר הבנות עיר רומי רבתי, באמת היה כתוב ומצוייר ענינם וזכרם בתוך עיר רומי ומפורסם בהיכלות כמנהגם בשאר הענינים הזרים. אבל אין להפלא כלל על ענין השארות השנים ההם כל כך זמן, כי אותם השנים נשארו כשאר הנחושת והעופרת ושאר מתכות הדומים לאלו בהשארותם כזהב וככסף, כמו שאנו רואים שהנחושת והעופרת נמצאים בבנינים הקדומים שנעשו מיום הוסדה והם נשארים ולא ימצא בהם עפוש כמו שהוא נמצא באבנים הגדולים ואבני השיש שהן מתעפשות ונחתכות מאליהן, כן הענין בעצמו בשינים ובעצמות שנמצאו מאותה הגוייה שלא נמצאו רקב בהן אלא שהיו נוטה לשחרות ולכהות, אבל מעשיהם היה מעשה מקשה ונשארו אלפים הרבה מן השינים ולא בא בהם רקב כמו שבא בשאר העצמות כעצמות שוקיו, כי התקבצו על עצם אחד אנשים הרבה להוציאו מן הקבר ולהשליכו חוצה מן הכרם ההוא ולא יכלו להוציאו, כי נשבר גם התפוח בין ידיהם וחזר כדשן בנפלו, וכן רוב עצמות ידיו ואצבעותיו לא נמצאו, ואלי גולגלתו מצד פניו נשארה עד שאדם אחד נכנס בנקב עינו האחת ויצא מנקב עינו האחרת. ועוד כי שבע אנשים גדולים כמותם מן הבאני היא שיהיו עצמותם כערך כח ועולם גופם לא כערך גופותינו אנשינו הנמצאים היום. ועוד ראייה אמתת גדולה מאד לסבת השארות העצמות, כי הדבר אשר לא יפגשנו רוח ולא שמש ולא ישבלנו מים ולא יגענו עפר אלא עפר בשרו הנתך ממנו, באמת צריך להיותו נשאר זמן גדול.

ואלפים הרבה מן השינים וזה הקבר אשר בו נמצא הגוף הגדול היה שני מילין קרוב משם עיר רומי במקום אחד הנקרא ק ס ט ל ו נ א והוא מקום כרמים אשר בו הרומנים מצאו העצמות ההם עצמות אדם מראשו ועד רגליו שפוס. אמנם היה הכל תחת הר אחד רצוף ומכוסה מאבנים ארוכים אשר הרוחב

בקשטילאנין, וביאורו על מראה הסולם של יעקב אבינו מצאתי בס' אחד כ"י על סודות הראב"ע, ומחבוריו והעתקותיו הנזכרים באוצרות הספרים לא יצא עוד דבר השלם כי אם העתקתו של מאמר במהות הנפש לאבונצר אלפראבי בס' חמדה גנוזה, (והמוציא לאור כתב שם בסוף מאמר בקורת „והוא הנקרא ג"כ בכינוי חנין" ולא ידע מי הוא המכנה אותו בשם זה, כי בכ"י אשר לפני פעם אחת שמו זרחיה הלוי הספרדי, ופעם אחרת ר"ש מקהל טוליטולא, ובכ"י של דע רוססי נקרא זרחיה בן יצחק בן שאלתיאל, ובכ"י טורין זרחיה בן יצחק הספרדי בספר הנפש לאריסטו אשר העתיק מל' ערבי אל לשון עברי „מהעתקת חנין", ור"ל מן העתקה אשר העתיק יצחק בן חנין ספרי ארסטו אל ל' ערבי, ור' יצחק בן חנין הוזכר מהרמב"ם ז"ל באגרתו לר' שמואל אבן תבון ושבח העתקתו ופירושו לס' ארסטו, ולזה יש ערבוב דברים ממה שנרשם בכ"י טורין מס' מהות הנפש „השלמת מה שהעתיק יצחק בן חנין מזה המאמר שהעתיק אבי עשי (?) בן יצחק מן האשורי אל לשון ערבי) — ר' זרחיה היה חי במאה הראשונה לאלף הששי וספריו הנרשמים חבר בשנת מ"ד, והיה קרובו של ר' שלמה מברצלונה — ואולי הוא הרשב"א — אשר שאל אותו על ענינים מדברי ספר המורה, כאשר כתב במכתבו לר' הלל, וגם קרובו ר' יהודה בן ר' שלמה שאל אותו שאלה פילוסופית על מאמר העתה (?), על מציאות הענקים ועל מענה איוב, והשיב אותן תשובה ארוכה מלאה חכמה, וזה תשובתו על הענקים „אמנם אשר מה שכתבת לי מענין האדום שהודעתיך ממציאות הענקים שנמצאו הנה בעיר רומי רבתא, ונמצא שם אמת גדולה של אדם שהיה משקלה ו' ליטרא ומחצי, ונפלאת מאד ולא האמנת לדברים, באמת זה מנע כל משכיל להשתומם מאד ולהפלא על המראה הגדולה הזאת. אני אומר לך דבר אחד שאומר עלי בן סינא בס' הראשון מן האלקנון בלמוד השני מן האופן השני בפרק י"ד בדברו על התנועה הנפשיית אמר על ענין אחד בציורים הנפשים, אלו הם דברים לא יודה בהם כל אדם ולא יקבלם, והם בני אדם שלא עמדו על עניינים עמוקים מעניני המציאות, אבל אותם אנשים שיש להם מבוא והכנסה בחכמה לא ירחיקו מציאות שאינו עובר כבערבי גלאיז (?) ע"כ לשון עלי בן סינא. הנה מדברי זה הפילוסוף נראה שאין צריך לאדם להרחיק מציאות שלא יהיה עובר אבל השכל. ועוד כי התבאר בחכמת הטבע כי הדברים כולם אינם נמשכים אחר טבעם בכל זמן כי יש טבעים יוצאים מהמנהג הטבעי בקצת הזמנים. וכן תמצא במאמר ארסטו שהדברים הטבעים הם או תמידים או הולכים אחר הרוב. ואין להאריך בזה ולהביא עליו רוב דברים כי זה מבואר מאד שהדברים הטבעיים התמידים הם קיימים ומסודרים לפי טבעם לא סרו ולא יסורו מהיותם כן לפי זה הנהוג הטבעי לעולם; והם בלוחות שהם למעלה מגלגל הירח, והתנועות היסודות; אבל ההוים הנפסדים אשר תחת גלגל הירח, פעם יהיה

והנה כל משכיל מבין בספרים יודע כי מדה זו להכניס הדברים הכתובים בגליון אל תוך הספר נוהגת הרבה בספרים ראשונים ואחרונים (וכ"כ רש"י בשבועות ג' ד"ה קמ"ל; חולין פ"א ד"ה כתרלת ספק ועוד רבים כאלה) וכזה קרה גם כן לדברי הרמב"ם ז"ל בהלכות יסודי התורה (פ"ט ה"ד): דברי הפורענות שהנביא אומר, כגון שיאמר פלוני ימות או שנה פלונית רעב או מלחמה וכיוצא בדברים אלו, אם לא עמדו דבריו אין בזה הכחשה לנבואתו ואין אומרים הנה דבר ולא בא, שהקב"ה ארך אפים ורב חסד ונחם על הרעה, ואפשר שעשו תשובה ונסלח להם כאנשי נינוה, או שתלה להם כחזקיה, אבל אם הבטיח על טובה ואמר שיהיה כך וכך ולא באה הטובה שאמר בידוע שהוא נביא שקר, שכל דבר שיגזור האל ואפילו על תנאי אינו חוזר בו, ולא מצינו שחזר בדבר טובה אלא בחורבן ראשון כשהבטיח לצדיקים שלא ימותו עם הרשעים וחזר בדבריו וזה מפורש במס' שבת, הא למדת, שבדברי הטובה בלבד יבחן הנביא" ועתה דברים אלו „ולא מצינו" וגו' סותרים את דברי רבינו, כי אם מצאנו שחזר בדבר טובה בחורבן ראשון, איך נוליך למיתה נביא שלא נתקיים דבר טובה שהבטיח, לתת מחנק נפשו! וכמו שמצינו שחזר בדבר טובה בחורבן ראשון, כן אולי חזר בו גם עתה הפעם. ולא עוד אלא שסמוך לדברים אלה יאמר רבינו: הא למדת שבדברי הטובה בלבד יבחן הנביא, זה דבר שאי אפשר, כי נהפוך הוא, כי נלמד מדברים אלה שלא יבחן הנביא, לא בדברי פורעניות ולא בדבר טובה, על כן ברור הדבר שדברי ההגהות הראב"ד או זולתו נתערבו ובאו בתוך דברי רבנו, ופקח עיניך וראה שדברי המשיג חתומים עוד בתוכו „וזה מפורש במס' שבת" והכל יודעים שאין דרכו של רבנו בחבור זה להביא ראיה לדבריו מדברי הגמרא במסכת פלונית, רק דרכו של המשיג לעשות כן. ורבנו משה כך היה שונה: „דברי הפורענות שהנביא אומר וגו' אבל אם הבטיח על טובה ואמר שיהיה כך וכך ולא באה הטובה שאמר בידוע שהוא נביא שקר, שכל דבר טובה שיגזור האל אפילו על תנאי אינו חוזר בו. הא למדת שבדבר הטובה בלבד יבחן הנביא" והמשיג כתב בגליון ספרו „והלא מצינו שחזר בדבר טובה בחורבן ראשון וגו' וחזר בדבריו, וזה מפורש במס' שבת" ובא אחריו סופר בור וריק ונפסד ועכר וקלקל ושבש את דברי שניהם וממנו יצא התערובת הזה, עירבוב דיעות ועירבוב דברים ואין נוח בהם. וברוך ה' נתקיימו דברי בספר כתב יד משנת הר"ם בלא השגות, רק עם הגהות מיימוני בשוליו, וכאשר אמרתי מדעתי כן נמצאו וכן היו כתובים דברי רבנו שמה.

ועתה אשובה אל מקומי הראשון אל ההעתקות ההנה, והנה הרב רי"א ובנו נודעו בשערים לכל חכמי ארץ, וכל דברי בזה יהיו למותר ונפרש באשר החכם כרמולי הלך לפניהם בתולדת רי"א ולא הניח לי לקט ללקוט אחרי הקוצר; אבל לא כן ר' זרחיה הלוי הספרדי, כי שמו לא נזכר כי אם בשמות הספרים,

פנינים יקרים מקרקע ים התלמוד במקירותיו והגהותיו, והדרך הזה דרך המלך הוא, רחבת ידים לכל עובר, והיה את אחיו לא ידחק ולא יאמץ — והעם לא יכשל. גם הנה אחד היה לבב מאנשי הונגרי לקח לו למטרה דברי התלמודים ובזה את פניהם והפיץ אור על מחזיהם, ואביא לדוגמא מקצת מאמריו בקצור.

אמרו בספרי (פ' שלח) ולא תתורו אחרי לבבכם, זו מינות, כענין שנאמר ומוציא אני מר ממות את האשה אשר היא מצודים וחרמים לבה אסורים ידיה והמלך ישמח באלהים, ובאופן אחר נשנה המאמר זה במכילתא (ילקוט משפטים שנ"ג) ר' נתן אומר מדבר שקר תרחק הרי זו אזהרה לפרוש ממינות וכן הוא אומר ומוציא אני וגו' — והמלך ישמח באלהים. ומה ענין המלך ישמח באלהים הלום? ונראה כי זה הוספה מן מין אחד — ובשם זה יכונה בתלמוד ובמדרשים המאמינים בשלוש — אשר כתב בגליון ספרו בוטה כמדקרות חרב: והמלך — המשיח — ישמח באלהים, ושייך לסיפא דקרא, יתהלל כל הנשבע בו, ובא אחריו סופר בור זריז ונמהר ומלא דבר זה כתוב בגליון, ומבלי להבדיל בין טוב לרע ובין טהור לטמא, הכניס הנדח אל הקודש. ואין להסתפק כי מאמרים רבים מאלה המינים אשר בדאו הפתאים הראשונים נכנסו ובאו במדרשים ובאגדות (ראה מ"ע פ' ע"ו) להטעות ולהתעות את ישראל בספרי דאגדתא בעניני משיח והגאולה בו, ולפיכך הוי רבי זעירא מקנתר לאילין דאגדתא וקרי לון ספרי קיסמי (ירושלמי מעשרות פ"ג) והוא הלשון בעצמו שהשתמשו בו חכמים בברייתא (חולין י"ג) „שחיטת מין לע"ז, פתו פת כותי, ספריו ספרי קיסמין," וזה הוא אשר אמר ר' יהושע בן לוי הדא אגדתא הכותבה אין לו חלעה"ב, כמו הקורא בספרים הגליונים ותנא בספרי מינים, ור' חייא בר אבא חמא חד ספרא דאגדתא אמר אי מה דכתיב בה טבאות תקטע ידיה דכתבתה (ירושלמי שבת פ' כ"ג) ודבר הלמד מסופו הוא שמשום חשש מינות נגעו בהן כי מיד אשר כן נאמר „הגליונים וספרי מינים" וגו'. וכאשר תסתכל היטב תראה, כי על דברי ר' יהושע בן לוי סמך רבינו משה במשנה תורה (ה' מלכים פי"ב) בדברו על עניני המשיח לאמר: ולעולם לא יתעסק אדם בדברי ההגדות ולא יאריך במדרשות האמורות בענינים אלו וכיוצא בהן ולא ישימם עיקר, שאינם מביאים לא לידי יראה ולא לידי אהבה", והשכיל רבנו משה את פיו לאמר „בענינים אלו וכיוצא בהן" להודיעך כי לא כל דברי המדרשות וענייניהם שוים, ויש מהם אשר הם בוודאי מביאים לידי יראה ולידי אהבה, והם אשר יאמר עליהם רבנו „והסתכל איך אלו הענינים המופלאים אשר אליהם הגיע עיון המעולים שבפלוסופים מפוזרים במדרשות" (מ"נ ח"א פ"ע), „אלא שהם מעורבבות בדברים אחרים ולזה תמצא תמיד באלו הספרים לזכור המאמר האחד אשר הוא פנת הדבר ושנים השאר לפי הבאור שיובנו בו" (ח"ב סוף פכ"ט).

את ראשי להיות יונא ובא בספרי אספות כאלה, ואם שלחתי לדבריך היום לבוא לפניך במגילת ספר, לא אגיע בראשי מרומים עם ילידי שכלי, אבל בהעתקת דברי אחרים ונשאי עפר להחיות עצמות החכמים הראשונים הנשכחים מני רגל, ולזה שמתי באוצרות כ"י של ידידי החכם אליקים כרמולי והעתקתי דברים ערבים ויקרים והם: אגרת מר"י אברבנאל ושיר תלונה על הזמן מבנו ר"י ושני כתבים מר' זכריה הלוי לר' הלל. והנה תשורה נכבדה יותר מהנה אין לי להביא לפניך היום! וכל אדם יכיר את מקומו ויפלס את נתיב מאורו במאזני צדק ומשפט וישגיח על דברי חז"ל: כל האומר דברי תורה ואינם ערבים לשומעיהם נוח לו שלא אמרן. ומי יודע מה ינעם לאזני השומעים בדור דעה הלזה, אשר חכם מחכמים יברא דעת חדשה ויבשר לו תורה חדשה ונתן אותה למורשה בקהל עם, וכל איש ואיש במחנה העברים נגש אחריו להקטיר קטרתו על מזבח הדעת, ולא יחוש אם דבריו יהיו לריח נחוח. הלא כה נעשה היום בתורתנו הכתובה, אשר לפנים חכמינו וחכמי העמים חפשו בכ"י שונות והעירו על נוסחאות מתחלפות אשר מצאו, אכן יראו לנפשותם להגיה דבר אחד מדעתם — ורק חכם אחד מגדולי ישראל עבר חק והגיה מדעתו ודבריו לא היו לרצון להבאים אחריו, — ועתה כאשר קמו בדורנו זה יודעי לשון והגיהו לפעמים מלות הנראות משובשות בנביאים וכתובים והם לא היו נכתבים ונעתקים כל כך בתמידות ושקידה עצומה כמו תורת משה, ולזה היו עלולים לכל המקרים אשר קרו לכתובים קדמונים וישנים, אז חבלי חורקים מבני ישראל עלו השערה ועברו הגבול אשר גבלו הורם ומורם, ואיש כלי משחתו בידו להגיה גם ס' תורת משה כפי העולה על רוח בינתו. והנה חכם מחכמי גאליציא, בכור שור הדר לו, בהוד קרני תבונתו נוגח כל סתום וחתום וברגליו רמס ורפש כל הכתובים ואין מידיו מציל, וכמו שעשו האלכסנדרים והשמרונים בתורתם כן עשה גם הוא וסלף והעביר כפי ראות עין שכלו עד כמעט קבלו בני ישראל תורה חדשה מתחלת: בראשית ברא אלהים את השמים ואת הארץ *).

ואם יש את נפש חכמי עמי לבקר בעין בחינת תבונתם הספרים הקדמונים להסיר הקוצים והברקנים אשר כסו פניהם, הנה רבים ספרי התלמוד והמדרשים אשר בידינו, כמה יהיו להם לשלל להגיה בהם כרצונם ולבאר בזה סתומיהם, אך הקודש לא יגעו ועל תורת משה יחוסו, כי היא לבדה נשארה עוד בקדושתה — אם בקדושת הקודש אם בקדושת חולין שנעשו על טהרת קודש — ובכל קצוי ארץ ישמרו תורת ה' תמימה. ובדרך הזה הלך עד היום החכם ר"א גייגר נ"י והפלא

*) וכבר דברתי על ספ' החלוץ ח"ג בעלי העתיה הלהפמיה
Univ. Israel. Janvier 1857.

תְּרַצְּחוּ. תרצחו כלכם (תהלים ס"ב ד') נחלקו בן אשר ובן נפתלי במלה הזאת בן אשר קורא תרצחו בקמץ חטף והוא מזה הבנין כי הקמץ והשורק אחדים ונמצאים בבנין הזה ובן נפתלי קורא בפתחות הריש ופי' הפסוק לקריאת בן נפתלי בפתח עד מתי תרצו לדבר רעות בני אדם ותרצחו אתם כלכם ואתם דומים לקיר נטוי או לגדר הדחויה שאתם נוטים בחזק בני אדם ולהמום אותם ולדבר על אדם וללכת רכיל בהם כנטות הקיר הנופל. ופירושו לקריאת בן אשר עד מתי תאריכו להוכחם על בני אדם יהי רצון שתרצחו כלכם כקיר נטוי או כגדר הדחויה ומלת תרצחו תפלה עליהם.

[עיין ספר הרקמה לר' יונה דף קע"א.]

תּוֹכִחֻךְ. ומלת תוכיחוך (ירמיה ב' י"ט) מזה הבנין ובספרד המלה משכנוי תהיו תוכיחו אותך על כן היא מלה זרה כי אין מנהג הלשון לחבר סימן האחרון מן המלה שהיא קבוץ הנקיבות ולהתחבר אותה עם הכנויים כי המשפט לבוא נפרדת בשני סימני תוכחנה על דרך הלשון רק מצאנו מלה אחת שהיא זרה כמוה והוא לזר תחשבוני (איוב י"ט ט"ו) כן כתב אדוני דודי ר' מנחם בר שמעון.

[כבר הזכרתי פי' על פסוק אחד אשר יזכיר בו דודו הנ"ל.] עיין מחברת עתית המכונה ליטעראטורבלאטט דעם אריענטס 1847 S. 519

דברי מוקירך

יהודה המכונה ליב דוקעס איש פרעסבורג.

15.

Schreiben des Herrn R. Kirchheim an Herrn Ignaz Blumenfeld in Wien.

אם קולך שמעתי זה פעמים להביא אל אוצרך אשר הכינות לתורה ולחכמה גם מזלע ידעתי אשר אני עובד בה, אחי ידידי, בעולם תשוקתי לדלות מבאר החכמה חפרוה חכמי עמי, להשביע נפשי שוקקת אל אמת יסודיה מנוסת נוסה, אמרתי בלבבי טוב לי ליתן אזן קשבת אל החכמה אשר בארץ תרבה בעלי כנפים, כרובים, בשדי הארץ, ולהביא אל ביתי ברכת הידיעה המושפעה באמן הזה במלא יד אל כל עובר, מלאתם את פי בלשקת החכמים ונבונים; ולכן עוד לא נמלאתי

מלהבדיל הוא על הרוב ופעמים יתהווה מן העפר עכבר והצפרדע ממי המטר וכן מינים אחרים וכן האדם לפי דעתו אשר המלאו מן העפר אין בין העכבר והצפרדע וכיוצא בהם מן הנולדים ומן המתילדים ובין האדם בזה החלוף אלא רק ברב ובמעט שמציאת זאת ההויה באדם היא מעוטה מאד מאד מוצאת ביותר והעכבר והצפרדע איננה כמעט היא ואם היא מעטה. זה היוצא מדברי בן ליני והוא באמונת בריאת עולם ומורכבן אשר זכרו החכמים ז"ל. עכ"ל.

ואחרי הדברים האלה בין תבין אשר לפניך במחברת התופת והעדן למעתיק . . . הם (גיהינם) אבן סינא היה ללעג ולשחוק יען אשר אמר כי נולד האדם לא מאדם אשר לזמן רחוק ואמר כי לידת הזכרים הוא דרך הטבעי וגו' עכ"ל:

ולעניך עוד טעם מלין על בעל מכל טוב. השם מכל טוב כנראה לא הוא מהמחבר עצמו רק המאוחרים קראו אותו בשם הזה, יען כי נזכר בסוף ההקדמה והפרים רבים נזכרו אחרי תחלת הספר כמו שתם דברי אשר לא נודע מחברו ג"כ ועוד רבים זולתם. והנה בעל מכל טוב הלך בעקבות מדקדקי ספרד. והא לך התחלת המאמר חלק השם.

חלק השם

„שאלת מה הוא השם וכמה חלקיו תדע ותשכיל כי שם איננו דבר מורה על דבר להיות סימן לו לאשר יזכירהו ויקראהו ואות ומופת לשומעו ולרואהו להבין העצם שהדבר המסופר בלשון והנה השם ככלי ומקום לעצם בזכירתו כי כאשר יסופר השם בלשון נמצא העצם נסתר ונעלם בדבור שהזכרה על כן השם נושא המקרים בדרך קצרה לא על דרך התכונה כי אין מקרה בשבור אותיות השם אין הכ' אלף ויו מראובן ושין מם עין משמעון מורים על העצם ולא על המקרה רק הם לאות אבל העצם הוא נושא את המקרים באמת וכאשר השם מורה בעצם ועומד במקומו אז יושמו המקרים או בדברת הלשון אכן למראה העין והעין הוא נושא את המקרה באמת כי הוא קדמון לו והמקרה מתחדש בו אבל השם הוא כולל שניהם ופעם נדבר השם על העצם לבדו ומקרהו מפורש לבדו כאמרנו יעקב תם, משה עניו, שלמה חכם, יוסף יפה תואר. ומאות הדברים הם נמצאים על שנים חלקים שימם על לבבך וגו'."

[כמה דפים חסרים בראשית הספר]

ובאמתחת העתקותי מצאתי עוד ב' מאמרים מספר הזה ואציג גם אותם פה לפני הקורא.

אמר להם ובכאן חכמה אמצעות יש לה חלקים שבעה וקצתם חזק היחס לחכמה האלהות וקצתם חזק היחס לחכמה הטבעית וזאת היא החכמה הלמודות וחלקים המספר והתשבורת והמוסיקא והמשקולת והמדות והמבטים והתכונה. והנה חכמת המספר ושאר חכמת דברים אין המציאות לה שתהיה בחומר אבל הנה יקרה לה וישיגה שתמצא בחומר במוחלט ולא נראת והשכל ישולל אותה מן החומר שלילה אמתית ולכן יש לה יחס לחכמה האלהית מאד. וחכמת התשבורת חכמת דברים אפשר שידומו זולת החומר כמו שחשב עם כי במציאות דקות והשכל ישיג השגה אמתית שהיא לא תהיה כי אם בחומר אבל היא לא חומר נראה וחכמת המוסיקא והמשקולת והמדות והמבטים כלם חכמת דברים הם בחומר ויהיה לאחת על האחת יתרון בקרוב אל החכמה הטבעית והרחוק ממנה והמזג ביניהם הרבה או מעט והנה חכמת התכונה מזוגה מטבעית ולמודית ונושאה הגדול שבכל חלקי החכמה הטבעית ונשואה למודית."

זה כתוב נמצא בערבי על ספר אלשפא והם דברים חזקים ודקים.

אמר יהודה. המלות האלה היו בכ"י אשר ממנו העתקתי הדבר הזה· והנה צריך אני להעיר כי הפרק הא' מספר היכח (נדפס במנחת קנאות דף קמ"ה) סובב הולך על הענין הזה וכנראה היה לנגד עיניו המאמר הזה מן' סיני. והנה הר"ש בן תבון בספרו יקוו המים דף ז' וז"ל . . להחכם בן סיני . . והוא אמרו בספרו הגדול הנקרא כתאב אל שפי בחלק חכמת הטבע וגו' — ור"מ נרבוני בפי' על מורה נבוכים (חלק א' פרק ס"ט) . . אמנם לפי דעתי הרב הלוקח מדברי ב"ס באלשפא ובאלנגאי . . . שם פרק א' . . . כי הרב אמנם עיין בספרי בן סיני באלשפא ובאלנגאי 1) . . חכמת הגיון מהחכם הזה נעתק ללשון צרפת 2).

והנה ר"ש בן תבון בספרו יקוו המים כתב וז"ל: ובן סיני כתב בספר הנזכר [והוא אלשפי] שאינו מן הנמנע שיצא מבול מים ויכסה כל המיושב מן הארץ או חלק ממנה ויאביד כל בעלי חיים או קצתם ואח"כ יתמו ממזג היסודות בעזר הכוכבים לבד או בעזר שכל מן השכלים הנפרדים ובאור דעתו שאינו מן הנמנע אלו שיפסד מין האדם ע"ד משל ואח"כ באורך הזמן הגלגלי אלא ותתחדש מזג באדמה ראוי לקבל צורה אנושית כי המצא אדם מאדם אינו הכרחי אלא רק על הרוב והוא הנאות והקל כמו שהיות עכבר מעכבר ולפרדע

1) ספר אלשפא בלשון ערבי נמצא באוקספורד.

2) על שער הספר

La logique du Fils de Sina — par P. Wattier Paris 1658.

החכם בן סיני יזכיר בספר הזה ספרו אלשפע.

ישות" עכ"ל. ובמפתח לספר מעשה טוביה בזה שלשון אשכנזינו באידאר והוא המחבר בגמרא חזור חזור וגו'. עיין ג"כ ספרי הנ"ל דף נ"ט.

ו') חמור נושא ספרים.

נזכר כבר בחובות הלבבות (שער עבודת אלהים פרק ד') ור' מנחם המאירי ז"ל בספרו משיב נפש (כ"י בעיר לונדון באוצרות בריטיש מוזיאום) יאמר (דף נ"ד) וחכמי המוסר קוראים למי שיספיק לו קריאת ספר מבלי הבנת ענין „חמור נושא ספרים". וביסוד מורא לראב"ע בסגנון דומה „דומה לגמל נושא משי והוא לא יועיל למשי והמשי לא יועילנו" עכ"ל. עיין ספרי הנ"ל דף ס"ד.

ז') מעשה אבות יעשו בנים.

והוא נמצא כבר במשלי שועלים (משל אריה ובנו) וגם במבקש (דף י"ב).

ח') מרבה ספרים מרבה חכמה.

נזכר ג"כ בעומר השכחה בפסוק אוצר נחמד ושמן (משלי כ"א כ') עיין ספרי הנ"ל דף נ"א.

והנה על „אין מתחילין בב"ד" אשר הזכרתי כבר בספרי הנ"ל (דף נ"ג) ראוי להעיר פה כי נמצא כבר בפי' ר' יוסף בכור שור (דף ס') אשר הוציא כעת החכם ר' אהרן יעלינעק נ"י. וראוי עוד להוסיף פה ג"כ דברי רבינו בחיי ז"ל בספרו כד הקמח (ערך מזוזה) וז"ל. — וכגון אלו שאומרים העושה מלאכה ביום פלוני אינה מצלחת כל המתחיל בזה עובר משום לא תעוננו שאומר עונה פלונית מצלחת ועונה פלונית אינה מצלחת. ומה שנוהגין העולם שאינן נושאין נשים בחסרון אלא במלוי הלבנה אין אסור בזה ואינו מן הענין שהרי אינו אלא סימן בעלמא ואין כוונתם אלא לסימן טוב שיעשו הנישואין במלוי ולא בחסרון עכ"ל. וגם דברי „שער הכותב" בעין יעקב (שבת פרק ל"ד) ראוי להביאם פה וז"ל: וכן מה שרגילין העולם שלא לישא נשים אלא במלוי לבנה וגו' כדרך שמושכין יין בצנורות לומר בזמן מלוי ולא בזמן חסרון. עכ"ל.

הנני נותן עוד לפני הקורא איזה גרגרים לתולדת ן' סינא הפילוסוף והרופא המפורסם מאד בין הערביים ואשר חכמי ישראל המשו לאורו. ובכ"י אחד מצאתי קצת מאמר מספרו אלשפא וז"ל.

„חלקי החכמות שלושה. חכמה עליונה והיא חכמת ענינים אין דביקות להם בחומר כלל והיא החכמה האלהות, והחכמה התחתונה והיא חכמת ענינים הם בחומר והם עם זה בחומר נראים והיא חכמה הטבעית ואחת החכמה תחייב העיון בכל הדברים אשר להם חמרים נראים ובכל המקרים

לספר. ואם אשנה אביא מאמר אחד אשר נזכר כבר ממני בספרי הוא רק להוסיף איזה דבר או לתקן ענינו. והנה כמה אשר עלו במצודתי עד עתה.

א) אין אורח מכניס אורח (וכנראה לקוח זאת ממאמר בן סירא וקל — אורח מכניס אורח).

ב) הכל תלוי במזל נזכר ג"כ בהעברה בעלמא בספר מגילה למשכיל. ונזכר ג"כ בשערי אורה שער ג'. ובכ"י אחד באוצרות אוקספורד נזכר זה משם הפסיקתא ולא מצאתיו שם. עיין ג"כ ספרי הנ"ל דף ל"ב סימן ק"ו.

וגם ר' נתנאל כספי בפירושו על הכוזרי (כ"י באוצרות אקספרד ופרים) יזכיר המלות האלה אל המלות „בזכר ונקיבה לשאר המין" (כוזרי ספ') „ר"ל כי הכל תלוי במזל כלומר הזכר עם הנקיבה בת פלוני לפלוני מן השמים היא" עכ"ל. גם ר"ש נראה בספרו מכלל יופי (כ"י בעיר פארים) יזכיר המלות האלה שער ג' פרק ב' ואמרו עוד הכל מ'" וגו'.

(ומדי דברי ממכלל יופי אעיר הקורא כי נמצאו שם הדברים האלה על לוח השמור אשר כבר הזכרתי בספרי המכונה: זור ראבינישען שפרוכקונדע (דף מ"ו) ז"ל (שער ה' פרק ג' בסוף) וחכמי הישמעאלים כתבו כי כל הדברים העתידים להיות מצויירים בדבר הנקרא לוח השמור ואמרו שהנפש תדבק באותו דבר בחלום ותדע העתידות וכמו שיקרה לה זה בשינה. עכ"ל.

ג) המפורסמות אין צריכין ראיה.

ד) הרוצה לשקר ירחיק עדותו.

הוא כבר נמצא אכן נזכר כמו משל. באהבת פעגם (פ' וישב) וגם במראה מוסר. ומפורסם הוא מאד מאד.

ה') חוור חוור ואל תצטרך לבלדר.

ורצוי לתת פה לפני הקורא דברי ן' סינא בקאנון שלו (ספר ב' פרק פ"ג) ז"ל: בלאדאר המהות פריו דומה לגרעיני התמרים ולבו כמו לב האגוז מתוק אין בו חוק וקליפתו כמו קליפת ערמונים ובערבי קסטנא . . . . יועיל מהפסד הזכרון אם יאכל המרקחת העשוי ממנו הנזכר בספר הרקוח אך יעורר ערבוב הדעת והמלנקוניא (Melancholie) עכ"ל. ובעומר השכחה (דף קל"ג) בזה הלשון „שהבלאדור ייטיב הזכרון והאמת שהוא אם יעשה כאשר תקנוהו הקדמונים בשמנים נבחים עמו כדי שינטלו האדם שלו הוא דבר נאה ומתקבל המרקחת הנעשה ממנו הוא דבר גדול נקראת מחמת אלהים ובערבי „מעגון חבת אללה" אמנם אם יעשה כמות שהוא הוא בודאי

ר׳ יוסף כספי (עיין שרשים לרד"ק ערך גזר) „ישנו עולמם בחורבן שכלם". ובספר המשפטים (דף ס"ו) וז"ל ושאר הפלוסופין הגופות נחשבי הרוחות ולא חתימה אלה הפי בחורבן אלה על כן שנו והשריגו בשמותיהם ביחוד רוחותיהם ואוליאו המה שקברו לצורך הפי והנה שמותו הפי לומת עוד עכ"ל, ובחורבות הלבבות (שער הפרישות פרק ב׳) „וגדל העולם בלבם ויען חזק בעיניהם ויחינו אותן בחפרת שכלם וכל אחד מהם כעולם יחזק בלבם שכלם" עכ"ל. והרבותי בפירושו למ"נ (חלק ב׳ פרק ל׳ דף ע"ח בנדפס) ולזה הפילוסוף שאמר החכמים ישנו עולמם בחורבן שכלם (בנדפס משחת-סדום. בפר כן) עיין ג"כ ספרי הנ"ל דף ע"ו.

ר׳ יוסף כספי בספרו עמודי כסף (דף קי"ג) יאמר וז"ל: כמו שאמרו: „אלמלא המשתגעים יהיה העולם חרב" והוא שרוש המשל השתי אלא שגלגלי עוד זכרו במקום אחר.

הרב המחברי יביא איזה דברים אשר אם גם לא יזכיר עליהם שם המשל אכילם יהיה עליהם; כמו בהקדמתו למשלי וז"ל: „איתם מחזכת זבחם אין לאין שלמנות אין כאן מלכות" עכ"ל (והנראה דברי אותיות דר׳ עקיבא בסוף הסירו לנגד עיניו והנה נמצאו הדברים האלה: —— וכתיב „ויקלשו יומי דוד למות יומי המלך לא נאמר אלא יומי דוד לפי שאין סדרה למלכות נוגעת בחברתה כמות המלך כחוט השני" עכ"ל):

הנ"ל בפירושו למשלי (ס׳ ו׳) וז"ל כאמרם ז"ל דרך צחות: „דלא מצי בחמרא שפיר מכיא מיא" (כלומר אשר לא יוכל להשיג הנמל יאמר כי במרחק הוא). והוא כענין המשל המפורסם משועל והענבים; והאיכסי כי לא נמצא במשלי שועלים לר׳ ברכיה הנקדן.

הנ"ל (פרשה ג׳) יזכיר המאמר: „מלוה בעיני חורה כנכר בעיני שמים" (ולא ידעתי כעת אנה מוצאו).

ר׳ אליה בחור (התשבי ערך וודאי) כמו שאמר החכם „אין וודאי שאין בו ספק" והוא מאמר כמלא בבן המלך והנזיר שער ב׳. הפילסוף על זה ידידי החכם ר׳ אלעזר רוזענטאל נ"י (בעיר הענזר).

ואחריהם יבואו

ב) אמרי אנשי

וקבצתי לכם במאמרי הנ"ל populaire Sprüche ואעתיק אותם על סדר אלפא ביתא. והנה כלם כאשר עיניי לשונת בני אדם ודמיונות אשר רגל על לשון כל איש ואיש ויבוא למקור אנה נמצאו בספרים ואיכה ישהלכו משפר

ושולח ביד טהור כשולח ביד חכם" עכ"ל. (לא נודע לי מקור הדברים האלה. וגם לא נודע לי דומה לו בלשונות העמים).

ג') בספר מעלות המדות (כ"י באוצרות כתבים ועתיקות בלונדון) נמצא כתוב בגליון המעתיק (שער מעלת דרך ארץ) בזה הלשון והיינו כאשר יאמרו המושלים: „אהבה הולך לפני כל דבר לא כן האתחלה קבר להיכן אני הונה ההלכה והלכה לסופה", ויתן אותו ג"כ בלשון אשכנז וזהו: „ליבי גיט פור אלע לינג, ניין ספריכט דער שפעניער וואו איך וועגה דא הלט דיא ליבי איך ענדי" עכ"ל.

ד') ר' מנחם המאירי בספרו משיב נפש: ומכתי המושל אמרו: „אלא כדך בעוד שחזוק בזנב וזנבי".

ה') בעל עקידה (בקהלת בפסוק עד אשר) ומשל מפורסם הוא: „בעוד שהזנב בידך משוך פרחך" (וכמה משלי חז"ל בענין דומה. עיין ספרי החכמה האנגלישע בלומענגעזע סימן תקכ"ג).

ו') ן' יחייא בפירושו על דניאל (א', ד') וז"ל: כך אמרו המושלים בין הגולים: כי לא היה מעולם שלא מי שאלוה הימנו בלשון מותין עכ"ל:

ז') ר' עזריה מן האדומים במאור עינים (אמרי בינה פרק ט"ו): כאשר יאמר משל הקדמוני: „הסומא לא ישפוט על הגוונים והסכל על השיר."

ח') ר' משה אלמושנינו בספרו הנהגת החיים (דף ק"ח) „נער הכנים פני נחמה" ויזכירו אותו על שם משל קדמוני. עיין ספרי החכמה האנגלישע שפריכווערטער (דף י"ח סימן כ"ו).

ט') ר' יהודה אריה די מודינא בספרו צמח צדיק (ספר סוף יקר מאד במליצות) וז"ל (פרק י"א מהכעס) „ועם טוב לעשות כמאמר המליצים האשכנזים: ושמע ודומם ונשא" עכ"ל.

י') של"ה. דף ע"א ע"א דפוס גדול א"ד. „אין טוב מבשר טוב ולא מכשף ומעלים" (והנה החלק הא' מהמאמר הזה נמצא ג"כ בספר שלמה אול עדר ס"ב דף ל"ו. ובנראה ממנו לקחו.)

י"א) של"ה (דף רכ"ג) נזכר ג"כ משל בלשון אשכנז וז"ל: והל"א אומרים: „ווער דא הלט שיעל גרישען דער מוס שיעל פליקען" עכ"ל.

והנה מלבד אלה אשר נזכרים בשם משל נמצא עוד כמה מאמרים מפורסמים ומפוזרים בספרים שונים אשר המה מלך עניינם כעין משל. ומעט מהם אביא פה לפני הקורא:

הזמן עלו עוד איזה מהם באגודתי כפי אשר מצאתי זעיר שם שם. אמרתי, כי גם הם ילכו אל אוצרך. ובנפשי אדמה, כי מועילים הם לקורות החכמה בין בני ישראל בפרט, בין לכל המין האנושי בכלל, ותוחלתי היא כי גם קוראי הספר הזה ישכימו עמי על זה. ומי יתן אם חכמים ימצאו עוד פזורי משלים בספרים שונים, ויקבצום גם המה ויובילון אותם אל אוצרך. והא לך אשר עלה באגודתי עד עתה. ולא אעריך כעת פה לפני הקורא המשלים לשונותם מלשונות אייראפא מערכה מול מערכה כאשר הסכן הסכנתי לעשות, זאת יש את נפשי לעשות אם אדבר על הענינים האלה בלשון אשכנז ברצות ד' את דרכי.

לולא יתר תקוה בלב תקעתי
כמעט בשופר מספדי תקעתי. —

(ר' שלמה דפיירה באחד משיריו כ"י)

אל יאמר איש אעשה זאת
דבר פיהו בלתי יפה
אם לא יאמר „אם יאבה אל"
כי יש בטול בין יד לפה —

(כתוב על גליון בכ"י אחד באוצרות אפרים. עיין ג"כ דבר דומה בענינו בספרי המכונה צור ראבינישען שפרוכקונדע דף ב' סימן ו').

וכל הדברים אשר כעת אעביר לפני הקורא אחלה לשני מחנות, האחת המה משלים המוניים, ואמרי אנשי.

א) משלים המוניים כלשונם ישנו.

קול המון כקול שדי — (אמרי אנשי).

כרגע נקבצו מקרים ובאו	בדי ארבה וצפורת כרמים
ישיבו לכל יקר ופאר לאפר	ומכל עץ פרי עושים פחמים
חליפות ותלפות עמות כסופות	ברעש כל פני ארץ מגמים
ותן מות באין קשת יביאון	בבליות נושקי קשת ורומים וגו'

יסוד עולם אמת נגלה ונעלם וחלופו שקופים אטומים.

(ר' שלמה דפיירה באחד משיריו)

א) בפי' על התורה (כ"י באוצרות אוקספורד) נמצא (בפ' וירא) על הפסוק ואברהם הולך עמם לשלחם וז"ל זה ירצה שנלמוד מזה מדה טובה ולא יהיה כמשל ההמוני: „הלחם כאכל והשותפות נפרד" (ובמנגנון דומה בלשון אשכנז בין היהודים).

ב'). בפי' על התורה (כ"י ג"כ באוצרות אוקספורד) בפסוק וישלח את העורב נמצא בזה הלשון: „מכאן אמרו חז"ל שולח ביד טמא כשולח ביד כסיל

כביל' שעיר י', או מגיד ששור או גידי ברזל או גיד נחשת או ימשו לא דבר אשר לפי הקבלה אבל עכ"פ אינבשם בקודת רק עיון והשגחה לבד. וחבור כל אלה ואשר אמר הבאתי לפניך דוגמאות מה' מרשות כסף, לדבר מתה על המשלים.

נודע בשער בת רבים כי המשלים (שפריכווערטער) יש להם יד ושם בכל הלשונות, וחכמים רבים השליכו למעניתם עליהם. וגם אנכי הבאתי הנושאים ידי עליהם במקומות שונות, ולא אשנה את סדרי טעמים. ופה רק אעיר הקורא כי בכל דור ודור חכמי ישראל השתמשו בהם ככלי חפץ ולכן ראוי לנו לשום עינינו עליהם.

וגם בזוהר נמצאו משלים כמו (פ' תזריע): מתלא אמרי אנשי: שוררא עמשא לא אתפרש הדרת לקבלא ואזלת אבתרים (הובא ג"כ בערכאה תוספת אות ס'). „וכן פ' יתרו: והיינו דאמרי אנשי: קוספי בזיקא בספסא שכיח" (והמעתיק הזהר אל לשון עברי — והעתקתו נמצאת בטולדות אוקספורד — לא העתיק המשל הזה בלשון הקדם רק הביא מקום חלק ולא מצאו אותו). גם פ' יתרו: „והיינו דאמרי אנשי שגרא בדורדיא ונביעא דבירא בקטירי דקורא אתעטר" (נעתק גם בלה"ק כזה: „יין בשמריו ונביעת הבאר בקטירא דקורא נתעטר" ובתקוני זהר (הקדמה) „לקיים הבא להורגך השכם להרגו" (עיין ספרי המכונה בלומענלעזע דף קל"א סימן תקפ"ט). תקון כ"ב. ובגיניס אמר באורח מתלא: שקרא לית ליה רגלין „וכד סויא לית ליה רגלין" (עיין ספרי הנ"ל דף כל"ב סימן תקל"ב) תקון כ' לך לך אמרינן לנזירא וגו' (עיין ספרי הנ"ל דף קל"ו סימן תע"א).

הקדמונים יזכירו כמה וכמה משלים המוזכרים בגמרא ולפעמים הנוסחא משונה מעט. כמו הרמב"ן בפירושו על התורה (פ' כי תצא) אתנן זונה, כמו שיזכירו רבותינו גייסא בתסומייא ומפלגא לבאיסייא. וכן רבינו יונה בפי' על אבות (כ"י לונדון) „מה שאמרו חכמים „קנאת סופרים תרבה חכמה" וכן רמ"ע פלקיירא (מבקש דף ע"ו ע"ב) „וכן נאמר טוב שברופאים לגיהנם" כי תכלית זאת המלאכה רפואת החולים והם ישימו התכלית הריוח ותהיה המתנה גדולה ולולא שחיות בני אדם ובכלותם היו נשענים על הטבע מנחלתם ולא היה מתמין שכר לרופא שאי אפשר שיתזיק אותן ויוליך לשחת גויתם. עכ"ל. (עיין ג"כ ספרי המכונה צור רבּיניסען ספרובקונדע דף ע"ו).

והנה חכמים רבים ושלימים הביאו משלים המוניים לארצותם ללשונותם, וכבר אספתי איזה מהם בספרי המכונה: צור רבּיניסען ספרוכקונדע*). וכמוך

*) ולולי לפטור פי הרמב"ם במורה נבוכים (ח"א פרק ע"ד הדרך השביעי) יאמר ח"ל תנם יאמר בלשון משל המפורסם אלא פירביים „ערבך ערבה צריך" והוא נמצא ובמדרש ע"פ רבה (דף ד' ע"ב).

אמר אכן כשפי שמע נפלאות כי כבר אמרנו במקום אחר כי אין ראוי להשיב שיחזור גם לא לגדול הנפש והוא שאמר שזה אמרו ולא בן נביא אנכי שכבר קדם לנו ישובו אשר היה בנוקדים מתקוע אבל איך יצדק אמרו לא נביא אנכי ר"ל אבל שמדקדקים במאמרים אבל הכל היה משותפים וזה כי אמציה הרע הבין זאת השאלה אם כדיוק ולגמרי אם שאמר זה דרך שמוש כענות השלמים השודים בשמרונם ואם שלמים הם וג"כ הבין שהיה אמרו כי בוקר אנכי והיה כמו רועה בקר וכן בולס שקמים כפשוטו וגם עמוס שאמציה וכל השומעים יחיו עיניהם עורים יבינו הכוונה הפנימית אבל אין ספק אצלי כי עמוס כיון כוונה עלמית לומר במושלם לא נביא אנכי במה שידע שאינו נביא גמור בערך משה וכמו הודעתי ענין השאלה גם לפי העברי גם לפי ההגיון א"כ צדק בדיוק מופלג אמרו לא נביא אנכי ומה שאמר „כי בוקר אנכי" הכוונה שמה הפנימית לומר בוקר מעיין או בעל עיון שהוא למטה ממעלת נבואה עד שאליותו בשלמה היה משה ושפות בערך למטה עד שהיה ראוי לומר שהוא לא היה נביא כמו שאמרנו אבל היה שלימותו בענין החכמות העיוניות ובפרט הטבע והאלהות שזה צריך שיקדם כמו שאמר המורה קודם מדרגת הנבואה ואמרו „ובולס שקמים" הנה קדם לנו כי בולס ענין כורת וכי „שקמים" מין תאנים ועלים פחותים וידוע לבקיאים בספרי הקדש כי דרכם לקרוא האנשים והמקומות הפחותים עלים פחותים כאמרו ובכל הנעצוצים ובכל הנהלולים (ישעיה ז' י"ט) ולכן קרא הסכלים מעשם „שקמים" והוא כורתם כמו שהן דרך כל נביא אם בדבורו אם בענינים בין יבין ספרי הקדש בכל מקום ומי אשר ד' נתן לו לב לדעת וחפץ ד' בידו יצלח ואשר לא שת לבו אל דבר ד' וספר ד' ופי' ביד הנביאים ודבר ד' מאסו יתאשם אלוה וחזור זה. ואחר שהגענו זה מזה השורש נמצא מן הפעלים מן הדגוש ודרשתי את צאני ובקרתים (יחזקאל ל"ד י"א) כלומר אני אבקש צאני מכל מקום שקבצם אל ארצו ואשימה עיני עליהם. ואני תמה מן המפרשים הקודמים איך לא אמרו ובקרתים שהוא פועל מן בקר עד שיפרשו הכוונה בהם לומר שישנה הצאן שישובו בקר כמו בוקר אנכי (עמוס ז' י"ד). והאמת עד לעצמו. ומן הדגוש [כלומר מבנין פִעֵל] לא יבקר הכהן (ויקרא י"ג ל"ו) ולבקר בהיכלו (תלים כ"ז ד') וגם אינו נגזר מן בקר ר"ל מן אמר ויהי בקר (בראשית א' ה') אבל מן בקור ועיין השך מה שאמר הקמחי. ויש לפרש מזה ולבקר בהיכלו כמו ולאשר כ"ש כי שמות הפועל הרם. אמר חלילה שיהי' נגזר בשום מקום מן אשר ר"ל שאמרנו וכמו המספר עלה (בראשית י"ט ע"ז) ומה נפרשהו. ואולם אמרו בקורת תהיה (ויקרא י"ט) ענינו שב"ד יבקרו ויעיינו בעיון דק בענינה עד שיעשו לה עם הראוי כפי מה שיראה להם אם לחבותה בראותה של בקר כמו שאמר'

אלו הַדברים סודות הסודות ויסודות ודרך השגת ענינים כל מה שנוכל בידיעת השמות שבאלו בדברים הקלים כמו שהמשלנו עתה ב א ר ג ז וגם קדם לא הרבה אמר ואולם מה שזכר הקמחי בני חמש אותיות הנה הייתי גוזר שזה לא היה לעולם שורש ליסוד העברי רק מנעוני שם המין הנקרא צ פ ר ד ע כמו שהכתוב שם ודי אם הוא אפשר אולי שיהי' ביסוד העברי שם בן ד' אותיות ובפרט לכבוד השם הנכבד הנקרא שם המפורש שענינו מענין אמרנו פי' וביאורי מענין אמרו הפרשה והפרדה ואם הכל תחת סוג פירוד ויסוד והבדל. נשוב לענינו ונאמר כי אגרטל ואדרכן הם רבועות והאלף לתוספת כנהוג. ואולי ארגמן שלישי משורש רגם ושם אפרשנו. אלגביש משורש גבש ושם אפרשהו. ומה שנמצא אגרטלי כסף ואדרכונים יפורש ג"כ כמו שאמר הקמחי' או זולת זה כי אין אולי הכרח ואולם אחשדרפנים אחשתרנים אין ספק אולי שכל אחד מאלה פרסיות שהועתקו והורגלו אל העברי בכל מה שיכלו גם שיהיו מלות מורכבות או לא. וכן פתשגן הכתב (אסתר ג' י"ד) כי גם זה למעלת כתב וכן דעתי מאמר דרכמנים לאדרכונים גם אלה המלות פרסיות או בבליות ישראל לשונם ארוך והפך דברי יחזקאל גם בשמות גם במאמרים שהוא חבר ספרו ואמר כל דבריו בבבל:

ב ק ר . מין מענין עיון והשגחה לדבר ומזה אמרו למין זמן אולם ויהי ערב ויהי בקר (בראשית א' ה') היה זרועם לבקרים (ישעי' ל"ג ב') כי כמו שנקרא להשקע השמש ערב אמר שהו יתערבו האורות ולא יוכרו ולא יעוינו ובזריחת השמש יהיה הפוך זה ובזה הבחינו כל המפרשים הידועים והאה אלא כי במצאם זה בקרי גמור כמו שהדבר יעיד עליו נעלם מהם שם בקר ר"ל צאן ובקר (בראשית י"ג ה') אם יחרוש בבקרים (עמוס ו' י"ב) ואין ספק אולי כי אבל הוא מושכל ראשון אולי כי הוא מענין עיון גמור והשגחה ושנו המשכל להעיר על שנוי בין בקר שקדם זכרו ובין בקר ובפרט נקרא השור בקר גם אמר בעליו גם אמרו כי הוא ב"ח שהוא אחד והכרחי לעבודת האדם כמה מיני עבודות ולכן יהיה בעליו מעיין ומשגיח בו תמיד. ואולם מה שאמר הקמחי שאמר בוקר אנכי (עמוס ז') פועל מן הבקר כאמרו בלעז בויירו (boyero) מלילה ללשון הקדש. וכבר אמרנו בזה בשורש אזן חולתו וא"כ יהיה אמרו ורחמך „יעשה לך רחם" או איזה פועל שתלה עם רחם כמו שצירף אל האזינו „השו אזן" ואל בוקר „רועה בקר" ומליצה אבל טעם בקר מענין מין הב"ח הנקרא בקר אמר הוראת עיון כ"ם שהפליג עמוס שאמר זה הלשון במלות משותפות כי הם היו מדברים מלה משותפת והכונה בזה לסתור הדעת הפנימי ובפרט בזה ענה אל אמציה הכסיל באולתו ואמר לא נביא כי בוקר אנכי ויפורש זה כמו שכתבנו למעלה לא כמו שחשב הקמחי.

כי נבחן ונדפק וזולת זה מעניני האדם יכירו מה היה המניע אל חלומו כי לפי ענין החולם ילכו חלומותיו אבל לא הודיענו אבן עזרא פירוש אשף והאשפים. וגם מזה הענין עצמו שאמרנו בסוג ענין אשף אמרו עלי תרנה אשפה (איוב ל"ט כ"ג) ועילם נשא אשפה (ישעי' כ"ב ו') כי שמו לכלי הידוע מעור הנקרא בלעז קרקביים לפי שמכניסים בו החצים המקבלים שם חלודה וזוהמא גם מצד עצמם גם מצד לכלוך הדם שבהם תמיד כאשר יורום תמיד לחיות ולעופות כנהוג וגם לפעמים לבני אדם. ומצורף לזה שאמרנו מצד קבולם פעולה זו ומקרה זו כי גם מצד שהם פועלים ומניגים הב"ח לזוהמא ולכלוך כי יעשו להם מכות ופצעים וגם כמה פעמים ישלכו באחרית אל האשפות כמו שאנו רואים תמיד פגרי הב"ח למיניהם מצד שהוא פעול מאופני היחסים או בו שם אליו והדומה לו ומצד שהוא פועל ופעם מצד שניהם יחד. ועוד נאמר כי זה הכלי נקרא תלי כאמרו תליך וקשתך (בראשית כ"ז ג') כי נהוג שהוא תלוי באזור הגבר.

בסוף אות אלף.

אמר המחבר הנה החכם אבן קמחי נהג כי אחר השלימו אות בשורש שני ושלישי יסדר ג"כ שורש רביעי ולפעמים חמישי. ודעתי הוא כי אם נמצא לנו מעולם שורש רביעי כ"ש חמישי שזה על צד הזרות ומעט מן המעט וזה על דרך משל בכאן בשם אבנט כי יותר נאות אצלי שיהיה ליסוד שרש בנט והאלף לתוספת כנהג ג"כ בארגז אחר שמצאנו שרש רגז כמו שאכתוב אני עוד. ואני גוזר עוד כי האלף נוספת בו וכי נקרא תיבה קטנה כענין תיבת הסוחרים הידועה אצלנו בכל יורדי הים שם ארגז לרוב מהירות תנועתה לטלטלה מפה ומפה בכל ההעברות בים שיעשו בעליה וגם באניה ובספינה היו מטלטלים מכמה פנות אנה ואנה כ"ש מעבר הים ועפו וגם ידוע כי בעליה ישים בכלי ההוא חפציו החמודים מזהב וכסף ולכן ירגז לבו עליו תמיד וכן נהוג בישנה לסוחרים החלפנים שהיו עומדים על ראש שולחנם ובבקר היה בא ובערב היה שבה ובכלל צד מכמה צדדין ראוי לזה הכלי להקרא ארגז מענין רגז כמו שאבאר. עם שכבר הודענו כי השם יונח לדבר מצד יחד הפועל או הפעול. ואל יהי דבר זה קל בעיניך שהוא ענין יקר גם בארגז שזכרנו וכ"ש כי מזה נקים לשמות שבאו במעשה בראשית ומעשה מרכבה ואחד מן השמות היקרים הקדושים מה שזכר קמחי בכאן אראל וגם כבר הכנסתיו בשרש ארה. ואיך שיהיה הנה הוא שם על משקל אבנט וארגז ואם שיהי' השם באמרו ואראלם (ישעיה ל"ג ז') ליחס או לכנוי ראוי לנו שנדקדק מי אלה או מי זה כדומה לזה כתוב בדניאל שר פרס שר יון וכן מיכאל שרכם (דניאל י' כ"א) ועוד לדניאל על אחד מהמלאכים באים לבוש הבדים וביחזקאל כן ועוד אחרים אחרים אם משמאל או זולת זה וכן בנבואות זכריה ובכלל כמה שמות למיני מלאכים או לאישיהם וכל

ן' גנאח (ס' הרקמה לדעת קצת) ר' יהודה בן בלעם (אשר השגותיו
דוגמאות מספריו כנ"ל. דעת קרימינטש והוא נקרא בערבי אבו זכריא. והוא
בלי ספק ז"ל שהובא באחד כ"י. עיין לעיל דף ה' בסוף) ואחרים זולתם. והנה
הרד"ק אגר כל יפה וכל טוב היה לאסוף הפרשים ולפרש ענינם על נכון
להודיע וגל הבינים אשר נמצאו בתנ"ך ולהם דקדוקי מלות היותר קשים.
הספר כזה לא חקר איך התחלקו הפרשים לענינים שונים רק לפתוח דלתים
יראה על זה. כי באמת הדבר הזה יפה מאד לדעת (אם איש יוכל לדעת אותו)
אכן גם בלעדי אלה יוכלו להבין ספרי הקדש. לא כן ר' יוסף כספי הוא
כלה יסודות כל הענינים במלה אחת ונסת עליון אשר המגיד לפי קבלתו בלשם
כמלה, והוא היה הראשון אשר החל לדרוש בתולדות עניני הפרשים למיניהם.
הספר הזה נתן אל לבו להעמיק בעניני הפרשים על דרך הפילוסופיא ולחקור
איזה דרך עברו כמה וכמה ענינים אשר אין השמש עיניהם לגבת במלה אחת.
והוא עלה על כל גדותיו קורות כמו אשר נמצא בכלל אחרוני וכדומה לזה.
והנה ברוב תפיסתו (ידיעת שאר לשונות לא עמדה לימינו) הליג כמה וכמה
דברים לפני הקורא אשר אין כח בידו לעמוד לפני חוקר האמתי בחכמות, הלשון
ואין להם יסוד נאמן להשען עליהם. חכמת הלשון הכלל לא היתה בידיו נכונה
כאשר היא עתה. אכן זה עשו אשר נאה לו מדקדק פילוסופי, והנה ספרו
אם גם נקבצו דברים רבים בלי יסוד אף גם זאת יקר מאד לקורות החכמה
וכבוד יאות להמחבר הזה וכל קורא אשר ידע תועלת קורות החכמות למיניהם
יוקיר ספרו. והנה קצרתי פה יען כלכלתי כבר דברי בהספם לשון אשכנז אשר
באתי לפני הדוגמאות אשר נתתי בלב"ל. דעת קרימינטש אשר הזכרתי כבר.
והנה אגיד עוד כי החכם הזה ינה כמה טעמים לסלקם עם ר' יהודה והרד"ק
כי יחזיק פרשיו לאמת אשר אין ספק עליו ויפיג עליהם אח"כ על אשר לא
אמרו הדברים כאשר עשה הוא. ובאמת נקיים הם מכל עון, כי הם דברו באופן
כאשר הלכתי, הוא בתנ"ך ולא נלאו למעמקי העיון אשר הוא מחוץ ללשון המורגל.
ואחרי הדברים האלה אלין מה איזה דוגמאות ואף אלפות כסף למען
ישפוט הקורא בחכמתו אם כנים הדברים אשר זכרתי.

אשף מענין זוהמא ומלאה והיותר מגואל אשר מטומאת ידים אביון (תהלים
קי"ג ז') שנקו אשפתות (איכה ד' ה') ויצא בלשון רבותינו ז"ל אשפה מקום
שמשליכין בו הגללות והדברים המטונפים אשר [illegible] נקרא שער האשפות (נחמי' י"ג
י"ח) כמו שערים הרבה בעיירות שנקראו זאת וצא בשמיטה האלף שער האשפות
(נחמיה ג') ותעבור אחרונתים עם הבאים ושם הנקראים עכ"פ זוהמת הלחם והלבלוח
ושקיא וכיהו וכינו היינו מן האדם לבן בעלוס מחו השם ואמרו לכל הרמים
ואשף וכשדי (דניאל ב') והפליג אבן עזרא באומר כי נמהללי קרא לאלו

ולדעתי נראה כי הוא לרוב הכהן; ולשונו הוא „כמו שבארנו בפרקים" (ואחר בערך רבה, לאה, נאה ועוד לרות).

המחבר הזה יזכיר כמה פעמים „מיסדי הלשון" כי כן נהגת החוקרים אשר אמרו כי הלשון הראשונה לא הושבה. כמו ערך נשל „מהמכימו מיסדי הלשון" ערך עדר „ואיך יומשו סוס אדם כי עדר — — יהיה מונח מעיקרי הלשון" וכן ערך כהן, ערג ורבים עוד *) וכן אלה „החכמים" או „המבינו" אשר בו ימתתם כוונתו על מיסדי הלשון כמו ערך בזק — — כי החכמים אלו ג' אותיות מראה היה על תנועה מהירה" ורגל על לשונו ג"כ מאמנתו ההגיון (בדרך אריסטו) כמו ערך לשן „והאל נכון בעברי ובהגיון" ג"כ ערך בלל „כי כן הענין בעברי ובהגיון."

והנה הרד"ק בשרשיו קבץ מיטב הספרים מכל הקדמונים אשר חכמת לשון הקדש נשען עליהם ה"ה ר"י חיוג (אשר הואלתי בכל ספריו) ר' יונה

*) מה נאה מעשה אסוד יאמר בספרו (פרק י"ג) „כי בעל הלשון הניח האשונים העבר ואחרין העתיד". ואליג לסריך איזה שורים והספר לבנת הספיר מר"י מימיר ליאון (מגרו בפנת פ"ד ונתלה בפיר פארים) וז"ל (בב"י המכר דף מ' ע"א) „פרק עניני חשם ואלוקותיו" חלוקה כ"ב.

— — ולפעמים לא נמלא שם מיוחד לזכר ויקרא בשם מינו להיותו הנגזר. וניחד שם לנקיבה כאשר נראה ליחד עליה לבד כאשר הענין בחמור ואתון ואין ראוי להאמיתי בשמי הנה והנכרה כאשר ידעתיה בזאת הדרוש והעלמתי עין לקצורי בקלת הענינים כי הסגנה נתיבת הסנה בדרכי הלשון ושמותיו ואשר סביע אלינו מהם אלו מעט ורבים אשר לא נדעם להם אלאשר באנו נגד חכלית הנגלה בשם כי כאשר לא הבנו למה נקרא ברזל ברזל והנחש נחש והשורש לאלפים ורבבות כן נכלל מהרנם הדרכים והשמותים למה באו בזה הפועל עם שאלתם דרך אמרת להם. ואם יאמר אומר מה בלע כי נפלא החקירה בקלת מן הענינים ונשתדל לתת טעם ולאמת בהם משפטות אחרי שאשר יפרשם אלינו מהם בלשון שלם אין ראוי לאמונות בערך אל אשר נקרנו מעיני מחשבותינו זה באומת במדרגת מי היסמן על הרפאה המובהק המשתדל להסיר קלת מן המדים קרו לאים וזה מן האנשים עם היום ונכללם סלאים רעים והאמנים נתכפי הבריאות לגמרי אשר המדיב אלנו מן הסבלות שלך גדול באות הטענה כי הכוונה בבעל הרפואות היות להקל מעשה החליים אשר יוכל ולא מכבד עליו העבודה כאשר היה במשאו כל המחלות הסנה על חלקת ענליו ואלה שהוסילו בזה פועלם מפורסם וכן יקל עליו להתבונן בחלקים מהדרוש מיוחד כאשר קדמה העמידה על אמתת קלהם עם שההמחלות בכל ענין ידיהם הביאנה האדם אל מה שאשר המשלום. והנה קרה כזה אל יתר הלשונות וביחוד אל הגולדים כי מם יחבר מנה ועלם ויסתרוה ומשמעותים בכל מקום אשר ידעום והאשר יגלר מהם מענה לשואלים הסברא בענין מיוחד ישיגו כן המכים בעל הלשון ולא יוכנו וזה מחסם לאומות הרפום לפלאו דברי הפן. גם אין מענה עלי אם לא תקביאה דעתי במקלת הדברים עם דברי אלהי מן המסתרים כי לא הסכמתו עם עלמינו לנכנת בעמקי הלשן בלי חקירה ודרישה ולסמוך על כל המשלא כמות בספר אם נות ואם רע עם יסכלו המפורים הסם נמלאי הכמיהם הו' — עכ"ל.

רק מעט מעט. החכם רי"א בפי' על התורה יזכירו (פ' בראשית) ור' אלישע בספרו מגן דוד (אשר גם הוא יקר במליצות) יזכירו ג"כ. ואיזה דוגמאות (ג' שירים שלמים הלא המה אות. ברא. קום) נתתי כבר באריענט לב"ל 1848 S. 654. והחכם וואלף בספרו הנקרא Bib. heb. היה הראשון אשר הפיץ גרגר אחד מהספר הזה. המחבר בעצמו יזכיר ספרו זה בספר לכוד הכסף אשר הקדמתו העליתי ג"כ באריענט 1847 S. 327.

ואלה הספרים והמחברים אשר יזכיר המחבר בספרו שרשות כסף.

מחכמי ישראל יזכיר.

ר' יונה (שרש אוץ. ספר הרקמה).

יוסיפון (שורש כתף. פנג).

בעל הערוך (שורש פקע).

ר' סעדיה (שורש עלה).

ר' שמואל בן תבון (שורש עלה). ומלבד זה יזכיר כמה פעמים ר' יהודה חיוג.

ראב"ע, רמב"ם רד"ק. ויזכיר ג"כ איזה טורים מפייטנים אשר לא יזכיר בשמותם, בשרש עלה יזכיר „במעלות הבם וגו' אשר כבר נתתי בנחל קדומים דף מ"ט וגם בשורש קרה יזכיר הפייט בעל סדר לר"ה שאמר „כי הוא בעולם מקרה” ומחכמי הגויים יזכיר.

אפלאטון (נמס. ספרי ההנהגה).

אריסטו (ס' הנפש (לחם) בעלי חיים (לוח) ס' המדות (שול, עבר) *).

המעתיק אל הלטין ספרי הקדש (שאל). ומלבד זה יזכיר כמה פעמים פרקי אבוחמד, ון' רושד.

ומספריו יזכיר א) פירושו על התורה (דבב, סבל, קקן) ב) פי' על מעשה בראשית (ערם.) ג) פי' על תהלים (דבר, מה, מסר, סלה, סלא, שגה). ד) פירושו על משלי (לזה). (הפי' הזה נמצא ג"כ באוצרות פאריס בכתב גרוע ומשובש מאד). ה) פי' על איוב (תנם) ו) פירושו על קהלת (קדה). ז) ספרו המכונה פרקים ויזכירו לרוב.

*) ובדבר ההערה אעיר הקורא כי לפי דעתי ספר הטוב הגמור המיוחס לאריסטו (ואשר נזכר כבר מעמנואל במחברותיו דף פ"ב דפוס ברלין) הוא רק חלק מספר המדות. והנה הספר הזה נמצא בבית המדרש בעיר לונדון והמעתיק יאמר כי הוא מיוחס לאריסטו ולא יאמר בבירור כי הוא ממנו. הספר הזה (יקיף רק איזה דפים) ונמצא ג"כ באוצרות פלורענץ. וזה לך התחלת הספר „אמר אריסטו כל עלה ראשונה יותר שופעת על העלול שלה מן העלה השנית הכוללת ובהסתלק העלה השנית הכוללת כחה מן הדבר העלה הכוללת הראשונה לא תסור כחה ממנו וגו'”.

ספר השרש. ובפ' כי תצא כך אמר לשון השורש נפרד פֵעֵל. ובקרב ימים אמלא איזה העתקות מספר הזה כ"י אוקספורד אחד ואין שני באוצרות אייראפא). עס. ור' יעקב דפונטא כמ"ר. (כי תשא) מהר' אהרן מקנברי (והוא בלי ספק הנזכר מהחכם צונץ. וקנבורא הוא ג"כ עיר Canterbury במלכות ענגלאנד) (ג"כ פ' יתרו). אחרי זאת הר' יוסף מניקולא (כי תבא) ואמר ר' אליקים בשם הר' יוסף מניקולה (האזינו) אמר הרר' ברכיה הנקדן. ונזכרו גם עוד חכמים רבים כמו ר' יוסף בכור שור, ר' יוסף קרא, ר' מנחם מיוני רשב"ם ואחרים זולתם.

והנה אודות ר' ברכיה הנקדן אגלה אזן הקורא כי נמצא פה ביד החכם (אשר לא מבני ישראל) W. H. Black ספר יד החזקה להרמב"ם כתוב בשנת ב' לאלף הששי ונמצא בו כזה בסוף.

„ויהי ביום השמיני לחדש אב הורבני שנת מנין השני לפרט אלף הששי הוא החדש החמישי המילואתי אני ברכיהו הנקדני את הספר מיימוני וביום החדש השני בשני לאדר השני לגמר וקן ותהלה לאלהי הראשי יוצרי וקוני וה' עוזרי חזק" —

ומזה נראה כי ר' ברכיה הנקדן לא היה בן דורו של ר' יוסף קמחי אשר בלי ספק לפי סדר הדורות מת בין שנת התק"ן או התק"ם.

היום אביא אל הורכך איזה דוגמאות מספר שרשות כסף לר"י ן' כספי ז"ל. ר' יוסף כספי היה חכם מפורסם ובכל לבבו ובכל נפשו היה שוקד על דלתי הפילוסופיא של אריסטו אשר ישנה בימים האלה על כסא מלכותה. והוא חבר ספרים הרבה ועליו ועל אודותיו ימצא הקורא דברים רבים בדברים עתיקים מחברת ב'. וספרו עמודי כסף ומשכיות כסף (שני ספרים הבאים כאחד) נדפס לפני איזה שנים בעיר פראנקפורט וידידי החכם ר' רפאל קירכהיים הי' הניח לו יד ושם טוב בהערותיו ובהקדמותיו. גם ספרו אגרת המוסר נדפס כעת בספר טעם זקנים. פי' על ש"ש נדפס לפני שנים קדמוניות *) והוא יקיף רק דף אחד והוא יודיע בו בדרך כלל תוכן השכל אשר בספר ההוא ולא יפרש הדברים. ולהבנת הספר על דרך דקדוק אין לו אין ערך כלל. והנה פה אין מגמתי רק להעביר איזה דוגמאות מספרו שרשות כסף לפני הקורא. הספר הזה הוא יקר במציאות ויקר ג"כ בפין ערכו. ונמצא בעיר פארים. וכנראה היה גם בימים קדמונים יקר במציאות כי לא נזכר זכרו

*) והוא נדפס בספר עוטר ישוב והוא ג"כ יקר במציאות מאד. וזה שער הספר „פי' שיר השירים פי' ר' סעדיה גאון, ופי' הפילוסוף האלהי הרב ן' כספי בקצור ופי' עוטר ישוב נקרא קהת הקהתים. נדפס פה קונסטאנדינא". המוציא לאור היה „יצחק בן אברהם בן יהודה עקרים כ"פ מגלות ספרד המגורשים".

שיגיע בה ויספיד עולמו במריבות ב"א עמו ושנאתם לו וכשידעו זה גדולי חז"ל נהגו בפרידה מן ב"א ומושכין עצמן מן הדין ומתקרבין להלמוד תורה בלבד ושאל ידידנו עליו למה שילינו בב' עולמות השתכל אופני החכמים כמה שנאות גדולות יש בה וצריך שיהיה אותה תמיד לנגד עיניו ושאל ישייע אותנו על עשייתם. אנ"ם

ואדון השלום ישפות לך שלום כחפץ מכבדך

היום יום ה' ט"ו מרחשון תרי"ז לפ"ק אברהם גייגר.

14.

Schreiben des Herrn Dukes in London an Herrn Ignaz Blumenfeld in Wien.

לונדן נחדש מרחשון תרי"ז.

שלום רב!

גם היום אקריב לך מנחת תודתי כי כבדתני לשלוח לי אחד עלים תאוצר נחמד אשר יאות תהלה לו. והנה אעיד פה כי גם בבית המדרש בעיר לונדן נמצא מאמר קטן נקרא „בהנהגת הקמיות כלשון השמועות" כתוב עליו „אמר אברהם בן השלם ר' דוד אבי המכם ישמעאל הספרדי ז"ל". ובסוף „חובר בחדש שבט שנת אלפים ושמנים ושנה לב"ע". גם ספר ספיריקאי הנקרא אגור נמצא פה באוצרות ברישים מתיאום.

בשנה העברה ראיתי ביד ר' אליעזר אשכנזי ספר הגן כ"י על קלף נכתב בשנת קמ"ג והוא נזכר מבעלי תוספות והוא בעינינו כמוהם. ועברתי על פעליו, ואלה המחברים אשר נזכרו בו. (פ' וירא) ואומר הר' יעקב ממונטרייאל הגזבר (שם.) כי כן פי' ר' אלחנן בן מורי יצחק בסוד העבור שיקד, (וילא) ואמר ר' מאיר כותב (שם) בשם מורי הקדוש ר' שלמה הקדוש מדרוש מנאתי (שם.) לשון מורי [illegible] אליקים שיחי'. (וישב) ואמר ר' אליקים בשם הר' חיים כוהנא מולא (ויגש) כך אמר מורי ר' אליקים בשם ר"ת. שם. כך אמר מורי ר' אליקים בשם ר' אהרן מקלין (ג"כ פ' בא). (פ' בא) ר' בנימין מקנטבוריא (Canterbury). והחכם רי"ט ליפמאן לזנץ מי' יחביר בספרו ר' אהרן מקוסציריא (ובלי ספק צ"ל פה ג"כ קנטבוריא) (יתרו) ומפרש מורינו הר' אליקים בשם הר' יהוסף הגר. (משפטים) ופי' הר' שלמה הקדוש מדרויים. שם. עוד אמר הר' אליקים בשם רבנו הגר. שם. כאן לבון התוספת הר"מ נשיאה (והוא בעל

ב׳ י״ו) ע״כ, והדברים סתומים מה ענין הפירוש הזה אל אשה פרוצה, אלא אשה כזאת לינאים היא לא פרוצה, ודברי המפרש הם דחוקים הם. ויהי בקיץ תרי״ו בהיותי בפאריס הבירה העתקתי לי שם פרק קטן אשר מצאתי שם מדברי הרמב״ם והנה מצאתי מביא הוא המאמר הזה אך בלשון אחר כי במקום פרוצה הוא כותב אשה ע ר ו מ ה והוא נכון מאד ומסכים עם פי׳ הירושלמי וכן היה בלי ספק גם לפני בעלי התלמוד הבבלי ורש״י ורמב״ם והדברים פשוטים אינם צריכים פירוש ע״כ עברו עליהם ולא הרגישו בפירוש עליהם. ורק על כי דברו במשנה הזאת הרבה מפריצות האשה גם לא העלימו את חטאת כמה פרוצים אשר התמכרו למראה עין נסתבכו הדברים וכתבו גם אשה פרוצה במקום ערומה, וכן היה כבר לפני בעל הערוך.

ולמען לא יאשימני הקורא ויאמר אלי הנה העתקת לך פרק קטן מדברי הרמב״ם למה תגנזהו ולא תתנהו לנו להעתיקו לך ואתה תביאו בקרב ישראל, אם גם דבריו מעטי הערך הנה והם כאשר מצאתי לו גם לרב בחיי בעל חובות הלבבות מדרך פרישות הערביים אשר יתאחזו בחיי המעשה, לא כן חכמי ישראל האומרים לא המדרש הוא העיקר אלא המעשה.

ואלה דבריו: פרק ממאמרי הרמב״ם ז״ל לאחד מחבריו ז״ל. שמע מה שיזכך בעוה״ז ובעוה״ב, דע שבעלי התורה והזריזין במצות נחלקו לב׳ חלקים, מהן בעלי דעה שלימה בדעתם כמו שהם שלימים בתורתם, ומהן חסרי הדעה; והאיש מזה החלק האחרון מזיק בבני אדם מאד מאד ובנפשו יותר והוא שיקראוהו חז״ל חסיד שוטה ומנו אותו מכלל גזרת העולם המזיקות לב״א ואמרו רשע ערום אשה ערומה וחסיד שוטה הרי אלו מבלי עולם ואני אפרש לך מנהג האיש שהוא מאנשי החלק הא׳ ומנהג האיש שהוא מהחלק הב׳ כי הראשון לא יתעסק אלא בתורתו ובפעולתו ויהיה ב״א נפרדים ממנו לא יתערב עמהם ולא ישמע דבריהם עד שלא יצטרך להכניסם בדבר המחויב בהכנסה ולא יתנשא על הראוי לגנותו ולא יקדים נפשו להיות שופט כדי שישליך מעליו משא הכבד שלא יוכל שאת אותו אלא בעל טוב בתורה ובמדע וילך אחרי העבודה אשר בינו ובין הבורא ויעשה אותה בסתר ויכסה כמו שהוא דבר מוכרח ויכלה להסתתר ממנו כמו שא׳ הכ׳ והצנע לכת עם אלהיך, והאיש אשר יתהלך בזה הדרך מרוצה לפני הבורא ואהוב לב״א ולא יגיע לפעולות ב״א ולא יצטרך לספרם מפני שעשה לו קנה עצמי שהוא מתפרד מב״א, ומנהג האיש הב׳ שיתן עצמו לדברים המגונים ושיכנס להרע לב״א ושיקדים נפשו להתקוטט עם האנשים ויתערב עמהם וישמע דבריהם ויכניס עצמו במלחמותם ויצא כוזב משפטיהם ויתן עצמו להיות דיין ולכן לא יסור תמיד מן המשאות ורשות ב״א ורודף המריבות ועל הכל יצטרך להיות כאומן יאמר דברים שאינם הגונים ויעמיד דברים מבוערים ויפקיד תורתו והדרך שיסבב

לשכם. אך בכ"י הוא כאשר שמעת 11) (לא שמעתי) ככספה נפשך . . אם היה בידנו . . : היה מספיק . . מפני שהדברים הארוכים אין אדם יכול לזוכרם, והוא נכון. ולמה שהעירות שהיה לפניהם תלמוד ירושלמי מנוקד (לג 99), הנני אומר לך כי בספר באורות יצחק על ברכות לה"ר יצחק בר' יוסף בן מגיר 12) מעיר תפילה תלמידו של הרב ר' יו"ט בן אלאשבילי (הריטב"א), כ"י יקר ונחמד אצלי מצאתי: דורשי שמרות הש"ס בדגש ואין הגירסא דורשי שמורות, ואיכא נוסחי דגרסי בנקודת קמץ הש"ס וכך מצאתי הש"ס קמוצה לרבנו ז"ל במהדורא בתרא. — ודע עוד כי המאירי בספר משיב נפש מביא: והשכם ר' יוסי קמחי פי' זה הפסוק דרשו ה' בהמצאו כלומר שתקראוהו קריאה בעד שיהיה קרוב לכם והיא דרישה באמת ונכון לב 13), עוד שם: וה"ר יוסף קמחי פי' בו (בפסוק ולחנה יתן מנה אחת אפים) שהוא היה נותן לחנה מנה אחת ביגון ובכעס כלומר שבראותו שיו לו בנים ובנות עד שתהיה בכלל מנות אבל מלד שלא היה לה בן או בת לא היה נותן לה רק מנה אחת 14). — ובספרו שבר גאון אינו מביאו כלל, אך כפי הנראה מגוף הספר נתקלקל מהמעתיק ההדיוט. ופליאה נשגבה בעיני שלא הזכיר את ר' יוסף קמחי בפירושו לתהלים כ"י שנמצא ג"כ אצלי, והוא ספר לאבן נפשי. — ולרוב הוא מזכיר בספרו שבר גאון ומשיב נפש את ר' סעדיא גאון ואבי העזרי, האחרון נוטה בפירושיו לדרך הפשט, ע"כ דברי הר"ר יה"ם הנחמדים: ודי בזה.

ח' בכל ספרינו נמצא במשנת סוטה ג' ד': חסיד שוטה ורשע ערום ואשה פרושה ומכות פרושין הרי אלו מבלי עולם ע"כ והדבר תמוה הכי היה כבר פרושה לשמצה בעיני החכמים עד כי אמרו בסתם כי אשה פרושה תהיה לאבדון העולם ועוד יפלא כי נמנעו החכמים הבבליים בעלי הגמרא לפרש המאמר הסתום הזה ופירשו רק הברייתא האומרת כדומה לו על בתולה צליינית או גלייניות ואלמנה שובבית ורמזו על אשה ידועה בימיהם יוחני בת רטיבי ועל המאמ' אשה פרושה הסריסן וגם רש"י והרמב"ם הלכו בדרכיהם ויסורו מנתיבם אשר דרכו בם תמיד לפרש כל מאמר זר וסתום, וגם הם שמו פה מחסום לפיהם, ורק בעל הערוך הרכיב מאמר הגמ' על בתולה צליינית על מאמר המשנה אשה פרושה וכו' בערך פרוש: אשה פרושה כגון יוחני. אך בג' ירושלמי פירשו המאמר ואמרו: אשה פרושה זו שהיא יושבת ומלעבת בדברי תורה ותאמר אלי תבוא וישכב עמה בלילה הוא (בראשית

11) וכן באוצרות חיים, ובאוצר נחמד הוא טעות הדפוס.
12) ע' מה שכתבתי עליו במכתב החלוץ מחברת שניה דף 26 הערה ב'.
13) וכן הביא הרד"ק (ישעי' נ"ה ו') בשמו.
14) ג"כ הביא רד"ק שם (ש"א א' ה') בשמו.

השולחני, ואולי מזה בא לו גם כי הוא פי' כיפי דעתו הנזכרים בתלמוד לחומת גבול א"י (כאשר הזכיר היוספין בשמו) כי כן ראה בעיניו חומת הגבול בעיר מולדתו או מולדת אבותיו

ד'. כבר הודעתיך במאמרי על ר' יוסף קמחי כי הס' לילותיה המונח בקארלסרוהי כפי דעתי איננו מעשה ידי ר' יוסף. והנה מחשבי לעמוד על האמת כתבתי עוד שמה אל רב הקהלה ואבקש ממנו לחפש עוד, וגם הוא השיבני דבר (ביום כ"ג אלול תר"ו) ומדבריו למדתי כי בצדק שערתי בנפשי כי הפירוש ההוא לאיש אחרון בזמן הוא כי מובאים שם הרבה פירושים בשם ר' יוסף קמחי ז"ל והנראה היה לפני המלקט פירושו כי כן כמלאכו אומר לירמי' א' י"א וז"ל: כתב ר' יוסף קמחי ז"ל שלכך נקרא מקל שהנשען עליו יקל ללכת ע"כ ולא מצאתי זה עד הנה בדברי רד"ק בנו. והרבה פעמים שם המפרש מדברי הריק"ם, לאמר ג' י"ד כתב וז"ל: כי אנכי בעלתי בכם כלומר הרבה אחכם כהרגלאת בעל את אשתו ע"כ, והוא נגד דעת ר' יוסף כאשר הביאה בנו הרד"ק. גם הזכרתי כבר כי גם את דברי רד"ק מביא המפרש, לאמר פ' כ"ד כתב וז"ל: ור' דוד קמחי ז"ל פירש וכו' והחכם ר' אברהם בר חייא וכו' ורמב"ם ז"ל פי' בסוף מורה וכו' (וכל זה מתוך דברי הרד"ק ובסופו חותם:) ואני התלמיד הבא בעקבות רבותינו ז"ל אפרש שני הפסוקים האלו על דרך אחרת וכלם מרועה אחד ניתנו שבעים פנים לתורה וכולם פונים לדרך אחד דרך האמת וכו' ע"כ. כל קורא משכיל יבינה ויאמר כי המפרש חי אחרי מות הרד"ק, וכפי ההשערה לא היה מאנשי פרובינצא כ"א מאנשי ספרד וכתב שביב לשנת ס' לאלף הששי, כי כן הוא מביא (כפי עדות הר"ר בנימין ווילנשטעטער) את ר' ישראל בר יוסף כבן דורו אשר מת על פניו כי זה לשונו ו' ב': ואמר לי ר' ישראל בר יוסף ז"ל שהלא הי' משפטם כאשר מדבר עם ללכת ע"כ, ונראה כי הוא ר' ישראל בר יוסף אחי ר' יצחק בר יוסף הישראלי בעל ס' יסוד עולם ושני האחים האלה תלמידי הרא"ש המה והר"ר ישראל מובא בתשובות רבו והוא בעל ס' מנות זמניות כ"י. עוד נמצא שם פעם אחת (כפי עדות הנ"ל): מפי החכם ר' שלמה נר"ו בן קרא ס"ץ, ולבי אומר לי כי זה טעות וצ"ל: בן אדרת הוא הרשב"א, א"כ חי המפרש בזמן ובמקום הרשב"א והרא"ש. ואולי יועילו הדברים האלה לחוקרי קדמוניות אשר גנזי הספרים פתוחים לפניהם למצוא את שם המחבר.

ומדי דברי עוד הפעם על ר' יוסף קמחי לא אכחד הדברים השמושכלים אשר כתב אלי אוהבי החכם הר"ר יהושע העשיל שור נבראדי באגרתו מיום כ"ז תשרי וז"ל: דע כי מלאכת הר"י ן' תבון בהעתיקו שער היסוד ותקון מדות הנפש נמצאה גם אתי בכתובים ויסה הגהת (דף 113) זכור אני ואתה.. שמנאתי

הרשב"א; אך לא ידע אם. שמע הרשב"א של דבריו אם מוסיף לרדפו 9). ומתוך ר' לוי על כתבי הקדש לא באו לידינו אם אמת הוא. כי הנה ספריו אבודים המה 10).

עד הנה הגיעו דבריו וכבר ערכתי במולי המכתב הזה השקפה והשיטה על איזה מהם ועוד יש בתוכם כזה וכזה אשר עליהם אומר: הן ולאו ורפיא בידי. מכל מקום ראית כי גוף הענין של ר' לוי הזה כי הוא בן אברהם הנודע למחבר ספרים ידועים כבר הנה מורה ולוית יורה דרכו.

ולמען לא יהיה המכתב הזה ריק מדבר חדש אעיר פה דבר אחד על ר' שמואל הסולמי על תכונתו ועל שמו. הנה אחרי נאה לאור הסלוץ השני ונתוכו מאמרי על ר' לוי בא לידי ספר ערך כה"י של החכם עדעלמאן המתגורר בלונדון והוא קבץ מכ"י משונים וקרא שמו דברי חפץ מערכת ראשונה ושם דף ס' נמצא כתב שלח הרשב"א ז"ל אל החכם ר' שמואל הסולמי ז"ל המכונה אשקליטא אל שאלה ששאלוהו בענין מעמד הר סיני, ומתוכו נראה כי שמע הסולמי על הרשב"א כי הוא יאמין במעמד הר סיני שהיה כולו נבואיי ר"ל בחזיון נבואה בפנימיות ההשגה לא היה דבר נראה לחושים, ויישר הדבר בעיני הסולמי רק עודנו נבוך מתוך שאלה אחת והיא איך הגיע כלל העם אשר אינם חכמים נחכמים למדרגת הנבואה, שכבר נודע שהוא מן הנמנע שיגיע למדרגת הנבואה רק מי שישיג הקדמות הראויות לה, והרשב"א מחלק הדברים באמרו כי יש מהם נבואיים ויש מהם מושגים בחושים, ואם תשכיל תדע כי זה דרך פלוסופי הדור ההוא כי הנבואה היא השגה גדולה ועמוקה על דרך המחקר וא"כ גם מעמד הר סיני היה אם בגלוי בסדרי לבם ובפנימיות המחשבה השכלית, זה דרך הסולמי וגם דרך הלוי אוחזו נלך. קשה אליו איך יוכלו כל העם להשפעות נביאים ר"ל פילוסופים עמוקים. והרשב"א ערם המכו את לבבו לא אויב היה לחכמות וכרת ברית עמן כרים אלוף אם גם לא היה לבו לאמת ויתן חלק לשבע חכמות אך התורה היתה גברתן, ויהי כי זקן שלמה ואנשים חרי נפש הסתו את לבבו קם כנגדן כשונא וירדוף אחריהן בעליון. — גם יבורר לנו עתה שם הסולמי כי כבר נודע כי אבות בני ארצות הדרומית לכנות את שמם על פי מקומם ובשכם אותו ללשוננו ויהי לשם משפחה, וכינוי אשקליטא אשר מלשונו בלעגת. הזאת יורה לנו כי משפחתו נקראה ממקום אשר במחוז מדינת Dauphinée ושם המקום והוא מגדל מוכן בהר הוא les Echelles פירושו סולמות כי רק בסולם יוכלו האנשים לעלות אליו ועל כן נקראת המשפחה הסיא אם גם נסעה מן המקום ההוא, ולא ישנה עוד בתוכו:

---

9) למה לא ידעתיהו ושאלו הרשב"א ספרים כל לומד פילוס' והוא אינו עוד בן כ"ה שנה הנם ומה ספרים המספר.

10) אין אומר ואין דברים כי אבד פירושים על הלך, הריב היה רק על פי' גרים הן.

שן הוא ספר רחב על כל החכמות ולא נמצא בשלמות בשום ביבליותיקא, ובביבליותיקא הגדולה של פאריס לא נודעו עד הנה רק שני חלקים מס' הגדול הזה ושניהם בתוך כ"י 449 של האוצר הנקרא ancien fonds hébreu, האחד מדבר על חכמת ההנדסה והאחר כתוב בגליון ס' פילוסופי וחכוני והוא מדבר על מה שאחר הטבע, אך מה שהביאו מפרשי ס' בחי הנפש נפרט בתוך כ"י 244 מן הס' לוית חן הביאני לחוכים כי הס' על התכונה לר' לוי אשר נמצא בכ"י 171 בתוך fonds de l'Oratoire ואשר ייחסו עד הנה לרלב"ג (עי' וואלף ח"ג דף 640) הוא לר' לוי בן אברהם מן וויללעפראנכע, כי מה שנמצא במפרש דף 165, 166 נמצא מתוך המאמר הג' לס' לוית חן נמצא אות באות בס' התכונה הלזה. המאמר הזה על התכונה נחלק לארבעים פרקים ובפי"ג אומר המחבר כי מקום מושבו במונפישלר ובפ"כ הוא אומר כי השנה אשר כתב בה היה שנת תרע"ס למספר והוא שנת ל"ו לאלף הששי וזה הוכחה גמורה כי המחבר איננו רלב"ג אשר חי הרבה אחרי זה. גם מן הדברים המובאים מאת מפרשי ס' בחי הנפש נדע מספר וענין המאמרים אשר בס' לוית חן. הספר הזה נחלק לשני עמודים יכין ובעז העמוד הראשון נחלק לחמשה מאמרים, הראשון מדבר על חכמת ההגיון; השני על חכמת ההנדסה, השלישי על חכמת התכונה, הרביעי על חכמת הטבע; החמישי על מה שאחר הטבע. העמוד השני איננו כולל רק מאמר אחד 6) והוא נקרא ששי, המאמר הזה גם הוא נחלק לשלשה חלקים החלק הא' מדבר על איכות הנבואה, המאמר השני על סודות התורה 7) והשלישי במעשה בראשית. לא נודע באיזו שנה סיים הנ"ל את הספר הזה גם לא מה שעשה אחרי כן בתוך משך יותר מכ"ה שנה רק על דרך כלל ידענו כי לא עקר דירתו ממונפשילר ויהיו לו תלמידים מבינו מדע ובתוכם הר"ר שלמה די לונלש המפרש את ספרו בה"כ עד כי בשנת ס"ד שמענו את שמעו וכי הבאישו את ריבו, ועתה יספר הר"ר כרמולי כפי ס' מנחת קנאות מה שאירע לר' לוי וכי התגורר בבית ר' שמואל הסולמי. וכי בעבור בעבור אגרת התגלגלות אל הרשב"א והוא השיב לו קשות ויהי כשמוע הסולמי את דברי תשובת הרשב"א וגם בתו אשר אהב מתה לר' שמואל. ויאמר אין זה כ"א על אשר אזרתי אלי בעד האיש הלוי ויגרשהו מביתו (עי' מנחת קנאות דף כ"ג פ"ד וכ"ה) 8) ויתגורר הלוי בבית קרובו ר' שמואל בן ראובן וגם הוא הפגיע בעדו אל

6) הוא סותר מה שנמצא בסוף כ"י מינכן: יצא אחריו החלק הא' מן המאמר הב' מן העמוד הב' במעשה מרכבה.

7) לא כן כי אם החלק הא' מדבר על איכות הנבואה וסודות התורה והשני בספרי האמונה.

8) שמסנגד הר"כ אבא מרי הירחי אמר זה ומי יודע איך נפלו הדברים והוא גם הוא לא אמר כי אם כי הוציאו מביתו ולא השמחה במלה קשה כזאת כי גירשו (chassa).

fonds de l'Oratoire וכתובים 200, 201, 206 וזה אשר יוציא מתוכם בקצור: ר' לוי בן אברהם הוא מגזע משפחה מיוחסת בלאנגידוק. משנת התק"ם לאלף הששי נזכר ר' ראובן ראש ישיבת נרבונא, 1) גם בנו 2) ר' חיים הלך בדרכי אביו ור' חיים הוליד שני בנים שם הבכור ראובן ושם השני אברהם ור' אברהם יודע לשון עבר וישב בעיר פראנקאווילע קרוב לטולושא. שם נולד לו הבן לשנת י"ט 3) לאלף הששי ר' לוי אשר שמו הלך למרחקים. רבו אשר למדו היה איש נבון שמו ר' יעקב ויגדל הנער ויחכם מאד אך כמעט היה בן ט"ו שנה ויענוהו מלקות והוא הולך וגולה ויעזוב את בית אביו ואת אוהביו ובכללם אשת בתולים יפיפיה בעלה בקבצו והיא לא שמעה לדבריו כאשר קרה לר' משה בן עזרא. וילך למונטפשליר ור' משה בן תבון הרהיב בנפשו עז ולמען השקיט נפשו הטל לחבר בשנת ל"ו והוא בן ט"ו שנה שיר גדול כולל כל החכמות כפי דרך הערביים והיהודים אז ויקרא שמו קשר בתי הנפש והלחשים ובתחלת השירה תנך נפשו על הרעה אשר קרתהו ויאמר: אם גם לעיר לימים אנכי כפותי ישכות (!) כן והדל משכן. ובתוך השיר היקר הזה פנה לבו למעלה למען יאבה ה' וישוב עוד אל ביתו ואל אוהביו היקרים. הספר הזה נחלק לעשרה מאמרים והוא כולל כל החכמות ואיננו קצור שבע חכמות כאשר יאמר הר"ר משה בן חביב 4), וכל מאמר נחלק לשערים. על גליון הספר הערות מאת המחבר בעצמו ומתוכן הוצאתי את אשר כתבתי על מקום תולדתו על שם רבו וכדומה, ובהקדמתו החרוזה המדברת על חכמת היהודים יזכיר את השנה אשר נתחבר בה הספר. ההערות האלה נמצאות בכל כ"י של ס' בתי הנפש גם נכללות אות באות בשני פירושים אשר נמצאים לספר הזה. פירוש הראשון לא נודע מחברו, הפירוש השני הוא מאת תלמיד המחבר ושמו שלמה די לונלש 5). גם שניהם מזכירים פעם בפעם ספר אחר של ר' לוי והוא ספר לוית חן ומביאים דבריו, גם ר' לוי בעצמו אומר בהקדמתו לס' בה"נ כי הוא עסוק בחבור הזה ומזכירו הרבה בהערותיו הגליוניות. הס' הזה לוית

1) האמנם מלאת צבר שלים הזה? —

2) ר' חיים נקרא בן אברהם בן ראובן בכמה כ"י של ר' לוי נכדו א"כ היה בן בנו של ר' ראובן ולא בנו.

3) גם למטה נכפלו הדברים כי בשנה זאת נולד ר' לוי וכי נזכר כן בכ"י אולם לא אדע אם שפתיו דעת ברור מללו כי בשנת ס"ד וס"ה כאשר ילאה את המריבה נגדו גם אוהביו גם אויביו דברו עליו כבעל איש זקן בא בימים הכי יאומן כי יסופר כי עוד עד ששים לא בא? על כן נחכה עד יבוא מורה צדק.

4) הנה אין לפני כעת ס' ר"מ בן חביב אך כן יאמרו המושלים שבע חכמות בעד כלבן.

5) אני הראיתי כי ר' שלמה בן מנחם הנקרא פראט מיימון חבר פי' לס' בה"נ אך הוא היה חביב שנת ק"כ ולא היה תלמיד ר"ל.

גדול ונורא. כזה לפי' (? לפרש) כל ספרי מקדם (? הקדם) על דרך נורא ואיום מושכל על פי אמתת חכמת הטבע וההגיון ולהעלות הענינים הנגליים המושקעים בימי התורה ומגלותיה ולהראות הטעמים והסברים את יפיה ביד אלהי הטובה עלי וכשיעור הבנת הדבר הטוב ההוא את לשוני לפרש ולדבר את דבריו בזאת הדרך אלך בכל ספרי הקדש, חוץ מתרי"ג מצות כי לא אוסיף ולא אגרע מפי' התנאים והאמוראים בהם בשמת סדרי התלמוד. אין ספק אלא שבעשותו את כל זה שכל ישראל ישובו לאגודה אחת, כי בשמעם ענייני התורה הנגלאים והכתובים הם ילכדו את לבביהם ויכונו לעבדה שכם אחד, לא יפנה לבבם אל חכמות נכריות כי תכבד עבדה עליהם וזרחה להם שמש צדקה ומרפא בכנפיה, וכשמעם ג"כ ההגאפת בעלי התלמוד ע"ד השקם והעיון והכתובים המעידים את הגלאתם תצלנה אזני כלם ויביאו את נושאם בעלו. וה' אלהי השמים אשר לקחני מבית אבי ומארץ מולדתי הוא ישמני בדרך אמת לקחת את בת אחי אדוני לבנו (?). הכותב שמריה בן החכם הנדיב מרנא ורבנא אליהו הפרנס האיקריטי איש רומי זצ"ל:

הא לך דברי האיש אשר לשונו עם סופר מהיר לספר מעשי ידיו. מתכמש בשמעם ענוה לאמר כי הרוח נחה עליו והוא רק ככלי אשר מתוכו תדבר דברים נשגבים, רבה פה ולשון ודברי רוחו רוח תמלא, ומה לנו להוסיף עוד דבר על תכונתו ומשפטו והוא מעיד על עצמו. ושמענו עוד מזה כי על כל ספרי המקרא הרחיב דברי פירושיו ויגבה לבו לאמר כי פירושיו השלמים מכל צד והנה ישובבו את לב כל ישראל להיות לאגדה אחת חוסים תחת צל פירושיו אוכלים מפריהם שותים מדבשם ונחים תחת צל עליהם, אך מעליו מעלי אשר היו ושמו כמעט נשכח. עוד ראינו כי גדולי הוא ר' שמריה האיקריטי איש רומי בן ר' אליהו הפרנס הוא ר' שמריה האיגריפונטי או מניגריפונטו כאשר קרא גם הכותב את שמו על ראש האגרת, ואם גם לא ידענו מי הסופר כ"י אלמנזי ועל מה שם אבן פנתו לגבור כי ר' שמריה האיקריטי הזה הוא האיגריפונטי ולא אחר, אין ספק כי דבר מוסכם היה בדורו זמן לא כביר אחרי מי ר' שמריה ונודעים היו כינויו ועתה ר' שמריה ילך לקץ ויגום לגורלו!

ג'. ושלישים יקשו הדברים אשר כתבתי יום ו' י"ב מרחשון חששי לאלף הששי.

זכור תזכור את אשר כתבתי על ר' לוי בן אברהם בן חיים (המלוץ מחברת ג') ושם הוכחתי את אשר טענתי מקדם כי הוא ר' לוי אשר קמו נגדו ונגד דרושיו הפילוסופיים בשנת ס"ד לאלף הששי, והנה כיום הר"ר אליקים כרמולי כותב במכתב נכרתי אשר שמו Athénéum français משנה זאת (ג' יוני למספרם נק. 22) תאמר על ר' לוי: שמע נא את דבריו בקצור ואתה תשפוט! דבריו מיוסדים כאשר הנחים על שמם כ"י אשר בפאריס הגירה שלשה מהם באוצר הנקרא ancien fonds hébreu והם נרשמים 502, 244, 504 ושלשה מהם באוצר הנקרא

אשר למלך נשען על ידו פירוש נשען מגדיל, יאמר בלשון היונים ע"ד חכמת המנהגא אקוניזודא וקשורים בו שני דברים ר"ל אומר ועושה לא שעשו אותם אחרים ואני לבד אומר וטעמו עם היותי אני האומר ועושה את הדברים והפירושים אשר אחבר ואעשה ואפרש ואיעץ והוא טעם למלך, אינני רק כלי לדבר הטוב אשר השם את לבי להוליד ולפרש כקולמוס שהוא כלי לסופר וטעם למלך כמו וימלך עלי לבי וקראתי את השכל הפועל סופר מובהק ומהיר להגיד שבח דברי ואמתתם כי כמו שהקולמוס כשהוא קולמוס סופר מהיר נולדים ממנו אותיות אמתיות מבוארות יפות כן דברי לשוני המה אמתיים מבוארים יפים כי לשוני עם סופר מהיר היא לא לשון אדם. ואל יעלה על לב אדם לאמר שנשאתי הפסוק הזה עלי לשבחי ובינתי אמנם נשאתיו לשבח הדברים ויקרתם ולמניעתם להולד ממני ואנים בשר ודם כמוני, כי תולדתם מדבר טוב אשר לקח לשוני לעט לו כלקיחת הסופר את הקולמוס לכלי לו. ואחרי שהודיתי למי ומכח מי הם פרושי ומעשי אשוב לפרש מה היתה הסבה אשר השמה שכוני לבטל המשא הגדול והמלאכה הגדולה והארוכה הזאת, ואומר בהיותי כל ישראל נחלקים לשני חלקים גדולים, החלק האחד נמשך ונלמד בתורה שבכתב לבד המה כ"ד ספרי קודש לא ירגישו ולא יוסופו בתורה שבעל פה אשר היא ים גדול ורחב ידים לחכמים הרבנים אשר שטפו בה ובאו עד עגולותיה, להם לבדם יודע עומק משנה ומתנה, וכבר דברנו בה ובדקדוקיה במקומות דברים אשר יתר לב שומעם ממקומו גם הודענו הגלמת בעליה ומשיגיה במזמור אשרי תמימי דרך הגלמה הקשית ומושכלת ואשר לא טעמו טעמה והיינו שכלה דבקו בתורה שבכתב לבד והנה קטנה חכמת התורה וידיעתה אצלם כי גם בתורה שבכתב אשר נמשכו אחריה לא יבינו ולא ישכילו ממנה דברים גדולים כי המה יקראוה לבד ולא יבינוה. והחלק הזה ג"כ נחלק לשני חלקים קטנים האחד נסתפק לבד בקריאתה לא יכיל שכלו ולא יבקש יותר מזה, והחלק השני יכיל שכלו ויבקש גדולות מקריאת התורה לבד, והנה נחלק החלק השני הזה ג"כ לשני חלקים קנתם פנה אל חכמות נכריות כחכמה הטבעית והלימודית והאלהית והשליכו התורה אחרי גוום והוקלה לעיניהם מאד, וקנתם נשתדל לתת לתורה סודות ומשלים אשר לא יאות הכתובים כלל אמנם יקראו בקול גדול שאין זה כונתם, ודעתם בזה היא לעלות התורה וליקרה ויכב היסוד (? הסוד) והמשל אצלם עד ששבו כופרי התורה והורסיה: זהו ענין החלק וחלקיו אשר בחרו בתורה שבכתב לבד ולא באו מאורות התלמוד אשר הוא פי' התורה שבכתב להרגיש את עמקה ויקרתה. והחלק השני נמשך אשר התלמוד לבד לא ישום ולא ירגיש כלל על התורה שבכתב ולא ישכיל ממנה לא דבר גדול ולא דבר קטן והנה שבו כל ישראל לאגדות ולשתי תורות (? תודות) ושני החלקים לבנם למרע ועל שאלן אחד כזב ידברו ובראותי כי כן נבאתי שכוני חטאת משא

למין האדם בהעתקתם ואיפשר ג"כ שיחקו לכלות ימיהם בהם, וראיתי ג"כ שכל לבריאים הטובים שנצרך להזכירם בכתבי הקדש. ובכן חדלתי מהעתקתם שלא איגע לריק ולא אלד לבהלה. והנה אכתוב לכם הקדמתי כי גם אמנם תבינו דרכי ועניני.

דברי שמריה בן החכם הנדיב מרנא ורבנא
אליהו הספרנם האיקריטי איש רומי זצ"ל.

אמר בראשית ואחריו רחש לבי דבר טוב וכו'. הפסוק הזה אמרו אחד מבני קרח כשהביעתהו רוח הקדש לאמר מה שאמר במזמור ההוא כאשר פירש' במקומו וגם אני נשאתיו היום עלי ועל דברי כי לא לבד אל הנביאים הוא הענין הזה: אמנם גם בכל נבון וחכם וכל רב וגאון המתעורר והמתנועע להפליג ספינתו בים הגדול הוא ים התורה כי בלא ספק לא מעצמו הוא מתנועע להכיל השורש הגדול להפרד מן שינבם אשר הוא גר בם עם בני זמנו המה עסקי גופו ותענוגיו להפליג ולבא במצולות ים התורה לכתבם ולהודיעם לאחרים אמנם דבר אחד חוץ ממנו טוב ומטיב לכל הוא המניעו אל זה השורש הגדול לו לתועלת הרבים והצלחתם. כי לשון החכם או הגאון ההוא הוא עט לדבר הטוב ההוא והוא המניעם לדבר עם מדברת כקולמוס לסופר שהסופר הוא שמניעו לכתוב מה שיכתוב: ולכן ראוי לאדם להיות שכמו לסבול במולאו קורא הקורא אותו אל זה ואל יתן כתף סוררת לפרוק מעליו עול מלכות שמים כי תגדל משאתו מאד. ויהיה פי' הפסוק לפי מה שנשאתיו עלי ועל מלאכת האלהים אשר בחרתי לעשות ככה. דבר טוב רחש לבי שפעו ענין פנימי שטוב שכלי ודברי העיר והקיץ את לבבי לאמר מה שאומר, כי ואם נראה שאני הוא המדבר ומלמד ומיעץ לבני אדם וסבורי ומעשי. אני אומר להם רוצה אין הדברים באים מאתי אמנם לשוני היא עט סופר מהיר, וכאשר הקולמוס ואם האותיות על ידו נעשות איננו הפועל אמנם כלי לפועל הוא הסופר כן היא לשוני, ואם היא המדברת והמפרשת לא היא הפועלת את הדברים רק כלי היא לפועל והפועל את הדברים והמפרשם על ידה הוא השכל הפועל הנקרא פה דבר טוב, ויהיה טעם רחש תנועה והולדה כמו דרשים על ארעא בלשון ארמי וכמו מרחשן שפותיה בלשון רז"ל והוא פועל יוצא ושם לבי פעול בו והדבר פועל וטוב תואר לדבר, וטעם דבר טוב ענין טוב כמו על כל דבר פשע והוא השכל הפועל שהוא דבר טוב או יהיה פירוש דבר שכל כמו דברתי אני עם לבי שטעמו השכלתי וחשבתי ונקרא גם בעבור זה דבר טוב כי הוא המדבר עם המין הדברי והטוב להם מכל נמצא כי הוא המוציאם מן הכח אל הפועל, גם נקרא דבר מן דביר שהוא העולם הקדום עולם הדביר ר"ל עולם הפנימי הוא עולם המלאכים, גם נקרא דבר מטעם הנהגה כמו אשים דברות בים כי הוא בעל העצה וההנהגה לבני אדם, וכן יאמרו רז"ל דבר אחד לדור רק שאמרו מן הבנין הדגוש על משקל גנב שלם, וטעם אומר מגזיל יגא לאמר בלשון היונים ליגודא וכמוהו

החכמה בקראה או בארוכה, וכתבתם אלי ג"כ כלשון וכדברים האלה אנחנו בת המשכימים לתור אחרי החכמה ומשכלי הדברים פה אחד אומרים חלילה חלילה לנו להיות מן המורדים ומן המולכים להם צורות הנכרים הנוספים מהר אחר לעיי העברים כי הם און אפס ומעשיהם רוח ותוהו נסכיהם, על כן יהיו לרוח והדבר אין בהם. ואני משיב להדרתכם שאין דרכי ועניני רצויים לקנא הכתות והנכרים (וכתוב למעלה מיד שד"ל: ובזדים) למקנאם אמנם בהם תתעדנה נפשות כל המין האנושי ובהם תפקחנה עיניהם לראות מראות אלהים הנוגהים ומאירים כמאורות בכתבי הקדש, ותכהין עיני הכל מראותו כי כבדו עיניהם מזוקן מהשכיל לבותם, להם תכרענה ברכי אנשי התורה והמקרא, ולהם תשבענה לשונות אנשי החכמה והתבונה, שמחו בהם בעלי התלמוד והרבנים יעסקו בהם גם הבורים ועמי הארץ כי כלם ידעו שמועתם מהם למקטנם ועד גדולם. והספרים שהירשתי הם כל עשרים וארבע ספרים חוץ מספר ויקרא וידבר ואלה הדברים שהשרידתני פטירת בני הרב הנסור (? הבכור) זלה"ה והוכרחתי בעבור פטירתו לעסוק על בני הקטן ממנו לספרם ולכתוב לו את התלמוד בשטה משכלת וקצרה. כמות הספרים וגודל שעורם הוא זה: שיעור ס' בראשית ואלה שמות כשיעור סדר אחד מן התלמוד, שיעור נביאים גדול ממנו, שיעור תהלות כשני סדרים, שיעור משלי וקהלת ושה"ש כשיעור סדר תהלות, שיעור שארית הכתובים כאחד מאלה. בכל אלה הספרים אסרתי עלי באיסור כרת ונשמרתי בנפשי לאמר שום במאמר אחד מכל כתבי הקדש אות אחת יתרה או חסרה ק"ו תיבה אחת כי נודע כי המדבר כאלה הוא כופר בכל המכתב הקדוש אמנם לא בכונה מאתו, כי כל מי שיפרש מאמר אחד מן המקרא ויוסיף ויגרע אות אחת מן הכתוב מושכל ראשון הוא שפירושו שקר וכזב ולא הוא כונת הכתוב ואיך יסכל לב אדם לאמר על נותני התורה והמדברים ברוח הקדש שטעו בדבריהם ולא ידעו לדבר כראוי ואיך יסכים הלב להאמין לאלה אם גם לדבר לא ידעו. בכל המקרים הנפלאים שפירשתי בהם לא הצרכתי תיבה אחת מן הכתוב בעבור שאקיים הספר ההוא מן הכתוב, אמנם הכתוב ההוא על פשטו הגיוני ואמת הבנת המבטא ודקדוקו נושאת הספר ההוא, ומעידה שהוא ברוחו יותר ממה שמעיד על פשטו הגשמי אשר יבינו ההמון העם ממנו. אין בפירושי בכל המקרא דרש ואגדה כי אלה פרשתים במקומם בתלמוד. לא הנחתי בכל המקרא מקום שיטעה בו שום מין ואפיקורוס ועובד ע"ז לא מבני עמינו ולא מעם אחר כי בשמעו פירושי ימצא מחשבתו בטלה ונמנעת מגלתי שתשיב עליה לבטלה. אם שמעתם עלי שהעתקתי מספרי הפילוסופים אמת שמעתם כי עסקתי בהם בפסק גדול וגם העתקתי, אמנם שבתי מן ההעתקה זה לי יותר מכ"ם שנה ובשמתי כל דעתי ורעיוני על המלאכה הגדולה הזאת כי ראיתי בעמלי שלא הועיל (? הועיל)

את אשר כתב בשרש אשך, והוא מביא עוד לעד ת' יונתן הוא ירושלמי בראשית ל"ט ח' ויבימו מעבזוי. ע"כ אין זכר למלת אשוכן ואין שרש לו גם לא למשקל מפועלן בכללו בל' משנה. הרא"ה גם מזה בלבול הנוסחאות ושבושי הסופרים עד כי ילאו חכמי הלשון לבוא אל מקור הדברים, ורק השקידה על דלתי שערי הערוך יוליאנו כה וכה ממבוכה.

ב'. גם כי תשאל את פי המאמר השני הזה למי אתה ויאמר גם הוא לקט אנכי ממאמרי אבותם ענפה שלוחה אליך והנה הוא נכתב בשבכר יום ג' כ"ב תמוז תרי"ד לפ"ק.

הנה לא הואלתי לדבר טעמים על דבר ר' ש מ ר י ה ה א י ק ר י ט י (המלוץ מחברת שנית דף 25 ודף 158) ואל יחר נא בעיני הקורא ואדברה עוד הפעם עליו ועל ספריו, כי בימיו גדול היה בעיני העברים והשרים ובימים האלה אחרי נשכח כמת מלב מלא זכר לו ולספריו. ואמרי אשר גם אנכי הטפתי מלתי עליו החזיק בידי אהובי ואוהבי הנכבד החכם הכ"ר מד"ל כי' במכתבו מיום י"ג תמוז וכה דבריו: בבוא לידי במקרה כ"י אחד אשר ביד ידידי אלמנגי הי"ו ומצאתי בו אגרת לר' שמריה האיקריטי, מיד אמרתי לתלמידי להעתיקה, ובדקתי והשויתי ההעתקה עם הכ"י אות באות, והנה היא לפניך היום. ע"כ ואני לא אעלימנה מעיני הקורא ואערכנה לפניו חזה ענינה:

אגרת אחרת ששלחה החכם הנבון הר' ר'
שמריה מניגריפונטו אל היהודים מרומה:

אליכם הכהנים הנגשים בני צדוק המקדשים אוכלי לחם העלבים הסוחים בכוכבים קדם ישראל לאפית תבואתו וקמתו מחרשתו ואתו עם המלך במלאכתו השרים קרעי בגדיהם ומעלת שבים מעליהם לכבת מסכנות לנפשם אשר ילאו עשם עמם נשיאי העדה היושבים בעלי המועדם חכמי הקהלה הקדושה קהלת רומה שמריה בן השכם (ס"ס נשמע פה שם אביו) קורא שלום ומודיע הונא מכתב הדרתכם אלי קראתיו ובינותי דבריו וראיתי נפשכם שוקקה להדליק את נרם בשמן אשר לא יחסר אשר כנה בנאתם עם גופם לאויר העולם בעטרת המלאך הפקיד על זה, להאיר לכם ללכת בדרך אשר תלכו בה ולבא אל הארץ אשר ילאתם מקרבה פן תסער עם המהלכים תחת השמש עם הילד השני ככתוב בקהלתים יען המקרה וכו' וכתוב אם ימלאו העבים גשם וכו' ובראותי תשוקתכם לרדוף הדבר המרומם הזה שמח לבי ויגל כבודי ונתתי תהלות והודות לאלהינו אשר השאיר יתרת פלטה לישראל בשנת השמיטה לנקם להם גדולות בזיר המעלות. ומפני שראיתי שלמות תשוקתכם על הגלאת נפשכם אמרתי למלאות את בקשתכם. אתם בקשתם בכתבכם מאתי להודיע להדרתכם שמץ דבר מדרכי ועניני לדעת אם תמלאו מרגוע לנפשכם בהם ולהודיע לכם ג"כ שמות הספרים שחיברתי מן המקרא ומה שהעתקתי מספרי

מ"ש באיזה כי"י והוא במלת הכזונה יעשה את אחותנו (בראשית ל"ד ל"א), ואין מקום פה לכל הסבות אשר מצאנו עד כה לשינוי אות. אך אחרי החקירה הנכונה נמצא טעם אחר והוא כי הפי' הנכון בפסוק הזה הוא היעשה שכם לאחותנו כאשר יעשו לאשה מוקדשת לזנות וכן תרגמו המעתיקים וכן פירשו המפרשים. אך לפי הפי' הזה מלת את איננה נקשרת היטב והיה נכון לאחותנו בלמ"ד וכל' המתרגם הארמי הרגיש בזה ופי' את כמו עם היעשה שכם עם אחותנו כאשר יעשו עם הזונה וע"כ תרגם יתעבד בל' נפעל. והשומרוני דרך דרך אחרת וחלק את מלת הכזונה לשתים: הך זונה ופי' הך כמו איך והיך וכל' פי' הפסוק איך יעשה שכם את אחותנו זונה או לזונה וכן תרגמו מעתיקיו. והנה כאשר אחשוב הלך סופר אחד בדרכי השמרוני וחלק גם הוא את המלה לשתים, אך בראותו כי נטה מקבלת אבותיו תקן כפי הנראה מחק את הכ"ף הפשוטה ויעש אותה כפופה והרחיב את הזי"ן למלאות את הריוח אשר נשאר בין הדבקים. והנה כמוה מצאנו גם אות גדולה אחרת נולדת מהמקור הזה בעצמו והיא בשפרפרא (דניאל ו' כ') כמנית הפ"א השנית בין האותיות הגדולות והמלא שנתו אם תשים לבך אל השילופין אשר בין מערבאי למדינחאי, כי בני בבל חלקו את המלה לשתים בשפר פרא (כאשר עשו גם במלת לחפרפרות (ישעי' ב' כ') ועוד) ובני א"י עשוה מלה אחת, והנה שגה סופר וכתב כמשפט בני בבל ואח"כ תקנו על פי משפט בני מערב וכדי למלאות את הריוח הרחיב את הפ"א. הוא הדבר אשר דברתי כי לאותיות המשונות האלה אין מקור אחד לכולן, וכבר יצאתי חוץ לענין אשר עליו תסוב החקירה בראשונה, ורק למען לא יקום איש נגדי לאמר, איך עשית ג' נוני"ן פשוטות קטנות וזי"ן אחת גדולה לחלופין ושגיאות סופרים בין זי"ן לנו"ן פשוטה והעלמת עין ממקומות אחרים אשר לא יתכן לתת שנה כזאת, יצאתי מן הענין לגלות גם את מקור האותיות המשונות האלה.

ועתה אשוב אל הענין אשר אנחנו בו, והוא השגיאות אשר נולדו מן שווי אות זי"ן לנו"ן פשוטה. שנינו במשנה בכורות ז' ה' במומי הכהן: המאושכן ובעל גבר, כך היא הנוסחא בספרי המשנה וכן הביאו החכם יוהאן בוקסטארף באוצרו והוציאו משרש אשך והוסיף לאמר כי הגירסא בספרי הגמרא איננה נכונה, והנה בספרי הגמרא מ"ד ב' הגירסא מאושבן בבי"ת וכן ברש"י, ובברייתות הובאו שם נמצא מאושכן בלי אל"ף והרי"ו היא אחרי השי"ן וברש"י שם ד"ה הקיין מסוענן עוד בעי"ן באמצע. אין לך אלא להחליף עוד הנו"ן הפשוטה בזי"ן יעלה בידך מסועבז והיא הגירסא הנכונה המצאנה בערוך אשר הביא גם ת' איוב מ' י"ב גידי פחדיו ישורגו תרגומו גידי פעבזוהי (כל"ל) משבשין (וכן במתורגמן) ולא נמצא כן בתרגום שלפנינו אך בכ"י חתקל"ם הכ"ל נמצא ככה בל"א (בטעות פעבדוהי בדל"ת), וגם החכם יוהאן בוקסטארף הלך בעקבות בעל הערוך ולא זכר

הראשונים טעו במלה הזאת אולם רק במקום אחד והוא י"ו כ"ח במשלי כי הפסוק מוסב על האיש לכשון ע"כ כתבו ו נ ר ג ז אם גם לא נמצא עוד נפעל משרש רגז, והתרגום הארמי כנ' היה גם לפניו הנוסח הזה כי הוא מתרגם פה ה ר ת נ א והוא המתקלף ובשאר מקומות מתרגם רגושא פי' המבלבל ומחרחר ריב ולא אכחד אמת לשוני כי בכ"י תתקל"ח הנמצא פה בבית מליס מגדלא מתורגם י"ם פ': דסכינגא וכ' כי הוא משובש ול"ל דמבנגנא כמו שמתרגם השני. גם בב' נדה י"ז ב' הניאו בשם בן קירא שר הרגל בבית המשתאות ואמרי לה של ה נ ר ג ן ואמרי לה של ה נ ר ג ז, ובערוך לא נמצא הא אמרי לה בתרא ורש"י גריס לה כן אלה שאלם הנוני"ן הפשוטות הקטנות ונמסרו במס"ג ריש ויקרא גם בתחלת המסורה רבתי. ולהיפך נמצא האליל נ ב ח ז (מ"ב י"ז ל"א) ומסור עליו במ"ק: זי"ן רבתי והיא לא נמנה בתוך אותיות הגדולות במס"ג ריש בראשית וריש ד"ה, אך הרד"ק ובעל מ"ש מעידים גם הם כי נמצא כן בספרים ואלו גם הם כי חלוף זי"ן ונו"ן פשוטה הוא מקור הזרות הזאת. והנה גם אני ידעתי כי יש עוד שתי זייני"ן גדולות, אך אין טעם כל באותיות הקטנות והגדולות שוה ומקורם שונה זה מזה. והנה בין האותיות הגדולות נמנה במס"ג (בב' המקומות) הזי"ן של זכרו תורת משה עבדי במלאכי ג' כ"ב, ושם הזי"ן בתחלת המלה ואין מקום לאמר כי החליפה סופר בנו"ן פשוטה, אבל ידוע תדע כי לפעמים היה מנהג ביד הסופרים לכתוב בסוף הספר איזה פסוקים או פסוק אחד או מלה או אות באופן כזה ומוסגל יותר לקבל שכר על הפרישה, וגם בזה החזיקו המעתיקים וכתבו לסמות אות אחת גדולה. כן עשו בפסוק השני אשר לפני האחרון במלאכי אשר בו קיום מלאכי ותרי עשר בכללו, ואולי עוד על כי הזכרו אשר הפסוק האחרון המסיים בפורענות אל הפסוק אשר לפניו כשם סופר כי גם את הפסוק אשר לפני פניו יש לכפלו כי סותם הנביאים מעיד פה על ראשיתם, כה עשו גם בסוף קהלת, גם שם הגדילו האות הראשונה של הפסוק אשר לפני האחרון והוא סוף דבר הכל נשמע וגם פה כופלין את הפסוק אחרי הפסוק האחרון. כמוהו עשו גם איזה סופרים בסוף אסתר מן פסוק ותכתב אסתר (ט' כ"ט) ואולי התחיל שם העמוד האחרון מן המגלה והמעתיק רשם את התי"ו הראשון (לא השני) מן מלת ותכתב גדולה והשאר הכיר, והתי"ו הגדולה הזאת נמנית גם היא במס"ג רוש בראשית (אך לא בד"ה) גם במס"ק ועי' מ"ש. ככה עשו גם אחרים בסוף משלי מן פ' צופיה הליכות ביתה (ל"א כ"ז) וע"כ נרשם הצד"י באיזה כ"י לגדולה, עי' מ"ש שם וניסעני' כ"ו י'. כה עשה גם סופר בסוף בראשית מן וירא יוסף לאפרים בני שלשים (נ' כ"ג) והמס"ק מסרה על שלשים מ"ם רבתי ועי' מ"ש. הנה זה טעם הזי"ן הגדולה של זכרו תורת משה עבדי בסוף מלאכי. — נשארה לנו עוד אחת והיא לא נמנית במס"ג בי"ת של אותיות גדולות רק המס"ק מסרה עליה במקומה וכן נמצא בעל

(ירושלמי יבמות פ"ו ה"ג) אשר פירושו כמו נגיד, וכל הרואה בעין פקוחה את נוסח הבבלי ויודע טיב לשון הירושלמי יבין כי צ"ל ביר' ר"ל בירבי. — אך על אחת אעיר על חילוף שתי אותיות דומות אשר לא דברו עוד עליו, גם לא נמצא החלוף כאשר אשפוט כי אם לפעמים, והוא חלוף הזי"ן והנו"ן הפשוטה. ולבי אומר לי כי מרוז אשר היא ויושביה יארו במגלה שופטים ה' כ"ג ולא נמצא עוד זכר העיר ההיא צ"ל מרון, כי המלחמה היתה בתענך על מי מגדו כנאמר ה' י"ט ונזכרים שלשת המלכים מלך שמרון מראון מלך תענך ומלך מגדו בתוך הל"א מלכים הקרובים זה לזה (יהושע י"ב כ' וכ"א). דבר ידוע לכל הוא כי גם לפני הסופרים הראשונים היו נוסחאות משונות ושונות כאלה והם מלאכתם להכריע בין החלופים האלה פעם העמידו נקודות על המלות או האותיות היתרות להודיע כי חסרות הן בספרים אחרים פעם תלו אות על המלה או כתבוה קטנה פעם כתבו נוסח אחד מבפנים והאחר על הגליון (כתיב וקרי) פעם כתבו רק הנוסח האחד ונקדו המלה כדין הנוסח האחר וכדומה. והחלוף המדובר בו רצוני בין אות זי"ן לנו"ן פשוטה בחרו דרכם לכתוב הנוסח האחד ולרשום בצדו כי האות הם קטנה או גדולה מן השיעור, והוא אם מצאו זי"ן והדין להיות נו"ן פשוטה כתבו את הזי"ן אך מסרו כי הוא נו"ן רק קטנה (זעירא) ואם מצאו נו"ן פשוטה ודינו להיות זי"ן כתבו נו"ן פשוטה ומסרו כי היא זי"ן גדולה (רבתי), והאחרונים כתבו כאשר מצאו בלי חקור אחרי מוצא הדברים. ומצאנו כזה שלש נוני"ן פשוטות קטנות בעבור שגיאות סופרים אשר החליפו אותה בזי"ן. הראשונה בישעיה מ"ד י"ד נטע ארן וגשם יגדל, ונגלה החזיקו הסופרים במלת ארן ונמצא גם הרבני אורנים במשנת פרה ג' ח', אך איזה סופרים לא ידעו את המלה אשר לא נמצאת עוד במקרא וכתבו תחתיה המלה הידועה יותר היא ארז. השנית בירמיה ל"ט י"ג ונבושזבן רב סרים, וחכמי הלשון הכרו את מקור המלה בלשון פרסי, אך גם פה חשבו סופרים כי דינה להיות נבושזבז וכבר נמצאו שמות אנשים בבליים ופרסיים בכתבי קדם ובספרי היונים בזי"ן בסוף. ועוד שלישית, והוא משלי מ"ו כ"ח ונרגן מפריד אלוף, והמלה הזאת הנמצאת עוד שלש פעמים במשלי (י"ח ח' וכ"ו כ' וכ"ב) והיא מובנת מתוך הענין קרה אותה מקרה זה. יש מחכמי הלשון בימינו יוציאו אותה משרש אשר בדאו מלבם, ויש מסופרים הראשונים אשר שנו אותה במקום אחד. והנה שרש המלה הוא בלי ספק רגן ונמצא בקל (ישעי' כ"ט כ"ד) גם בנפעל (דברים א' כ"ז ותהלים ק"ו כ"ה) וענינה התלונן ועורר מדנים בהלשינו, וע"כ נמצא הענין הזה במשלי גם במלות אחרות י"ז ט': ושונה בדבר מפריד אלוף, גם כל המפרשים ובעלי השרשים הראשונים לא סרו מן הדרך הסלולה הזאת להוציאה מן שרש רגן, ובכל זאת קם גיזיניום ויאמר כי שרש המלה נרג דבר אשר הוא רחוק מן הדעת ואחריו ימשו הדבקים בו. גם סופרים-

לבית אמי שאו אחי שלומי   מבשרת לפניו גו וקרת
ואם היו בראשי המצוקים   עלי היום לבשר נאנקים
ואם אבות בלבותם משובות   בטוב חדוה ביום רצון וחבה
ומקצתם בנבליהם אדוקים   אמת קבוץ והם בברית נשוקים
יחי צלם וכות הרב משולם   אזי יובל נשיא עמך ותובל
להשיב לאמת עוללים ויונקים   לאחינו ומלכיהם בוזקים:

13.

Schreiben des Herrn Dr. A. Geiger an Herrn Ig. Blumenfeld in Wien.

ישא ה' פניו אל כבוד איש יקר רוח הר"ר יצחק בלומענפעלד נ"י!

מאשר יקרת בעיני נכבדת חשבתי במחשבתי להראות אם נמצא עוד בידי דבר אשר יהיה נכון לשלחו אליך למען תשיתהו באוצרך הטוב, ומצא איזה דברים ראוים לבא בקהל ואשר להעתיקם בעבורך ואתה תכניס לעיני העדה והמשכילים ישפטו.)

א'. הנה במכתב החלוץ מחברת שלישית (דף 158 והנלוים עם ההשמטה דף 176) כתבתי על חלוף הנוסחאות וטעיות הסופרים והספרים הבאים מכח חלוף דל"ת ורי"ש, ואלה הדברים אשר הוספתי (יום ד' כ' כסליו תרי"ד) ולא העביר אותם החלוץ לפני עם ישראל:

זכרתי באלה המשלים רק מפני דבר חדש התלוי בהם, אולם בכלל רק המתעקש ועוצם עיניו מראות האמת ימאן להודות כי עצמו השגיאות אשר לא ימלטו מהן הסופרים אף כי המדפיסים, הנולדות מדמיון האותיות ב' וכ' ד' ור' מ"ם סתומה וסמ"ך וכדומה הן במקרא הן בספרי התלמוד והמדרשים. ראה לדוגמא על מ"ם וסמ"ך יבמות קכ"א ב': מעשה באושעיא ברבי ש ה ת י כ ם עם שתים ומעשה זקנים וכו' ואין לו מובן ול"ל שהתירם כגי' הערוך (והעיר כבר ע"ז רי"ב ז"ל בהגהותיו), וכן שם בירושלמי: בשלישי וכמה זקנים כל שהיו מ ת ר י ס י ן כנגד רבי הושעי' ביד למעבד כהדא דקפנ"ל ופי' שם המפרש פני משה וז"ל: בב"ד של שלשה ועוד כמה זקנים וכל כך היו מתריסין כנגד ר' הושעיא ביד מיד כלומ' לקבל עליו מיד את דר"ל וכו' ע"כ. ובלי ספק גם פה רבו השגיאות ומלות בשלישי וכמה זקנים וכל אולי יש לתקן בשלשים וכמה זקני בבל או כדומה, ובודאי מלת ביד הוא ס"ם ואין לדמותה אל מיד או מן בידו

ידבר מופת, בפירוש מן ונופת,
ועצות אחרנו מעמיקים
לאט עלי ערי אשא משלי
וילכו ממרורות נרקים
לכל פָליא מאין משוה ושָלִי 3)
טעמים משפתינו סרוקים
ימי מדון לכל כותב בזרון
ועלימו דמהיו מרוקים
ודת מחקר לכל שורש ועקר
במסורת בענינים חוקים
ולמורגש קרב אחי ותגש
ראה אורה ראה חברת חשוקים
למושכל לדעת מה התוכל
התריקע מוימה לשחקים
לפי תומו משולם בן שלמה
יפרש טעמי מצות וחקים
ובן מאיר 4) להחשיך או להאיר
בעיקרים אשר מלב רחוקים
וכמוהו ברכבי שוא והוהו
אנשים בעוונתם נמקים
והכוזים דבר אמת וחוזים
ואם לנו לשונם מחליקים
תהי אחרית שפתים אש ונפרית
ועצמותם בגהינם שחוקים

ומי יאשים אשר יגביל ויגשים
וחכמי לב בגשמות מחזיקים
והגדות עלי שעור מעידות
ולגשמות ראיה מפסוקים
יעידון כי דמיון חדור למלכי
ומה נאוו לחיו בענקים —
עלה חחר-ראה קדם וסחר
בני תורה ומכל חטא מנוקים
לאברהם ככפיר ישאג וינהם
ותלמידיו לשם מצוה ברוקים
ולנקמה חגור אף וחימה
וסוף דבר לשם האל עסוקים
ובן נחמן 5) לעורהם מזומן
ולהם עז ספרו מעניקים
בארצותם הבורות, שקצתם
אמונתם אמונת חענקים
ולנראה אמונתם ברואה
ויודו מעשה מופת חלוקים
ולי עורה ועוריאל 6) לעורה
וקבלות על יד מריקים
ידעוני והכמה למחזי
ואותי משרי אומן מניקים
בלב אחד אנחנו במיוחד
ורב אנשי ומנינו חלוקים

---

3) והשיר מתחיל „אנשי מינות אומרים לנטות וגו'" (אחר הדפים החכם ר' אליקים כרמולי נ"י במחברות עתים הנקרא ליטעראטורבלאטט דעס אריענטס 1840 עמוד 379 והדפס ג"כ בספר דברי חכמים) נמצא הטור דבר שָלִי על הפְלָאי וגו' ולפי דברי כרמולי מחבר השיר הזה הוא ר' מאיר לרמתי מתלמידי הרמב"ם ואחר נקרא בפי המכונים ר' ממסף.

4) הוא בלי ספק ר' ממסף הנזכר בהערה הקודמת. ואחר עליו נמצא מנחם יפה במקום הנזכר.

5) הוא הרמב"ן. והערכה בעלמה אמיר כי דינו במיי בפירושו על התורה (פ' יתרו) יגיה מזה מפיוט הרמב"ן והוא הנדפס במלא הפנים (דף נ"ע).

6) על המקובלים כאלה עיין דברי החכם ר' אהרן יעלינעק נ"י בספרו המכונה בייטרעגע צור קבלה.

גם השיר הזה מלא ברכת ד' נמצא באוצרות אקספורד. ויקר הוא מאד מאלוהות למונו אשר בידו כחומר ביד היוצר.

גם אעיר הקורא כי השיר הקטן מתחיל: עצל חלא תבוש וגו' אשר הפילותי במחברת עתית הנקרא ליטעראטורבלאטט דעס אריענטס 1850 עמוד 507 הוא בלי ספק השיר אשר נרשם גם כן ברשימת ספרי רומי מאת החכם Assemani S. 135.

גם ראוי להעיר פה כי החכם ר' אברהם גייגר נ"י במחברתו: ציצים ופרחים (דף י') הביא הטורים המתחילים „הדה כמו זאת וגו'" כמו פרה בפני עצמה ואינם רק סוף השיר המתחיל: קומה כמו מתולעת וגו' (הנמצא ג"כ באוצרות אוקספורד ואשר אפין במועדו במחברת הזאת): בכ"י הזאת הנוסחא מתוקנת „חולקה לבות".

שיר אודות המורה

(בכ"י לא נרשם מאומה על ענין השיר הזה)

לעתיקים אשר כראי חזקים — חקור אבי בספר הערבי
ספרים מנבואות מועתקים — ובספרים במוצקו יצוקים
ולנבואה וחקר הפליאה — והתחכם בלבב זך ומוסכם
אשר בכתב ארוניו מחוקים — להגיה לקיים המחקים
ולכל ראשית ותכלה לבך שית — והתבונן ועדינו תבונן
ותשא נפשך מים עמוקים — ודע אם כחשו המעתיקים
פקח עין לדעת יש ואין — בהדמות נבואה לחלומות
ושוד אחרי חרב עמקים — בלב ולב ובדברים חלקים
והתודע אלי מורה ומדע — שמע דברי אנוש חפץ במורה
ראה חכמה ועניינים מתוקים — ואם רבו בעיניו הנוקים
ראה ענין במשפטים וקנין — ברתוקות אמונה בו חזקות
והתבונן והבין בפסקים — ובמקומות תבלינו נתוקים
ולזמנים קרא בספר זמנים — ושמעתי מתי פקור 1) לדעתי
ולפרקים שאל לך בפרקים — רחקי סוד ובמו טבע דבוקים 2)

1) כלומר אפיקורסים. תרגם הקר' מלה בתלמוד וכן יאמר ר' יצחק נתן בהקדמת קונקורדנציא שלו (הנקראת מאיר נתיב) „אמנם כבר המלאכי בהלכות התורותי לאגרת הקורי ר' שמואל ע"ו מקומות מכתם ראוי שיבחן האמת בדרכיו. אלא בעלי האמת." עכ"ל. וירמוז בלי ספק על שמואל הודי אשר חברו מפורסם אצל האומות עיין עליו Wolf Bib. heb. III. S. 1100

2) השיר מתחיל „ישנו מזימותי" הנדפס בספר דברי חכמים (דף ע"ח). כי"נ נמצאים עם דבר מושם וגו'.

ויום אם יאמין בו איש ידעתיו
אשר מחר יפרש פח לארחו
שחוק פיהו יכנה מאמיניו
כתתו בלתי חחו ותורו
ועד הן לא נציתוהו עדי כי
הציתו סגור תבין ופתחו
בחכצר תבונה מנבונים ·
כבן נון את והיא נגדך יריחו
ואיכה לא יהי השיר מלאכתך
וכל יודה אשר אתה משיחו —
לך השיר אשר סלע יפוצץ
ויוציא נחלי צוף מצחיחו
חרווים אם תשימם תוך ישימון
תשמח בהם קאת מדבר ואוחו
ובלתם ענבי כל שיר באושים
ומאתך לבד יינו ורקחו
ואת הוא פעמון למעיל פארך
הלא אתה פאר נומו וחחו —
וספר בא לגנב הלבבות
לקוח יד אבל הלב לקחו.

הלא ידע בעת עשה לבבי
אשר נפשי פדות נבר 1) שלחו.
יקטר מור לאף איש אם תפשו
ויראו כשפים אם שטחו
בשפר שיר וממתקי אמרים
כשיר דֹּוֹד וחדותיו ושלחו
מגלהו כרקיע ומוריו
ככוכביו ופרושיו כזרחו
נגזתיהו במורשי לבבי
חקקתיהו במשכיות בלוחו
יהי עד על מוכח לבבי
ועל אש המלהטת לנתחו
תשוקתך מגרשת דמעי
ויותרת כבדי בם ופלחו.
אלהים יענה כמטר נדבות
עלי עושה שיר אהבה ושיחו
ויקריב הנדוד ביסות [?] שנינו
וישיב כל דְּחוּי פֵּירוד לנדחו
ובנר הור ידידות לא ישונה
ומעמו יעמור לעד וריחו:

עוד לו.

נפשי לבית אל נכספה וגם כלתה
עלתה ולא מצאה ארוכה כי חלום
חלתה ביום לא חלתה פנים אשר
בלתה להתחדש ויגעה לעלות
גלתה הדלתה מעין פתחה ועוד
תלתה על יתר ואסר אסרה

גם בחלומות לחוותו עלתה
לא יחלים נפש בהקיץ חלתה
לולא יקרם והדרם בלתה
כי לא לתהו גלתה יום גלתה
עינה אלי מים עמוקים הדלתה
בל תעזוב חכמה ואלה אלתה.

1) עיין הערה ד' בשיר הקודם.

שורות כשָׂרות מעלי שָׂרות   ישרות 1) ישרות מסלעיה
בו רמוח: כי שיר מלאכה לי   ויחי לבבי ממרופיה;
לא כן, ולא אשיב אמריה   רק יערב לי שיר דלפיה
אמאס לנפשי זאת וחלילה   בת שיר לבדו מרצפיה
נפשי ביום תצנוף צנפי בין   לא אמצאה שיר בין צניפיה
אם היתה חכמה בריכת ים   היו הרווי שיר קצפיה 2)
לא אחשוב שור וחומה נשוא שירה   רק שעשועים לאלופיה —
נפשי בך חדוד בך תגיל   ובזכרך תסור ועפיה
דלת ידידותי לך תפתח   ולכל ידיד בלהך תניפיה 3)
תצרוף לבבי לך בכור אהבה   היום בראשיה כסופיה 4)
תשאף עפר ארץ בדמעתה   כמעט ואהיה משטופיה
תסער ביומה תאהב לילה   לראותך כשנת נשפיה
כי תרוה צלמך כאלו או   אורו מאורות בערפיה:

שיר אחר מר׳ יהודה הלוי אל ר׳ לוי בן תבן.

ומן חעיז כצור פניו ומצחו   ישחק בדיו כתוב ומחו
ולא חעו ילדיו אל מנוחו —   ויצץ ציץ; ואין מגד בציציו;
התדרוש מומן חסד, ואתה   ויפריח, ואין גומל בפרחו —
אשר תדע אמת האיש ושיחו   אהה! אכלני ולא יכלה זמני
הלא הוא המקרב המרחק   וגם לחי, והוא נשאר בליחו
והבוגד ואין מעצור לרוחו   והשכמתי לחשקו, לו יראו
ומרוחיו בדור הולך ודור בא   ואנכי בבגדי בו בטוחו
אסוף וזרות והקם איש, ורחו   למי קצפו אשר הסתיר בקצפו
כנער ילמדה לכתוב בלוח   ואש אָרְבּו אשר כמה בפיחו.

1) אולי צ"ל „שרות". מלשון שררה. „ישרות" הראשון הוא מלשון שרים ושרות (קהלת ב' ח') כלומר שירו הוא שר על כל השירים. והמבין דומה ימצא ענין (ממצרת ד') הטירין.
לו המליכו מלך, שירי חשק, שירותי המלכנה —
2) מן כקצף על פני מים (הושע י' ז').
3) מן יניפו מלכות (כמוני ז' ג').
4) כראשונה ותכופה.

שיר מר' יהודה הלוי ז"ל אל ר' לוי בן אלתבאן.

שלום לבת רִבּוֹ נגופיה · שלום לחמה משווּפיה
אם תעמוד תחפיר יפי תבל · או תהלוך תוביש ענפיה
יום נבקעו לה ענני רמעות · עין כמו דימון שטפיה 1)
רוח פרידה שחרו נשף · ויחשכו כוכבי נשפיה
ותחליף מני אחות שמש · הבת אשר לא אחליפיה
לא ברכה יום הנדוד דודה · ערי פרודה פחד לצופיה
ויקראו עיני לעיניה, · שלום! השיבוני כשפיה —
לאמור לך שלום בחון חשק · מאת אשר חתן צעיפיה —
מי זאת שלומה לי כעשן מור · מִתּוֹךְ מְכַהֵן מי יניפיה?
האם בשיר לוי תריחני · או מכנף שירו כנפיה?
נפשי פדות שירה 2) אשר תחפיר · כל שיר במשכיות רשמיה
שירו כעץ חיים ועץ דעת · לא נמנעו מגדי סעיפיה
זמרת מגדים בה וזמרת שיר · מני לעולמים לא אחספיה
אם היא קצובה מעצי עדן · מעץ לבונה הם שְׂחִיפִיהָ 3)
אם חוצבה מהר אמת מהר · בשן תנוצץ את רשפיה
אם שלפה נשק למלחמתה · היו כלי יואב שלופיה
אם נקטפה מבין ערוגת גן · היותה כשושנה 4)
נתן בעליה 5) בעליה · עֲדָנוֹ וטרפו שם טרפיה,—
לו כלבנה לחמה, [?] נכון · לפני חמישיה אלפיה 6)
לו נסכה בים, אזי מתקו · מימיו, כמי מרה, בצופיה 7)
תשקיף בעינים עֵינֵי השיר · ממגדלי חכמה שקופיה

---

1) כי מי דימון (ישעיה ט"ו, ט') וכן בכי אגלים. עיין נחל קדומים דף כ"ח.
2) הלשון „נפשי פדות וגו'" נגלה לרוב בפי המשוררים הקדמונים. וכן יאמר ר' יהודה הלוי באחד משיריו
נפשי פדות רֵעַ אשר אמצא בפיו כל משאלות לבי כי בואת פראני.
עיין ג"כ נחל קדומים (דף ס"ג).
3) מן הסיף מן דיחזקאל.
4) מלה חסרה הכרס. ואולי „ששונית"
5) לדודים מלשון בעל. והשני מלשון ועליהו לא יבול (תהלים א' ג').
6) ואם גם הסוד הכלשון מסונם בכ"י הזאת להן גם אלה ככלם לענין כי הטוב. מר"ז חאלחריזי (תחכמוני שער י"ו) מובא סולך על ענין דומה
ולו סהר יהי רואה מאורו לרגליו ראש יהי משפיל ומוסך.
7) מלשון טפה לנפים. ור"י חאלחריזי (תחכמוני שער י"ו) ישים הפלגה לחכם בפי המשורר לכך יאמר משירו
אלו יזכרו שירי עלי ים אזי ייבש ועל האש ותשקע.

משולם דפיירה עצמו כאשר נראה מרשימת אָסְטֶמַאנִי מאוצרות ספרי רומי (דף רפ"א) נמצא גם שם הזה אכן גם שם לא נזכר מחברו.

והנה השיר הזה נקשר בקשר אמיץ מלד עניננו עם כמה וכמה שירים הנוגעים לקורות ספר מורה נבוכים אשר הרעיש כל העולם. ולזאת יקר הוא לחוקר קורות החכמה אם גם טורים רבים ענן וערפל סביבם.

והא לך ג"כ שיר קטן מר' משה ן' עזרא ז"ל אשר בתחלתו וסופו נתן החכם שד"ל נ"י בכרם חמד (חלק ד') הלא מלבד הוא על מקומו יבא פה בשלימות.

על מעצבי יהמה לבי — או קצתו על מקצתו
היה חלדי כעוף נגדי — ימיו אברו או נצתו
בשני חייו את מאוייו — לא השיג רק שמצתו
כובד שיתו כשל כחו — בְּיֵין ווקן וְבִּיצָתוֹ
איה מעניו איה רעיוניו — איה שכלו ומליצתו
עברת שְׂשִׂים מצל חשים — או סוף שוטף במרוצתו
מיום לדתו עַד בא עתו — מלוש בצק עד חומצתו:

(השיר הזה העתקתי מדיוואן של ר' משה ן' עזרא בבית החכם ר' אליקים כרמולי נ"י. מלת „שמצתו" בטור הג' הוא מלשון ותקח אזני שמץ (איוב ד' י"ב) כלומר דבר מועט.)

ב' המכתמים האלה אשר אעתיק לך עתה יפים הם ולהם נאוה תהלה. מצאתים בקובץ קטן כולל שירים שונים ביד ר' אלעזר אשכנזי נ"י (אשר הביא כמה ספרים כ"י יקרים של אוצרות פארים ואוקספארד ולונדון) ושם מחבריהם נעלם. קח אותם למנה.

מה לידותון ולדָוִד שיר — לבך על כל שר שיר יסף
לו חתערב א ס ף עמך — או יהיה המ מ ע י ט אסף

לחכיל כל תהלותיו וחסדיו — ינעים כל משוררי שיר ו ל ו א י ם
למען אין בפיהו לא לא ולא לו — ולא ל ו ל א ולא א ו ל י ו ל א א ם

מדי עברי כעת על פי' ר' יוסף בכור שור אשר הוציא החכם ר' אהרן יעלינעק נ"י מגלה אזנך כי בפ' תולדות (כ"ז ל"ג) המלות „אומר קח הפייא שלך אומנייא שלך [?] הלאטין הוא Feo וממנו feodal, feudal והשני נ"ל או מנור שלך מלת או הוא עברי ומלת „מנור" הוא בלשון צרפת manoir ובלשון אנגלי manor ור"י בכור שור ישרש אותו יפה אח"כ.

היה בנעימים כשמן מוקירך

יהודה המכונה ליב דוקעס איש פרעסבורג.

הוא האומר יהי כן ויקים
ויוציא לאור תעלומים:
והוא אשר יקהיל ויפריש
והוא אשר יעשיר ויוריש
והוא אשר יצפצף ויקריש
ויחביר תמונות לגלמים:
והוא אשר יאיר ויאפיל
והוא אשר יסמוך ויפיל
והוא אשר ירים וישפיל
כל ההרים הרמים:
והוא אשר ימלא יצורים ספקם

והוא אשר יטריפם לחם חוקם
והוא אשר יתן מאכלם ומשקם
והוא אשר יוריד הגשמים:
דעו כי הוא יחיה מתי חלד
והוא אשר יכונן גוף הילד
והוא אשר יקרום הגלד
והוא אשר יסוכך העצמים:
והוא אשר יפח בגוף נשמה
והוא אשר יחיינו בעצמה
והוא אשר ישיבינו לארמה
והוא אשר יעורר נרדמים:

12.

Schreiben des Herrn Leopold Dukes in London an Herrn Ignaz Blumenfeld in Wien.

בע"ה לונדון בחדש מרחשון תרי"ז לפ"ק.

שלום לכבוד החכם המשכיל כש"ת כמהר' יצחק בלומענפעלד נ"י!

אביא לפניך ולפני החכמים החוקרים מזמרת הארץ שירים מקדמונים ואולך הטוב להם תפתם. כעת מלאכות שונות ישתרגו עלי ולא אוכל נאת ורק להפיץ אור על כל השורים קשי ההבנה אשר עלו קמשונים בם, ולהשית הערות עליהם כאשר הכן הכנתי. תקותי היא כי החכמים יזכרו לי לטובה כי הפילותי כעת השירים האלה. אצוה אליך בזמן אחר והרחיב לדבר עליהם. כעת לא אוכל להגיד רק מעט מלין על הכ"י אשר ממנו לקחתים.

השירים מר' הלוי נמצאים בדיואן שלו בכ"י אוקספורד אשר ממנו נתתי דוגמאות בגנזי אוקספורד. כמה וכמה טורים הפילותי כבר מהשירים האלה אשר אשלח כעת אליך במחברתי נחל קדומים (דף י"ד) ולכן השבתי למשפט להוציאם כעת לאור.

השיר מתחיל: לעתיקים וגו' נמצא באוצרות חיים ג"כ באוקספורד. הכתיבה היא יפה אכן לא נקל לקרות. בכ"י הזאת נמצאו כמה וכמה שירים מר"ש דפייראה מן לביא ואחות מרעיהם אשר הזכרתי בנחל קדומים דף ט"ו הערה י"ב. ויחסרו כמה וכמה דפים באמצע וכמה פעמים נמצא „ועוד לו“ ולא נודע בבירור אל מי ממשוררים הוא; ואולי הוא

שכלל עולמו מאור לבוש מדו
בשלשה ספרים נחתמים: 5)
לעצת אמון נכסף כסוף
לחקת עשר ספירות יום לחשוף
לבלי כנגדם עשרה באין סוף
וחמש בחמש מחוסכמים 6)
מבין סודם יבהל ויפחד
מהם ישכיל כי היוצר מיוחד
מי אתה סופר לפני אל אחד
הוא ראש לכל ראש והוא רם על רמים:
הכי עשר ספירות הם אחווים במצור
המשכיל בהם ידע ויצור
הוא היוצר אשר בם יעצור
ועדיו גלויים מפורסמים:
הן באותיות עשרים ושתים
הגביל למעלה אש ולמטה מים
ברוח חוק מכריע בנתים
ושנים עשר מול במרומים:
קנה מאין יש ויצר ממש מתוהו
קיים עמודים גדולים מאין כמוהו
קבע קו ירוק אבני בוהו
ומשם יוצאים מימי תהומים:
טפח שש קצוות חתומים בשמו
טלטל אש בתקפו ועצמו
טכס בה כסאו וצבא מרומו
לאותות ולמועדים ולימים:
נשא על כל אשר שת בכל
נתלה עולם בידו כאשכול 7)
נשגב ממקום והוא מקום לכל
כי ביה ד' צור עולמים:
ברוח מרוח שת כסאו נכון
בה כבוד מלכותו מאז ישכון
בכן מושלה בכל ותיכון
היא רוח אלהים חי העולמים:
רם על הכל ומהכל תקיף
רודה הכל ועל הכל מקיף
רואה הכל ועל הכל משקיף
לוכד חכמים ערומים:
יוצר הכל בלי פגע
יה הסובל הכל בלי יגע 8)
יחיד מנהיג הכל ברגע
וכל היצורים בשמו קיימים.
הוא המגלגל אפודת שחקים
הוא התולה אגודת ארקים

---

5) ור' יוסף בן אביתור יאמר ג"כ בסדר עבודה שלו (נדפסת מקצת בספר קובץ מעשי ידי גאונים קדמונים. בערלין תרט"ז. דף י"ט) „באמרו עולם שכלל וגו'" וכן הראב"ע בשירו חושב באמצע שלמה וגו'" עיין טעם זקנים דף ע"ו.

6) במאמר אחד על דרך הקבלה, הנמצא באוצרות בריטיש מוזיאום נמצאו השמות האלה „והפייט היה מסדר שמותיו בשם אמר: ושמו בחמש מחוסכמים מלכות כל עולמים" ונמצא עוד שם: וזה שאמר הפייט: ושמו בחמש מחוסכמים. "אח"כ מצאתי כי כל המאמר הזה נמצא בספר הפליאה (בדפוס קארעץ דף ל"ו ע"א) אבל השמות „והפייט היה וגו'" יחסרו שם. וגם הראב"ע בשירו הנזכר בהערה הקודמת יאמר בענין אחר: בחמשה יסוד האותיות וגו' עיי"ש.

7) הדמיון הזה מורגל מאד בפי הפייטנים. וכבר אסף החכם צונץ כמה דוגמאות בספרו על הפיוטים.

8) וכן יאמר יוסי בן יוסי בסדר עבודה שלו (נדפס בקובץ מעשי ידי הגאונים דף ח') „אמיץ לשאת וגבור לסבול" ובנוסח הסכמה לר"ש די ליאון (סוד מתח) „ואומר החכם רשב"ג אנ"ל „אתה אחד וסובל הרבים באחדותך."

השירים ב' א') פירשוהו בלשון ערבי אלנגשה. ומפרש הכוזרים פירשוהו בלשון לילין ולא זה כדברי זה: שגלשו מהר גלעד (שם ד' א') פי' „שגלשו" כמו שנראו דומה ללשון הערב שאומר לזריחת השמש והאור במזרח אלגלת. [עיין ספרי המכונה ראבביניטע בלומענלעזע דף רל"ה ערך גלש]: מתרפקת כמו מתחברת ובלשון ערב יאמר אל חבר אלרפיק: [נזכר מרד"ק בשם אביו] 3)

נר לי כי המוליא לאור השיר הקטן אשר נמצא בכ"י ווינכען השחית יפיו ולא הליגו בדרך שיר למען ירשה הקורא בעיניו החרוזים. והנה אודות מלות „באהב מחשב רעיון ארגמים" אעיר פה כי דמיון אריגה לשירים מורגל מאד בפי המליצים והמשוררים וכבר נתתי דוגמאות ממאמרים כאלה בחוברתי כחל קדומים דף ס"ז. גם בחוברת עתית „אריענט" 1851 S. 367 ופה אוסיף עוד כי ידידי היקר המליץ וגו' וגו' כש"ת כמהו' ר' שמשון כלויזוק נ"י העירני כי רש"י פירש „כלהו בסדא מסתא מסתינהו" (ברכות כ"ד. שבת קנ"ב. חולין כ"ח ע"ב) בכל המקומות לשון אריגה ע"ש תרגום מעשה אורג (שמות כ"ח ל"ב) „עובד מחי" (ובערוך ערך מח לא הזכיר רק התרגום) ובחולין יוסיף רש"י באור בזה הלשון „וכי באריגה אחד ארגתם לכלם לשון „עובד מחי" (שמות ל"ט) דתקון דבור קראו לו אומי אריגה שמסדר את דבריו."

ספר קול שכל נמצא ג"כ בבית המדרש בעיר לונדון. וכבר העירותי עליו בספרי המכונה „צור ראבביניטען שפראכקונדע" דף פ"ג.

אמרתי בלבי כי פיוט אחד מרשב"ג אשר אשלח כעת אליך יהי יקר בעיניך ובעיני כל חוקרי קדמוניות המליצה בבני ישראל. וזה הוא.

שיר מר' שלמה בן גבירול. 4)

מלכותך מלכות כל עולמים.

שוכן עד מאו ונשגב לבדו שם כבודו מיוחד ואין שני לנגדו

לפי שמלותיהן שוות במלכים תולין וכן כתוב ואחרוזים במרכלתך (יחזקאל כ"ז כ"ד) פי' חרוזים בחלוף א' בח' וכן מחרוזת של דגים הן דגים הקשורים בחבל וזה ומנין. עכ"ל. [תפי' הזה יפה על דרך הפשט ואפין במהרה העתקות ממנו בחוברת הזאת.]

3) וכן ר' יוסף כספי בספרו הנכבד שרשות כסף (באוצרות ספרי אוצרים) וז"ל. רפק ענין חבור ודבוק. התפעל „מתרפקת" שכן בערבי קורין לחבר „רפיק" ולחבורה „ריפקה" עכ"ל. [גם מספר הזה אפין דוגמאות בחוברת הזאת].

4) הפיוט הזה נמצא בספרי רבנות (דף כ"ד). ואם גם שירים רבים מהמשורר הזה יעלו עליו בסוד מליצתם ועמק עניניהם, השיר הזה יקר בעיני הקורא יען כי בו נזכרו י' ספירות וכמה ענינים נקובים מספר יצירה. ובמקום אשר אתהלך בכתבה לדבר על השיר ולבן אקצר פה.

בלשון ערבי אלחדרכים 1) ועל דרך הזה קראו גם ישמעאל הנשם היה שמו והסרו האות האחרונה והמשמע הטעם עומד במקומו. הנוה והמעונגה דמיתי (שם ו', ב') כמו ואשיר יתרון כאשר ראיתי (יחזקאל פ"ז כ') למשפטו דמית ראית ואומר לי ר' ישראל בר יוסף ז"ל שכלם יהיה משפטם כאשר תדבר עם נוכח ביוד ההכונה ודעיתי וראיתי. אחיך לדבר על כן תמלא בגם המיבות יוד נוספות באחרונה אלא שאינה נקראת. דמיתי מגזרת כדמה שוערון (הושע י' ז') שהוא מענין כריתה: אל יתהלל חכם בחכמתו (ירמי' ט' כ"ג) — — — והחכם ר' ישמעאל פי' אל יתהלל וגו' שאין אדם [יכול] להתהלל בחכמה ולא בעושר ולא בגבורה שכל אלה הדברים מאת השם הם באים כאומר בפ' כל היד (נדה ט"ז ע"ב.) מלאך הממונה על ההריון לילה שמו ומביא הטפה לפני הקב"ה ואומר טפה זו מה תהי עליה חכם או טפש וגו' ואלו צדיק ורשע לא קאמר שהצדיק והרשע ניתן בידי האדם אם ירצה יהי צדיק ואם ירצה יהי רשע ואמרו חז"ל הכל בידי שמים חוץ מיראת שמים על כן אמר ירמיה שאין להתהלל ולהתפאר אלא בהשכל וידוע אותי את השם שהרשות אליו בדבר: לא איש אל ויכזב. (במדבר כ"ג י"ט) ואמר לי ר' מתתיה הנשתי השר' ישראל מצרים היה מפרש לא איש אל ויכזב שאדם מבטיח את חבירו לתת לו מתנה טובה ושוב מכזב אעפ"י שהוא יכול לתת לו ולפעמים אין בידו יכולת לתת לו מה שהבטיחו והוא מתנחם אבל הקב"ה אינו כן — [שכחתי לציין באיזה פסוק נמצא המאמר הזה].

אודות פי' ר' יוסף קמחי על הש"ס גליתי בדבר און הקורא וקנות מתפשטות היו במוכתבי לספיק איזה גרגרים ממנו. את אשר לא עשיתי עד עתה אעשה כעת.

הפי' הזה נגרע בערכו מפי' רי"ק על משלי ואיוב. בפי' הוא קורב הולך בדרך משל [המכונה Allegorie] על יציאת מצרים וכדומה. ורק הגרגרים האלו לקטתי ממנו הנוגעים לבאור המלות כמו לוייך בתורים. (שיר השירים א' י') פי' „תורים" בדמות תורים ודמות יונים שהצורפים עושין מזהב ומכסף בקשורי הכלי. ופי' „חרוזים" [כמו] ואלוזים במרכלתך (יחזקאל כ"ז כ"ד) בחלוף הס' באלף. [הרד"ק יביא זאת בשם ר' יונה] 2) חבצלת השרון. (שיר

---

1) ידידי החכם ר' זלמן מונק נ"י העירני כי נ"ל אלהרכים כלשון „קלור".

2) ותפי' ר"י על הש"ס לא נודע מחברו (והיה לרשמי כנראה ממנו בלע"ז שלו) נמצא בזה הלשון. נאוו לחייך בתורים. לפי שהמשילה למין יפה והדרך הפועלים לעשות למין מלוים של כסף וזהב ונקראים לורנכיו [illegible] בזמן תורין ובני יונה והאל ליורין לכך אמר לה שנאוו לחייך בתורים של זהב שמתקשטת בהם לנוי וליופי. ולו אלך בחרוזים הן מיני תכשיטין כמו פעמונים וענקים ורבידין שעשוין [illegible] [illegible] בגוש ותמשקל ונחונים על הצואר להתנאות בהם. ועל טעם זה נקראו השיורים וחרוזים

אל הנער התפללתי לאל במ—	דה במשקל
יצילהו ינהיגהו ירכיבהו	צור על עב קל

סימן שני *)

כוסי לצור נסי כוסי מחסי	חולצי ואל עושי אשו כוסי אני
ציצי ובן אמצי יחי מוציא בצי	חפשי הכי ימצי ראות הכי בני

סימן שלישי

חלקי ידידי חיקי צבי חשקי	שימח לאור חשקי ליום ליל
על עב צלה ורכב לקראת אב	הכון ותיית לבן חיל

11.

Schreiben des Herrn **Leopold Dukes** in London an Herrn **Ignaz Blumenfeld** in **Wien.**

בע"ה פה לונדון חשון תרי"ז לפ"ק.

שלום אל החכם המשכיל כש"ת כמו"ה יצחק בלומענפעלד נ"י!

תשואות חן חן לך בעד העלים אשר שלחת אלי ומחברתך אוצר נחמד. כשמו כן הוא. שמחתי לראות כי הניף ידו החכם ר' אברהם גייגער נ"י על תולדת ר' יוסף קמחי ז"ל. אמרתי בלבי זה היום אשר אקבץ גם אני נדחי ההעתקות והערות אשר לי על החכם הזה.

הפי' המיוחס לר"י קמחי על ירמיה הנמצא באוצרות הספרים בעיר קארלסרוה אינו ממנו. לפני י"ב שנים כאשר הייתי בעיר הזאת שמתי עיני עליו.

בפי' הזה נזכר רש"י ז"ל. ר' משה ארזורדיאל [?] נ"י. ר' דוד אבן שושן ז"ל. ר' דוד קמחי ז"ל. ר' ישראל בר יוסף. ר' האי. ר' ישמעאל ז"ל. ר' אברהם בר חייא. מפי החכם ר' שלמה נ"י בן היסמן. ר' יוסף קמחי ז"ל. ר' סעדיה. רמב"ן. ר' ישראל ז"ל. ר' יונה ן' גנאח. רמב"ם. שערי צדק לר' יונה: ונראה שחבר המפרש הזה ג"כ פירוש למסכת נדרים אשר יזכיר ג"כ.

ואתן לפניך איזה גרגרים אשר אספתי אז ממנו.

אי לזאת אסלח לך (ירמיה ה' ז') ודברי פי ר' דוד אבן שושן ז"ל כן אי כמו איך כי מצינו „איככה" ושוב חסר המקרא אות ואומר „איכה" ושוב חסר אות שנית ואומר „איך" כמו כן חסר אות שלישית ואומר „אי" וזה הנקרא

---

*) הסימן הזה עמוק ונעלם ממני וה' אלפי יגים סביבי.

ומי ישאב בצמא מי מקורו — ומי ישתה בציוני וחורבי
ומי ילקוט לאט פרחי נטעי — ועץ דעת יחי אורי וחוטבי
ומי יעצור וישלים מחברותי — ומי יארוג שתי בגד וערבי
ומי יערה עדי רתי במותי — ומי ירכב על פרדי נצבי
לבד אתה ידיד נפשי ויורשי — אני חייב לצורי את ערבי
לך צמא לך כמה בשרי — לך אשקה צמאי אף רעבי
לך יאתה תבונתי הזורה — והוד דעי וחכמה נוספה בי
קצתה לי ירושת אב מאלפי — אבי חכמות והוא מרי ורבי
ומקצתה קניה מיגיעי — כבשתיה כמו קשתי וחרבי
ועמקו מחשבותי בה וחכמי — אדום היו בעיני כחגבי
והלכתי בבתי מדרשיהם — ואין מי יערוך אתי קרבי
אמצה אנוש ירום כנגדי — ואכניע וארשיע מריבי
ומי זה יערב לבו להגיש — יסוד ראשית וסוד מרכבי ורוכבי
ולי נפש יתירה נהורה — עלי נפשות בני חורי עלובי
ולי צורה בעוז צורה בצורה — עצורה ואסורה תוך כלובי
וכלתה תעלה על מדרגתו — וחשקתי תקומם על שלבי
ידידי מה לך בין עם טמא לב — כתפוח בתוך יערו חרבי
ונפשך הטהורה בין עממים — כשושנה בין חוחי ועשבי
נתנ ולך ובא עדי נהדי — ברח ודמה אלי עופר ולצבי
והלך לבית אב צור ילדך — ישגבך אלהי משגבי
והוא אלי יישר את נתיבך — וממצר יביאך אל רחובי
ויתן ברכות הורי לראשך — ועוד לך ברכות אבי ושבי
ויאיר מחשך רוחי וישיב — ברוב חסדו למישור את עקובי
אני אפקוד לאל רועי זרועי — ואשיבה אלי אבי יהבי
ויראני צבי חשקי לפניו — אני קורא חמודי מקשיבי
ואז אשיר ליוצרו שיר ידידות — אומר לו בעודי שיר עגבי
ואגישה לפניו מנחתי — ואערכה תשורתי להביא
ובא נפשי כשותה (?) אל קרושי — ובה רכושי ושם עיני ולבי
וייטב לו באילי מהללי — ומשור פר ומירתי וניבי
ויראני יקר ציון ויופיה — בהוד מלכות ושם ממשח כרובי
ויחדיו יחזו תמים בראשה — שני אורים בנו דוד והשבי
ולא אויב יחרפה לדורים — ולא יהל לעולם שם ערבי

סימן למספר הבתים ק"ל *)

---

*) ונמצאם לפס ומלא קל"ח

עדי גבה עלי נאי עטלף ועל כנפי נשרי עף וגובי
וכנעורי יצורי נחלשים וגבר על אריות כשבי
ואמאס שיר ושברתי נבלי וכנורי תליתיו על ערבי
והפכתי לקול בוכים זמירי ועוגבי במכאובי כאובי
וענודי נהפך קפוד ותורי כתנים שב ויונתי כעורבי
ותעבתי בהבלי המלכים ותאבתי שכון מדבר ערבי
בני פרץ גרושך יפרצני ישופני ושם פחים סביבי
ושם מורך בתוך לבי ורוגז במורשי ובעצמי רקבי
ואשמע אמך כל יום מבכה בקוראה לך ידידי לבי רטובי
ומי זה מעלי חיקי נגבך ומי שמך פרי בטני עזובי
וכי לא אעציר כח לסובלה ולא לטמון ראנתי בחובי
עזבתיה והלכתי לשורת פני מלכי נתנו אל מטיבי
וכן נדתי ולא נחתי ונעתי ואשטן בין אדום תוך עם לחבי
ולא אמצא מזור אל מזורי ומי יישיר זמן מתעי ועולבי
ומאסתי ימי עמל ולילות ומהם מותח אבחר ואבי *)
וחיים כבדו עלי וימים כחול ימים עלי שכמי וגבי
ומה בצע בחיי חיגונים והגיע אלי קצי קצובי
למר נפש הלא חיים תמותה ויש לי רב ומעוטי כרובי
ומה אוחיל לרוב ימים ושנים ראות טובה ורוב שכול באורבי
ילידי יום בני אשפה וקשתם ברום שחק זמן מורי ורובי
והושמתי למטרת אליהם והמה סובבים על חוג קטבי
אשובה נא לדבר אל יחידי לבלתי יהיה עוד מאריבי
בכורי שב לבך דע חכי בן חכמים את מחוכמים כנביא
וחכמה ירושה לך ואל נא תאבד עוד ימי ילדות חביבי
ראה עתה בני חמוד ללמוד קרא מקרא ותבן מכתבי
שנות משנה למוד תלמוד במדות שלוש עשרה ותירוש עם מתיבי
ואיך אוכל להתאפק בעוברו וזה חליי ותרחורי ודרכי
וזה יקרע כתער השכירה סגור לבי ולא תער גלבי
וזה יביא בלבתי אמולה ברא חרבי בתוך בטני וקרבי
למי זה אמסרה רובי תבונות למי אשקה עמים נתי ויקבי
ומי יטעם ויאכל אחר עת פרידתו פרי דתי וכתובי
ומי יבין ספוני בין בספרי תעודות מעשה אבי נציבי

---

*) כ׳ אני יצחק איוב (איוב ל״ז).

במותו אחריו מלך כסיל קם *) והוא ארוך ברתו איש נבובי
ואנס כל עדת יעקב והעביר עלי דת כל בני עמי נדיבי
ורבים הרגו עצמם לבלתי עבור תורת אלהים מרחיבי
ולוקח מחמד נפשי והומר שמו הטוב כפי צור נקובי
כבר הוא בן שתים עשרה עדן לא ראיתיו בעון בצעי וחובי
ואהימה ועל ראשי חמסי ועל נפשי תלונתי וריבי
הגיסותיו אלי פח מפחרים ומרשף שלחתיו תוך לחבי
אקוהו ותוחלתי משוכה ולמה תאחר עופר אהבי
ולמה זה תדכא לב ילדך ותהיה חץ בכליותי כמביא
ותחשיך בעריפי אור ותשים וריתחו למול עיני כערבי
וסהר יחשך תמיד בפני וככבי ישו נסתם בעבי
ולא יאיר שביב חרסי בעוני ולא יזרח באשנבי ונבי
ולא תפרח חבצלת שרוני ולא ירד עלי עשבי רביבי
ותגזול את שנת עיני בזכרך ולא ארע בעת קומי ושכבי
ולא אטעם במאכלי ונופת לחכי מר וכף רעל ערבי
כעין אחלמה עונת רצפים ובבכי אוכלה לחמי חרבי
בדמעה אמונה מימי ואשתה ולא יבא במו פי דם ענבי
והייתי שתוי מים ונדוד עדי כי חשבוני בן רכבי
ועת כי אחלום שובך ואראה תמונתך בעיני מחשבי
חבלים נפלו לי בנעימים ופני לבשו מראה צהובי
וישנתי וערבה לי שנתי הקצותי שבע רצון וצבי
ושתיתי ומימי לי ערבים ונמתק לי בחברונך רגבי
וכי אז אזכרה נודך כמו אש לבבי חם ויכני שרבי
והיה כאיש נרהם ונרדם שפל קומה קצר ארכי ורחבי
בזכרך ששוני עם יגוני צרי אתה ואת צרי ואויבי
וצורתך עלי לבי חרותה ומרחקך בתוך לבי חטובי
ויותר מהיות לי מעליזי דמותך נדודך מריבי
פרי התך תסכל את עצתי גרושך סך ועוה את נתיבי
ובעבורך גאון נפשי מאד שח והשפלתי בעבורך רהבי
עדי שקמים גבוהים מברושי עדי רם על ארזי עץ אזובי

---

*) כוונתו על המלך מנואל אשר גרש היהודים מארצו בשנת 1496 ולקח מהם בחזקה כל בנים ובנות אשר מספר שנותיהם י"ד שנה ולמטה להעביר עליהם המים הזדונים. וכותבי הקורות אמרו כי לא בזדון לבו עשה זאת, רק מחמלתו על הילדים הרכים להציל נפשותיהם מרדת שחת.

ונחיות מעורות פני למורת · פרידתם תשוכני עקבי
ורגלי יתר ולבי נד ונדד · ולא אבחן בלכתי או בשובי
הלא כלה ומן לבי ושסע · ונתחו כרובי או ואבי
וחכיהו אנחות עם בחלות · בשור שודד ובזת חון ובשבי
בעיני זה מעט מוער ובקש · לכלני לכבות את שבבי
והולד לי שם בנים זכרים · בני חמד בהוד ויקר וצבי
והקטן קראתיהו שמואל · ונבהו נוגשי ואורבי
והכהו לחמש משנותיו · וגרל בעדו רנוי ועצבי
והגדול אשר יצחק קראתיו · אברבנאל כמו צור מחצבי
כשם גדול בישראל כהורו · כבן ישי *) והוא גר מערבי
בהולדו ראיתיו טוב לשכון · בלבו בין וטוב הוריו ומובי
ובן שנה אחת מני חרפו · והרידהו ומן שונאי ועוקבי
בעת נורשו בני גלות ספרד · יצו מלך להציב מארבי
לכל אצא ואעבור בין גודים · ולקחת בני יונק חלבי
לחכניםו בדתו בעבורו · וגלה אוני איש טוב אהובי
שלחתיו עם מניקתו באישון · חצות ליל כאלו הוא גנובי
לפורטוגאל ושם מלך מנואל · אשר היה לפנים מחריבי
ושם גדל כבוד אבי ועשרו · ברוי אביו **) והוא מלכי חשובי
וזה קם זד בליעל ואכזר · ובוצע ואיש חמרן וכלבי
ועת קשרו סגניו בו ואחיו ***) · הלא אדם בקשרו שם בכוכבי
ובקש בהרוג אחיו להרגנו · ותצילו ממות רוכב כרובי
והוא נמלט לקאשטילייא אשר שם · מקום חורי ושם בית חציבי
ואז שלל רכושי עד בלי די · ובז טובי וכספי עם זהבי
ובראותו בני כי בא לארצו · ובית אבי באיטלייא בחשבי
עצרהו לבל ישוב וצוה · לבל יהיה לנדובי משיבי

*) כאשר נראה מספריו כי הרב ר"י חשב את שנת ביאתו „מעוזים ימי בית שלמוני".

**) הוא היה מלך פורטוגל השני ועמנואל המלך אחריו בשנת 1495 היה אחי אשתו אשר לקח לו לבן במות בנו.

***) הוא השר Viseu , אחי המלכה אשת פורטוגל ועמנואל, אשר קשר קשר על המלך פורטוגל להמית אותו בשנת 1483 ונתגלה הדבר והומת והנגידים חברים הרבה היו בקושרים וכולם נגזר דינם למות (ראה קורות מלכות פורטוגאל מן המכס שמספר ס"ג 638) וגם על הרב ר"י יצא דבר המלך להמית אותו כי חשדו גם אותו להיות בקושרים וברח לקאסטיליא ובן כתב ר"י בהקדמתו לנ"ר.

ברכה כאשר ממנו, הקריבה נא אותה אל הגבירה אשתך כגפן פוריה בירכתי ביתה תזכור אהבתי אהבת נשים לפני מעלתו כאשר בא זכרונך אל פני האדון. ואשמע בקולה. והנה הדוקטור גבירי יוליכה לכבודך כי היתה נאמנת בביתו כל הימים והלכה עמו כאשר היתה באמונה אתו.

הבן יקיר לך מבני הנביאים בנך בכורך שמי בקרבו ר' יצחק י"א, ברך ה' חילו, הרבה עליו מאד עשר פקודתיו שובע שמחות, שובע שמחות את פניו, מאז אני תחינתי לפני המלך, ה' יאר פניו אליך ויחנך, חנון יחנך לקול זעקך רוח חן ותחנונים, כנחך ונפש עמל, זרזיר מתנים יכון אל המערכה לעבוד עבודתך לבית קודש ורוצה את אבניך, וכי יחשק מאד עתים יענם לחזות בנועם אדוני ולבקר בהיכלו כולו אומר כבד.

כותב בשמחת ה' כראה אליכם, שנת לר"ב תרבה נחלתו
יצחק בן לאדוני דון יהודה אברבנאל זלה"ה בליסבונה.

הודיעני בחסדך אדוני, האפיפיור הזה אם הוא דובר שלום לכל זרעינו ואם יש אתו או במדינת רומי רופאים יהודים או אם יש לקארדינלים רופאים.

10.

תלונה על הזמן

לחכם דון יהודה אברבנאל ולה"ה.

יספר בה את כל התלאות המוצאות אותו מיום היותו והלאה וגלות בנו הגדול ונוסתו אליו, והוא:

זמן חכה ברוץ שנן לבבי וכליותי יפלח בקרבי
וחכני ומכתו אנושה ודכני ושם נצח כאבי
פצעני ובלע את בשרי ואכל כאב דמי וחלבי
וגרם כל עצמי בחמתו ויתנשא ויקום בי כלביא
ולא די כי צנפני צנפה ושמני מגורש נד כאיבי
וכשכיר הנעני בתבל וחוא על פאתי ארץ מסיבי
ותן זה לי כעשרים משנותי אשר לא שקטו סוסי ורכבי.
ומדר שעלו מים ועפרות* ארצות כל והם כילו אביבי.
ותבריח ידיד ממני וגלה בני גילי והרחיק עם קרובי
ולא אראה ולא ארע מיודעי ואת אמי ואת אחי ואבי
וסור מתמרי זה לצפון וזה קדמה וזה אל מערבי
לבל עוד יוכלו חשקם וממי ולא אמצא מנוחה גם בחשבי

במשפט יעמיד ארץ, ושנאכר מנוה זו כל גוים יעבדוהו, יהי שמו לעולם וירד מים עד ים ותנשא מלכותו, למען ידעו כי יש אלהים בישראל ויש אתנו יודע עד מה ובכל מקום אנשי חיל יראי אלהים אנשי אמת מבני ישראל המה. ולדוקטור לבדו אתה תדבר דברים טובים דברים נחומים, ישא מדברותיך חן וכבוד, כי הוא רופי ונאמתי, אוהב טהור לב גדול ליהודים, ואשר ידרוש שלמך תהלתי, אותה אבקש שבשובתך תנחהו תעשה לו עזר כנגדו, האם אין עזרתי בי ועשים, עמדי חסד ואמת והוא יגיד לך בסתר את בקשתינו אשר אתו ואת הקורות אותנו, ואיש אל ידע בכל אלה מהגוים האחרים.

רב העליליה! אתה נוית פקודך שאלת לכבודך פי' הכתובים לרד"ק זלה"ה והגשתי לפניך עטרת זקנים אשר עשיתי ופי' ספר אלה הדברים אשר אני עושה; והנה לבד זה מלאתי מפי' הכתובים מלבד ספר תהלות אשר הוא אנלכס, ועוד אחרית הספר מראשיתו פי' מדם לספר איוב, מה מתוק מדבש, חברו שכם חכמים היה בימי במלכות ארגון, והוא מתושבי הארץ הלזו, קחנו ויהיה אתך בכל אשר תאמר. ופי' ספר אלה הדברים לא נשלם עדנה בשנת שבתי בית מעט ומשעי ישעדו להשיבני מדלתות ציון ולא יכולתי. והיה בהניח ה' לי לא אתן שנת לעיני עד הקימי עד עשותו ואביא את אשמו לאדוני וכל הדבר הקשה יעלה על מזבח לרצון לכפר עליו ושמכת את ידך עליו.

והנה מאמר עטרת זקנים הלא מעבר הוא ותקטן עוד בעיניך המגבים לשבת, ובאמת היה על היותו מעט מעט אגרשנו מפניך, אבל מה אעשה ותשורה אין להביא מיגיע כפי לפניך איש האלהים, על כן קדמתי לשלוח לך למשרת המאמר הקטן, עיניך תחזינה מישרים ועיניך עליו מראשו לסופו וכל דבר לא יכחד ממך, וממנו תראה הדרך אשר באתי בו בפי' התורה, האם אני הולך בדרך כל הארץ או הייתי עוקש דרכים, ואולי הגיון לבי לפניך לא הדריכוהו בני שחץ ימלא חן בעיני אדוני. והספר הזה מנחה היא שלוחה לאדוני קח נא את ברכתי אשר הובאת לך, עמך ישב במקום אשר יבחר אדוני, המדרש הוא העקר. עוד כל ימי הארץ למען תזכור עבדך בן אמתך השולח אמתחתו ארץ ממרחקים כי אהבתי את אדוני, והנה הבאתי את פרי ראשית האדמה אשר נתן לי ה'. —

אדוני צדק בוחן לבות וכליות יודע הן בני עלם מעלמי ובשר מבשרי ישרתונך והאשה אשר הוכיח ה' לעבדך ליצחק היא גם היא אמלה, אמי, האלהים אנה לידך ספר ולשון כשדים מעשה אבנטותיך להקריב קרבן לאדוני לקשר מעדנות אהבתו, למה יגרע שמי מדלתי ביתו ועד לחכמים, אלהים יחננה עליך, לבלתי הקריב קרבן לאדוני במועדו מנחת זכרון, ויען לא ידעתי ספר, הנה נא לי נערה בתולה, שמורה היא ונאוה, והיא שפחה מלומדת לעבוד, דברה לבונה

ומעט אשר, ויען וביען העניים והמרודים אלה לא נדבק בידם מאומה מן החרם ערום הלכו מבלי לבוש ואין להם לאכול וכלם גוי אשר לא תשמע לשונו הוצרכנו לבקש מפה ומפה איש ואשתו הבנות בנותיו והבנים בניו להושיב כל יחידים ביתה להשיב לב אבות על בנים ולעשות להם בתים וכלים מכלים שונים בגד ללבוש ולתת לפניהם דבר יום ביומו בר ולחם וככה יהיה שנתים ימים עד אשר ידעו משפט אלהי הארץ ואף בניהם ילמדו שפה אחד דברים אחדים מעם לועז. והלילה הזאת ליל שמורים הוא כולם בחצריהם ובטירותם, יודו לה' כי טוב, יחד ישאו קולם ויריעו כל בני אלהים, עבדים היינו זה ימים מועטים. ויוציאנו ה' אלהים מעבדות לחירות ומשעבוד לגאולה, ועתה הננו אנחנו ככל המון ישראל בני חורין. מוציא אסירים בכושרות, יוציא מבור הברזל העניים והאביונים הנאסרים ומהם בשבי והמה כשלשים איש, ה' צבאות יגן עליהם. והנה לא נפדו עד הנה כי נפלו ביד אדונים קשים ובשועת אבותם אותם אדוניהם הלכו בדרך רחוקה מעבר לים ואינם פה עמנו היום, והיה כבואם בוא יבואו ולא יאחר פדותם בע"ה המוציא אותם מתחת סבלות מצרים, נפוצות יהודה יקבץ ממוצא וממערב ולא ישמע עוד חמס בארצינו שוד ושבר בגבולינו ולא יתן המשחית לבא אל בתינו לנגוף.

הן אלה קצות הדברים היו עלי לטורח טרחם ומשאם כל היום וכל הלילה לא ישבו, ועם שמץ דבר הגדתי לפניך יודע דעת עליון. סוף דבר בכל ממלכות הארץ הלזו לא שמענו ולא האזננו עין לא ראתה עם רב מישראל כזה עבד עבדים יהיה ביום שבות זרים חילו ונשים רבות מיהודה כאלה שבויות חרב ועל כן כל השומע בשם ישראל יכנה תצלינה שתי אזניו, ספקו כפים ויריעו לאשם, יהי שם ה' מבורך אתוהי כמה רברבין ותמוהי תקיפין.

גדול המעלה יר"א הנה אדונינו המלך ישמח בה' שולח אל מעלת האפיפיור מלאכים לפניו לבא להשתחוות לו לאפו ועפר רגליו ילחכו כפעם בפעם כהמשפט הגדול שישתחוו לו כל מלאכים, ומלאכיו המה השר אחד נעלה ל ו פ ו ד י א ל מ י ד ס והשכם עיניו בראשו איש טוב זה הדוקטור ג ו א ן ט י ז י ר ס המוציל כתבי אליך, והמה רואי פני המלך הקרובים אליו. ויען הדוקטור בטוב לבבו בין דין לדין בין נגע לנגע דובר שלום לכל זרעינו, תמיד ידרוש שלומם וטובתם כי יש לאל ידו, נפלאתה אהבתו אלי לעבדהו עטרת לי, ובעבור שהוא יהיה שם לפה, הוא ידבר אל האפיפיור, חלינו פניו שידבר בעניני הקהלות, ישמרם שומר ישראל ויוכיח לפניו על פי התורה לתת את שאלתינו ובקשתינו, והיה בעבור כבודו גדול אומר וידבר גדר בדבר טוב על ישראל, ולכור שאלותינו ובקשתינו לקח בידו להיות לו לזכרון, אם נא מצאתי חן בעיניך אדוני, דבר נא באזני האנשים האלה הם מדברך נאום דברי שלום ואמת, ואמרת שמכנף הארץ זמירות שמעת, שיר למעלות למלך אדונינו, והיותו עושה משפט וצדקה לכל עמו, אוהב את היהודים, מלך

היושבים לאשונה במלכות בביזה לא שלחו את ידם, 4) כלה ויאל גוים לעשות כרצון איש ואיש. ויהרגו כל אשר בעיר מאיש ועד אשה, עשרת אלפים במכסת נפשות אשר למות למות ואשר לשבי לשבי. אחרי כן לקח 5) לו מדינת שאלנגיר שרתי במדינות, מפחדו תרעש הארץ. ועם היות קהל היהודים המאוללים היושבים בארזילה מפוזר ומפורד בתוך העיר מזה אחד ומזה אחד; ורבים היו חללי חרב מבני קדר אשר הלכו שבי לפני צר, הנה במעלת ה' הפלא הפיל לו ממכון שבתו השגים על גחליו יכסף ומבני ישראל לא מת אחד. אז נבהלו אלופי אדום כי ראו עולליהם יונקי שדים וזקנים כבדו מזוקן לא נפקד מהם איש. ויהי כל נפש יוצאי העיר בשביה נער וזקן בנות ציון ואנשים מבני ישראל: חמשים ומאתים העטופים ברעב ונצמא בעירם ובחוסר כל. וכי ראינו בני ציון היקרים עם אלהי אבותם המסולאים בפז לעבדים ולשפחות נמכרו; בכור עוני ובכזל באה נפשם, וימררו את חייהם בעבודה קשה בחומר ובלבנים: ובכל המלאכה נבזה ונמס והנשים המגלגלה, בנות ישראל בזויות מחוטבות תבנית היכל עומדות ביד אכזרים לגלות ערותן, והילדים אשר חנן ה' ילדים אשר אין בהם כל מום, כנטיעים מגודלים בנעוריהם, שאלו לחם פורש אין להם, למדו לפונה שם אלהים אחרים אלהי נכר הארץ ועינינו ראות וכלות אליהם כל היום, הסכמנו יחידי הקהל לקרוא לשבויים דרור ולאסירים פקח קוח ולתת כופר נפשם מכספינו והבאנו את מעט ואת הרבה.

ולי אני עבדך עם יתר המנהיגים לדיקים וטובים מאני הריונו מתוך העדה שנים עשר נשיאים כמספר שבטי ישראל לעשות מעשה הצדקה להוציא ממסגר אסיר, וישלחו אותי ואיש אחד מהמנהיגים מעיר אל עיר אנשים תמיד עוברים בארץ להוציא את בני ישראל ממצרים, לתת פדיון נפשם. וכה אמרו אלינו המרידים ברוח נדיבה, הרבו עלינו מאד מוהר ומתן, ואתם כתבו על היהודים האלה כטוב בעיניכם והוציאו כל איש ואשה מיד עושק, עני ואביון מגוזלו, לא תשאר פרסה, וכסף משנה קחו בידכם והביאו את כל אחיכם מכל הגוים מנחה לה' בכסף יגאלו.

הנינו אנחנו בדרך נחנו ה' על דבר כבוד שמו, ויתן אותנו לרחמים לפני כל שוביהם, ובכסף מלא ביוניס או עפור פדינו מאה וחמשים איש, וגם פה העירה ובשאר המדינות הן רבים עתה עם הארץ פדויי ה' על ידינו כיד ה' הטובה עלינו מאתים ועשרים נפשות ויקר פדיון נפשם עשרת אלפים כפולות זהב. ידינו שפכו את הדם הזה, איש כמתנת ידו כל נדיב לב יביאו את תרומת ה', הבכור כבכורתו והצעיר כצעירתו בצע כסף לא לקחנו ממעלכם

4) וכן משורש בדברי הימים לספרדים.

5) ד' ימים אחרי לכידם ארזילה.

שמעתי ותרגז בטני בהתאסף רגשי עם נגדך, שאון שואן ברעם לשטות משפט גבר, ירא ושור מרע כמוך, לענות אדם בריבו איש לבלעו בולע בלע, נעויתי משמוע, דאגתי מנהמת לבי, להיות היהודים עתידים בכל המקום אשר תדרוך כף רגליהם לבוא בנקרת הצרות ובנקיקי המציקות, להיות כל איש צרר ומשחרר גם שחרר עליהם ועל זרעם, כי הרשע מכתיר את הצדיק, אמר אויב ארדוף אשיג אחלק שלל, על כן יצא משפט מעוקל. והנוגשים אלים, שמו זהב כסלם לקחת אותנו לעבדים לתת למשיסה יעקב וישראל לבוזזים. — מתאבל הוית ההולכים בגולת כ' הספרדים אל דברו עוברי בעמק הבכא מקום שואה משער, נפשם נמלה ונועה, האנשים האלה שלמים הם אתנו, ה' עליהם יראה, המה יבאו אל מקדשו, המה יקרבו אליו ועליהם תבא ברכת טוב. גם אתה כאחד מהם, ירא ה' במצותיו חפץ מאד, תמים אתה בדרכך, גם כי תלך בגיא צלמות, עמל וכעס תביט מגוי לא תפחד בכל אשר תעמול תחת השמש על ה' ועל משיחו, שברך הרבה מאד, ותחת הנחושת אשר לקחו מאתך זהב וכסף יבא, ברכת ה' היא תעשיר, ותחת און אשר עשו נגדך שעמלת בו ששון ושמחה ישיגוך, צדק לפניך יהלך לאור באור החיים באור פני מלך חורשי עמל יקצרהו.

גם אני לא אחשוך פי הואלתי לדבר אל אדוני על דברת בני האדם את עמלינו ואת לחצינו, מנהיגי הקהל הזה, שוכני שנה התלאות כמטרה לחץ, הט אזנך ושמע, שומע אל אביונים, התלאה אשר מצא עם ה', תוכחה ונאצה עשה עם ה' לקהלת ארזילה 1) ממלכות ישמעאלים. פקח עיניך, פוקח עורים, נשיא אלהים, והאזינה עדי ושמע, ראה עניי ועמלי יום ליום ולילה, רבים עמל ואון, לא שלותי ולא שקטתי ולא נחתי זה שנה חדשים. הנה אדוננו המלך — 2) יאריך ה' ימים על ממלכתו — עמד וימודד ארץ, המון עמים רבים, נשא נס לגוים ופשו פרשיו, ופרשיו מרחוק יבאו, ויקבץ אניות הים ומלחיה כל תופשי משוט כל חובל, ויעבור ארץ אפריקא, 3) לרשת משכנות לא לו, ויחן שם על עיר ארזילה, עיר מלוכה, רבתי בגוים, ויורה שם חץ וישפוך עליה סוללה, ואיש לא עמד בפניהם, ויעלו העם העירה איש נגדו וילכדו את העיר, ואת הכל שללו, כסף וזהב אשר עמהם, משה עד שלמון בזזו להם, כי המלך והקרובים אליו

1) Arzilla בחוף הים סמוך לטאנגר.

2) הוא Alfonso V.

3) ביום כ' לחדש אויגוסט 1471 בא המלך עם 477 אניות ושלשים אלפי איש על ארזילא וילכוד אותה. ויהי מספר הנהרגים מן הערבים כשני אלפי איש וחמשת אלפים נמכרו לעבדים ולשפחות כ"כ בדברי הימים לספרדים (ראה שעפער ח"ב עמוד 523) והרב רי"א כתב מספרם אלפים.

ר' יוסף פאפי וכו'," ר' שלמה עתיה, בהקדמתו לפירושו על ספר תהלים.

(53) החכם שמואל אושקי, נחמה מתלאות ישראל, S. Usque Consolacam Tribulacans de Ysrael, III. Dialogo.

(54) שם, נחמה מתלאות ישראל, שיחה ג'.

(55) עמנואל אבוהב, נומולוגיא, דף שכ"ז מדפוס אמשטרדם.

(56) ר' גדליה ן' יחייא, שלשלת הקבלה, דף ס"ה ע"ב.

(57) פירוש ר' שלמה בר שם טוב עתיה, בהקדמתו.

(58) שנת פטירת השר שמואל אברבנאל אינו מפורש, אך היתה בין שנת ש"ט ושי"א, כי לעדות ר' שלמה עתיה היה עוד בחיים היותו בשנת ש"ט, אך בשנת שי"א כבר היה מת, לפי עדות הרב ברוך עוזיאל חזקיתו שכתב עליו: ז"ל!

(59) בהקדמתו לספר מעייני הישועה, הנזכרת פעמים הרבה.

(60) בהקדמתו לספר לכל חפץ.

(61) מאור עינים, חלק קול אלהים, דף ס', ע"א.

(62) דיא האנדשריפטליכען העברעאישען ווערקע דער ק"ק האָפביבליאָ-טעק צו וויען, דף 72.

(63) פחד יצחק, ערך חלילה קודמת או יאוש, סי' ד'.

(64) עלי מזכרי לשנת 1847, דף 145.

(65) מאור עינים, פרק ל"ה, דף ק"י ע"ב.

(66) Descriptio Kéthér Torah. pag. 9.

(67) Orden de Ros Asanah y Kypur etc., Amsterdam A. 5412. Estampado por Industria y despesa del D. Efraim Bueno y Jona Abravanel.

(68) דניאל לוי די באריוס, Arb. de l. Vidas p. 65.

(69) שו"ת דבר שמואל, סי' שע"ה דף ל"ו, ע"ב.

(70) ספר נה ואדום, בהקדמה.

אליקים כרמולי.

9.

מכתב מהרב דון יצחק אברבנאל זלה"ה

להנכבד יחיאל מפיסא ז"ל!

למועד הזה בשנה האחרת ראשי נשוא פנים אשר הראש יגו' הגיעני אגרת שלומך ושמעה אזני ותבן לה את כל התרגזך בתוך עם טוחי טפחים, אלה הם מבקשים להתעולל עלילות ברשע להתגולל עליך ולהתנפל עליך לשלול שלל ולבוז בז על לא חמס בכפיך. וכי ראיתי חמס וריב בעיר ההוא מקום המשפט כי אראה כי אזלת יד המשכל והמסורה ותהי האמת נעדרת נבהלתי מראות, וכי

(26) מעין ב', תמר ג', דף ס"ז ע"ב.
(27) מעין ב', תמר ג', דף י"ג ע"ד.
(28) פירוש תורה נביאים, בהקדמה.
(29) תולדות יצחק להרב ברוך עזיאל חזקיהו בראש ספר מעייני הישועה.
(30) דון יהודה אברבנאל בשירו היקר על אביו.
(31) שם בשיר דון יהודה אברבנאל.
(32) שם, בשיר דון יהודה.
(33) שם בשיר הנזכר.
(34) חלק ראשון, סוף ז', סי' יו"ד.
(35) השיר הזה מדון יצחק אברבנאל, מכ"ד בתים, ושיר אחר ממנו, מי"ג בתים,
נמצאו בסוף פירוש נביאים ראשונים דפוס ראשון של בני שונצינו.
(36) תלונה על הזמן, להחכם דון יהודה אברבנאל, לקוח מכתב יד.
(37) Dialoghi di amore, דפוס ויניציאה 1572, fol. 151, recto
(38) הזמן הזה ניכר מתוכה, כי יספר ע ש ר י ם ש נ ה מעת בריחת אביו
מפורטוגאל בשנת רמ"ג. במקום אחר כותב שנתו הבכור, אשר היה בן
שנה בשעת הגירוש רנ"ב: כ ב ר ה ו א ב ן ש ת י ם ע ש ר ה ש נ ה.
(39) יואן השני, והשיר כתב מנואל, הוא טעות.
(40) בנוסו אחריו מלך נאפולי שם,

והוא אדוק בדתו היה נכוני:

(41) שאלות לחכם כה"ר שאול הכהן, דף ה' ע"ב.
(42) שם, דף כ', ע"ב.
(43) בחלק ג' נזכר עם חנוך ואליהו הנביא, חיים וקיימים לעד,
San Giovanni Evangelista!
(44) הובא באמשטרדם לשנת התקע"ד, דפ"א.
(45) בתולדות יצחק שבראש ספר מעייני הישועה.
(46) מקור חיים, פרק מ"ד, דף קמ"ד ע"א.
(47) שלשלת הקבלה, דף מ"ד ע"ב.
(48) Nomologia o Discursos Legales. En Amsterdam, Anno 5487,
p. 326.
(49) יען וביען שבשנת ש"א הגיע לשמונים שנה, נמצא שנולד בשנת רכ"א.
(50) פירוש ספר תהלים לר' שלמה בן שם טוב, ויניציאה הש"ע, בהקדמה.
(51) שם, בתולדות יצחק, בראש ספר מעייני הישועה.
(52) „וגם הייתי מכיר קרוב הגדול רבי מאיר בן ויגנה, שלמד יחד עם השר
הגדול ר' שמואל אברבנאל בימינו של עולי הספרים

(13) ימות שלש למלכי פורטוגאל ערך אלפונסו החמישי במחברת הצרפתי יקרא L'Art de verifier les Dates.

(14) מזה כתב שלם הרב דון יצחק אברבנאל לכבוד מהור"ר יחיאל מפיסא, לקוח ממכתב ה'.

(15) שיר של דון יהודה אברבנאל הנזכר.

(16) השנה השלם הזה, היה גרוש כל אנשי מעשה במלכות איטליא, ושלש מכות גדולות לישראל, בשנה בשנת הגירוש ספרד. והעיד עליו ר' גדליה ן' יחייא בספרו דף ס"ה ע"ב: בהיות גלות ספרד שנת רנ"ב נרדפים משם יהודים רבים ובאים לאיטליא כדי לעבור אל תוגרמה היה זה הזקן עומד בפיסא אשר בטוסקאנה סוף הים הגדול מקבל כלם עניים ועשירים ומכלכלם ומלוה אותו על יד על יד, עם הספקות והזכות בכל המצטרך ואומרים שבזבז בזה הון רב. גם בנו בכורו ר' יצחק, הנזכר בכתב דון יצחק אברבנאל, היה איש נבון ובעל רחמים כמוהו. והוא החכם ר' יצחק דפיסא, אבי הגאון ר' אברהם דפיסא, שהיה גבר בגוברין בכל החכמות. וימת ר' אברהם בחצי ימיו בבולוניא שנת ש"ד והניח אחריו בנים-ועושר וכבוד. גם חבורים שלא נתגלו בדפוס. עוד היה להאיש הרב יחיאל בר יצחק איש פיסא בן אחר ושמו רב שמואל אבי הגאון ר' יחיאל נסים דפיסא.

(17) פירוש על נביאים ראשונים, בהקדמה לספר יהושע.

(18) שם, בהקדמה לספר מלכים.

(19) „והנה כשגזר מלך ספרד גרוש על כל היהודים אשר בכל מדינות מלכותו שיצאו כשלשת חדשים נשלם. והיה יום היציאה ט' באב. והוא לא ידע את הזמן דבר, כאלו מן השמים הדריכוהו לסגולת הזמן הזה, לקיים דבר הנביא לאמר: בחדשה ימצאונה" פירוש ספר ירמיהו, ב' כ"ד; עיין עוד פירוש ספר הושע, ה' ז'.

(20) פירוש על נביאים ראשונים, בהקדמה לספר מלכים.

(21) ר' ברוך עזיאל חזקיהו, בתולדות יצחק אברבנאל ספר מעיני הישועה.

(22) שם בתולדות יצחק להרב הנזכר.

(23) כך כתב בסוף הפירוש ההוא.

(24) זמן נסיעת דון יצחק עם בנו יוסף לוינציאה לא נזכר בדברי הרב ברוך עזיאל חזקיהו, אמנם הכומר די רוסי Dizionario Storico degli Autori Ebrei, vol. 1. V. 22, כתב בפירוש שהיתה בשנת רס"ג.

(25) אף זאת נודע ממה שכתב בתשובתו ממלך ספרד שבא לנאפולי בשנת רס"ו לפרט עיין לקמן תולדות דון יהודה אברבנאל.

בני אברבנאל שנתישבו בשיביליא וממנה אלפי שנה" (פירוש ספר זכריה, י"ב י').

(3) „אמרי אני יצחק בן לאדוני השר יהודה בן שמואל בן יהודה בן יוסף מבני אברבנאל אשר בספרד וכו'." (הקדמה לספר מעייני הישועה).

(4) „אני הגבר יצחק בן איש חי רב פעלים בישראל גדול שמו אדון יהודה בן שמואל בן יהודה בן יוסף מבני אברבנאל וכו'." (הקדמה לפירוש ספר יהושע).

(5) הפיקר אברבנאל, כי כן כתב השם משפחה, דון יהודה, בשירה הלזו, בשירו על אביו;

ליצחק בן יהודה בן שמואל,

אב"ד ב"ן א"ל פרישת מקראים:

גם בראשי השורות מביע היקר הזה, את שמו: יהודה בן יצחק **אברבנאל.**

(6) שבט יהודה, השמד השמיני.

(7) שם, השמד ע"ט.

(8) ספר יוחסין, דף קל"ג ע"ב מדפוס קראקא; גם לדרך, בהקדמה.

(9) תולדות יצחק ומקריו ימי חייו, נראה בספר מעייני הישועה מאת המחבר לאורה הפעם הראשונה שנת ה"א, המחבר התולדה היקרה הזאת הוא הרב ר' ברוך עזיאל חזקיהו, ראש חכמי פירארה, אך בשביל שגלו בספר הזה ענינים נגד אמונת הנוצרים, לא הזכיר שמו עליו אלא ברמז: „המכונה בשם הלין, כתלמיד הנביא הכותב בספר מפיו." (ירמיהו ל"ו י"ח). ר"ל: ברוך „ה.ח.ז.ק. בחותמו וכנויו." ר"ל: חזקיהו. הרב הזה היה יודע מאד קורות דון יצחק אברבנאל ע"י בנו דון יוסף אברבנאל אשר חי עמו בפירארה ועליו יש לסמוך.

(10) בכל מקום שמזכיר ספר זה כתב עליו: אשר חברתי בבחרותי. עיין שמים חדשים דף מ"ז ע"ב; ראש אמנה, דף ס' ע"א; וגם שם ד"ס ע"א; וכו'.

(11) זה הזמן אינו מדוקדק כראוי, כי לפי העת הזה, היה חבר פירוש התורה בשנת רל"ו, וזה לא יתכן, כי חבר אלה אותו בשנת רל"ג לר' יחיאל מפיסא והספר ההוא על זמן השלמתו היה בשנת רל"ו, כי בעת שלחו לפיסא לא היה נשלם עוד; כאשר כתב בפירושו בהקדמתו.

(12) דון יהודה אברבנאל בשירו הנעים על אביו, הנזכר למעלה.

ור' יוסף הלוי הזה, הוא בלתי ספק בן בנו של הרב הגדול ר' יוסף הלוי, בנו של דון שמואל אברבנאל. והנה דון יצחק אברבנאל היה גר בשנת ש"ס בעיר ויניציאה (64).

הנכבד והשר דון יהודה אברבנאל, בנו של השר דון שמואל אברבנאל והגבירה דונה ויאלידה בנוינידה, היה אחד מגדולי עדת ישראל בפירארה, שמלא מקום אבותיו בצדקה ויראת ה'. לכבודו חבר ר' אליעזר אילי, ספר לכל חפץ, הוא תקון הסדרות הנהוגים בבני ישראל. נדפס ע"י אדילקינד בויניציאה שנת שי"ב, ושם בהקדמה הפליג המחבר לספר בשבח דון יהודה אברבנאל ובשבח אמו החכמה, הגבירה בנוינידה זל"ה! והוא דון יהודה אברבנאל אשר בעזרתו נגמרה מלאכת פירושי רד"ק כתובים באצבע סופרים זה זמן רב טמון, ככל אשר היה לנו הספרים עזרים מן האדומים (65).

זולת אלה משמענו את שמע אנשי מדות ובעלי חכמות מיוצאי חלציו של דון יצחק אברבנאל. האחים היקרים והנעימים יוסף ומנשה אברבנאל שהיו בצאו לארץ תוגרמה לגור שם, ויהיו העולים לשבת כסא תורה באמשטרדם בזמן דניאל לוי די בארריוס (66). והחכם המשורר נעים זמירות, יונה אברבנאל, בנו של מנשה אברבנאל. ויש תפלת ימי קדוש של ר"ה וי"כ בלשון ספרדי אשר הוציא לאור הוא יונה אברבנאל, ורעו הרופא אפרים בואינו, באמשטרדם שנת ת"ב (67). ובימיו, בשנת תט"ו, נשרף חי בקורדובה, על קדוש השם, אברהם ברנאל, ויקונן עליו יונה קינה יקרה. גם הוא כתב שירים רבים טובים, ובכללם שיר אחד יכונה: אל פיניקס לוסיטאנו. עוד היה באמשטרדם, איש רב תבונות, ר' שמואל אברבנאל שמו, שהיה חבר לחברת עץ חיים (68). גם אשת החכם הגדול ר' מנשה בן ישראל, היתה מגזע אברבנאל, והאלוף והקצין דון יצחק אברבנאל היה בשנת תכ"ה אחד מפרנסי מנהיגי ק"ק ויניציאה (69). ורבי ברוך אברבנאל כמהר"י אשר בתו נישאת לר' רפאל מלוים, בעל ספר לב ואדם, היה איש כשר תם וישר (70).

הן אלה בניו ובני בניו, נין ונכדו של החכם הגדול דון יצחק אברבנאל כלם היו למופת. מהם אנשי דעת ובעלי חכמה, ומהם אנשי מעשה ובעלי מדות טובות, שהקימו כלם שם תפארתו בישראל.

הערות.

(1) ומקרי הפילוסופים, שער ראשון, פרק שמיני.

(2) „וגם בהספד שחבר בית ראשון כתב הרב ר' יצחק בן גיאת שנאו שמי משפחות נגיד בית דוד. אחת ממשפחת בני דוד שנמשכה בגלותנו ומשפחת

הבן השלישי דון שמואל אברבנאל, אשר לשאלתו חבר אביו ספר נחלת אבות, נולד בליסבונה בשנת רל"ג, וגדל בשם טוב על ברכי התלמוד. ובן עשר שנים היה הנער שמואל בעת ברח אביו לקשטיליא ובא אחריו, עם אמו ואחיו. בשנת רנ"ב והוא בן י"ט שנה בא לנאפולים ומשם שלחו אביו לישיבת הרב הגדול ר' יוסף פאסי בשאלוניקי (52). ומאז התחיל ליצוק מים על ידיו הצליח בתורה ובחכמה. גם אשתו דונה ויליידיס, אשר לקח מבני בנוינידא, היתה אשה חכמה וטובת טעם. וה' בירך אותו בעושר וכבוד, ויהי אב ליתומים ומגן ומחסה לאביונים (53), ואשתו היקרה היתה אם כל חי שנלך ויגון (54) וישבו שניהם יחדיו ימים רבים בנאפולים עד זמן הגירוש שנת ה"א ש'. ויהי השר דון שמואל אברבנאל אוהב ויועץ למשנה המלך דון פידרו די טולידא. גם אשתו דונא בנוינידה, היתה בחצר משנה למלך ותהי אומנת את בתו ליאונורה די טולידא, עד שנשאת להדוכוס הגדול קוסמוס די מידיצי, דוכוס מן טוסקאנה. והדוכסת היא כבדה לדונה בנוינידה לעיני השרים והיועצים וקראה אותה תמיד בשם אם (55).

אחר גירוש נאפולי וילך שמואל לפירארה. והעידו עליו ספרי הדורות (56) שבעת יצא ממלכות נאפולי, שנת ה"ש, היה לו יותר ממאתים אלף ציקיני ושם בפירארה מצא אותו ר' שלמה עתיה שנת ש"ט, והרבה לספר בשבחו ובשבח אשתו. ואלה דבריו ממש: „ובכאן כל מלכות איטליה ורומניא, וויניציאה, איש שר וגדול „בישראל החכם הנעלה דון שמואל אברבנאל, וכל ביתו יראי השם וחושבי שמו, „ותפרע הכבודה הנשאה בת מלך פנימה דונא וילידה, שראויה היא להזכר לפי „צדקתה וחכמתה וגודל מעשיה" (57). וזה אמנם תשובה לכומר ברטלוקני אשר חשדוהו להשר דון שמואל אברבנאל לפוסח בסעיפים ונוגע באמונתו אמונת ישראל. וכבר השבתי לאיש צר ואויב לישראל הזה, במאמר אחד בלשון צרפת. וימת שמואל זקן ושבע ימים ויאסף אל עמיו בפירארה סביב שנת ש"י (58) ויספדו לו כל רבני העיר. והרב ברוך עוזיאל חזקיטו אשר הוציא לאור ספר אביו בשנת ש"א, הזכירו (59) וכתב עליו: ז כ ר ו ל ב ר כ ה! אשתו החשובה דונה ויליידא בנוינידא, היתה עוד בחיים הייתה בשנת ש"ב, ור' אליעזר מילי, אשר כתב בשנה הזאת, הפליג בשבחה גם בשבח בנה דון יהודה אברבנאל (60).

השר נבון ונעלה דון יצחק אברבנאל, בנו של דון יוסף אברבנאל אשר זכרנו למעלה, היה איש סוחר גדול ועשיר מופלג בפירארה. הוא השר והנדיב דון יצחק אברבנאל, בן בנו של המחבר הגדול נוחו עדן, אב לאביונים ומגן ומחסה לעניים, הנזכר בספר מאור עינים להחכם עזריה מן האדומים (61). גם הוא שקד על דלתות התורה ובנה בביתו, בית ועד לחכמים. והרב רבי יצחק די לטיש היה מרביץ תורה בבית מדרשו של יצחק משנת שכ"ז עד שכ"ט (62). ובשנת של"ג היה ר' יוסף פאסי המורה לצדקה בבית דון יצחק אברבנאל בפירארה (63).

אשר הודיע שמו בשעריו, דיאלוגי די אמורי, שיחות אהבה. אך ידי זרים שלחו בו, והביאו לתוכו ענין אחד (43) אשר ממנו למדו קצת חכמי נוצרים שקר, שהחכם המחבר לא הלך בדרכי אבותיו! גם זאת עשו, לכנות את המחבר בשם ליאון היהודי, תחת ליאון אברבנאל, או יהודה אברבנאל.

יהיה בזה איך שיהיה, הכל יודעים שהמחבר הדיאלוגי הוא בן דון יצחק אברבנאל, ולא כדעת בעל תולדות הרב דון יצחק אברבנאל אחר שהיה איש אחר (44). נא וראה דברי החכם ר' ברוך עוזיאל חזקיטו אשר כתב בשנת ש"ס, אלה הדברים: „והשר דון יהודה, זכרו לברכה! בנו הגדול (של דון יצחק אברבנאל) „הלך בייגווה (גינובה) אחר שבי ובזה נאפולים, והפליא לעשות במלאכת הרפואה. „ויהודה גבר באחיו בכל חכמה. ומכותלי חבורו אשר עשה בלשון לעז, הנקרא „דיאלוגי די אמורי, נכר מעלתו בחכמות הרמות והשגות טבעיות ואלהיות. ונועם „שירו אשר עשה על שבורי אביו ז"ל מודים על רוחב לבו וגודל תבונתו; אוהב „התחקות על שרשי מצב אנושתו (45)." הספר במליצות האהבה הזה, נחלק לשלשה חלקים כוללים, הביאו ר' עזריה מן האדומים (46) שם: דיאלוגי פילון וסופיאה, על שם המדברים בשיחות האלה. ור' גדליה ן' יחייא (47) מזכירו בשם: דיאלוגי דליאון היהודי. הלא כה דבריו: „ויהי לו (לדון יצחק „אברבנאל) בן חכם ופילוסוף נפלא, והוא חבר ספר נוצרי (ר"ל ספר נכתב „בלשון איטלקי) הנקרא דיאלוגו דליאון היהודי, ובו נראה גדולת התפלספותו." גם החכם עמנואל אבוהב (48) מרבה לספר שבח החכם דון יהודה אברבנאל, ובשבח ספרו הנזכר.

בנו השני של דון יצחק אברבנאל, דון יוסף אברבנאל, נולד בליסבונה בשנת הרל"א לבריאת עולם (49). והוא גם הוא היה רופא מומחי ובא בשנת רמ"ג לקשטיליא ובשנת רנ"ב לנאפולים. אחרי לכידת העיר הזאת ממלך צרפת בשנת רנ"ד, הלך יוסף להשתקע בויניציאה ויהי שם לרופא. וכבר זכרנו למעלה שהוא הביא את אביו לויניציאה. ויהי אחרי מותו וילך יוסף לגור בפירארה ושם האריך ימים עד שראה אותו עוד ר' שלמה ב"ר שם טוב עתיה, כאשר בא בשנת הש"מ לאיטליה, ומזכירו בתהלה וכבוד אחרי אחיו דון שמואל אברבנאל, בלשון זה: „וגם החכם הרופא הנעלה, איש אלהים ונשוא פנים, דון יוסף אברבנאל, אביו של השר נבון ונעלה דון יצחק אברבנאל (50)." וחי עוד בשנת ש"יא, בעת שהוציא לאור ר' ברוך עוזיאל חזקיטו ספר מעייני הישועה, והיה אז בן שמנים שנה ועוד, כאשר העיד עליו הרב הזה, ואלה דבריו (51): „ובנו הב' דון יוסף „אברבנאל יצ"ו! איש חכם ונבון, צדיק תמים, אשר הגיע לגבורות זה ימים, זקן „ומלא רצונים. יוסף ה' על ימיו שנים וימים!"

פורטוגאל אשר מלך בימים ההם (39) כי בא לארצו ובית אביו באיטליא, וילך לעזרו במלכותו. ובמות המלך ההוא בשנת רנ"ה, קם על כסאו עמנואל המלך, איש זדון ומאד בדתו (40) אשר גרש את ישראל מארצו ולקח מהם בחזקה בניהם והעבירו במים הזידונים, וגם בנו יצחק בתוכם.

בשנת רמ"ד בא דון יהודה לויניציאה, לקבל פני אביו. ומשם הלך לנאפולים, להיות לרופא לסרדנארדו גונסאלב, המכונה שר צבא הגדול (הקאפיטאניו גרנדו), משנה למלך בארץ נאפולי. אך אחרי שנתים ימים בא המלך ספרד והוליך עמו השר צבא לספרד, ושב הרופא לבית אביו בויניציאה. בעת ההיא הגיעו לאביו יצחק השאלות ששאל ממנו החכם ר' שאול הכהן מקנדיאה, אשר באחת משאלותיו בקש ממנו שיהיה המוליך לאור תעלומות „הנשא ונבה מאד נעלה, החכם הכולל „ר' יהודה יצ"ו, אם המלא ימלא שמה, הוא יהיה לי למשיב נפש בשאלותי ולכלכל „את שבתי, כי שמעתי אומרים, יהודה יעלה בתחלה על כל חקירה עיונית במעלה „העולה בית נתיבות חכמת הפילוסוף ושרשיו כתכם וכלשונם ופרשה גדולת המגאר „אמריו, עיוניו ודרשותיו (41)." ואת התשובה אשר השיב לו יצחק אודות בנו (42): „ואתה תדע שבני יהודה אברבנאל, לא היה בארץ הזאת זה שנתיים „ימים, כי היה בנאפולים עם הקאפיטאניו גרנדו ועם מלך ספרד שבא שמה. „ועתה שהלכו שניהם המלך והשר צבא לארצות ספרד, בא בני פה אל ביתי. „וקראתיו בדרך קדמות חדית ובא חולה וחלוש מאד, ועם שלחתו למלאת רצונך „דברתי עמו בדרוש הזה. כי הוא בלי ספק מגדול הפילוסופים שבאיטליא בדור „הזה ויורני ויאמר לי שהיה דעת בן רשד יותר רב הספיקות והבטולים מכל שאר „הדעות וכו'."

אחרי מות אביו בשנת רס"ח, ויקונן עליו קינה גדולה אשר נשאר בכתב יד ככל שיריו, זולת השירים אשר כתב על ספרי אביו ואשר נדפסו בחייו, והם: שיר מ"ט בתים, בראש ספר נחלת אבות; שיר מו' בתים בתחלת ראש אמונה; שיר אחר מו' בתים, בשער ספר זבח פסח; ושיר גדול במספר ב"ן בתים, אשר עשה בתהלת אביו, ואשר נדפס בראש פירושו על נביאים אחרונים, שהוציא לאור בשנת הת"ם ליצירת העולם, בדפוס המשובח שונצינו:

חקוקים על ידי חרש ואומן,
ובמלאכת דפוס הוא ראש בקיאים;
בעזרת בן בכור הרב ותלמיד,
יהודה זה אשר שר בין עפאים.

אחרי כן, וילך יהודה למסעיו בדרך כל הארץ, אל המנוחה ואל הנחלה שמעמדת והנכספת. ויהי אחרי מותו, בשנת הרל"ה, ויצא לאור בעיר רומי ספרו

הספרים היקרים האלה אשר המחבר כמעט כולם אחר שקפץ עליו רגז הזמן והשליכהו לארץ אחרת, כאשר כתב לר' שאול הכהן בדברים האלה: „ואתה תדע, הכם הרבים! שהפירושים והחבורים האלה כלם עשיתי אחר שיצאתי מארץ מולדתי. כי הנה קודם לזה, כל הימים שהייתי בחצרות המלכים וטירותיהם, עסוק בעבודתם, לא היה לי פנאי לעיין ולא ידעתי ספר, וכליתי בהבל ימי ושנותי בבהלה לעשות עושר וכבוד אתי. וכן אבד העושר ההוא בענין רע וגלה כבוד מישראל! ואחרי היותי נע ונד בארץ, וממלכה אל עם אחר, והשכחתי הממון, אז דרשתי מעל ספר ה', כדברי האומר: שמורי משמרא והכי קתני!"

אם יש להתאונן על אבידת הזמן היקר הזה, ועל הספרים הכוללים אשר לא היה לו פנאי לחבר, כי איש כמוהו לא היה לקח לבוא עמו, עט סופר מהיר, היכינה גם חקרה, פירושיו על יתר ספרי קודש, והיה חקה עין השכל לדרוש ולתור בתהלות דוד ובחכמת שלמה, אשר אליהם ישא עיניו! בפירושים האלה היה מגלה שרשי וכללי הכתובים בלשון צח וקל ההבנה. והיה עומד וחקר במופלא, פליאת ספר קהלת ודרש במכוסה, סוד שיר השירים, הכל ממולא מאור קדוש על פי אנשי שם הקדמונים והאחרונים אשר קמו בישראל, כי אמת מסגולת ספרי דון יצחק אברבנאל היא שהביא בחבוריו ליונים מדעות גדולי המחברים שהיו לפניו, עד שהובאו בהם שמות הגדולים ומעשי ידיהם בלתי נודעים זולתו. וכבר עשיתי שתי רשימות על סדר א"ב, האחת מאנשי שם, והשנית מהספרים אשר נזכרו בחבוריו, ושתיהם יתנו עדיהן שידו היתה שולטת בכל הרשימות האלה. הנה אנכי אתן לפניכם קוראים משכילים ויקרים! באחד מכתבים הבאים, ושם אין לי אלא להשלים תולדות דון יצחק אברבנאל, בדברי ימי חיי בניו ובני בניו, נין ונכדו, והנה זה:

ויולד יצחק שלשה בנים את יהודה, את יוסף ואת שמואל. ויהי דון יהודה המכונה ליאון רופא מומחה, פילוסוף מובהק, ומשורר גדול. בימי נעוריו כאשר ברח אביו לספרד בשנת רמ"ג וישם פעמיו לארץ ההוא, ושם לקח אשה והוליד שני בנים את יצחק ואת שמואל (36). אחרי גירוש ספרד בשנת רנ"ב הלך עם אביו באניה לנאפולים. ושם קנה דירתו עד כי עלה עליה קרלו מלך צרפת ולכדוהו ויתנהו לשלל. ויברח יהודה לגינובה ושם השלים בשנת רס"ג את ספרו אשר כתב בלשון איטלקי (37). ולתקופת השנה הזאת, שנת רס"ג (38) כתב בלשון עברי תלונה על הזמן, אשר עד בה היתה שמורה וגנוזה באוצרותי, והוא שיר יפה אף נעים מק"ל בתים יספר בו את כל התלאות הנוראות אותו מיום צאתו מפורטוגאל בשנת רמ"ג זה לו עשרים שנה, ומאורעת בנו הגדול יצחק, אשר נולד בארץ ספרד בשנת רכ"ה. ויהי לתקופת השנה הזאת, שנת רנ"ב בזמן הגירוש, שלח אותו עם מניקתו, בלישון לילה לפורטוגאל והוא בן שנה. ויהי כאשר שמע המלך

דבריו של ר' שאול הכהן, אשנם מלשונו בפי' על מורה נבוכים, דף ל"ג ע"א, נראה שבסוף ימיו שוב בא לידו.

ח) מעיני הישועה, נדפס ע"ו לפורט שנת ה"ם לא נעדר, ע"י החכם ר' ברוך עוזיאל חזקיהו מפירארה, אשר הוסיף עליו הקדמה יקרה בתולדות המחבר, ושנה לקחנו ענינים רבים.

ט) מפעלות אלהים, בחדוש העולם ותשובה נלחת על כל הטענות שעשו ארסטו ותלמידיו אחריו על קדמותו. דפוס ויניליאה שנת שנ"ב.

י) מרכבת המשנה, הפירוש ספר אלה הדברים הלזה, נדפס בפני עצמו, בסביוניטה, שנת ש"א, בשליעת יותר משאר דפוסים.

יא) משמיע ישועה, בבית הנעלה והישים דון יוסף לבית גדליה שנת ה' רפ"ו ניליכה ביום לאשון למורט מיון [פה סאלוניקי].

יב) נחלת אבות, דפוס קונסטנדינה רס"ו, ופעמים בעיר ויניליאה.

יג) עבודת זקנים, שאמר ר"י אשר מזכיר בפירושו למורה נבוכים דף ס"ו ע"ב.

יד) עטרת זקנים, פה סביוניטה שנת ש"ז, בבית טוביה פואה.

טו) פירוש התורה, ויניליאה, שנת של"ט.

טז) פירוש נביאים ראשונים, דפוס ימן [פיזארו רע"א] ע"י שונלינו.

יז) פירוש נביאים אחרונים, פה פיזארו ר"ם; פה אמשטרדם ת"א. בקלת ספרי הדפוס אמשטרדם, לא נמלא זכרון הזמן והמקום בשער הספר.

יח) פירוש מורה נבוכים, דפוס פראג תקל"ב על ידי החכם משה לנדויא.

יט) לדק עולמים, כ"י.

כ) לורות הסודות, נדפס בסוף עטרת זקנים.

כא) ראש אמונה, יצא לאור עם נחלת אבות, ופעמים הרבה בפני עצמו.

כב) שירים, מכתבים וכתבים, כתב יד ודפוס.

כג) שמים חדשים, רעדלהיים תקפ"ט ע"י המדפיס הגדול ר' וואלף היידנהיים.

כד) תשובות על שאלות ר' שאול הכהן, דפוס ויניליאה של"ד, ע"י ר' חיים ן' שרוק הנזכר למעלה.

עוד יראה הקורא, כי גם דון יצחק אברבנאל השתמש הרבה בדברי בעל דרך אמונה בפירושו על התורה. ובפרשת חקת מביא דעת החכם ר' אברהם בן ביבאגו המחבר שמשה לא חטא, בלשון: ראיתי בדברי אחד מחכמי הדור, ואולם בספרו ראש אמנה אינו מזכיר בשום רמז בעל מחבר דרך אמונה אף על גב שרוב דברי הפרק האחרון מזה הספר מסכימים מאד עם לשון ספר ראש אמנה, עד שאין ספק כי האחד הועתק מן האחר. עיין הפרק העשירי מן ראש אמנה, דף י"ב ע"ב מדפוס ויניציאה ש"ה: והחכמה האלהית אשר כוון הרב במספר העקרים האלה וכו' כל הענין החכמה האלהית זה תמצא בכתבו ובלשונו ממש בספר דרך אמונה, מאמר ג', שער ה' דל"ט ע"ב. וכן כל מה שכתב לקמן בפרק י"א וכל הענין הכתוב בפי"ב מספר ראש אמונה, תמצא בספר דרך אמונה במקום הנזכר אות באות. עיין עוד שם הפרק השני מספר ראש אמונה ומאמר ג' שער ד' דף נ' מספר דרך אמונה. וכבר בימי דון יצחק אברבנאל קם איש נגדו ונתן בו גנאי ודופי והוא התנצל עצמו בשיר מכ"ד בתים. תחלתו:

קם זר מצחק ביצחק,
לבש קללה במדו (35).

ואולם הספרים אשר השאיר אחריו ואשר רובם כבר אבדו. הם ארבע ועשרים. ואלה שמותם על סדר א"ב.

א) זבח פסח, על ידי האחים המחוקקים ר' דוד ור' שמואל המכונים ן' נחמיאש שנת ר"ו בקונסטנדינא.

ב) ימות עולם, כ"י, וכבר זכרנו זכרו.

ג) ישועות משיחו, נמצא כ"י באוצר ספרי המלך בפאריש וממנו נדפס ע"י האחים ניסלבום, מלא שבושים וטעיות.

ד) להקת הנביאים, כ"י. גם ספר זה זכרנו כבר.

ה) מאמר במעשה מרכבה, זכרנו למעלה שהמחבר מביאו בספרו מעיני הישועה ולשונו שם: „ואני כבר עשיתי בזה מאמר ובארתי בכח טענות לקוחות מטבע הכתובים, שמה שפירש הרב במרכבה לא כיון אליו הנביא ולא עלה על לבו.” נראה שהוא המאמר שנדפס בראש ס"ג מפירושו על ספר מורה נבוכים. יכונה: „הטענות לקוחות מטבע הכתובים ימאנו מה שפירש הרמב"ם במרכבת יחזקאל.”

ו) מאמר קצר בבאור סוד המורה, דפוס ויניציאה של"ד ע"י ר' חיים ן' שבוק.

ז) מחזה שדי, כבר דברנו למעלה מזה הספר נאבד מאתנו על פי

במצודתם, ותקע שלומם וטובתם כל הימים. פירושיו וחבוריו מלאים לקח ודעת, כי הרבה קרא ושנה בספרי ישראל ועמים, בקיאתו בתלמוד ובמדרשים, בקורות דברי הימים ובפילוסופיא הלא נודעים הם לכל קורא ספריו. גם לנו ראה הרבה חכמה בכל מיני מדע, אך כולם רק להבין ולהשכיל תורת אל, שעשעיו כל ימיו:

בכל מדע בכל חכמה ובינה
מומותיו רצון כל איש ממלאים
אבל חשקו בתורת אל בכל עת
סעיפיו בה בעוז נותנים ונושאים (31).

נפשו נכספה להסיר מתורת ה', חרפה ובוז דעות נכריות והיה אחד מגדולי ישראל אשר גרשו אריסטוטילוס מהסתפח בנחלת יעקב.

ספריו המחוכמים יעידון
חכי הוא ראש מבקשי בין ומוצאים
אמונות בם מזוקקות צרופות
דבר שקר ומינות לו שנואים (32).

וה' נתן לו לשון למודים דבש וחלב תחת לשונו, מה טובו מאמריו ומה יפו מליצותיו:

מליצותיו מחושבות ערבות
ומאמריו מחוכמים ונאים (33).

אמנם החכם תמים דעות הלזה, לא מנע מלקחת איזה דברים מן הבא בידו מנכסי לה', מספרים וחבורים זולתו, פעמים הרבה מבלי להזכיר שם מחבריהם עליהם, וכבר העיד חכם אזולאי בספרו ועד לחכמים (34) שנמצא כתוב לבנו של הרב יצחק עראמה, כי הרב יצחק אברבנאל זוכר ספר אביו ושותה מימיו. ואנכי הכותב ראיתי באמשטרדם בבית אוצר ספרי ר' זלמן ראזנברג, ספר עקידת יצחק דפוס ראשון, ובו בשער הערה כתב יד של רבי מאיר עראמה בה קובל על מהרי"א על אשר העתיק ספר אביו בלי להזכיר שמו עליו. ראה לדוגמא, דברי בעל עקידה בשער נ"ז דברי המתחיל: ובמדרש מאיר דכתיב שלח תשלח את האם. ודברי אברבנאל בפרשת כי תצא, על הכתוב כי יקרא קן צפור לפניך, לשון הרי"ע בשער נ"ט, ולשון הרי"א בפרשת נצבים. — ואולם בעל ספר עקידה עשה כיוצא בזה בספר דרך אמונה. גם ראה דברי ספר מצרף לחכמה להחכם ר' יוסף שלמה דילמידיגו. הלא כה דבריו שם: „ולא אוכל להתאפק מלהביא דברי החכם השלם הפלוסוף המעולה כהר"ר אברהם בן ביבאגו ספרדי מארגון, שהוא היה לעינים למהר"י עראמה ולא סר מעקבותיו. גם הרבה נשתמש בדבריו הגם שאינו אומרם בשמו, והוא בספרו הנכבד הנקרא דרך אמונה."

ביולא בו חבר ספר בנבואה, נגד דעת הרמב"ם, וקרא שמו מ ח ז ה ש ד י, אך בגלות הגרוש ספרד יצא מאתו ולא נמצא עוד. שני ספרים האלה החל לעשות מקדם, הראשון, באופן יותר רחב, וכולל אותו בג' מאמרים, והשני בשם חדש ל ה ק ת ה נ ב י א י ם, אך מפני טרדתו בפירוש התורה לא השלימם עדין. עוד היה חבר דון יצחק, איזה ספרים אשר לא נשא שמם על שפתיו, בתשובתו אל הכהן, והם: ספר י מ ו ת ע ו ל ם, שהזכיר בו בקבלה מיום שנולד אדם הראשון עד יום חברו, כפי מה שסיפר ממנו בספר מעיני הישועה (26), מאמר אחד נגד הרב המורה על דבר מרכבת יחזקאל, כפי מה שזכר גם כן בספר מעיני הישועה הנזכר (27). וספר קצר בביאור צורות היסודות אשר נדפס עם ספר עטרת זקנים. מאמר קצר בביאור סוד המורה ואופן חבורו, חלקיו ודרושיו, אשר שלח לר' שאול הכהן, והנה נדפס אחר תשובתיו על שאלותיו. סוף דבר, החכם דון יצחק חבר פירוש על ספר מורה נבוכים. ומפי השמועה הודיע המעתיק ר' ליאון מלכי, בן דוד מלכי, שהחכם המחבר נתבקש בישיבה של מעלה קודם השלים הפירוש היקר הזה (28).

והיתה זאת בשנת רס"ט, וסופרי הדור נתנו סימן השנה: אתה חס"ר עמי, באמרם חסרנו כל! ויגוע יצחק וימת בן שבעים שנה ואחד. וישימו אותו בארון ויהי אבל גדול והספד ובכי לכל היהודים. גם שרי ויניציאה וגדוליה עשו לו כבוד במותו, ויעלו בניו את גויתו לפדובה, ויקברו אותו בקברות היהודים אשר היו מחוץ לשער העיר הנקרא זנב ארוך. ובימים ההם תוך ה' ימים נפטר הרב המפורסם ונודע ר' יהודה מינץ, ויקברו אותו אצלו ומצבותיהם אבני זכרון, זה אצל זה. אך מפני הרעה לא מצא יצחק מנוח גם אחרי מותו, כי לשנה הבאה, שנת ר"ע בא האויב לצור את העיר ותהי מלחמה חזקה סביב לחומות העיר פאדובה, ויחריב את סביבותיה ואת הקברות האלה הרס, עד כי נעלם מקום קבורת החכם ולא ידע איש איו עד היום הזה (29).

ואלה ימי חיי דון יצחק אברבנאל זכרונו לברכה! אכן לא היה און במותו וברעתו, אכן הוסיף תמיד מאור שכלו ותבונתו, כל ימיו היה איש ישר וירא אלהים, אוהב ודורש טוב לעמו:

אלי עמו חבי הוא עוז ומגן
ומציל נענים מיד משנאים
והוא עומד והוא גודר פרצות
ומושיע יהודים מלבאים (30).

נעים בחברת מרעים, אף גם הנוצרים, ואם היה מתנגד בספריו לאמונתם ועמל בהם להפיל כל מגדלי דתם, אהב את אנשים הישרים בלבותם, כהנה

היא שנת כי ירח"ם ה' את יעקב, כתב שם במונופולי, ספר שמים חדשים יוסד על פרקי הרב המורה הרמב"ם להכריע דעת החידוש על דעת הקדמות בטענות מופתיות וספר משמיע ישועה, בפירוש מוכרח על דרך הפשט לכל הנבואות שבאו בכתבי קודש שלא יוכל לפרשם לא על זמן בית שני ולא בדרך רוחני אלא על הגאולה העתידה, וספר ישועות משיחו, בפירוש כל המאמרי הגמר' והמדרשים שבאו על המשיח ועל הגאולה. לשלשת ספרים האלה, קרא שם כולל: מגדול ישועות. עוד השלים שם במונופולי הנזכר, פירושו על ספר ישעיה, בראש חדש אלול הרנ"ח לבריאת עולם (23).

בין שנת הר"ס והרס"ג כתב דון יצחק ספרי ראש אמנה בעקרי התורה, ומפעלות אלהים בחדוש העולם. ובשנת הרס"ג (24) נסע עם בנו השני השר דון יוסף אברבנאל מעיר מונופולי, וילכו שניהם יחדיו לויניציאה העיר. ושם היה מכוין לגמור את הפשרה בין הסגנים מויניציאה ובין המלך פורטוגאל על דבר סחורת הבשמים. וכראות השרים והיועצים שופטי ארץ מחקר קירות לבו הכניסהו בשלתם לפני ולפנים וגלו לו כל סתרים ומצפונים, ודברו היה יקר בעיניהם כאשר ישאל איש בדבר האלהים. וישב שם בויניציאה בכבוד גדול ובשלום רב, ויחל לכתוב את פירושו על ספר ירמיהו, וישלימו ערב שבועות שנת הרס"ד. והשכל מחייב שלא הקדים המאוחר, וא"כ שם נעשה אחרי כן פירוש ספר יחזקאל ותרי עשר, אף שלא הזכיר בהם המקום והזמן שחברם. כיוצא בזה בפירוש על התורה שהשלים חומשי ספר בראשית, ויקרא ובמדבר שנעלם המקומות והשנים אשר נעשו, כי המקום והזמן שנזכר בסוף ספר ראשון: נאפולי שנת הפש"ר, הוא עת העתקתו ולא זמן חברו. ואמנם בסוף פירוש ספר שמות כתב מפורש שהיתה השלמתו בויניציאה, ביום ראשון לחודש מרחשון שנת רס"ו לפרט.

בשנה הזאת, ה' אדר, שלח אליו מאי קנדיאה לויניציאה החכם שאול הכהן י"ב שאלות בעניני הפלוסופים, והוא השיב אליו בטוב טעם ודעת, לתקופת השנה הזאת שנת רס"ז (25). ובתוך דבריו תשובת דון יצחק לשאלת החכם הכהן, על אודות הספרים אשר חבר ואשר כבר יצאו מתחת ידו, ונמנה יראה הקורא, שבעת היה כבר השלים פירוש התורה, מלאכה מרובה ויקרה. אך היה הפירוש הזה בכתב יד, ככל שאר ספריו, זולת השלשה ספרים אשר נדפסו יחד בקונסטנדינא, בין שנת רס"ה ורס"ו; והם ספרי ראש אמנה, זבח פסח ונחלת אבות. עוד יראה הקורא מתשובה הזאת, שמלבד הספרים אשר זכרנו עד הנה, חבר עוד ספר צדק עולמים, שהתחיל לחבר בהיותו בנאפולים וכאשר באו הצרפתים בראשונה ושללו את ביתו נאבד ולא ראה עוד. הספר הזה היה סובב על שכר ועונש העולם הזה והעולם הבא. וכבר היה מתאונן על אבדתו ויקר הפלגת גדולתו בפרק רביעי, משנה רבי יעקב אומר, מספר נחלת אבות.

אחד, יום ה' באב שנת רנ"ב (19). מכל מדינות המלך. מהם הלכו למלכות פורטוגאל ולמלכות נבארה הקרובים אליהם, ומהם שמו פניהם דרך למלכות אפריקא ואסיא, ואחרים שמו נתיבה במים עזים לארץ תוגרמה, יון ואיטליא (20).

זה הדרך האחרון בחר לו גם דון יצחק אברבנאל עם כל בני ביתו, ויהי בתוך הבאים דרך הים אל העירה נאפולים המהוללה אשר אחת ממשלת המלך פירדינאנדו הראשון. ויהי כשמוע המלך את שמע בואו, וישלח להביאהו אליו ויקבל אותו בסבר פנים יפות, ויהי לו לועץ, וישב יצחק שליו ושלוה כל ימי המלך פירדינאנדו, ויכתוב את פירושו על ספר מלכים, ויכלה אותו יום האחרון מחודש אלול שנת רנ"ג; היא השנה הראשונה לגלות ספרד. ויהי בשנה השנית, היא שנת רנ"ד וימת המלך פירדינאנדו ויקם בנו אלפונסו תחתיו. גם הוא אהב את יצחק ויעמוד בתקפו על משמרתו עד כי עלה קרלו השמיני מלך צרפת וכבש מלכות נאפולי. ויברח מפניו המלך אלפונסו לאי סיציליא; וילך עמו דון יצחק, והוא לבדו נשאר עם המלך והיה לו לאב וליועץ כל הימים, עד כי קרה אליו אשר מת בו בשנת רנ"ה, ונתפרדה החבילה (21).

ויהי אחרי הדברים האלה, וילך יצחק לנפשו נע ונד בארץ; כי הצרפתים בזזו את ביתו בנאפולים וכל ספריו ומחמדיו הטובים היו שם נלכדו. ותמצאהו גם באי קורפו. ובאורחו נטה ללון התחיל את פירושו על ספר ישעיה בראש חודש אב שנת רנ"ה ותורה. אמנם נפסקה מלאכת הפירוש הזה מפני מגורים אחרים. כי גם באי קורפו הנה ה' לידו את פירושו על ספר משנה תורה אשר אבד בביתו בליסבונה ואשר חשב טרף טורף מבית מדרשו בהברחו מלפני המלך פורטוגאל יואן השני, ולא כלה אותו עד היום ההוא, ואמנם נשלם כמלאת אלול רנ, כאשר כתב בהקדמתו לספר הזה, ואלו דבריו: „ובחמלת ה' עלי באתי לאי קורפו ואשב שם, והנה הקרה ה' אלהים לפני את שעשועי בפירוש הספר הזה ונפשי נכספה ושמחה המזיקה בו ונדבקה בו ואמר אוסיפה נא נגדלו והילנו, כהנה מגלי לו, כי מעט אשר היה מפעלו, ועתה יקבצו גללים נאלים גללו." ויוסף עליו מעט אשר היה לפניו, בהלך משם אל עיר מונופולי ממנה הגולה אשר ממלכות נאפולי (22).

אם בעיר מונופולי התבודד עצמו לדבר ה' שמונה שנים. ויכל לעשות ספר מרכבת המשנה, הוא פירוש ספר אלה דברים הנזכר, בעשרים לחודש שבט שנת רנ"ו שנים. ובשנה ההיא, בערב פסח, חבר ספר זבח פסח. ובהקדמתו הכתובה במליצה גדולה; כתב שאשתו ובניו הנם בארץ אחרת והוא נשאר לבדו גר בארץ נכריה, לא ישמע לשון העם. ביום י"א תמוז אחרי כן, נשלם חבור נחלת אבות, אשר חבר לשם הבר דון שמואל אברבנאל בנו הקטן. ובעיר ההיא הוציא חבר עוד ספר מעייני הישועה על דניאל בשנת רנ"ז ובשנת רנ"ח,

רחם עלי אל המעוז! והוא היה מלך רשע, שם לדרך פעמיו, ולא ידע כי בנפשו הוא; לולי חסדי ה' כי לא תמנו!

ויהי בדרך במלון ויבא המגיד אליו בלט ויאמר לו: אל תקרב הלום, כי את רעה היא, המלט על נפשך כי רבים חללים הפיל המלך, אף כי לא פעלו עלה. וכשמעו הדברים האלה להציל ממות נפשו, ברח יצא באישון לילה ואפילה וישם רגליו, יום ולילה לא ישבות, עד כי במנוסת ליל שני הגיע בגבול מלכות קאסטילייאה פה סיגורה דילה אורדין. הבקר אור והרצים רוכבי הרכש יצאו דחופים במצות המלך לאמר: תפשוהו חי או מת! אך אלהים הכין דרכו ולא ידע את מקומו. וירא המלך כי לא יכול לו, ויקח את כל אשר לו מקרקעי ומטלטלי, סגולות מלכים, כסף וזהב עד בלתי השאיר לו שריד, ולשוא נעק לפניו מן המקום אשר נמצא שם, במגלת ספר כתוב עליו צדקתו ותומתו, כמו חרש יאטם אזנו, לא השיב ידו מבלע (17).

בקאסטילייאה ארץ מגורי אבותיו, תקע אהלו אהל תורה בתחלת שנת רמ"ד. וה' הקרה לפניו אנשים חכמים וידועים, חברים מקשיבים לקולו אשר בקשו ממנו לשלוח יד לפרש להם ספרי יהושע, שופטים, שמואל ומלכים. וישמע להם ויחבר בשנה ההיא, פירוש שלשה ספרים מן הנביאים הראשונים האלה, פירוש ספר יהושע־נעשה מעשרה ימים לחודש מרחשון עד כ"ו בו: פירוש ספר שופטים מיום ראשון לחודש כסליו עד כ"ה בו. ופירוש ספר שמואל מיום ראשון לחודש טבת עד י"ג אדר, יום צום אסתר. וברצותו להתחיל פירוש ספר רביעי הוא ספר מלכים, נקרא לבא אל שער הפנימית לפני המלך פרד פירדינאנדו והמלכה איזבילה. ויתן ה' חנו בעיני המלך והמלכה והשרים היושבים ראשונה במלכות, וימינהו שר באוצרם, וישב שם בתקפו שמונה שנים. גם עושר גם כבוד אשר יעשה אותם האדם וחי בהם, קנה לו בקרב הימים האלה (18).

ויהי בשנה התשיעית היא שנת מזר"ה ישראל יקבצנו, לכד המלך כל מלכות גרנאדה מיד הישמעאלים, ויאמר בלבו: במה אתרצה לאלקי המאזרני חיל למלחמה, ובמה אקדם לקוני אשר נתן המלוכה הזאת בידי אם לא בהכניסי תחת כנפיו עם פזורה ישראל, או להשליכו לארץ אחרת מעל פני! ויצא דבר המלך ודתו כשלש חדשים לא תאחר הרעה בכל מדינות מלכותו מכל איש אשר יקרא בשם יעקב ובשם ישראל יכונה, אם לא יעברו על ראשו מי טהרים. ויצחק ידע את אשר נעשה ויתנפל פעמים ושלש לפני המלך להתחנן לו לאמר: הושיעה המלך! למה תעשה כה לעבדיך בני ישראל, הלא אין הגר הזה בחק המלך! ולא אבה לשמוע לקול תחנונו ולהטות אוזן לתפלתו, כי המלכה עומדת על ימינו לשטנו, וישמע בית ישראל את הדבר הרע הזה ויתאבלו ויאמרו איש אל אחיו: נתנה ראש ונלך בשם ה' אלהינו. וילכו בלא כח שלש מאות אלף רגלי הטף והוא בראשם, ביום

על טאנגיר העיר. ועל שם מלחמותיו האלה נקרא שמו האפריקני (13). ובשנת שלש ושלשים למלכו, היא שנת רל"א וחמשת אלפים למספר בני ישראל, וישים המלך פניו שנית אל אפריקה וילכוד את העיר ארזילה ויחרים כל אשר בעיר מאיש ועד אשה, עשרת אלפים נפשות, אשר למות למות ואשר לשבי לשבי, ובתוכם קהל ישראל שמנים ומאתים נפש, השבויים ברעב ובצמא בעירם ובחוסר כל. ויקם דון יצחק עם יתר המנהיגים עדת ישראל בליסבונה והרימו מתוך העדה שנים עשר נשיאים לעשות מעשה הצדקה ולהוציא ממסגר אסיר, וישלחו אותו ואיש אחר מהמנהיגים, מעיר לעיר לאסוף פדיון נפשם, עשרת אלפים כפולים זהב (14). והוא בראש הנדיבים:

נדיבתו חסידותו וישרו

עצומים מחיות בפח במואים (15).

לתקופת השנה הזאת, שנת לל"ב תרנה נשלחו, שלח המלך אלפונסו מלך פורטוגאל מלאכים אל האפיפיור מרומי, השר לופו די אלמידה, והחכם גואן טיזירה, אחד מאוהבי דון יצחק. ויצו עליו להביא את שלומו אל ידידו החכם השלם רבי יחיאל דפיסא (16), באגרת שלומים אשר כתב אליו. ועתה שלח להגין ספר עטרת זקנים אשר עשה ופירוש אלה דברים אשר הוא עוסה אז, כי לא היה נשלם עודנו. גם אשתו אשר הוכיח ה' לו ליצחק, שלחה מנחת זכרון לחבירה אשת רבי יחיאל, אשה מלומדת מסורה ונאוה. עוד זאת צוה דון יצחק על הדוקטור גואן טיזירה, להקריב לפני האפיפיור, שאלות ובקשות קהלות ישראל במלכות פורטוגאל, ולחלות פניו לתת להם שאלותיהם ובקשותיהם, כי ביותר היות דון יצחק אברבנאל שר וגדול בעמים, היה רצוי לרוב אחיו ודורש טוב לעמו.

אחר הדברים האלה, עלה בלבו לפרש ארבעה ספרי נביאים ראשונים, יהושע, שופטים, שמואל, ומלכים, אך מרוב עבודתו אצל מלך ושרים אשר השתרגו עלו על צוארו, לא יכול לעשותם, עד כי נגעה בו יד ה' וישלכהו לארץ אחרת. כי המלך אלפונסו אשר אהב אותו וישימהו שר במלכותו, מת במגפה שנת רמ"א. וימלוך תחתיו יואן בנו, מלך חדש אשר לא ידע את יצחק, ואשר הפך לבו לשנוא כל שרי אביו ואוהבי שמו, ויגרשם מפניו. ובשנת שלש למלכותו, היא שנת כי גמ"ר חסיד, שם עליהם עלילות דברים לאמר: בני מות הם, כי אשר קשרו עליו לתת אותו ואת ארצו ביד מלכי ספרד. ויתפוש מהם הדוכס די ויסיו, אחי אשתו וימת אותו בחרב, והנשארים קצתם הרג וקצתם גרש מארצו ויקח את כל אשר להם. גם ביצחק התאנף המלך על לא חמס בכפיו, ונתן אותו בקושרים, בקרבו עם אחנו, וישלח אליו משלחת מלאכי רעים לאמור: המלך דבר

ק"ל והלה לפרט: גואן די שיביליאה, ואשר לכבודו חבר ר' מנשה בן זרח ספרו צדה לדרך (8) אבי אביו של דון יצחק אברבנאל שלפננו.

והנה עם היות שאבות אבותיו של דון יצחק היו מספרד במלכות קשטיליאה, עיר מולדתו היתה ליסבונה, קרית מלך רב במלכות פורטוגאל. כי לסבת איזה גזירה נטלטלו אבותיו מאספניה לפורטוגאל. ושם נולד שנת חמשת אלפים וקצ"ז לבריאת עולם (9). וכבר בימי עלומיו שמה נתן ה' חכמה ותבונה בלבו והצליח בלמודיו על אחת שבע מכל בני גילו. ובבחרותו כבר החל לחבר את הספר הקטן עטרת זקנים (10), כ"ה פרקים בביאור הפרשה: הנה אנכי שולח מלאך לפניך, ושאל בו שאלות רבות ועצומות, וחקר בו חקירות גדולות ועמוקות בהשגחה הפרטית ושאר ענינים עד שהיה שמו נודע בשער בת רבים, ובהקדמה התנצל את עצמו שמרוב עסקיו בפרקמטיא לא היה לו פנאי לעיין היטב ואמר: „והן עוד היום נגרשתי מפני העיון, והייתי נע ונד בארץ, פעם בחוץ, פעם ברחובות, עובר לסוחר!"

אחרי כן התחיל לכתוב פירוש על ספר אלה הדברים ובלא אותו אל גדולי דורו לדעת מה ישפטו עליו, הלא כה דבריו בהקדמתו לספר הזה הנכתב בעיר מונופולי, שנת ה' רנ"ו: „זה לי עשרים שנה (11) בימי בחרותי בהיותי על אדמתי העיר ליסבונה עיר ואם במלכות פורטוגאל, אשר בקצה מלכות ספרד, מלאני לבי לשאול שאלה גדולה, כוללת ספר אלה הדברים, משנה התורה אשר שם משה לפני בני ישראל, ואתנה אותה לפני כל יודעי דת ודין, וכן גדולי חכמי הארץ יושבי על מדין, והולכי נתיבות הטובות, ראשי הישיבות, ויטיבו אותי דבר, איש כאשר עם לבבו, בטעמו ונימו, כי לא מתקו רגבי נחלי נכרי דרכיהם, דרכם ומחשבותיהם, אם לבי בקרבי? דברתי אל לבי, שא נא כליך חותמך ופתילך, שבטך ומשענתך ונודה לי ליד בהתר השאלה הזאת, ועשה לי מטעמים, ישדיו יהיו תמים, בפירוש הספר הזה, כי עת לעשות לה' ותשובה להביא לאיש האלהים, כבן של נביאים, בהכחשת ביאור משנה תורתו ולהגלות לכל עדותי עתיקתו וסתרתו, ואת יקר תפארת גדולתו, יען וביען קצר מגע פרישתו מהשתרע בדברי המתפלספים, ישנים וגם חדשים."

וה' נוה הברכה באמניו, גדול ליהודים ומשנה למלך אלפונסו החמישי:

גדול עצה ורב משרה וכבוד,
ורחב לב כחול ימים מקיאים;
מלכים שואלים כל יום עצתו,
וכל מושלים ושריהם הצבאים (12).

ויהי המלך אלפונסו גבור ואיש מלחמה, וארץ פורטוגאל קטנה בעיניו ויחשוק להגדיל את שבט מלכותו ולעשות לו שם בגבורים, וילך לאפריקה וילחם בה ויצר

8.

Schreiben des Herrn E. Carmoly an Herrn Ignaz Blumenfeld in Wien.

האלהים יענה את שלום אדוני, איש כאחי, הנכבד והנעלה, הר"ר יצחק בלומענפעלד נ"י!

מהרתי לבא היום להתראות לפניך בשלשה דברים האלה: א תולדות החכם השלם דון יצחק אברבנאל ותולדות בניו ובני בניו, נין ונכדו; ב טופס כתב שלח הרב דון יצחק לכבוד החכם אחד נעלה, ר' יחיאל מפיסא שנת רל"ג לפרט; ג תלונה על הזמן, לדון יהודה אברבנאל, יספר בה את כל התלאות שמצאו אותו מיום היותו, וטלטולו וגירוש בנו הגדול, ותוספתו עליו. הכתב והשיר האלה היו טמונים וצפונים עד הנה בבית גנזי, ועתה כי בא מועד לגלות אותם אני חושך ולהוציאם לאור עולם אני אומר, והיה כי ישעשעו לך אלה עוד רבים וטובים מהם מוכנים למצוא חן בעיני אדוני. וזה החלו לעשות, בעזרת האל המלמד לאדם דעת.

תולדות
החכם השלם
דון יצחק אברבנאל
ודברי ימי חיי בניו ובני בניו, נין ונכדו.

כבר אמר אריסטוטלס: בידיעות יתוועדו בני אדם, לא ביחסים (1); על כן אינני מן הצורך להאריך בדברי היחוס אשר התהלל בו החכם דון יצחק אברבנאל, שמשפחתו היא שורש מגזע ישי ונצר מצאצאי בית דוד אשר באו בספרד מגלות חרבן בית ראשון (2). ומה גם האבות והמופת אשר מביא על אמתות הדבר, הוא עדות איש מאוחר אחד בזמן. ויותר מזה, עם כל תשוקת החכם לתלות שלשלת יחוסו ביותר לאמן מני קדם, לא מצאו ידיו ורגליו לקרוא בשם כי אם ארבעה או חמשה אבות: השר יהודה בן שמואל בן יהודה בן יוסף (3) בן יהודה (4).

אמנם אין ספק שמשפחת אברבנאל, אברבאנאל או אברבניאל (5) היתה אחת ממשפחות יקרות וידועות במלכות קסטיליאה, שהיא ישבה בעיר סיביליאה, תורה וגדולה במקום אחד, בימי המלך אלפונסו ודון פידרו בנו. לא וראה בדברי ויכוח הכומר טומאס עם המלך אלפונסו הנזכר, הביאו ר' שלמה בן וירגא בספרו, מה שכתב משר אחד מבני אברבנאל שבא מסיביליאה ארץ מולדתו (6) או מה שמביא גם כן בעל שבט יהודה (7) מדון שמואל אברבנאל. הדון שמואל אברבנאל הלזה, הוא בלתי ספק אותו דון שמואל אברבנאל אשר נזכר שמו בזמן השמד

המצות שהם העיקר, לא יחוש עוד לכבוש את יצרו לעשות רצון קונו בנפשו מעם כל שכליותו והתאמצותו לא ימלט מעשות מה שיוכרח לעשותו, גם לא ימנע למלאות תאותיו בדברים האסורים מאשר שגם זה נגזרה. ואפי' ישתקע בכל התענוגות והניאופים והשכרות המגונות לא ישוב מעולם לטוב מרעתו אשר עשה כי יאמר לעצמו: מוכרח הייתי במעשי ולא היה תלוי בי לסור מהם. סוף דבר לדעתי אין נבהל בטעותו ורחוק מישועה ככופר בבחירה החפשית, ואף אם ילך בדרך טובים יהיה כמתחל בחסידותו וכמתמק בעבודת הבורא. כי לא ירוץ לדבר המצוה בכל לבו, ולא ישים כל חשקו להכריע היצר הזונה, ולא ייחד לבבו לטהרו מכל מחשבה זרה, אבל יהיה בכל מעשיו כמתעתע וכפוסח על שתי הסעיפים, עושה כל מעשיו בלי כוונה מיוחדת, כי מה לו לחשוב על תכלית הדברים הלא על כל פנים רגליו ילכו אל אשר יוכרחו ללכת, פיו יאכל את אשר יוכרח לאכול וידיו תעשינה את אשר תוכרחנה לעשות, ובאמת איש כזה מכת הספקנים ואנשי משחית וחייו אינם חיים. ואתה ידידי בין תבין את אשר לפניך, אשר גם רעה כזאת מלבך והגלל ממוקשותיה כי מות יורדת רגליה.

אבל אתה ידיד נפשי ידעתיך מאז ירא אלהים וסר מרע, ולא הלכת אחרי הדעת הזאת רק בעבור שחשבת היותה אמיתית, כי כל חשקך לבקש האמת ולהשיגה; ומובטחני עליך שבהגלות לך עקשות הסברא הזאת וההפסד שיוצא ממנה תרחיק עצמך ממנה בכל כחך ותקבע אמונת הבחירה בלבך. ומן הטעם הזה לא רציתי להאריך יותר בראיות אחרות חזקות אשר תחת ידי כי אתה מכת החכמים המודים על האמת, ואל יטעך דמיונך בדברי הוא שכתבת באגרתך והדבר אשר יפלא יותר ממני הוא איך לא אוכל גם אני להשוות את שכלי לדעתם, כי באמת לא מסכימה שאלת על זה ודבריך לא בהשכל, והדבר ברור שמי שרוצה לחקור אם יש בנפשו כח הבחירה החפשית אם לא, בודאי לא יאמר בתחלת דבריו: לא אוכל להשוות את שכלי לדעת הזאת, כי בזה כבר הוא מודה שאין בידו הבחירה והוא עצמו סוגר הדלת בעד חקירותיו ומונע לעצמו השגת האמת, היש סתירה גדולה מזו? לכן הסירי הסר עקשות כזאת מלבך, ותנסה וגם תוכל להאמין בבחירה החפשית, כי הבורא ית' לא מנע מנפשך אותן הכחות שנתן לנפשות שאר בני אדם; ולך בכחך זה, וה' יהיה עמך, ושמור רגלך מלכד, ימחה כענן טעותך שנכשלת בו עד הנה ויחתמך בספר חיים וצדיקים ביום נוס כמוך שנ"צ כתשוקת אוהבך המוכן לשרתך יש"ר

גוריציאה בחדש תשרי **כי לא דבר רק הוא** מכם ודרש רז"ל ידוע.

שהדבר בהפך, כי אפילו אם יגבר על האדם כח גדול ויתפשט ויתרבה לאין תכלית עכ"ז יש כח אחר באדם הנקראת בחירה חפשית שבה יוכל למרוד בכח המושל ולפרוק עולו מעל צוארו, כי אין בעולם חוטא ופושע כמנשה מלך ישראל שהכתוב מעיד עליו שחטא להכעיס את בוראו, והתבונן שהלשון הזה להכעיס כולל תכלית כל התועבות. כי המתכוון במעשיו להכעיס את בוראו כבר כפר ביכלתו ובהשגחתו ובצדקתו ית', ואיש כזה הוא רשע יותר ממי שחושב שעשות רע טוב בעיני ה', ואדרבא מנשה ידע שעשות רע הוא רע בעיני ה', ועכ"ז פשע בכוונה ובזדון ועשה להכעיס. לכן צריכין אנו לומר שהכחות הרעות גברו מאד מאד בנפשו ונהגו בו ממשלה גמורה, ועכ"ז היה בכח בחירתו החפשית לסור מדרכיו הרעים כמו שבאמת עשה תשובה ולבסוף הודה כי ה' הוא האלהים שבו כפר בתחלה. ואילו היה מנשה מוכרח במעשיו היתה רשעתו גוברת עליו בכל יום יותר עד רדתו לשאול תחתית ולא היה אפשר לו לשוב להנחם ממנה.

ד) ויותר מזה התבונן שכל סיפורי התורה יוצאים מנגד לסברתך כי לדעתך איה זכות א"א ע"ה בנסיון העקדה אם היה מוכרח ליקח המאכלת לשחוט את בנו? ואיה זכות יוסף במאנו לשכב את אשת אדוניו אם היה מוכרח לנוס ממנה? ולמה נתקצפו אחי יוסף על מכירת אחיהם ואמרו אבל אשמים, אם בעונם מכרוהו? האם תאמר שלבן הוכרח להתאבל ביעקב ולרדוף אחריו? ולמה א"כ חרה בו אף יעקב? וא"ת שאף יעקב היה מוכרח להוכיחו, זה נגד הטבע, כי אין האדם פועל אלא כפי הציורים המושלים בו בעת ההיא, ואילו היה עולה על דעת יעקב שנהכרח רדף לבן אחריו ומשש את כל כליו, בודאי לא היה מוכיחו, כי די הרעיון הזה לשכך חמתו ממנו. גם למה בני יעקב הרגו אנשי שכם, מאחר שבן חמור היה מוכרח לשכב את דינה? ולמה כעס עליהם אביהם אם מוכרחים היו לנקום נקמתם? וא"ת שכולם מוכרחים היו לעשות מה שעשו, אשאל איה הם הסבות שהניעו אותם לעשות כך, כי אילולי שבני יעקב דנו בעצמם ששכם בחירי, שוב אין סבה לקצוף עליו, וכן אילולי שידע יעקב שבניו בחיריים לא היה כועס עליהם, וכן תדין לכל שאר הסיפורים שבתורה, ואל תטען על מ' אור ה' כי כן דרכו תמיד להרבות בספיקות ולישא וליתן בכל עיקרי האמונה כדי להראות פנים לכאן ולכאן ולא יכריע ביניהם, וכל זה עשה כדי להראות חריפותו בפילוסופיא, הלא תראה שגם בענין ידיעתו ית' בפרטים ובענין השארת הנפש דרך בדרך הזה, וסוף סוף אין אנו צריכים לעדותו, כי ידענו שכל האדם כוזב, וכבר ידעת שיש מחכמינו מכחישים בניסי התורה ובמציאות השדים ובחכמת האמת, היתכן להחזיק בכל סברותיהם המזוייפות גם כשיעיזו פניהם נגד תורתנו התמימה? חלילה! —

ה) אחת דברתי בגלותך לי סברתך ולא אשנה, שהדעת הזאת הורסת פינות התורה ואין תכלית לנזק היוצא ממנה, כי על ידה יתרשל האדם ממעשה

ב) אין לנו לזוז מן הדרך שדרכו בה אבותינו הקדושים והנביאים, ואף אם יפלא הדבר בעיני שכלנו הקצר והמוגבל, חובה עלינו לקבל בדרך אמונה כל מה שהאמינו בו ראשי אומתנו, והנה בחיר המין האנושי ואדון הנביאים מרע"ה השיג יותר ממה שאפשר לשום אדם להשיג באמונות ודברי אמת ודעת אלהים, ובכל מעשיו ודבוריו הורה לנו שגם הוא האמין היות האדם חפשי במעשיו, כי כשירד מן ההר וראה מעשה העגל לא חשב בלבו שהעם חטאו באונס ושמוכרחים היו לעבוד ע"ז, אלא ידע שברצון חפשי עשו מה שעשו, ולכן חרה אפו מאד, ואהרן אמר לו אתה ידעת את העם כי ברע הוא, כלו' נוטה בבחירתו החפשית אל הרע, ולולי כן כשהתפלל עליהם היה אומר, רבש"ע לא חטא העם ברצון אבל מוכרחים היו ולכן ראוי לך לישא חטאתם, אבל אדרבא הודה שחטאו, אלא עמד בפרץ לפניו ומסר עצמו למיתה לכפר על חטאתם, כי ידע שמרדו ומעלו במאמרי ה'. וכן כשחטא הוא עצמו במי מריבה לא התגולל לפני ה' שהיה מוכרח לעשות כן, חלילה! רק התחנן אל ה' שיעבירהו את הירדן כדרך ב"א המודה שבזדון חטא, אבל נשען על רחמי ה' וחנינתו שיסלח לחטאתו, ולכן כתוב שם ואתחנן, ולא אמר ואתפלל, כי שרש חנן בהתפעל מורה על בקשת החנינה מאת הרחום והחנון. ועתה תחת אשר שאלת באגרתך: „האמין כי אשמותי גדלו מאשמות כל אדם ולכן מנעו ממני דרכי התשובה", אשאל אותך: הטוב טוב אתה ממרע"ה שתגיע לגלות בשכלך מה שלא עלה על דעתו לחשוב מעולם?

ג) בנפש האדם נטועות כחות רבות וגם הפוכיהן, ד"מ הזריזות והעצלה, הנדיבות והכילות, הענוה והגאוה, הגבורה והמורך והיראה; וכל עוד שהכחות שוקטים נחים בנפש לא יפעל האדם מאומה, וכשרוח האדם נוטה באחת מהן אז יגבר הכח ההוא על זולתו ויתפשט בנפש ועל פיו פועל האדם כל פעולותיו. הדמה בדעתך שהאדם יושב ואינו חושב ממחשבות כלל, הנה אז לא ירגיש כחות נפשו עד שיעיר אחת מהן ע"י הרוח, ד"מ שהחל לחשוב ברוב עשרו וגדולתו, יתפשט רוחו בכח הגאוה ויכולתה עד שתמשול בלבו ועבר עליו רוח גאוה. ומעתה אלו היה האדם מוכרח במעשיו תהיה תמיד סבה המניעה אותו לפעול ויתכן מזה שאחר שנתפשט ומשל בו כח מן הכחות שוב לא יהיה אפשר לאדם להפקיע הכח הזה ולהשיבה אחור ממשלתה. כי בעת שהיא מושלת בו האדם פועל על פיה כל פעולותיו, וכפי רוב הפעולות שפועל ד"מ בגאוה, כן תוסיף אומץ כח הגאוה בלבו ותרדה בו בפרך, א"כ רוח המושל הוא סבה לפעולותיו, והפעולות עצמן מוסיפות גבורה ואומץ לרוח המושל, ובהכרח יתגבר תמיד הכח ההוא ויכריע כל שאר הכחות לסור למשמעתו, יאסור אותם בנחשתים וידכאם תחת רגליו, ואיך ובמה יוכלו העבדים האלה להוציא עצמם לחירות? ועכ"ז אנו רואים

מעתה כל יושבי תבל ושוכני ארץ מרגישים בנפשותם את הבחירה החפשית, ואם נמצא אחד מני אלף שיכחישנה הרי זה כיוצא מן הכלל, ובטלה דעתו אצל כל אדם, כמו שיש אנשים שמכחישים במציאות הנפש או בכוחותיה והשארתה אחר המות, או גם במציאות הבורא ב"ה, אע"פ שזה מושכל ראשון שנתאמת אצל כל בר דעת. ואפשר שכל המין האנושי מודה במציאות את הבחירה החפשית שוב אין בידנו לחקור על מהותה, כי מה שאלת איך יעשה אדם דבר בלי שתקדם לו סבה שתניעהו לפעול, או איך יחדל אדם מעשות דבר אחרי שנגבר בנפשו ציור מן הציורים המכריחים רצונו ומטהו אל אשר יחפוץ, זהו בגדר מהות הבחירה ואינו נופל תחת החקירה האנושית, והטעם כי בהיות הנפש רוחנית כל כחותיה הן עצמותיות לה ולא מקרה, וכבר אמרתי שא"א להשיג עצמות הנפש.

* והנה ידעתי ידידי שבהשקפה ראשונה לא תנוח דעתך בהקדמתי זאת, אע"פי שהמעיין בה היטב ימצאנה נכונה ואמיתית, וזה לפי שמימיך הורגלת לחשוב ההפך, ונתחזק כ"כ אמונת סותרו בדעתך עד שקשה עליך לעזוב הדרך אשר בה דרכת עד כה, כי כפי רוב ההרגל בציור אחד כן יכבד על האדם לסור ממנו ולבחור בהפכו עד שבסוף ישוב לו הדבר לטבע, וידמה לו שהציור המנגד לו הוא מסוג הנמנעות, וככה יקרה לבני אדם המשקעים בתאוות הגופניות שנמשך הזמן יחשבו בלי אפשרי לנהוג בפרישות, וישוב להם בקשת המותרות לדבר הכרחי לקיום הגוף, לכן בחרתי להוסיף שנית ידי ולהביא ראיות לקוחות משכל הישר אשר בהן יתחזק ויתאמת היסוד הזה, ועתה לכה נא אקחך אל מקום אשר אשר ממנו תראה יושר סברתי, אולי ייטבו דברי בעיניך ותודה לי מהם.

א) כשנחקור מי הוא המניע אותנו לאיזו פעולה מן הפעולות נמצא שיש תמיד סבה המביאה אותנו לפעול, והסבה הזאת היא משפט השכל הגוזר שמן הפעולה ההיא תמשך לנו תועלת אמיתי או מדומה, לכן יצדק אמרנו שסבת כל פעולה היא בקשת התועלת, אבל אם נבקש מי המוליד רעיון התועלת בקרבנו ולמה נולד הרעיון ההוא באותו רגע ובאותו אופן ובאותו שיעור ובאותם התנאים, ניגע לריק ולא נמצא תשובה מספקת לשאלותינו. כי גם בעינים עצומות ובידים אסורות ובאזנים אטומות יתכן שיתעורר אדם פתאום לפעול פעולה מבלי שיקדם לה סבה חיצונית שתוליד אז בנפשו הרעיון ההוא, ואם אין הסבה חוצה לו, בודאי שתהיה בפנימיותו, אם כן זכינו לדין שאם האדם מוכרח במעשיו, תהיה סבת ההכרח בו בעצמו, ודוקא בנפשו ולא בגופו, א"כ תהיה נפש האדם סבה ומסובב כאחד, כי היא מוכרחת לפעול. והכח המכריח אותה הוא בה בעצמה, אבל כל בעל חי שהוא עצמו סבה לפעולותיו ואין שום סבה חוצה לו המכריחה אותו לפעול נקרא בחיריי וחפשי, א"כ נפש האדם היא בחיריית וחפשית.

ואתה עתה ברוך ה' אתה שלום וביתך שלום וכל אשר לך שלום כנפשך וכנפש הכ"ום פה פאדובה היום ו' כסלו תר"ה

ידידך שד"ל.

7.

Schreiben des Herrn J. S. Reggio an Herrn . . :

שלום וכל טוב! *)

שמחתני ידידי באגרתך ובכתבי ידיך חזקת קשר האהבה אשר נהיה ביני וביניך מיום דעתי אותך, ומה טוב ומה נעים כי עוררתני להשיבך דבר בענין הבחירה החפשית הנטועה בנפש האדם כי היא יסוד גדול בחכמת הנפש, ושרש אשר ממנו תשתעפנה כל פעולות בני האדם אם לטוב אם לרע, והנה לא נעלם ממני עומק המושג הזה וקושי הידיעה בו לאנוש כערכי, אבל זאת ידעתי שכפי רוממות הענין כן ירבה בנו הצורך להחזיק בו, וכפי מיעוט השגתנו להבין האמת על בוריו כן יגדל הנזק בטעותנו מן היסוד הזה לנטות בשבילה המנגדת לו, לכן אערכה לפניך דעתי שמענה ואתה דע לך.

לאמונה תדע בדרך כלל שהחקירה הזאת היא חוץ מן הגבול אשר שם הבורא לדעתנו ואין לשכל ולבינת האדם מבוא בה כלל, כי כמו שלא ישיג האדם מהות נשמתו, ואין שום נברא משיג את עצמותו זולתי אדון הכל ית', ככה לא ישיג האדם על מה נוסדת הבחירה החפשית אשר לנפשו, לפי שהבחירה הזאת איננה מקרה לנפש אלא עצמית לה. ואל תתמה על זה, כי כן הדבר בכל הכחות הנטועות בנפש, לדוגמא תרגיש בנפשך כח הזוכר דהיינו שישארו בזכרונך רשמי הדברים אשר קבלת באמצעות החושים גם זמן רב אחרי ההתפעליות ההמה, עד שתוכל לצייר בדעתך צורת איש פלוני ומראהו וקומתו זיו איקונין שלו וטבע קולו הגם שעברו כמה שנים מיום שראית אותו, ואין שכל בעולם שיכחיש מציאות הכח הזה בנפשו. ואם תחקור איפה איך נהיה כל זה בנפשנו, מה הוא הנושא המקבץ ואוצר בנו כל כך אלפים ורבבות ציורים ורשמים, מה הם הציורים האלה העצורים בקרבנו, הגופניים הם אם רוחניים, אם גופניים יקטן מוח האדם מהכילם, ואם רוחניים, איך ישוב דבר גופני שחוץ ממנו להיות רוחני בנפש, ובמה נעצור כח לאסוף ולשמור זמן רב המון דברים כאלה ולסדרם כראוי, הראה איך קצרה ידך להשיב מענה, כי מהות כחות הנפש נעלם ממנו כמו שנעלם ממנו ידיעת עצמותה.

---

*) המכתב הזה, וגם הבאים אחריו מהחכם יש"ר נ"ע, שלח לי החכם הרב ממודינא יצ' והשם ישלם לו שכרו. המוציא לאור.

בזכרונו. ואמנם השיר או האֶפיגראם הזה הוא נעתק מלשון ערבי, והאָרגינאל הערבי נמצא ג"כ בדיואן שבידי וזה לשונו בסימן קפ"ז:

ולה קלב חדין אלביתין ערביה
תקלת ונאגת אתתנא פרנא · חתי אדא מלית בצרף אלראח
כפת פכאדת אן תמיר במא חות · וכדא אלגסום תכף באלארואח

ואמנם השיר המובא בשרש טבע הוא נדפס בסדור ארבע תעניות לספרדים, לאמרו בשבת איכה (הוא שבת חזון) והוא נמצא ג"כ בדיואן ס"ב מן החלק השני סימן י"ס, וגם בדפוסים וגם בדיואן כתוב מבור עֳנִי, תחת מבור שבי הכתוב בפרחון, ובדיואן יש עוד חלוף אחר, כי במקום ואם יש תרומה כתוב ואם תהיה תרומה. והנה הבית הזה הוא תחלת השיר, ועל תכונתו נעשו סופי כל שאר הבתים, כגון הבית השני מסיים כך:

גַּם סַהַר וְחַמָּה · בִּקְצֵה זְבוּל נִשְׁקָעוּ
וְכוֹכְבֵי עָשׁ וְכִימָה · יָרְדוּ לְתַחְתִּית אֲדָמָה

וכן כל שאר סופי הבתים כוללים שלשה חרוזי **מה**, וחרוז אחד **אָעוּ**, לפיכך גם מלת **הָטְבָּעוּ** אשר בבית הראשון צריכה להנקד קמץ, כזה:

הֲלַנּוֹפְלִים תְּקוּמָה · מִבּוֹר עֳנִי הָטְבָּעוּ
בּוֹ? וְאִם יֵשׁ תְּרוּמָה · לְיֹרְדֵי בוֹר וְדוּמָה?

ועל זה אמר הפרחון כי לא יתכן לקרוא הטבעו בקמץ, כי מאשר שאין המאמר נשלם אלא בתבת בו שאחריה, צריך לנקד הָטְבְּעוּ בו. ולי נראה כי המשורר הנפלא ר"י הלוי זצ"ל התיר לעצמו להשמיט מלת בו, וכתב הלנופלים תקומה מבור עֳני הטבעו? ואם תהיה תרומה ליורדי בור ודומה? והיתה התנצלותו כי מלות בהם משמיטין אותן במקומות הרבה, כגון והאותות והמופתים והיד החזקה והזרוע הנטויה אשר (בהם) הוציאך ה' אלהיך (דברים י"ז י"ט), ואח"כ נִחַם על ההשמטה הזאת אשר אולי גנו אותו עליה חבריו, וכתב „בו ואם יש תרומה" החליף מלת תהיה שהיא בת שתי תנועות במלת יש שהיא בת תנועה אחת, מפני תוספת מלת בו. ועכשו שעלה מפחת הנסחא הראשונה נלכד בפח נסחא אחרת, היא נסחת הפרחון. אך גם הנסחא הזאת איננה בלא תשובה כי הנה ככה מצאנו ישפוטו הם (שמות י"ח כ"ו) בוי"ו על דרך הפסק מאמר, אעפ"י שאין המאמר נשלם שם, כי אחריו עוד מלה זערה (עיין ראב"ע), ויהיה כמהו הטבעו בו.

ערבית, ואמרתי כי אין עיקרם אלא גְּבַר סְפַר גְּדַל כמנהג לשון ארמית (צְלֵם, קְשֹׁט). ולפי זה ראוי לשאול: מה נשתנה השם שעשו בו העברים שתי הברות, והפכו בו השוא לקמץ וגם הפתח לקמץ, ומה נשתנה הפעל שלא עשו בו אלא הברה אחת, והפכו בו השוא לקמץ, והפתח הניחוהו במקומו? — והתשובה לשאלה זאת היא כי השם הוא דבר עומד בעצמו, ואיננו צריך לענין אחר שיגבילהו על כן פעמים רבות הוא בא בסוף מאמר או על כל פנים בטעם מפסיק, מה שאין כן הפעל, שהוא צריך לשם שיגביל מי הוא הפועל כגון ברא אלהים, או מי הוא הפעול כמו עשה פרי, או מי הוא אשר בו תהיה הפעולה כגון ודבק באשתו, או מי אשר לו או מי אשר עליו או מי אשר ממנו תהיה הפעולה, וכן בכל אשר יהיה היחס; ומזה נמשך כי הטעמים המפסיקים הם מצויים יותר בשמות מבפעלים. לפיכך עשו העברים שתי הברות בשמות, והברה אחת בפעלים. אבל מצד אחר השם הוא עלול להיות דבוק לשם אחר כאלו שניהם מלה אחת, כמו שהוא הענין בשם הסמוך, כגון גְּבַר-אדם, וזה לא יקרה בפעלים; לפיכך אעפ"י שעשו בשמות שתי הברות, הניחו השם הסמוך על תכונתו הראשונה (גְּבַר) ובלי שום הרחבה, אבל הפעל שלא עשו בו אלא הברה אחת, לא לקחוה ממנו מעולם, וגם כשהפעל דבק עם השם הבא אחריו, לעולם ישאר בו הקמץ בפ"א הפעל (גָּבַר בה), כי דבקות הפעל עם השם איננה חבור אמיץ כסמיכות שם לשם אחר, שהם נחשבים לדבר אחד וכאלו אינם אלא שם אחד. רק עם הכנויים מקרה אחד יקרה לשם ולפעל, כי כמו שמן גֶּבֶר יאמרו גַּבְרִי גַּבְרְכֶם בשוא. ככה מן שָׁמַר יאמרו שְׁמָרַנִי שְׁמָרוֹ שְׁמַרְכֶם בשוא, כי גם השם וגם הפעל יתאחדו ולא יתפרדו עם הכנויים, והיו עמהם לדבר אחד.

ודי בזה לעת עתה, ורק אודיעך כי משלשה שירי ר"י הלוי שהפרחון מביא שנים מצאתי, והראשון המובא בערך אך לא מצאתי. השיר המובא בסוף ערך ביד הוא בדיואן חלק ראשון סימן קפ"ט וזה לשונו:

אֲשִׁישׁוֹת מִבְּלִי יַיִן גְּבֵרוֹת | וְהֵם חֶרֶשׂ כְּכָל־חַרְשֵׂי אֲדָמָה
וְאוּלָם מְלֵאוּ יַיִן וְקַלּוּ | כְּמוֹ תֵקַל גְּוִיָּה בִנְשָׁמָה

ונראה כי הפרחון הביא השיר הזה לא מתוך הספר, אלא ממנה שנאמר

שם רא"ש עמוד ג' וכן פֵּעֵל כאלו הוא פִּעֵיל ר"ל וכן פָּעֵל (בקמץ בשבוא אות הגרון, כמו לְבָרֵךְ) כאלו הוא פָּעֵל (כי הקמץ נמשך אחריו אל"ף נסתר). ואפשר זה להורות כי גם בעלת דגש, הפיעל הוא בנין כבד כי יש בו (בכח) אות אחת נוספת על שלש אותיות השרש.

שם באמצע עמוד ד' מאי טעמא שהפעלים בפתח שרוצין כך וכו' המאמר הזה אין לו הבנה.

וכבר היה נ"ל לומר שיש כאן תוספת שהוסיף אדם אחר בגליון, והמחבר לא כתב אלא „הפעלים בפתח, שרוצה כך (ולא כלם, כי קצת מהנחים נקודים קמץ, כמו שמפרש אח"כ) וזה לשנותן מן השמות שהן קמוצין (כגון דָּבָר בָּשָׂר וזולתם) ויש פעלים קמוצים וכו' וכו'. ואדם אחר הוסיף בגליון מאי טעמא? שנאמר לשם אבירים אכל איש וכו' וכו' (שהיה משפטם להיות מלרע) וכן כל לדברי המשנה דתנן לאותן שאכל, שור שנגח וכו' (כלם מלרע) אבל במקרא מפני הטעמים (מפני פגישת שתי נגינות זו אצל זו) כגון אָכַל איש בָּעֵת זה, ולפיכך עשו אותם בפתח, כדי לסמוך אותן, כלומר לפיכך נקדו הפעלים בפתח, כדי שיוכלו לסמוך אותם למלה שאחריה, וישוב הטעם לאחוריו, שאם היתה עי"ן הפעל נקודה בקמץ, אז לא היה אפשר שיהיה הטעם נסוג אחור. ועכשו נ"ל שיתכן לפרש בדוחק בלי שתהיה כאן תוספת, אלא כלם דברי הפרשן וזה פתרונם: מה טעם שהפעלים בפתח, שהרי רוצין כך (בפתח) כגון אכל איש וחבריו, וכן בלשון המשנה לאותן שאכל וכו', אבל במקרא מפני הטעמים עושים המלה מלעיל (כמו שפירשתי) ולפיכך עשו אותם בפתח כדי שיוכלו לסמוך אותם וגם כדי לשנותן מן השמות שהן קמוצין — והואיל ובא לידנו ענין נקוד הפעלים בפתח והשמות בקמץ, אחוה דעתי אף אני. כבר אמרתי בספרי Prolegomeni (עמוד 125) כי גם פָּקַד וגם בָּשָׂר (כלומר גם הפעל וגם השם) כלם לא היו מתחלתם אלא בעלי שוא ופתח כמו שהם בלשון ארמית (פְּקַד, בְּשַׂר), כי העברים הרחיקו מבטא לשונם ממה שהיה בימי קדם, והארמיים שמרו המבטא הקדמון, ושם אמרתי כי גם השמות בעלי שני נקודות (גֶּבֶר) גם הם לא היו מתחלתם אלא בעלי שוא ופתח (גְּבַר) כמו בארמית, ושם הארכתי והבאתי בנין שולטענס וכל הבאים אחריו עד געזעניוס וחבריו, שאמרו כי גֶּבֶר סֵפֶר גֹּדֶל היו מתחלתם גַּבְר סִפְר גֻּדְל כמו שהם בלשון

כך מלוי וידוע. ודרך כלל אין לבקש בדברי המחבר הזה שמירת סדר מדוקדק בדבריו, כי לא היתה בזה תפארתו.

בשימושי ה"ר ,,וכן ה"י של שמה ריש נימוס כי הוא ממם" נ"ל כי הוא מאם.

בשימושי הכ"ף ,,כמעט וגריס בה, כל עמת שבא" אין ללמוד מכאן שהיה כתוב בספרו כלעומת תבה אחת, שהרי למטה (חלק הדקדוק דף ס' עמוד ד' שיטה ז' מ') כתב: אעפ"י שהיא שתי מלות במראה, מלה אחת היא במקרא, כגון פקח קוח, וכן כל עמת שבא, עגלה יפה פיה — הרי מבואר כי גם בספרו היה כתוב כל עמת שתי תבות.

דף ב' סע"א מה שהבאת בשם ר' חייה במור כתוב הוא ברד"ק עצמו בפירוש שמואל, ורד"ק הביאו בשם הקדמונים, ועיין מה שכתבתי בבכורי העתים תקפ"ח עמוד 95. 96.

שם עמוד ד' ולבנותינו דרשו (ר"ל בדרשותיהם) — אין צ"ל להחליף דרשו בדרשותיהם, כי מה ענין דרשות לכאן, אבל צריך למחוק לגמרי מלת דרשו, כי הסופר המעתיק אשר שכתב ולבנותינו הוסיף בשגגה לשון מלת דרשו.

שם בענין משומד ומשועמד יש להוסיף כי גם ר' יהודה הלוי ז"ל בכוזרי מאמר ג' סימן ס"ה כתב: אבל הצדוקים והביתוסים אינם כי אם אפיקורסים ומינים מכחישים הע"הב והם המינים אשר אנו מתפללים עליהם בתפלתנו (ואולם ידוע ושבליו הם המשומדים) הנכנסים בתורת המעמודית הטבולים בירדן. המאמר הזה נמצא בדפוסים ראשונים ובכוזרי עם העתקת בוקסטארף, אך מהמלות אשר סגרתי בשני חצאי לבנה, שאינם בשום דפוס, ומצאתי אותן בכוזרי כ"י שבידי, והן משוקות, ובקושי קראתי אותן, ובפירוש אשר בסביבות הכוזרי הזה כ"י כתוב: המעמדיות הוא לשון ערבי מורה על הטבילה והרחיצה . . . . . טבילה בכל הגוף . . . . ולא יכלתי לקרוא יותר מפני המחיקה. ודע כי בספר דקדוק כ"י שבידי בלי שם הספר והמחבר מובא בשם ר' יונה בן גנאח בס' הרקמה פירוש אשר למלת משומד, וגם הוא בהשמטת העי"ן משועמד, אך לא מענין טבילה, אלא ,,לפי שהעמיד עצמו לפני השד והשתעבד אליו" ובעל הס' מקיים: זה פזימי ואספרה משם אותו האיש (בן גנאח) והבורא יודע.

דף ג' ע"ב אבל מן הפועל שקלה הפ"י שלו — צ"ל שלקה, כמו בשיטה אשר זו. לקוי הפ"א, העי"ן, או הלמ"ד, הוא מה שהמדקדקים אומרים עלול, הפ"א העי"ן או הלמ"ד ר"ל שהוא חולה באותה האות, והיא לפעמים נופלת ממנו. עליל בערבי ענינו חולה ולקוי.

שם שם: ויכול אדם לומר ממנו לשון למונתי — צ"ל לאשן לאשנתי.

בית	טעות	תקון
25	נמלך לבי ואבינהו	נמלך לבבי ואבינהו (הכנוי שחל על הס' המ"כ קדם לכן)
28	ואעשה לו כמו מסגרת	ואעשה לו זר כמו מסגרת
29	כמו זר על פני סוחרת	כמו דר על־פני סחרת (אסתר א' ו)
30	אשר הרא בכל עין לכל עין תחי עוררת	אשר יתרא (בנין הפעל) בכל עין (בנין נוכחים) וכל עין תהי עוררת
34	נצב לפי קרת כמו חרמה	נצב לפי קרת כמו חכמה (עמנו"ם!)
37	החלצי	החלצו
38	ובכן ידעו	ובכן דעו
40	עדי נפלנו	עד נפלנו
41	בלל שפתם ה'	בלל שפתם אל
42	גם היתה לדור רור נשמרת	גם היתה מדור לדור נשמרת
45	יום חיתה צבי ארץ לגברת	יום היתה ארץ צבי לגברת
51	וכרו קנאת	וכרו לקנאת (כמו זכור לאברהם זכור לצדיק תולחם)
סס	יום ראות לשונם נחפכת אחרת	יום ראות בנים, לשונם נהפכה אחרת
54	הה לא אשר לא נמרת כרמיה	הה לאשר לא גמרה כרמה
55	עד יעשה שרי	עד יעשה שדי
56	נגרו הנה מפיל	נגרו אני מפיל
57	כי אפתח פי לעשות	כי אפתחה פי לעשות מחברת
67	קחקתיה	חקקתיה .
71	כערת בעלי מסורת	כעדות בעלי מסרת

חלק הדקדוק. האל"ף של אדום ידועה טעמה — ר"ל שאין הס' הזה
כלום, כי לא היתה כוונת המחבר לעשות ספר דקדוק שלם, אלא להקדים לס'
הפרשים שלו קצת ידיעות המועילות להקל הבנת ספרו והבנת המקרא. והנה עקר
מה שהיה לו לדבר על שמוש הא"ף הוא שהיא מאותיות אית"ן המשמשות בראש
העתידים, אך זה דבר שאין צרך להודיעו למי שכבר הוא מבין ספר כתוב בלה"ק
כמו שהוא ס' הפרחון. הלא תראה כי גם בנו"ן וביו"ד ובתי"ו לא הזכיר דבר
מענין שמושם בראש העתיד, גם לא דבר דבר על למ"ד כתנה לי ועל מ"ם ותקם
נפליו, שהן הגזרות היותר מצויות בלשונות אלו, רק דבר על כל מה שאינינו כל

מְעֻנֶּה בְחִפּוּשַׂי   וְהָב בְּמַשְׂכִּיּוֹת
כָּסַף חֲלֹא דָבָר   דִּבּוּר עֲלֵי אָפְנָיו

וכאן ראוי להעיר כי במלת הדפיו וכן במלת נכדיו יש כאן חסר אחד נוסף על המשקל הקלוע, והוא Licentia poetica המצויה אצל הקדמונים, עיין בתולת בת יהודה עמוד 39 הערה ד' ורבות כאלה במחברת הגבירולי המודפסת בסוף ההקדמה. ועדיין לבי מגמגם במלת מענה המצאת בכ"י, ובמלת הלא שהוספתי מדעתי.

בהקדמה: עמד (כ"א הלך) על שבילו ולמד דרכיו, ומלא כי לא יספיק אותו האפשר לבני אדם — נוסח ראשון (עמד על שבילו) נראה לי עיקר, כי המחבר מדבר עכשו על הזמן שהיה ר' יונה עומד ולומד בספר הסיוג, לא על הזמן שהלך בעקבותיו ועשה גם הוא כמעשהו.

ובאשר למחברת ר"ש גבירול, ומה מאד רע ומר כי מלבד שרובה חסר, הנה גם הנשאר הוא מלא שבושים, קצתם אפשר לתקנם מסברא בעזרת המשקל, ורובם נלאתי אפשר לתקנם בזולת כ"י אחרים. והנני נותן לפניך היום מעט התקונים אשר השיגה ידי לתקן מדעתי, ואם גם בקצתם לא אקלע למטרת המלות והאותיות אשר יצאו מתחת ידי המחבר, רב לי אם לא אחטא בשנוי הרעיון אשר אליו היתה כוונתו.

בית	טעות	תקון
1	אתן לאל	אתן לְאֵלִי
3	אל בואת ובאחרת	אֵל לִהְיוֹת בְּזֹאת וּבָאַחֶרֶת
5	עדת עור	עדת צור
שם	פליטתם הנשארת	פְּלֵטָתם אשר נשארת
8	בלשון קדר הקוררת	בלשון בני קֵדָר אשר קודרת
13	מי יעלה בלב ים טבעו	מי יעלה תועים בלב־ים טבעו?
שם	ידמו לחוציא האני חותרת	יַד־מִי. לְהוֹצִיא הָאֳנִי. חוֹתֶרֶת? (יונה א' י"ג)
14	נועץ לבי עינך נפקחה	נוֹעֵץ לְבָבִי: עֵינְךָ אִם נִפְקְחָה
15	כי יש בואת לך מה' משמרת	כִּי יֵשׁ בְּזֹאת מֵאֵל לְךָ מַשְׂכֹּרֶת
17	על פי	עַל כִּי
שם	מאוד קוצרת	מְאֹד קָצֶרֶת
18	ואשמע	וְאֶשְׁמְעָה
19	צועק קום ועשה	צוֹעֵק: חֲלָצֶיךָ אֱזוֹר. קוּם וַעֲשֵׂה
21	רמה לזאת קרני ואדעה	רָמָה לְזֹאת קַרְנִי בְּאֵל. וְאֵדְעָה
שם	כי מה' חיא נגורת	כי מה' היותה נגזרת
23	חיות נבערת	חיות נבארת (מענין ביאור)

בשרש כן הביא מוכנים בית ה׳, והוא מירמיה כ״ד א׳ מועדים לפני היכל ה׳, ושם פירש רד״ק: מועדים, מוכנים ומזומנים.

בשרש נבל אשר אגלה את נבלותה (הושע ב׳ י׳) הביא ונבלותיך אגלה, והוא מן ויסודיה אגלה (מיכה א׳ ו׳).

בשרש עלה הביא ויהיו תואמים מלמעלה, ואינו אלא מלמטה (שמות כ״ו כ״ד), ולא נמצא בשום מפרש ולא בשום כ״י מלמעלה.

בשרש עמד הביא ויעמידם לפני פרעה, ובאמת אינו אלא ויציגם (בראשית מ״ז ב׳), וראוי לעיין בפירוש בראשית לרד״ק, ואיננו בידי.

בשרש רוב הביא בין ריב לריב, ואינו אלא בין דין לדין (דברים י״ז ח׳).

בשרש שחד כתב והפעל הקל ממנו ותשחדו שחד, ואח״כ הביא שחדו בעדי (איוב ו׳ כ״ב), ותשחדי אותם (יחזקאל ט״ז ל״ג), אבל ותשחדו שחד איננו בתנ״ך, גם אינני זוכר שום פסוק שידמה לזה.

והנה כן גם הפרחון לפעמים זכרונו הטעהו, וכמו שכתבת גם אתה ידידי בשרש זכה בענין וסר מרע משתולל, וכמו שהעיר גם רע ראספי אשר הבאת בשרש זמר בענין את ספיח קצירך לא תקצור. והנה בשרש **אך** הפרחון מביא אך יקם ה׳ את דברו, והוסיף ואמר „פירוש דברו של שמואל ונתן" ויפה העירות שזה אין לו מובן. אבל האמת הוא כי הפרחון נתחלף לו פסוק בפסוק, וכוונתו לדברי דוד לשלמה בנו (מלכים א׳ ב׳ ד׳) למען יקים ה׳ את דברו אשר דבר עלי לאמר אם ישמרו בניך את דרכם וגו׳, וכאן יצדק מאד פירוש הפרחון שהכוונה על נבואת שמואל ונתן. אלא שהפרחון זכרונו הטעהו, וחשב שכתוב כאן אך יקם ה׳ את דברו כמו שכתוב בשמואל (א׳ א׳ כ״ג), ובאמת באותו שבמלכים אין מקום למלת אך, ולא נמצא כן בשום כ״י ובשום מפרש.

אבל מה שהעירות בשרש **תחח** כי הפרחון וגם רד״ק היו קוראים כקש נחשבו תותח בחי״ת כפולה, זה אמת ודאי, ולהיות התיבה הזאת יחידה במקרא אין בה חלוף נסחאות, ואין בידנו להכריע איזה הוא הנסח הנכון, וגם מדברי רש״י ושאר מפרשים אין להכריע איך היתה קריאתם, אבל בעל כנפים (הנמצא בידי כ״י ונמצא ג״כ בעיר מינכען) היה קורא תותח בתי״ו באמצע כקריאתנו, כי הביא המלה הזאת בערך תת, ולא בערך תח.

ואחרי הדברים והאמת האלה אקומה נא ואסובבה בגן הפרחון, הסר מעט קצת מן הקמשונים אשר עלו בו ברוב הימים והשנים. והנה בתחלת ההקדמה יספר המחבר שני בתים במדה ובמשקל, וגם הם נשתבשו בכ״י, והשתדלתי לתקנם משברם:

באו לגן, עלו חדסיו ושושניו
ויתנו ריח נרדיו ונצניו

מנחת שי שלנו. הנה מבואר הדבר בהכרח כי לפחות מימות הגאונים ואילך לא נשתנו הספרים בידינו.

א"כ אפוא אם לפעמים יקרה ויטעה אחד מן המחברים שיביא פסוק בחלוף לשון ממה שהוא אצלנו, אין ראוי לקפוץ ולומר שכן היה כתוב בדור ההוא בכל הספרים או ברובם, אך יש לומר כי ספר אחד מוטעה נזדמן לפני המחבר בשעה ההיא.

ולא זו בלבד כי גם פעמים רבות לא ספר מוטעה הטעה את המחברים, אבל זכרונם הטעה אותם, כי לרוב בקיאותם בתנ"ך לא היו מבקשים תמיד הפסוק במקומו לראות איך הוא כתוב, אבל היו סומכים על זכרונם.

הלא תראה הרמב"ם ז"ל בפירוש דברים ל"ב י' כתב: כדכתיב לנו מלאכיך סביב יחנה — וזה איננו פסוק, אבל הוא בקרובות לשחרית יום שני של ראש השנה בא"ב שניה שתחלתה אמרך נצרפה, ועדותיך צדק, והרמב"ם ז"ל היה יודע הלשון הזה על פה, ונדמה לו שהוא פסוק. וכן ר' יעקב בן הרא"ש בטור יורה דעה סימן רמ"ז כתב: שנאמר שועת עניים אתה תשמע — וגם זה איננו פסוק, אבל הוא בנשמת כל חי לפי נסח הספרדים. ראה איך כל אדם עלול להכשל בסמכו על זכרונו, ומה מאד השכילו רז"ל באמרם דברים שבכתב אי אתה רשאי לאמרם על פה.

והנה גם לנו המדקדק והמפרש הגדול רד"ק ז"ל, גם הוא בס' השרשים סמך על זכרונו והביא תשעה מקראות בחלוף ממה שהם, והם נמצאים בשרשים כ"י ובדפוסים הראשונים, ואחד מהם (דפוס נאפולי שנת רמ"א) נמצא בידי, ובדפוסים האחרונים השמיטו אותם, ובדפוס נאפולי שנת נ"ד בסוף הספר ר' שמואל לטיף המגיה כתב התנצלות ואמר כי לא רצה לתקנם, יען כן מצאם בכל הספרים אשר היו לפניו, כלומר בכל השרשים לרד"ק שראה בכ"י.

ואלה הנה המקראות שהביא רד"ק בחלוף ממה שהם:

בשרש בנה הביא ונטה עליה קו תהו ואבני בהו, אבל בפירושו (ישעיה ל"ד י"א) כתב: האל יטה עליה קו תהו ואבני בהו כי מי שבונה נוטה קו ואבן העופרת וכו' הרי כי בספרו היה כתוב ונטה כמו בספרינו.

בשרש זכר הביא הזכרים לבד מטף, והכתוב אינו אלא הגברים לבד מטף (שמות י"ב ל"ז) וזכרונו החליף לו הגברים בזכרים.

בסוף שרש ישע אצל ונושעתם מאויביכם הביא נושעים בה' אלהיכם, והמקרא הזה איננו, אך בהושע א' ז' כתוב והושעתים בה' אלהיהם, ואולי ג"כ יש איזה פיוט שכתוב בו נושעים בה' אלהיכם, והיה רשום בזכרון רד"ק, וחשב שהוא פסוק.

וגם אני לא אמנע טוב מבעליו, ואערוך לפניך קצת הגהות והערות אשר מצאתי להעיר כה וכה, ואם ימצאו דברי חן בעיניך אוסיפה לך כהנה וכהנה.

ואני בטרם אבא להעיר הערות פרטיות בכל המקומות אשר ימצא שם בדק, ראיתי לדבר דבר על אודות חלופי נסחאות הנמצאים לפעמים בספרי הקדמונים בפסוקים המובאים בהם בחלוף ממה שהם בספרינו.

הלא ידעת ידידי וכל חכמי הדור יודעים כי אינני מן המתחסדים היראים את המסורה, וצורחים מהעלות על לבם שברוב הימים ובמשך הדורות נפלו קצת ט"ס בספרי הקדש; וכבר הייתי אני הראשון בקרב אחינו אשר מלאו לבו לכתוב ולהדפיס כי במקום תבליתם נ"ל תֵּבֵל יָתֵם, ובמקום ישר ממסוכה נ"ל יְשָׁרָם מְסוּכָה, וזולת אלה נמצאים בפירושי כ"י; ובהערותי גם׳ ישעיה אשר שלחתי אל החכם ראזענמיללער ע"ה והדפיס אותם בשמי בשנת 1835 בראש ספרו, כתבתי כי בעים כומו נ"ל בְּעָצְם מפני שבכתיבת הקדמונים, אשר נשארה היום ביד השמרונים, הי"ד והצ"די קרובות מאד בצורתן (והחכם געזעניוס ע"ה לקח לו החדוש הזה והביאו בספרו Thesaurus כאלו הוא פרי שכלו; ולא זאת לבדה לקח ממני והביא באמתחתו שלי לי מריה, והוא יסלח ג"כ לחכם יהודי אשר לקח ממני עשרים פירושים והביאם בישעיה אשר תרגם אשכנזית).

אבל מזמן הגאונים ואילך, בדורות שאחר הנקוד והמסורה, לא יתכן לומר שנפלו שבושים בספרים, והדבר ברור לכל כי הנסח שהיה ביד רא[illegible]ז"ל היה שוה לנסח שבידנו, ורק אולי איזה חלוף נסחה קל מאד נמצא בין ספרו וספרינו ואעפ"י שאחרי בדיקת ספרים כ"י רבות (כאשר עשו קענניקאט וראססי) נמצאו הרבה חלופים קלים בין ספר לספר, מכל מקום הדבר ברור שאין אלו אלא טעיות פרטיים שטעו הסופרים בספרים זה בכה וזה בכה, אבל בכל דור ודור ובכל מדינה ומדינה יודעים היו אבותינו מימות הגאונים ואילך איזו היא הקריאה הנכונה ברוב פסוקי המקרא, ואיזו היא משובשת. והנה לא בימי הגאונים נפרדו מעלינו הקראים, והם הדבקים כל כך במקרא, לא היו מחרישים אם בזמן מן הזמנים היו נמצאים ספרי הקדש שבידנו משובשים — אבל באמת מעולם לא יצאה מפיהם תלונה עלינו על הדבר הזה, ובהפך הוא כי בסדורי התפלות לכל השנה שהדפיסו הקראים בעיר קלעא בארץ קרים בשנת תקפ"ה המגיה הודה ולא בוש כי הגיה כל הפסוקים על פי תנ"ך „דפוס מנטובה עם פירוש שלמה ידידיה הנקרא מנחת שי" הרי מבואר שאין ביניהם ובינינו מחלוקת בנסחאות ספרי הקדש. ואם היה ח"ו שאבותינו מרוב יגיעם בתורה שבע"פ התעצלו בשמירת התורה שבכתב, והניחו לספרי הקדש שישתבשו ביד הסופרים, הקראים שאין להם לא משנה ולא תלמוד, ורק המקרא הוא אוצרם, היו נותנים עלינו בקולם, ולא היו עתה סומכים על

כתב (בספרו הנ"ל עמוד 71) „פיעלייכט . . . דער דעסטען רייהע אויף דיא הערפאָררא‏גענדען איזראעליטען נאָך פראגמענטארישע פאָר־האנדען זינד" והערה כתב רק „כ"י מיכאל". ובשאלי את פי ידידי הנכבד אמר לי שכן כתב לו ר"ש ז"ל בשנת תקל"ב שר' סעדי' הזכיר בסדר (ר"ל לפי סדר) ימות עולם הצדיקים והרשעים לפי כ"י הנ"ל בסוף ערך מדקא; וזה היה סבת השתדלותי לעשות העתק הנ"ל ע"י נכרים. ואני אמרתי ברשימותי שלפי דעתי ר"ש ז"ל, כבודו במקומו מונח, טעה בהבנת המאמר, ואין ספק אצלי שר'. סעדיה הנזכר פה הוא ר' ס ע ד י ה ג א ו ן ותשובת חרוזיו לרשעים ר"ל שבחרוזיו היו משיבים על הרשעים ר"ל ה ק ר א י ם, ובהשיבו עליהם הזכיר החכמים חכמי התלמוד ובתוכם ר' מדקא. וכבר ידענו שהיה דרכם בזמן הלז לכתוב ויכוחים בחרוזים וכאשר עשה ג"כ הקראי שלמון בן ירוחם.

עוד שאלה אחת או שתים אשאל מעמך הנוגעים לבקורת ספרים. בעברי על אודות הראשון מצאתי (עמוד 16) שהש' יש"ר ז"ל נתן לך ס' תכונה עם לוחות בל' ע ר ב י, הישנו עוד בידך? הנני מאסף זה עשר שנים כל מה שנכתב בלשון ערבי ע"י בני עמנו וגם מצאתי שר' א ב ר ה ם ז כ ו ת בעל היוחסין כתב ספר תכונה בל' ערבי, ואם כ"י הזה עוד בידך שלח נא אותו לי ואראה מה עניינו, או הודיעני למי נתת אותו ואיו. גם העתקת ס' מ ת י מאון גלין הנזכר שם רצוני לדעת אם הוא הנמצא בספר א ב ן ב ו ח ן לר' שם טוב שפרוט (שהוא קצור ס' מלחמות ה') . . . .

ידידך משה שטיינשניידר.

6.

Schreiben des Herrn Professor S. D. Luzzatto an Herrn S. G. Stern in Pucho.

שלום וכל טוב לידידי החכם והנבון הר"ר זלמן כוכב טוב נ"י!

מחברת הפרמון אשר שלחת אלי קבלתי ושמחתי בה, וברוך אתה לה' אשר יגעת ועמלת להוציא מאפלה לאור גדול ספר יקר ונכבד לאחד מצדיקי וחכמי קדמונינו, וברוך טעמך וברוך אתה כי עשית מלאכתך באמונה ובשקידה רבה, לבלתי יצא מתחת ידך דבר שאינו מתוקן, ובכל מקום אשר מצאת גמגום בכ"י העירות עליו בתבונה ודעת, ועוד ידך נטויה לבדוק שני כ"י אחרים ולהשלים מתוכם חסרונות הכ"י אשר העתקת ממנו, ולהוציא לאור התקונים וההגהות בקונטרס מיוחד. ישלם ה' פעלך ותהי משכרתך שלמה מעם ה' ומעם ישראל.

הוא. ולענין טבל שהכניסו לסוכת החג בחג לחייבו מן התורה פליגי ר' יהודה ורבנן במס' מעשרות בפ' המעביר תאנים ומייתינן נמי בפ"ק דיומא לפלוגתייהו לענין חיוב מזוזה ומעשר ועירוב ונפקא דבחיוב מדאורייתא פליגי תיהו לענין אכילת קבע י"ל דודאי קבע היא לאכול בשבת בסוכה וגם י"ל דסעודות שלישית אין צריך לבצוע על שתי ככרות ואין צריך לקדש על היין קידושא רבא אע"ג דאמר רבא הכל מודים בשבת דבעינן לכם אע"ג דאמר ר' אליעזר גבי י"ט שאין לו לאדם אלא אוכל ושותה או יושב ושונה אלמא אם רוצה לשנות כל היום פוטר עצמו מסעודת י"ט בשבת אין יכול לפטור עצמו משום דכתיב וקראת לשבת עונג כדאיתא בפ' אילו דברים וגרס' בגיטין פ' השולח א"ר יוחנן שתי משפחות היו בירושלים אחת קבעה סעודתה בערב שבת ואחת קבעה סעודה בשבת בזמן בית המדרש וכיון שקביעת סעודה ראשונה היא. זמן קבוע לכל והשלישית אם מדרש קבוע כל היום דוחה בית המדרש באותה סעודה שהרי אינה כל כך עיקר. כי אם הראשונה של יום ושל ליל שבת דנהכי הוא דכתיב זכור את יום השבת זכריהו על היין בכניסתו וביום ולא על כל סעודה וסעודה וכן נמי לענין בוצע ככרות שלימות דהא אם רוצה לאכול מיני תרגימא בלא ככרות עולה לסעודה שלישית. ור' חידקא הוא שאמר בפ"א במס' תענית נשמתו של אדם היא מעידה בו. ובמדרש שיר השירים קורא לר' חידקא סינדקה וכן עשה רב ס ע ד י ה ה כ ה ן זל"ע בתשובת מרזיו לכמעים כשהזכיר החכמים לשבח הזכיר ר' חידקא כך שם חכם קרופטי והסנדקי ברשם לבי למוקקי וכו'. ושמעתי מרבנא ש מ ו א ל ד ו ד א מ י זל"ע כי זה הינדקי הוא ר' חדקא. וכך הוא מדרש שיר השירים שמתחיל ר' נתן אומר מלאכי השרת אמרוהו לריש שמנין טובים. היה ר' הינדקה אומר הרי את למד מבינן של צדיקים יפה שכך מלאכי כתוב שהכיר משה לעצמות יוסף ברים לפיכך הכניסתן מכנמסיכתן ולא תתמה שהרי יש בני אדם שמבחינין בין עצמות לאדם ולבהמה ובין עצמות ישראל לעצמות גוים וכן אתה מוצא ביצחק כשנשק ליעקב בפ' ארבע מיתות גבי שבע מצות ר' חדקא אומר אף על הסירוס וטעמו דכתיב שרצו בארץ ורבו בה. והא דר' חידקא מייתי נמי בהשוכר את הפועלים ס"ל דהסימה ורבנן הוא לברכה בעלמא."

ואני אוסיף הערה קטנה על דבר ר' ס ע ד י ה המובא למעלה, אף כי כתבתיה בלשון לעיין בהשיאתי בערך ר' סעדיה גאון (עמוד 2162).

בכ"ם ס"ה עמוד 244 כתב ידידי הרב ווייסע: „ולדעת החכם ר' חיים בן יוסף [הוא ר' חיים מיכאל] נ"י (במכתב אליו) הוא [ר"ל ר' סעדיה בעל פי' על דניאל] הפייטן ר' סעדיה ב"ר נחמיה [נ"ל נחמני] המובא במחזור הרב היידענהיים, ונזכרו ח ר ו ז י ו בסדר י מ ו ת ע ו ל ם „בכ"י" וידידי הש' נוכן עצמו.

ומקשינן והא דתנן בשלהי מס' פאה מי שיש לו י"ד סעודות לא יטול מן הקופה מני לא רבנן ולא ר' חידקא ומסקינן ודאי דלא ידעינן אליבא דמני דהא מני ר' עקיבא היא דאמר עשה שבתך חול ואל תצטרך לבריות שמעינן מהא דעדיף כמו אחד של ד' כוסות דערב פסח מסעודה שלישית דדייקינן התם אפילו מן התמחוי פ' עני המתפרנס מן התמחוי לא יפחתו לו גבאי צדקה מד' כוסות. ואמר' פשיטא לא צריכא לר' עקיבא דאמר עשה שבתך חול ואל תצטרך לבריות בערב פסח מודה משום פרסומי ניסא מיהו יין לקידוש בלילה וביום מודה ר' עקיבא בשבתות כל השנה שצריך לדבר שאומר שאין קידוש על הפת ויש להקשות בענין זה מהא דמס' סוכה פ' הישן דתנן התם ר' אליעזר אומר י"ד סעודות חייב אדם לאכול בסוכה אטו ר' אליעזר לית ליה דר' חידקא ולא דרבנן והכא ליכא למימר דר' אליעזר כר' עקיבא סבירא ליה דבשלמא התם איירי בעני שיש לו מזון י"ד סעודות ואיכא לאוקמי כר' עקיבא הכא אטו ר' אליעזר עני אתא לאשמעינן סעודות שאדם חייב לאכול בסוכה אשמעינן והל' סוכה אשמעינן אמאי לא משמע עשרה או שש עשרה סעודות חייב אדם לאכול בסוכה. וי"ל דר' אליעזר בלא ליל ראשון פליג דבליל ראשון בדברי הכל חייב. והכי מסתברא דקתני אחת ביום וא' בלילה ולא אמר התם י"ד ש"מ ליל ראשון הוא דחייב וי"ד סעודות כלין ביום ז' דליל ח' כבר פטור מן הסוכה נמצא ר' אליעזר בשלש סעודות כרבנן סבירא ליה ולא כר' חידקא וכך סדר הסעודות חוץ מלילה הראשון יום ראשון ולילו יום שני ולילו יום ג' ולילו יום ד' ולילו יום ה' ולילו יום ו' ולילו י"ב הרי ליל שבת כבר אכל סעודה אחת יום שבת שחרית ומנחה שתי סעודות הרי י"ד מוצאי שבת יום שמיני. מה שמעתי כך לאו דוקא שהרי יעלה מן הרא"ם ואין יום ערבה בשבת ואין לפרש שר' אליעזר ונכה ליל ראשון ומפיק סעודה שלישית הואיל ואיבעי למיכליה חוץ לסוכה אכילת עראי במיני תרגימא ומיני תרגימא כגון מיני פירות כמו שכתבתי למעלה בסדר שם הכם ביריא שהרי ר' אליעזר מודה שאם לא אכל בלילי יום הראשון משלים בלילי י"ט האחרון דמסקינן דמשלים במיני תרגימא ופרש"י דסעודה זו דהשלמה חוץ לסוכה היא ואפילו הכי יש לו לילה הראשון תשלומין כמו שיש תשלומין לקרבנות יום ראשון אף בי"ט האחרון וחוץ לסוכה היא שלא יהא עובר על בל תוסיף כך פירש"י מכלל דבתוך החג אף מיני תרגימא שהוא אוכל לשם סעודות מונה כמו סעודה שלישית צריכה סוכה. וי"ל דכל אכילה שהוא עראי בחול שהתירו חכמים לאכלה חוץ לסוכה היינו דוקא בחולו של מועד משום דלא חשיבה אבל אם אוכל אכילת עראי בשבת שבתוך החג י"ל דאסור לאכול חוץ לסוכה דהכי היכי דהיתירו לאכול עראי ושתיית עראי לענין מעשר בחול אבל לא בשבת דקיימא לן דשבת קובעת למעשר אפילו עראי משום דכל אכילת שבת עונג היא וחשובים הם הכי נמי לענין בשבת שבתוך החג אסור לאכול עראי חוץ לסוכה דאכילת עונג קבע

מים שלא לנו ונהיו למי מריבה והביאו לשונאי החכמה העלים והאש אשר בו נשרפו ספרי לה״ק בשורות ובשוקים ונשתכו הלשונות אשר הלשינו — ואין גם בינינו זר להאמין ולמסור דתינו ביד עכלפות — אמנם דעת לשון הקודש מקומה ומקורה אצל מקרי דקדקי ובנתי המדרשות ואם שם תעזב ותאשם לשוא יעמלו בוני עליות על יסוד נופל; ומה גם היום אשר יעתיקו ללה״ק כל שירי משוררי האשכנזים וסתרי פאריז (Mystéres de Paris) וידפיסו מגיד חדשות (צייטונג) על דרך זר וכדומה לו, הלזה יקרא תחיית לשון הקודש כאשר התפארו קהלת המאספים? כאשר יעשו, ואם עיניהם ינקו מכל אשמה אין בזה פשע, אמנם מעשיהם יגידו ולא יבושו, ולא יכלימו כל מבין שפה אשר אין לו חפץ בילדי נכרים אם גם בלבוש קודש ילבישו. —

שמחתי בקראי במכתבך שמגמתך למלא אורך המדע בכתבי חכמה ומדע לבד, כי כל עמלי וכל פעלי לדלות קדמוניות עמנו ולאסוף הטוב והאמת בקיצור נמרץ דבר ודבר בשם אומרו ובהערת מקורו, ואני שמח בכל ענין, גדול או קטן יהיה, אשר ירחיב הידיעה ויקיל הבנה בים התבונה, מים אשר אין להם סוף. גם אותי כבדת לקראני להיות מן העומדים בין המהלכים בשדי החקירה, אמנם כבר אמרתי שבריאות גופי נחלשה והרפואה אשר בקשתי במי הים עוד איננה שלמה לסבות שונות, ואני היום נחוץ להשלים רשימתי הגדולה אשר התחלתי עשה זה כמו תשע שנים, גם התחלתי להדפיס רשימת כ״י הנמצאים בעיר ליידען בהאלאנדיאה ואין לי פנאי להרחיב אמרים בחקירה פרטית, אמנם שלא להוליכך חלק קביא מנחה קטנה העתק מכ״י המנוח ר׳ חיים מיכאל הבמן ברשימה הנדפסת 59 והוא סדר תנאים ואמוראים נתחבר על ידי אחי ר׳ מאיר משפירא (כפי מה שהביא ידידי הח׳ צונץ בספרו צור געשיכטע עמוד 163 בשם ר״מ ז״ל, וכן תמצא בסוף ערך חדקא: שמעתי מרבנא שמואל דוד אחי זל״ע), והעתק הזה נעשה על נייר נטבל בשמן ומונח על גוף הכ״י עד שיהיה ככ״י ממש דף על דף ואתה תגיהה היטב כדי שינקה מטעיות הדפוס.

העתק מסדר תו״א כ״י מיכאל 59 (דף קל״ז).

„חדקאי ר׳ חדקאי גרסי׳ בפ׳ כל כתבי הקודש מצילין מזון ג׳ סעודות כיצד נפלה דליקה בלילי שבת מצילין מזון ג׳ סעודות שחרית מזון שתי סעודות מנחה סעודה אחת ר׳ יוסי אומר לעולם מצילין מזון ג׳ סעודות. ובגמרא ת״ר כמה סעודות חייב אדם לאכול בשבת ר׳ חדקא אומר ארבע אמר ר׳ יוחנן ושניהם מקרא אחד דרשו ויאמר משה אכלוהו היום וכו׳ ר׳ חידקא אומר הני תלתא היום לבר מדאורתא ורבנן סברי בהדי דאורתא ובריית׳ זו במכילתא בפרשת המן.

אתה עתה ברוך ה', קבל באהבה הדברים היוצאים מלב אוהבך בתם לבבו, הרואה בך מעלות טובות יקרות הנמצאות מאד, החפץ לשבחך ולהיות לך לעזר במלאכת שמים מעתה ועד עולם

פאדובה כ"ו כסלו תר"ו ידידך שד"ל.

5.

Schreiben des Herrn Dr. Steinschneider in Berlin, an Herrn Ignaz Blumenfeld in Wien.

ב"ה ברלין א"ח של סכות שנת ופרשת **בראשית ברא אלהים.**

ברכת שלום לכבוד המשכיל אל דל שפתי להק וקובץ
על יד ומאסף הון רב כה"ר יצחק בלומענפעלד נ"י!

בהגיע הנה מכתבך היקר מן 12. יולי טרוד הייתי עד מאד, אשתי תי' וילדי י"ח כבר הלכו על שפת הים ואני נשארתי לבדי בביתי להשלים קצת כ"י מלאכתי הגדולה, כדי שלא אניח המדפיס פועל בטל באתי גם אני לרחוץ ולשאוב בריאות הגוף ממימי הים (כי זה כמו שנה ויותר פתאום נחלשתי באוקספורד ובבהלה ואימת מות חזרתי למקומי ואשב דומם ובטל כמו ג' ירחים, עד ששב מקצת כחי, אמנם לא ככחי אז), ע"כ כתבתי שורותים ע"י ידידך נפה אשר היה אז במקום מגורך אינטערלאקען והבטחתיך להשיב דבר כאשר אשנה, ומחשבתי היתה לכתוב לך במקום המרחץ בעת שבתי בתוך אהובי שליו וחפשי מעבודתי. אבל כאשר זממתי לא היה, כי לא יכולתי — אמנם מה אוסיף להגיד לך פרטיות עניני, כי לא מתמול שלשום ידעתני, וברית אהבה לא נכרתה בינינו, כי מכתבך הנ"ל הוא ראשית פגישתנו, ע"כ יספוק התנצלותי, לכפר על התאחרות תשובתי. היום באתי להודות לך על אגרת ידידי שד"ל אשר שלחת לי, וגם הוא משתדל וממליץ בעדך לאמר: „בא גם אתה בתוך הבאים להקים את סוכת לשון הקודש הנופלת". ידעתי גם ידעתי כי מכתבי לא יועילו מאומה לתכלית הזה, כי אין אני מהמשוררים והמליצים והמדברים צחות ולשון נקיה, ועוד יותר לפי דעתי ומחשבתי בעת כזאת תכלית הקיבוצים מִכתבי חכמים וחוקרים בלה"ק

צריך להיות התפשטות חכמה ודעת והתאחדות החכמים בארצות לשונות שונות לגדור הפרץ הנפרץ בין יושבי מדינה ומדינה, הנה לא נכחד ממני שבראשית האלף הו' אשר אנחנו בו מעתיקי הספרים בלה"ק שאנו

בעמוד 254 פירשת דברי בן שטנלס „שתים כהפקיע" ל' שיתין, והוא שנים, והאמת כי הפייטן נתכוון לדברי רז"ל (חגיגה י"ב) בשעה שברא הקב"ה את העולם היה מרחיב והולך כשתי פקעיות של שתי.

בעמוד 204 לשוא תטיל ספק אם הרמ"בם הוא בעל „אני מזכיר היום" כאלו לא הותר להרמ"בם לכתוב מיימון חסר וי"ו, וכבר יש לנו שני פיוטים אחרים שחבר הרמ"בם בעדות הרמ"בן במגן אבות דף פ"ד (שהבאתי בספרך) והם 1. מאחר שכתוב בו: בן כוש בשם נקרא וכו', 2. באולם שתחלתה, אמרו בני אלהים. אלא שנדפוס כתוב הרמ"בן, וצ"ל הרמ"בם.

בעמוד 329 כתבת על הרמ"בן Der Dichter sieht sich als von jeher prädestinirte Individualität u. s. w.

אבל המאמר ההוא כלו אינו אלא על האדם דרך כלל.

בעמוד 333 דברת על לשון המשנה ככל אשר כתבתי זה עשר שנים בספר פראלעגאמעני, ואותי לא הזכרת.

בעמוד 278 הזכרת אהבת רמ"בע לבת אחיו, וזה לקחת מן הקונטרים ששלחתי לכ"ת, ולא נדפס, גם איננו דבר מפורש, אלא קאנייעקטור שלי, והיה לך לומר דבר בשם אומרו.

תקבל באהבה ההערות האלה אשר באהבה אני נותן לפניך, תחת אשר אם הייתי מאנשי הדור הייתי שולחם לפירסם או להעלם. חלילה לי מאחוז חרבי עליך, כי כלי חפץ אתה ליודאיזמוס, ותמיד אני מקוה שאם עד היום אין לבך כלבי ממש, עוד יבא יום שיתאחדו לבותינו, ופתיחת האגרת הזאת תהיה אמת בכל חלקיה. ואתה אם תלה תמהר ותתן תודה לאמת לעיני כל הקהל על קצת ממה שהעירותיך במכתב הזה.

ולענין הדיואן הנה אשרי שאיננו מתלמידי הרא"בע העושים ארבעים מלאכות ביום אחד, הנה אני יגע וזמן רב אני מאבד להבין תעלומות קצת משיריו ולברר נסחאותיהם ונקוד מלותיהם, ואני בוחר לבלות זמני וכחי במלאכות אחרות אשר תועלתן גדולה יותר לתפארת היודאיזמוס.

עוד זאת תמחול לי אם לא אכחידנה תחת לשוני, והוא כי ס' שפתי רננות לא נמצא ממנו בכל אשכנז רק העתק אחד, וגם באיטליא לא נודעו ממנו אלא שנים (שלי ושל ידידי אלמנצי), ואני מיד כאשר הקרה ה' לפני העתק אחר מהרתי ושלחתיו אליך, והמתנה הזאת הועילה לך במלאכתך אולי יותר מכל מה שהעתקת לך מספרים כ"י (ואני מברך את ה' אשר יעזני לתת הספר ההוא אליך כי באמת דלית ממנו מגלגליות טובות), ולמה לא הזכרת בשום מקום כי מידי בא לידך?

בהערה ההיא הבאת ענין קלורא אצל הסוריים שכתבתי אליך באגרת. ומי הרשה אותך לפרסם אגרותי כדי להלעיג עליהן? אם לא ישרו דברי בעיניך טמנם בעפר יחד, ולמה תוציאם בקהל? ואתה לא הוית דעתי כמו שהיא, ולעגת עלי, ולא הודעת כי הקליר לפי דעתי בבלי היה, ולפיכך הקלורא שהיתה נוהגת אצל הסוריים היא באמת ראיה גדולה לאמתת דברי הערוך בהוראת מלת קליר.

ואני אתמה עליך תמהון גדול, איך עודך מחזיק בסנוריך, להאמין שהקליר היה בזמן רס"ג, אחרי אשר ראית בעיניך כי גם בן שטנאש שהיה בדור הבא, גם הוא היה לו הלשון הקשה של הקליר, ויפה אמרת עמוד כ"ע ור"עא es weist diese Übereinstimmung auf einen gemeinschaftlichen, bisher noch unbekannten Ausgangspunkt zurück, u. s. w.

ואיך לא ראית כי המקור אינו אלא הקליר, ושהוא קדם הרבה לכל משוררי ספרד, ופיוטיו נתפשטו בארצות רחוקות מפני שהוא היה בבלי, ויד גאוני בבל היתה תקיפה על כל תפוצות הגולה?

שם עמוד 271 בהערה הבאת השגת הפרחון על מנחם בשרש עוד, ושם לא נמצאו הדברים אבל הם בשרש פרש. ובאמת היה לך להביא ההשגה בשם אומרה, הוא ר"י חיוג, הבאתי דבריו בכ"ח ב' עמוד 175.

ומה אמר על מה שכתבת עלי בעמוד 311? מעולם לא כתבתי נגד הרא"בע im Interesse orthodoxer Ansichten לך נא ראה דברי בכ"ח ד' עמוד קל"ג עד קל"ו, ואיזר' אנאלען 1840 מן רע"ט ואילך, ואם הייתי שונאך ומבקש רעתך לא יכלת לשום עלי עלילות דברים יותר ממה שעשית.

בעמוד 340 כתבת כי ר"י קמחי כתב על דרכי המשקל, וזה שבוש, כי המאמר ההוא אינו אלא לר' דוד אבן יחייא, עיין אוהב גר עמוד 94 (אשר הבאת בספרך עמוד 204) ואיך לא ראית כי בעל המאמר ההוא מזכיר את הרמ"בם? ואיך יתכן שיהיה הוא ר"י קמחי? (א).

בעמוד 341 הוצאת מלת מרתיא מל' ספרדי, וצר לי כי מחר ילעגו עליך יודעי לשון ערבית, היודעים כי רתה ענינו בערבי בכה על מת.

(א) אמר שד"ל. ידידי היקר החכם המפואר מהרי"מז הי"ו כתב בטעות יוסף קמחי במקום משה קמחי, ור' משה קמחי היה יכול להזכיר את הרמ"בם. אבל אחרי כתבי האגרת הזאת נתברר לי כי מי שכתב המאמר על משקלי השירים הנדפס בסוף ספר מהלך שבילי הדעת, איננו לא ר' משה קמחי (בעל המהלך), ולא ר' דוד אבן יחייא (בעל לשון למודים, הנדפס בקושטנטינא שנת רס"ו, ובסופו נדפס המאמר הנ"ל), אבל הוא חכם אחר אשר לא ידענו שמו, וכבר כתבתי ראיותי באריכות.

כש"ת מהרימ"ז, עטרת תפארת לישראל טבעת עגיל וכומז, יהי שלום אהלו, ותהי ברכת ה' בכל אשר לו, בבניו ובבנותיו, ובשגל היושבת אצלו, יברך ה' חילו, ושדה תבונתו יתן יבולו, ויהי מְלֹא כל הארץ מהללו, והיה כי ישאלון הבחורים היש על עפר מָשְׁלו, יענו הכהנים ויאמרו לא. —

שלשת הספרים אשר שלחת אלי מעיר ווין קבלתי בשבוע שעבר, וביום אתמול השלמתי קריאת מאמריך והיום הגיעתני אגרתך הנעימה, והנני ממהר להשיבך ולהודיעך כי מאד שמח לבי בקריאת ספרך, ומאד יקר בעיני ונכבד ואני אהבתיו, כאשר כבר נודע לך ממִפְתַּח שפתי באגרתי זאת.

והנני אוסיף לבקש שני הספרים אשר שלחת למילאן, כי אמנם לא יִמָּסֵר לי דרך להביאם משם לפה, ועכשו שידעתי מה שֵׁם הספר ומי הוא השולח, אולי לא תהיה עוד דרישתי לשוא. והנני מודה לך על ההעתקות אשר קבלתי, ועל אותן שאקבל, ובזה יקויים מה שכתבתי אליך ביום פורים תר"ג „ואתה אחרי נאתם לאור עם תרגומך תשלח לי מהם מספר העתקות כאשר יישר בעיניך".

אבל עוד תנאי אשר התניתי עמך ביום ההוא, ואתה קבלת עליך ולא מִלֵּאתָ בידך, והוא שיודפסו השירים מנוקדים כאשר שלחתים אליך, כי עתה נשמט תארם ותקשה הבנתם, ויגיעי ועמלי לנקדם ולהעיר עליהם הערות, הועיל לך במלאכתך, ולא יועיל לכל העם, וזה הפך כוונתי.

ועתה הנני לערוך לפניך הערות על שנים שלשה גרגרים מדבריך היקרים. ולראשונה אודיעך כי שיריך הנעימים לא קראתי מהם עדיין רק מעט, כי נחפזתי לקרוא מאמריך על הפייטנים, וכבר הודעתיך כי אינני כדאי לשפוט שירי לשון אשכנז.

ואף גם זאת לא אֲסַפֵּר בלא כלום, ואודיעך כי לא ישר בעיני תרגומך על „הנה לך לא לי עמדי לפניך ולשם כבודך לא לשכר פעולתי" (עיין בחלק האשכנזי עמוד 37), וגם הרא"בע (תהלים י"ו) הבין שלא כפירושך.

ואפנה אל מאמריך המלאים תבונה ודעת. בעמוד 219 כתבת Luzzatto räumt dieser wunderlichen Sage einiges Gewicht ein ומה יאמר הפילוסוף שעללינג בקראו הדברים האלה? הלא יאמר כי לוצאטו הוא פתי מאמין לכל דבר, והנה לוצאטו מה כתב? „ואם דעתנו תמאן לקבל שיהיה אדם מתפרנס באכילת עונה, אין בידנו להכחיש שיהיה אדם נקרא בשם כך וכך מפני שאנשי דורו האמינו שאירע לו כך וכך." ומה סכלות ופתיות יש כאן? ואם היה הדבור הזה יוצא מתחת יד שונאי, הסכמתי; לו אויב יחרפני ואשא — זאת שנית גם

גם בין פייטני אצלנו נמנה רמ"ק ויעש גם הוא פיוטים ונמצאו ממנו במחזור טריפולים (ע' רל"ד בתולדות רמב"ע דף 18 הערה) אך השירים השנים הנמצאים במחזור רומי ורשום בראשי בתיהם משה בן יוסף (בעיר רומי) אינם לו כאשר העיר בצדק הר"ר שד"ל במבוא למחזור כמנהג בני רומא הנדפס מחדש בליוורנו דף ל"ד. גם יש להעיר הקורא כי נודעו לנו עוד שני אנשים אשר נקבו בשם ר' משה קמחי ושניהם היו כמאתים שנה אחרי ר' משה בן יוסף קמחי המדובר בו, ועליהם ימצא הקורא די מבוקשו בספור קורות היהודים אשר באי סיקיליאה להר"ר יט"ל צונץ דף 517 והערה g שם.

כבר הזכרתי את המחברים אשר יקראו בשם את ר' משה קמחי ואת ספריו, נצרף להם עוד הר"ר משה נשיאה מחבר ס' השהם ובעל ס' דקדוקי הש"י, אך ר' יהודה ליב בן דוד בהקדמת ספרו שלם יהודה הוכיחו כי ספרו המהלך הוא קצר הכמות והאיכות (כפי עדות וואלף והספר הזה איננו כעת תחת ידי). אך אם לא נמנה אותו בין גדולי המחברים כבר נכבדהו כי עמל והועיל כפי מצאת ידו ובן איש גדול היה ואת נשוא פנים מאד ורבה כי היה רבו של אחיו הקטן ממנו ואשר גדל ממנו הרבה הוא הרד"ק. אך למען לא נקל בכבוד האח הגדול לא נספר כיום במעלת הקטן, והשם אשר זיכני להלל בגדול הוא יזכני גם לכלות בקטן.

ולך תהלה צדקה וישע רב כחפצך מכבדך

ברסלא יום ג' ה' תמוז תר"ו לפ"ק. אברהם גייגר.

4.

Schreiben des Herrn Prof. S. D. Luzzatto an Herrn Dr. M. Sachs in Berlin.

לכבוד ידידי גדול החכמה ורב התבונה, יקר בדורו עושה מלאכת ה' באמונה, הסוכר פי דוברי שטנה, והעוקר שרש פורה ראש ולענה, לְפָאֵר התורה ולרומם קרנה, ועיני רשעים תכלינה, ושִׁני הבנים הסוררים תקהינה, ברכות משוררי ספרד על ראשו תחולינה, ושפתי היודאיזמוס תהלותיו תרננה, מחיה מתים במאמרו ונופח בעצמות היבשות רוח ותחיינה (העצמות האלה כל בית ישראל הנה). הלא הוא המליץ המפואר והמהולל, לבות המורדים מפורר, ונרדמים מעורר, כוהם בעמק פי נוכל, ומשיב אל אל עורם ומוכל,

בס' פוגיון הדת (Pugio fidei) להנוצרי הקדמון ריימונד מרטיני אשר כתב סביב לשנת מ' לאלף הששי והנה הוא מביא שתי פעמים את פי' הרלב"ג למשלי, האחת על פסוק יצפן לישרים תושיה (ב' ז') וז"ל (ח"ג מאמר ג' פי"ו דף תרס"ו ולפי מהדורת פפייפר דף תתנ"ה): יצפן הב"ה לישרים תושיה יעלים מהם דבר שכונה עד בא עתה ויאמין אותה על פיו (?) לפני גדולים וע"ז נאמר ודבר בעתו [מה] טוב ופי' תושיה מענין יש ושרשו ישה ע"כ. והנה הפי' הזה לא נמצא בשיושם, אז אמרתי אולי היה לפני ריימונד פי' הרלב"ג האמתי אם גם הדברים האלה ככתבם חן מליצת הרלב"ג איננו על שפתם. אך אח"כ ראיתי עוד שם (שם שם פכ"ב דף תשי"ע ובמהד' אחרונה דף תתקכ"ה) עוד פי' על פ' צדקה תרומם גוי (י"ד ל"ד) בשם הרלב"ג וז"ל: צדקה שהגוים עושים וכמו כן החסדים שגומלים הוא להם מקום קרבן חטאת ויכפר עליהם ע"כ והוא הוא הפי' הראשון בנדפס, אז התבוננתי כי גם לפני ריימונד היה כבר פי' רמ"ק בשם הרלב"ג (רק ארוך יותר מאשר נמצא בדפוס) ואשתומם איך כבר כמאה שנה אחרי נתחבר הפי' תעו והתעו!

כתבו עוד רושמי הספרים כי רמ"ק חבר גם פי' לאיוב. הן ידעת כי רפתה בידי אמונת הרושמים האלה, אך מצאתי להר"ר יצחק בן שלמה יעבץ בהקדמתו לספרו תורת חסד כי בפי' לאיוב (אשר כנה שמו יראת שדי) השתמש בפירושי רד"ק ורמ"ק „אשר עדין אינם בדפוס", וגם בתוך ספרו הזה הוא יראת שדי הביא הרבה פעמים מפירושי ר' משה קמחי (ימצאם שם הדורש) ואין לכחש עדותו. וכן נדע בברור כי רמ"ק חיבר פי' למשלי ולעזרא ושני הפירושים האלה נדפסים על שם הראב"ע, גם חבר פי' לאיוב והוא טמון באוצר הספרים ברומא והרבה ממנו לקט ריב"ש יעבץ. אך אם חבר עוד פירושים לשאר כתבי קדש לא נודע. הן אמת כי רד"ק אחיו ותלמידו מביאו הרבה פעמים גם בפירושו לנביאים ראשונים ואחרונים, גם ר' לוי בן אברהם בן חיים בספרו לוית חן הביא את פירושו על פסוק ולא אץ לבא כיום תמים (יהושע י' י"ג) (*. אך בנקל יכול להיות כי הפירושים האלה מפוזרים היו בתוך שאר ספריו והרד"ק אולי למדם מפיו.

גם ס' מוסר בשם תענוג נפש ייחס לו בעל שפתי ישנים ואחריו ישנו כל רושמי הספרים (**, אך מי יודע המקור אשר שאב ממנו הר"ר שבתי הזה, קול דברים אנחנו שומעים ולא ידענו אם הוא קול הברה בעלמא אם אמת בפיו.

(** כבר הודעתי בהערה הראשונה כי שגה די רוסי באמרו כי גם בעל מקנה אברם מביא מספר זה ע"ש.

ר' כ"ו מכוון עם פי' משלי י"ז ח' וכ"ב ועוד מ"ש הרד"ק ש"א ד' י"ט על מלת ללת. והאות השלישי הביא הנ"ל כי הרד"ק הביא כה וכה פירושים בשתם וגם הם נמצאים בפי' משלי והרד"ק לא הזכיר תמיד את שם-ממציאם אם גם הוא יסכים עמהם והרבה יש להוסיף על העדים אשר הביא הר"ר גבריאל על הענין הזה ואניחם כי העדות מבוררת בלתם, רק אחת לא אעלים והוא כי דברי הפי' למשלי כ"ו כ"א מסכימים עם פי' ב' של רד"ק בש' פוח ומותרים הם לפי' הראב"ע תהלים י"א ו'. עוד מצאתי כי פירושי המחבר הזה עולים כה וכה בקנה אחד עם דברי הריק"ם כאשר הביאם הרד"ק בנו וכפי אשר ראיתים בכ"י ואעיר רק על שנים. משלי כ' י' מסכים פי' המחבר על פסוק גם במעלליו יתנכר נער עם דברי הריק"ם בשרשי הרד"ק ש' נכר, ואלה דברי הריק"ם בפירושו כ"י: כל לשון זה הפך הכרה בלשון המקרא וקרובים ללשון נכרי, והיא מתנכרת, ויתנכר אליהם, זה בכאן יתנכר הנער (* אם זך ואם ישר פעלו ודבריו ומעשיו מתוקנים אז יתנכר לבני אדם כי יאמרו אין מעשה נער אלה ע"כ. גם דברי המחבר למשלי כ"ו ח' על מלת מרגמה מתאימים עם פי' הריק"ם המובא בשרשי רד"ק ש' רגם והנמצאים בפי' ריק"ם למשלי כפי אשר הביאם כבר רל"ד במחברת אריענט 1850 לגל. 25. ובשנת תר"ז קם גם הר"ר ליב דוקעס ויצא אחריו (במחברת אריענט 1847 לגל. 2) ויוכיח מתוך כ"י אשר רמז עליו כי הפי' הוא לר' משה קמחי הוא הפי' הנדפס כדמותו וכצלמו, רק המעתיקים או המדפיסים כפעם בפעם קלקלו דבריו. וגם בידי די רוסי היה כ"י (נס' 694) נכתב בו כי הוא לר' משה קמחי (וד"ר חשב כי לא נדפס עד הנה וכי הוא יקר מאד במציאות) ובראשו שיר וראשי תיבותיו: אני משה בן יוסף קמחי ספרדי חזק לעד, וגם בסופו שיר קטן ובתוכו: משה קמחי כתב זו ונקוד על המלות האלה להורות כי הוא פרט השנה אשר כתב בה את הפי' ההוא והיא שנת תתקל"ח. ידענו אפוא גם את השנה אשר חבר בה רמ"ק את פירושו ואשר סביב לה חבר גם את שאר חיבוריו.

וכבר נמשכו הרבה חכמים מובהקים, כאשר הראה הר"ר גבריאל הירש ליפמאן במאמרו, בחבלי המבוכה הזאת ליחס פי' משלי הנדפס לראב"ע ובתוכם ר' אליהו בחור והר"ר ידידיה שלמה מנורצי והר"ר יעקב אבנדאנה. והוא הדבר בעצמו גם בפירושו לעזרא, גם אותו יחס הרב הרמב"ן לראב"ע (ע' מנחת שי עזרא ב' ט' וס' י"ז וס' ז' וי' י"ו ונחמי' ב' י"ג וג' י"ג וס' י"ז וי' ל"פ) גם הר"י אבנדאנה (לקט שכחה עזרא ז' י"ב וט' י"ג ונחמי' ד' כ"ג וו' ו' וז' ו' וי"ג כ"ה). גם הוריתי במאמרי על ר' יוסף קמחי (דף 112) כי זה יותר מת"ן שנה בשנת ק"ץ כבר כתב סופר אחד את שם הראב"ע על פי' רמ"ק לעזרא. וראה זה מצאתי

(* בכ"י נוסף עוד: י"מ יהיה ניכר מקטנותו וכ' כי בא בתוכו מגליון מעתיק. —

כשן אל פירושיו על המקרא. כבר מקדם דברו רושמי הספרים כי יש לו פי' על עזרא עם נחמיה וגם על משלי אך נבוכו בו ולא ידעו אם נדפס אם לא, ובימינו הודיעו אנשי המחקר כי הפירושים על הספרים האלה הנדפסים על שם הראב"ע הם לר' משה קמחי. והנה על דבר פי' עזרא הראשון היה המדקדק הגדול המנוח הר"ר וואלף היידענהיים אשר ראה את הדבר וכתבו על הגליון. זכור אני נער הייתי בעיר מולדתי פראנקפורט העליזה וכפעם בפעם בשבתות ובימים טובים הלכתי אל העיר הקטנה הקרובה רעדעלהיים מקום מושב השר הזה בחכמה ובדעת ליהנות מזיו חכמתו וראיתי כתוב כן בכתב ידו והוא הורני ויאמר לי ראה כי בטעות יחסו הפי' לעזרא אל הראב"ע והוא לר"מ קמחי. וכבר בשנת ת"ר גליתי הדבר וכתבתיו במכתבי העתי (חלק רביעי דף 446 והלאה) גם בספרי מלא חפנים (דף 86), ובשנת תר"ב כאשר הרבה הר"ר גבריאל הירש ליפמאן את דבריו על הפי' לס' משלי אז שת את עין בשיחתו גם על הפי' לס' עזרא ויחליט גם הוא ויביא עדים נאמנים כי ידי רמ"ק כוננוהו (ע' ציון תר"ב חדש אב דף 172 והלאה), ועוד יש להוסיף אם גם הדברים נראים לעין. ראה נא סגנון לשונו באמרו הרבה פעמים: זה אומר בכה וזה אומר בכה (עזרא ד' א' וח' ס' וט' י"ד, נחמי' ג' ל' וי"ב מ"ד) ולא ימצא כן בספרי הראב"ע, גם דיוקו כי גם לרבות ואך למעט (נחמי' ו' ד') והדיוק הזה נפלא כל כך בעיניו עד כי שב אליו לאין קץ בפי' לס' משלי, והוא זר בעיני הראב"ע. ואך למותר יהיה לדרוש עוד אחרי עדים אחרים, אמת נכון הדבר כי הפי' לעזרא ונחמיה המיוחס לראב"ע מעשה ידי רמ"ק הוא.

והראשון אשר העיר כי גם מחבר הפי' למשלי המיוחס לראב"ע הוא ר' משה קמחי, היה הר"ר יעקב רייפמאן, הוא גלה את אזני על זה בכתב ואני הסכימותי לו והחזקתי בידו, אז שלחתי הכתב והתשובה אל בעלי מחברת ציון והם הביאו ביחד רק מעט מהרבה בחדש שבט לשנת תר"א וקראו במקום הראוי להאריך, והר"ר יעקב הנ' לא נשא ידו וגם במכתב אריענט לשנת 1841 (לגל. 48) באו דבריו, אז קם הר"ר גבריאל הירש ליפמאן ובמכתב ארוך הוכיח במישור (נדפס הוא בציון תר"ב חדש אייר והלאה) כי הפי' הזה איננו לראב"ע כי דבריו סותרים דברי הראב"ע בספריו האחרים (ע' גם למטה) וסגנון ושמוש לשונו הם ממליצת הראב"ע ועוד ראיות אחרות, ולהיפך הראה כי סגנון לשונו הוא מתאים עם סגנון לשון הפי' לעזרא (וגם אנחנו דברנו כבר עליו למעלה), והעד הנכבד הוא כי כמה פעמים הביא רד"ק פירושי אחיו הגרים מן פירושי. אחרים והנה הם נמצאים בפי' הזה למשלי. ואני אוסיף על דברי הר"ר גבריאל הנ' מ"ש הרד"ק במכלולו בפעלי הכפל ערך פתח (דו"ק קפ"ב ב') בשם אחיו המתאימים עם דבריו בשרשיו ש' פתה אשר הביא החוקר הנ', ועוד מ"ש הרד"ק בפי' לשופטים

לפני, הוא מיוחד על חלוקת שם פעל ומלה ומתחיל בחלוקת השם ואומר כי שמות הדברים נחלקים על שבעה חלקים ומבאר החלק הראשון וז"ל: מצאנו שם מושם על דבר לאות שיתבונן השם בדבר כאמרנו ארץ ושמים כוס ומים וכו' ומדבר והולך על החלק הראשון הזה ובסוף הדף כה דבריו: והתכונה (?) בשם טורים טורי אבן פנים פני כסף וכן כל דומיהם ורבים כמוהם וכל משכיל יוכל למלאות החסרון כפי הענין האחר (? האחד) מהם ע"כ ואח"כ נמצאו בגליון באותיות קטנות שתי המלות: בלשון רבים, והנה בלי ספק התחלת הדף הבא, כתבו הסופר פה כדרך הסופרים לעשות רושם בסוף הדף הא' מה יבוא בדף הבא אחריו, אך הדף ההוא עם הרבה דפים עוד חסרים, ובחלק הנשאר לא נמצא עוד דבר על השמות רק על הפעלים. אך ראה זה מצאתי בסוף הספר רשימת דרכי השמות אשר היו כלולים בספר הזה והיא זאת: השמות על שבעה דרכים, הדרך הא' שם דבר שמים ארץ דשא וכו', הדרך הב' שם עצם אדם את אנוש, הדרך הג' שם היחס אברהם העברי מרדכי היהודי אהרן הלוי והדומים ומבאר הלוך ובאר עוד ד' דרכים, ובלי ספק בתוך הדרך הג' הזאת נמצאו הדברים אשר הביא הר"א דבלמש. ויוסף האיש ויאמר: בעל הס' ההוא מביא כפעם בפעם את החכם ר' יוסף קמחי (* גם את הרב ר' משה קמחי וספרו ההשגות ואת אדונו דודו ר' מנחם בר' שמעון, עוד תדע כי החכם רייכלין גם הוא קרא את שם המחבר רק המדקדק משה ולא כנהו בשם קמחי. אלה דברי הרב הנזכר. והנה כל משכיל יודע לו כי נמצא הדברים אשר הביא הר"א דבלמש על שם היחס בס' שכל טוב אשר לר' משה איש חי גם הוא בפרובינציא בסוף האלף הששי בימי הרד"ק (אשר כר' לא היו ספריו לפניו כי לא הביאם) ואשר לא נודע יותר, וס' שכל טוב לר' משה קמחי לא היה ולא נברא. ואם תתאפק ותאמר עוד איך תיחס טעות כזאת לר"א דבלמש והוא היה רב מובהק, אומר לך כי רחוק בעיני היות דברי ר' משה קמחי על שם היחס (אם הם לו) נעלמים מעיני רד"ק אשר ישתדל להביא את דברי רבו אחיו ויהי כמחריש. על כן נקח את הס' שכל טוב' מתחת ידי רמ"ק ונשיבהו לבעליו. — גם את הס' פתח דברי גם הוא בדקדוק יחסו רושמי הספרים לר' משה קמחי ולא נמצא בו שם מחברו: ואני לא ראיתי עד הנה הספר, אך מצאתי בס' עמק השכמה (ל"ז א') כתוב וז"ל, בס' פתח דברי שחבר אבן חסדאי ז"ל ע"כ ונאמן עלי האיש גאביזון אשר ראה הרבה וספרים כתובי יד גלוים היו לפניו לרוב. נשאר לנו א"כ ב' ספרי דקדוק אשר לר' משה קמחי, הא' הוא ס' המהלך והב' ס' ההשגות.

(* והנה יש להוסיף שמחבר הזה על שאר המחברים מכבדי ר' יוסף קמחי אשר הזכרתי את שמם בתולדותיו ~~(מחברת הראשונה דף 105 עד 110)~~.)

היאם כתב וז"ל: ואולם ר' משה קמחי בס' שכל טוב שלו כ' שגיות האדם דור שלישי לראשון אינו מתיחס אליו כי לא יאמר ראובן הישראלי בהיות ראובן בן ישראל אך מדור רביעי והלאה יכלו לכנות את עצמם בשם אביהם הראשון כמו אהרן הלוי כי הוא רביעי אל לוי, והאמת הוא כי כן מצאנו בכתובים וכו' ע"כ. והנה שמענו עוד את שמע ספר שלישי בדקדוק מיוחס לר' משה קמחי מכונה בשם שכל טוב, אך איש לא זכרו עוד רק בעל שפתי ישנים כתב כמו כן כי ס' שכל טוב בדקדוק חבר ר"מ קמחי ובלי ספק יצא לו מדברי בעל מ"א הנזכרים, ואחריו ימשו וואלף ודי רוסי וגם שניהם הוסיפו לאמר כי נמצא הספר באוצר הספרים אשר בדורלאך (ועתה בקארלסרוהי) מתנת החכם יוחנן רייכלין. ויהי בשנת תר"ז הוציא לאור הר"ר ליב דוקעס את ספרו קונטרס המסרת ובאחת מהערותיו שם דף 66 והבא דבר על הס' שכל טוב אשר נמצא בעיר קארלסרוהי, ובאמת שם מחברו משה בעדות השיר אשר בתחלתו, אך איננו בן ר' יוסף קמחי, כי מובא שם ר' משה קמחי בעצמו גם ר' מנחם בר' שמעון דוד המחבר והוא בלי ספק ר' מנחם בר שמעון משקיירש תלמיד ר' יוסף קמחי אשר הזכרתי את שמו בתולדת ריק"ס (דף 110) ואשר כפי עדות רל"ד הנזכר שם הביא גם את ר' משה קמחי בספריו, א"כ ברור הדבר כשמש בצהרים כי הס' שכל טוב המונח בקארלסרוהי איננו לר' משה קמחי ומחברו היה בדור שלאחריו. אך עוד נשארה לנו עדות הר"ר אברהם דבלמש והוא אמר בפירוש כי הוא ראה בס' שכל טוב אשר לר' משה קמחי, ומי יודע אולי גם הוא מצא חן ושכל טוב. אך לבי אומר לי כי מקרים זרים עברו על ראש הר"ם קמחי הלזה, יש מספריו אשר יחסו לאחרים גדולים וטובים ממנו כמו להראב"ע וע"י זה יקרו הספרים מאד בעיני הכל ונמצאו בידי הכל (כאשר נראה למטה) ויש אשר יחסו לו ספרים ואינם לו ויהיו כליל תפארת בראשו על לא דבר. כן הדבר בס' הזה אשר אנחנו מדברים עליו. דע נא כי גם על זה שאלתי את פי הרב דקארלסרוהי ואומר לו: הנה כן העיד בעל מ"א ואלה הדברים אשר הביא בשם הס' הזה ועתה הודיעני נא אם נמצאו כדברים האלה בתוך ס' שכל טוב אשר בקארלסרוהי. וישיבני האיש וזה ענין דבריו: כן דרך הספר הזה אשר

(teste eodem) ויחסות די רוסי (ובאמת נשמעים כן דברי וואלף) כי הוא לפי עדות בעל מקנה אברם ואינו כן כי אם לפי עדות בעל שפתי ישנים. והנה וואלף בעצמו הרגיש במכשול אשר יצא מתוך עטו ותקן בחלק השלישי ואמר כי שני הספרים האלה מיוחסים לו מאת בעל שפתי ישנים אך לא העיר בפירוש כי רק בטעות דליטנא אמר „כפי עדות הנזכר" אשר נראה כי הוא הנזכר באחרונה הוא בעל מקנה אברם, ודי רוסי לא דק ולא ראה בס' מ"א וכתב רק כפי אשר הבין מדברי וואלף וכשל עוזר ונפל עזור. וכמה פעמים נמצא רושמי הספרים עונים אמן אחר אחרי דברי רעהו אשר קדם לו בלי חקירה ודרישה, על כן יצא משפטם מעוקל.

ומחקרי תושיה יצאו לאור על ידי. מי יפנה עורף אליך? נאה אתה דורש נאה אתה מבקש ועלי לעשות כחפצך אם גם שעורים הם רגעי וקצר המצע.

אלכה נא עוד הפעם אל גדולי פרובינצא ואוסיף לדבר על משפחת קמחי. לא נקראו בשם נשיאים כי כנראה היו חיי צער ומים במשורה שתו, אך שמם גדול על פני תבל ואם לא טחנו את קמחם בעד גויתם, השביעו את הבאים אחריהם דגנם. ר' משה קמחי הוא הבן הבכור לר' יוסף אביו כי לא ידענו לו יותר משני בנים, ר' משה ור' דוד, וילך משה בדרכי אביו ויהי מדקדק ומפרש המקרא, אך אביו גדל ממנו. בתחלה אומר כי אביו הבין לשון ערב ולא כן בנו אשר כתב רק מפי השמועה, כאשר למשל דבריו למשלי ט' ב' אמר וז"ל: ושניהם מכוונים על' ערב בניקוד הטי"ת לזכירה ובניקוד השי"ת לנקבה ע"כ. ואיננו כן והנכון כדברי ר' יונה, גם כל דבריו בדקדוק אינם מיוסדים על עיון דק ועמוק כי אם הם קצרים ודברים פשוטים, וכנראה היה כמו אחיו ר' דוד מלמד תינוקות ויסבר להם לוח הבניינים וכינויי השמות, והוא אשר ביאר ס' משלי לא ידע בטיב טעמי אמ"ת כאשר תראה בפי' למשלי פ' י"ג בסופו כי הקדמא על ופי הוא טעם מפסיק ולא ידעתי מה היה לו. גם פירושיו בלי משפט נכון, הציג פירושים שונים זה מול זה בלי דעת במה יאחז ובמה ימאן, אהב לקשור פסוקים זה עם זה בשלשלאות והם אינם דבקים. אך כן חק האנשים עלי תבל, יש אשר בא בעומק בינתו אל הקדש פנימה ואיש לא ידע מוצאו ומבואו, ויש אשר ירבה בדברים פשוטים וכל הארץ מלאה תהלתו. והנה בדקדוק חבר ר' משה קמחי ס' מהלך שבילי הדעת ויאהב לרמוז את שמו בשער ספריו וככה עשה גם בספרו הזה וראשי התיבות הראשונות יכללו שמו וזה פתח הספר: **מ**הלך **ש**בילי **ה**דעת **ק**רבת **מ**לינת **ח**כמה יתרון וכו'. והספר הזה דק ורזה ור' אליהו בחור ור' שבתי סופר באו שעריו וימלאו סדריו ויהי לספר, והמדפיסים העברים והנוצרים הוציאוהו פעמים ושלש ועוד וחכמי הגוים העתיקוהו ללשונם, למה ועל מה זה לא ידעתי, רק שם הקמחי כשום על מצחו ויהי להם לנס. — עוד חבר ספר תחבושת ונ' כי הוא על המלות הזרות אשר יבקש תרופה למחלתם והזכירו הרד"ק במכלולו (דפו"ק פ"ד א') על מלת מצליגתי, ולא מצאתי זכרו יותר אך בעל ס' שכל טוב כ"י (אשר אשים עליו דברי בעת) מביאו כמו כן. (* — והנה הר"ר אברהם דבלמש בספרו מקנה אברם בשער חלוקת השמות בדברו על שם

(* די רוסי בספרו על המחברים העבריים כתב כי נמצא זכרו ג"כ בס' מקנה אברם ואיננו כן. ועתה ראה איך נפל ברשת הטעות הזאת, כי הנה החכם וואלף בביבליותיקא הגדולה שלו חלק א' כתב כי בעל שפתי ישנים יחס עוד לר' משה ס' פתח דברי, אחרי כן מנה בין ספריו ס' שכל טוב ואומר כי הוא נמצא בין כ"י רייכלין וכי הביאו בעל מקנה אברם, ואחריו ישנו הספרים מתנשא ותענוג הנפש ועל שניהם הוא אומר „כפי עדות הנזכר"

והוא ראב"ע דפוס נאפולי. והענין הזה אולי תחשוב שהיה נוהג זה שלש מאות או זה מאתים שנה ואינו כן, אבל היה נוהג זה פ"ע שנה.

בראותי את אשר יגעת ואספת שמות כל הסופרים מעתיקי הספרים הייתי מנסה להוציא לאור זמנו של חומש על קלף עם תרגום ומסרה, והפטרות ומגלות ואיוב אשר בידי, כי כן כתוב בסופו: חזק ונתחזק, יצחק הסופר לא יזק, לא היום ולא לעולם, עד שיעלה חמור בסולם: אני יצחק בר משה הסופר שיימתי זה החומש יום ה' פ' עקב בששה עשר לחדש אב ותמם מגילות והפטרותיו, וכתבתי אותו לר' מאיר בר נתן המקום יזכהו וכו' — ולא נזכרה השנה. ובסוף איוב, בחצי הדף שנשאר חלק, מצאתי בכתיבה דקה כתוב: יום ג' ז' במרחשון קע"ד — והבנתי כי בשנת קע"ד כבר היה הס' כתוב, ועשיתי חשבונות ומצאתי כי לא נכתב לא בשנת קע"ג ולא בשנת קע"ב, כי בשנים ההם לא היה י"ו באב (וכן שמח) ביום ה', אבל יתכן שנכתב הספר בשנת קע"א, אבל באמת דעתי נוטה שהוא קדמון יותר. והרבה השתדלתי למצוא כ"י אשר מעשה ר"י בר משה, אולי משם יודע מתי היה האיש ההוא ולא מצאתיו עד הנה, וגם אתה גר לי תאמר כי לא מצאת.

ואתה ידידי החכם היקר קומה נא והמחה במגלה עפה כזאת, לא באגרות לגוונות דקות כדרכך, ואתה שלום ואשתך החכמה שלום וכל אשר לך שלום, והחכם זקש שלום, ושולב האבן שלום, כנפשך וכנפש הכ"ות פה פאדובה היום ז' שבט תר"ו. ידידך שד"ל.

3.

Schreiben des Herrn Dr. Geiger an Herrn Ignaz Blumenfeld in Interlaken. (Schweiz)

שלום וכל טוב לכבוד ידידי הר"ר יצחק בלומענפעלד השם יחייהו ויברכהו!

מי האמין לשמועה זאת, שלשון העברית אשר דורשיה ומוליכי ספרים ישוטטו מעיר אל עיר למצוא מחיה לנפשם, מצאה כיום דורש ומבקש אוהב ומכבד מקבץ ומפזר פניניה אשר גם הוא יסע מעיר אל עיר אך לא למצוא טרף לביתו רק למען התענג מזיו הכבוד אשר שם השם בעולמו. השתוממתי על המראה ואשמח בו, תמול היית בקרית הממלכה ווינא ועתה הנך על ההרים הגבוהים אשר במדינת שווייץ בין הימים והנחלים אשר שם יראו מעשי ה' ונפלאותיו ואתה עוד פנית אל אוהבי החכמה ותאמר להם: אל תמנעו נא ממני את הלשון בבתיכם אני אקבץ הפנינים והיו לענק על צוארי השפה העבריה,

שבלוחים; רק אחת לאחורה שנכתב היא על קדר א"ל, ובסוף על הכרך, והנוסף סה"ת נכתב שוק, ולמעשים שוק לבד). והנה הכלשון: אחת חיים קטן והשבעה אחרונה. הספר דומקה הגביון שבסם וסדין ישלוף —

אחר לאם נקרא ס' אגור, וכן כתוב בראשו:

אחבולה על ספר אגור (Nomen libri)

ובהיכלי בין בנות אגור (morabor)

והבצרותי משוד אגור (metuo)

אבל מה"ל לא נמכר כלל מהרשותו הספר על' עניני, אך מצאתי אותו כי אם ספרי הוצאות, ויהי עם כליתי להזכירו לעתן סוריאנו כי שני המעתיקים ממנו הן המשוררים בלה"ק.

6 פירוש כ"ה הקדמות מהמורה. לא נמכר עם המורה, ולא עם המפרשים, אבל הוא הס' שבידי (למעלה 8) אלא שהוא המוקדם אצלם והוא 30 דפים אקטאב גם כתוב אחר בלי הקדמה הרמב"ם לפרק חלק, ואגרת תחיית המתים, וקצרו על מלות ההגיון.

ואלה הם הנמצאים ביד מוה"ר כמוה"ר נ"י:

1 אוצר אלבאלאני — אגרת בסדור קריאת החכמות, דף אחד אקטאב.

2 ספר כתר — פירוש ההקדמה לפורפיריוס, המעתיק ר' יצחק אלבאלג עם הקדמה ממנו — 10 דפים אקטאב.

3 ספר כתר פירוש לס' המאמרות לאריסטו — 17 דפים אקטאב.

4 ספר כתר — פירוש לס' ההליצה לאריסטו — 17 דפים אקטאב.

ועתה ידידי היקר והנכבד הוסף נא והודיעני מה המה עניני החלק השני מהספר ואני לא אחדל להכון לפניך את הנמצא אתי ובידי ידידי מכל הנוגע לאותם הענינים; ומה שלא בא בדפוס, וכמה ענייניך הודעתי בתשובתי להכמים אחרים והאלה המשוררים המורים בתוך אהליהם, ולא יצאו לאור עולם, ואני כל ימי זכל אלי מיסודו המעיינות הטובה, יתומתו רבים והרבה הדעת; ועי יען וכל מה שהלשתי והתנותי בגביל אחרים, לא כתנתי אלא לך ולידידה החכם זקנו.

והנני מגיד לך אחד מהנכבדי הנוים בחקירת (מוסיקה) אחריהו. היו מושקים המלות הכתוב בביריהם, ואח"כ היו קונסים נגל הספר לגלה מלה. הקורי את אלי יחול ויכתבו המלות המסוקים, או אפילו אם ימצא הספר בגיתו עם המלות הכן כתובות מנים; והיו כותבים המנעם הוה בסוף הספר, והיה היהודי מותם עמו ותקבל עליו את הדין. כולם כליתי בעני אחרים, ואחד מהם הוא בידי,

ספר זה (!!), ותקונו הוא גם עוד ס' לר' יעקב בן מכיר או פרופיט חנון, מכתב יד עצמו, והוא ביאור כלי הקדש, והוא ל"ב דפים וי"ד עמודים, גם כולל נקובץ זה ס' השאלות לר' שלמה דנרבונה, גם ביאור לוחות לר' יעקב בר דוד בר יום טוב פועל, גם ס' לר' יהודה בן אליעזר; בהקדמתו כתוב: אחר נח השלם במלאכה הזאת הסכם ר' יעקב בר' מכיר וחכם רונא ענול יכלול מספר מרחבים כמאן עשהו, ועשאהו בקל מלה, ולא אמר היודע בו כל מה שיודע בכלים הנזכרים, אולם אמר היודע בו כונת מה שיודע בהם, וגם כי קצת מה שיודע בו לא ידע רק אחרי ממנו ארוך ומלאכה מיגעת, וכל זה לבלתי נקיים במלאכה זו, ואכתוב הפיל ס' את כוונתו לקבל האצטרלאב ולשומו בצורת אחד, חקל עמייתו, ויכלול כל מכתב, ויקיף ביותר ממה שיקיף האצטרולב, וידע מה שיודע בו בנקלה — והוא ל"ד עמודים, 25 דפים.

12 אבן רשד, פירוש האמצעי הטבעי (במאמר השלישי והרביעי לבד), 207 דפים אקטאף, נכתב בפיסא בשנת הס"ד על ידי יחיאל נסים, מכתבו לעצמו. ודע כי תלמידי שה"כ מוהר"ר שלמה Olper טורינייאה יש לו ג"כ האמצע הטבעי (לא אדע אם הוא שלם), והוא מהעתקת ר' קלונימוס בר' קלונימוס, והשלים מלאכתו ביום י"ט אלול ע"ד לפרט, בעיר ארלדי, בהגיעו לשנת שלשים. ואולי כבר הגדתי לך זה פעם אחרת, ואיננו בזכרוני, ומכתביך הנזכרים בפסק עמוד 470 הערה 6 אינם בידי. וצר לי מאד כי אינם ממכתביך המאוחרים כה וכה, ולא אוכל לאספם אלי.

ואלה הם הנמצאים ביד ידידי אלמנצי:

1 ס' אלפרגאני בחכמת התכונה, והעתיקו מלשון ערבי ר' יעקב בר' אבא מארי (אנטולי).

2 ס' תמונת כדור הגלגל לחכם קוסטא בן לוקא היוני מחברו לאבו אלמאמון בן עבדאללה בן יחיי.

3 ס' העיון לאבו אחמד אלגזאלי בתשובת שאלות על התכונה, העתיקו ר' יצחק בר' נתן הקרטובי.

4 ס' הפרי לבטלימוס, העתיקו מלשון ערבי ר' יהודה בן שלמה חריזי, ד' דפים אקטאף.

5 היפוקראט — אפוריסמי בלא פירוש, ושם המעתיק חסר, לא בשלמות בידי והוא נחלק לשערים (ששה או יותר, כי הכ"י חסר בשלמות), וכל שער כולל אפוריסמי על סדר א"ב כפולה או משולשת (האפוריסמי אינם

3 אלפרגאני — ספר חסר בסופו, והוא כ"ז שערים, 31 דפים אקטאב, והוא על חכמת התכונה, ובשער הראשון מבאר השנים והחדשים הנוהגים אצל הערביים והפרסיים והלועזים והגיפטיים. ס' 2 וס' 3' הם בקובץ אחד עם יסוד המספר להרא"בע ועניינים אחרים, והוא sine anno et loco.

4 אבן סינא — ס' ארגוזה — העתיק אותו החכם הגדול המובהק ר' חיים ישראל הרופא ז"ל — כ"ד דפים אקטאב ואולי חסר בסופו — כולל חכמת הרפואה בשירים שקולים, תחלתו:

זכר חלוק חכמת הרפואות

גְבוּל רְפָאוּת לְרַפְּאַת הַחֳלָיִים ולשמור הַבריאות לבריאים

(סופו:

כמו מיני מתיקה הרקיקים וכדבש או שְׁקֵדִים המתוקים

5 ס' המבוא הגדול למלאכת הרפואות (דרך שאלה ותשובה) העתקת חנין בן יצחק העבאדי — העתקת ר' משה ן' תבון — ל' דפים אקטאב.

6 איפוקראט — אפוריסמי עם פי' הרמב"ם, מ"ו דפים אקטאב — הספרים 4. 5. 6. הם בקובץ אחד עם גרם המעלות לר' יהושע בן החכם הפילוסוף הרנשא ן' ביואש המכונה אלורקי, אשר לדעת רבי בכורי איננו המומר, כי הוא לא תלמידו המכונה ן' ביואש, ואולי שניהם או אבות שניהם היו מעיר לורקה, אשר בספרד במדינת מורסיה, והיתה השלמת חבורו בשנת ה' קמ"ח במקום אלקאניים (Alcaniz). בקובץ הזה יש ג"כ מאמר קצר על הקדמות העצמיות, נכתב בחדש שבט שנת פ"ט, וחברו החכם הרופא המובהק מאיסטרי אברהם דקאשטלאר.

7 אריסטו, אותות השמים, העתקת ר' שמואל בן תבון, עם הערות ממנו, כ"ח דפים אקטאב — נכתב בשנת קנ"ה במדינת אבלונה di (Awlona Romelia) על ידי נתן בכ"ר שבתי הרופא.

8 אלפרגאני, פירוש ל"ה הקדמות הרמב"ם — ז' דפים, בקובץ הקודם.

9 לקוטים מס' המספר לארישמטיקא" (Sic). העמוד הראשון מפרש חכמת המלין, והחכמה הזאת נקראת בלשון יון ארישמיתיקא הנקראת בל"הק חכמת המספר ואבואשחק בן אזרקואלה העתיקו מספר ארישמיטיקא החכם מן הערבי לל"הק י"ו דפים אקטאב, וחסר בסופו.

10 פרקי משה — מאמר י' י"ג י"ד י"ג ס' ו', והם כ"ח דפים אקטאב

11 ספר פירוש האצטרולב, והעתיקו החכם הגדול המהדר ר' יעקב יצ"ו בן כבוד החכם ר' מכיר ז"ל מלשון הגרי אל לשון עברי — נחלק לארבעים שערים — 18 דפים אקטאב — הס' הקודם (10) הוא בקובץ א' עם

שהדפיס הספר על שני מיני נייר, גדול וקטן, והשטות והאותיו' שוות בזה ובזה, ואין ההפרש אלא בגליון, והוא יש לו עקס' אחד שלם, וקצת דפים מעקס' אחר, ומצא ביניהם ההפרש הנ"ל, גם אני הד"ל יש לי יוסיפון א' דפוס כזה; גם נפש נופים.

ידידי הנ"ל וגם אני ראינו ספר אלדד הדני בלי שם המדפיס ובלי שנה ומקום ואותיותיו שוות לאותיות כזה.

עמוד 260 ס' עתים רצונים, נדפס בשער הספר 1623 (לא 1624).

עמוד 261. יהושע פירושא הדפיס בשנת 1664 ס' קטן נקרא מערכת שאלים, כולל וידוי ארוך, והוא ביד ידידי הנ"ל, ובידו ג"כ ספר מנהגים בלשון אשכנז, נדפס במנטובה בשנת 1590, גם נמצא אתו שו"ת הגאונים, מנטובה 1598, בבית שלמה בן שמואל נורצי, ויש לו גם כן סליחות לערב ר"ה, שובבים, וימי תשובה, שנת 1672 אצל בני יהושע פירושא, נלמוד מכאן כי גם אחרי מות יהושע נמשך הדפוס בביתו.

עמוד 270. יש ביד ידידי הנ"ל הגדה של פסח על קלף, עם ציורים, וכתוב בסופה: נחקק פה ק"ק פראג הבירה שנת ששון ושמחה ויקר על ידי האחים בני גרשם הכהן ז"ל: פסח בר' מרדכי כ"ץ שלי"ט המחוקק.

למה לא הזכרת ס' ילקוט אדם הנדפס בפראג בשנת ת"ז, והוא נמצא ביד ידידי הנ"ל, גם בעל ש"י הביאו, אך בש"י כתוב שהוא עם שכחת לקט, וזה טעות, כי שכחת לקט נדפס קודם לכן בפראג שנת ת"ג (כאשר כתבת גם אתה בעמוד 301), אבל ילקוט אדם הנדפס שם בשנת ת"ז אין בו שכחת לקט.

והנני נותן לפניך רשימת הספרים המועתקים מל' ערבי ללה"ק הנמצאים בכ"י בידי אלמנזי וביד ידידי מוה"רר רמ"שג נ"י.

1 אבונצר אלפראבי — מאמר במספר החכמות ומנות חלקי כל חכמה וחכמה וסדרי החכמות וסדרי איכיהם ותועלותיהם — נשלם העתקת זה המאמר בל"ז לעומר שנת עד לפרט, יתברך העוזר אמן ואמן, ואני העתקתיו פה בולוניה שנת בלדקתך פלט"ני מהאלף השני, חס ח"ל — הספר הזה נמצא בויניציאה ביד האחים Nobili Cavalieri Giacomo ed Jsacco Treves dei Bonfili ואני הד"ל הוצאתי כספי ונעשתה ממנו העתקה אחרת, והיא בידי, והיא 15 דפים אקטאב.

2 אבונצר אלפראבי — ס' ההתחלות — י"ג דפים אקטאב, והוא חסר בסופו — תחלתו: אמר אבונצר: ההתחלות אשר בהם עמידת הגשמים והמקרים אשר להם, ששה מינים גדולים — וסופו: והרע המגיע בהשגת ההצלחה פעמים יהיה דבר ממה שנמצא בטבע ופעמים . . . . .

44 ר׳ קלונימוס הבחור, אסופות.

45 ר׳ קלונימוס הכהן, אז״ק סולין 119.

46 ר׳ שמואל יהודה בר׳ מנחם הלוי, מה״כס 509, 533.

47 הגאון ר׳ שמואל בר׳ דוד הלוי, ממזור ויטרי. גם אז״ק תפנים 21, גם מרדכי מגילה 1423 בלא גאון ובלא לוי.

48 ר׳ שמשון בר׳ שלמה, מה״כס 633.

49 ר׳ שניאור בר׳ יהודה בר׳ ברוך, סו״ת כ״י על קלף שבידי.

50 ר׳ שניאור בר׳ משה הלוי, הגהות מרדכי 807.

ואולי קצת אשר כבר נזכרו בספרך, ואתה בחכמתך תבחור מרשימתי זאת האוכל מתוך הפסולת. ואבוא להעיר הערות על ספרך היקר, אשר אמנם עדיין לא השלמתי קריאתו, ואמר כי בעמוד 406 הערה פ׳ לא הבנתי איך כתבת — nach Luzzatto jünger, aber ohne Grund.

הנה במגנזה כתוב ארבעת אלפים, לא שמנת אלפים, ואני אמרתי כי חסרו המאות והעשרות, וגם הרב שי״ר מסכים בזה, ואינני רואה בזה דבר שאין לו על מה שיסמוך; ואתה האלפת ארבעה בחמשה, והעמדת האיש בסוף סוף שנת חמשת אלפים, והיה לך לומר nach Luzzatto älter — והנני משתומם על דבריך, ולולי נדפס הס׳ תחת עיניך, הייתי אומר שהם דברים מזוייפים שהוסיפו אחרים בספרך, כי באמת אינני רואה בזה חכמתו ודייקנותו של החכם צונץ נ״י.

בעמוד 260 מילי הוא Melli, לא Mile.

בעמוד 257 הבאת בשמי אשר עם רש״י דפוס מנטובה שנת 1590 (ש״ן), וזה אינו אלא טעות הדפוס בכ״ח ז׳, ואני לא כתבתי אלא ש״ד, והוא הדפוס אשר הזכרת כבר בעמוד 254 בשנת 1560. ואר לי, למה לא שאלת את פי קודם שתביא בריאה חדשה שלא נזכרה בשום ביבליאגראפי.

בעמוד 244 Lamperonti צ״ל Lampronti.

בעמוד 200 למה לא העירות נגד הרמ״בם כי מה שאמר וכל אחד מהם על הרוב יקח שתי נשים, שקר וכזב הוא אחר תקנת רג״מה.

בעמוד 99 היה צ״ל יותר ראוי לפרש עדי״בא עניות דעתי, לא עני דעת.

בעמוד 98 למה לא זכרת כי יוספיה הגר נזכר גם בכ״ח ד׳ עמוד 26? והא לך קצת הערות ותוספות לספרך מאת ידידי וידידך היקר אלמנזי נ״י:

עמוד 250 יוסיפון דפוס כונת. הנה בעל מאור עינים דף פ״ז א׳ מזכיר שני הדפוסים הראשונים (מהיוסיפון) של אברהם כונת, וכן דף נ״א ראש עמוד ב׳ מזכיר שני דפוסי אברהם כונת הקדמונים; ואתה לא דברת על זה כלל, והוא (אלמנזי) אומר כי נראה לו כי כונת לא עשה אלא דפוס אחד, אלא

17 ר׳ יורלין כהן ור׳ אב״ה היו רגילין לשתות יין בברכת המזון גם בין המגלים, תוספות.

18 רבנו יצחק בר׳ אלעזר הלוי, או״ז ערובין 113 ותוספות.

19 רבנו יצחק בר׳ דורבלו, עשה תוספות למחזור ויטרי, ונזכר גם בם תוספות.

20 ר׳ יצחק בר׳ יחיאל, מחזור ויטרי: והמחבר ר׳ יצחק בר׳ יחיאל הלכה דגל זה לחבר ר׳ מאיר בר׳ יוסף.

21 רי״בם מפרגא, או״ז קונט 347, יבמות 69.

22 ר׳ יצחק בן מלכי צדק, מרדכי ברכות 259, וכילאים (ר״ש ד׳ משנה 26).

23 ר׳ יצחק בר׳ פרץ, מרדכי גטין 477, הגהות מרדכי 710, 714.

24 ר׳ יואל הלוי, היה רבו של ר׳ יצחק, או״ז שמחות 3.

25 רבנו יוסף קולצוף, מרדכי חולין 1004.

26 ר׳ ישעיה בר׳ מלי, או״ז שבועות 31.

27 ר׳ מאיר בן רבנו אליהו בשם רבנו יוסף טוב עלם, או״ז ערובין 113.

28 ר׳ מנחם מגרמיישא, תוספות.

29 ר׳ מרדכי מגרמיזא, הגהות מרדכי 817, ופולי ג״כ 738.

30 ר׳ משה בר׳ חסדא או חסדאי, או״ז.

31 ר׳ משה בן ר׳ יצחק הלוי, תוספות.

32 רבנא משה בן רבנא יקותיאל, או״ז חולין 22.

33 ר׳ משה מאריר, מרדכי שבועות 1173 סוף העמוד.

34 ר׳ משה מלוטנבורק, בזמן מה״רם, תוספות.

35 ר׳ משלם בן ר׳ מאיר מריצבורק, הגהות מרדכי 807.

36 ר׳ משלם המכונה בוק, תוספות.

37 ר׳ משלם בר׳ שמחה הלוי, תוספות.

38 ר׳ נתן בר׳ שמעון, מרדכי יבמות 168 ואו״ז.

39 ר׳ פלטיאל, הגהות מרדכי 1013.

40 ר׳ צדוק הלוי, מהר״ם 295, ובמרדכי נמצא שנויים רבות ר״ל, עיין הלכות קטנות 1255, 1271, 1304, 1309, 1311, 1330, 1336, 1339, 1391, 1402, 1423, 1429, 1431, 1439.

41 ר׳ קלונימוס בר׳ גרשון, מרדכי יבמות 167 ואו״ז ושו״ת ר״י על קלף פנידי.

42 ר׳ קלונימוס בר׳ יעקב, מרדכי יבמות 50.

43 ר׳ קלונימוס בר׳ עבדיה, מרדכי סנה 549, ורא״בן סימן פ״ז.

יקרו, ושם תפארתו כברקים ירוצו; לא נוכל קרא ה' שמו כי אם נגה, יפיע, או נוצץ.

אחרי הדברים והאמת האלה הלא אך למותר כי אגיד לך כי בשמחה רבה קבלתי (ביום ט"ו טבת) ספרך היקר אשר שלחת אלי, והנני מודה לך בכל לבבי על מתנתך, והנני צועק אליך חמס כי לא הודעתני מלפנים מה המה הענינים אשר תדבר עליהם בספרך, כי אז הייתי ממהר לערוך לפניך את אשר הקרה ה' לפני בענינים ההם: וגם עתה לא אחדל מהביא לפניך קצת חכמים וחכמות מאשכנז וצרפת, אשר לא מצאתי זכרם בלוח ספרך, ואלה המה:

1 ר' אברהם בר נחמן, מרדכי בבא קמא 108.

2 ר' אברהם בן רבנו שמואל בשפירא; ספר אסופות כ"י וא"ז הלכ' כ"י. יבמות 84, הלכה שהביאנו ראב"ם מפיקרדיא אשר הזכרת בעמוד 79.

3 ר' אברהם דאורליינש מרדכי ע"ז 1268.

4 ר' אברהם הגדול מרגנשפורק, הגהות מרדכי 741, ועיין עוד מרדכי קמא 832, 867.

5 ר' אברהם הישיש הנגיד, הגהות מרדכי 459.

6 ר' אברהם מאשפנבורק, בזמן מהר"ם, ס' האסופות.

7 ר' אהרן מוירצבורק, הגהות מרדכי 276.

8 ר' אלעזר בר' יהוסף הלוי, אסופות.

9 ר' בונפאנט הלוי, אסופות.

10 מרת בילית, אחותו של ר' יצחק בר מנחם, הנהיגה משמו את בני עירה לשמוע שניהן, תשובת רש"י בס' אסופות.

11 ר' ברוך הצרפתי, אסופות.

12 ר' גרשם בר' יעקב הגוזר (המוהל) סדר סדר המילה ומל את בנו בשנת תתק"עה, אסופות, ושם הובא כשני דפים ממנו, וגם אביו ר' יעקב היה מוהל מופלג.

13 ר' גרשם בר' צדוק, אסופות.

14 ר' דוד בן שאלתיאל, הגהות מרדכי 807 ואסופות.

15 חנה, אחותו של רבנו יעקב, היתה מזהרת הנשים שלא לברך כי אם גמר הדלקת נר השני, שאל"כ היאך יאמרו להדליק נר של שבת וכבר קבלה עליה שבת, אסופות.

16 ר' חשמונאי, כך אמר ר' חשמונאי שהלכה באגדה אותיות יהא שמיה רבא כמנין אותיות בראשית ברא והן כ"ח אותיות, עמ' ויטרי תוספת.

22 הערה 8 ודף 134 הערה 22) הוא ר' יוסף בן זאבארו המוזכר בו. גם אודות ר' ברכיה הנקדן אוסיף כי כבר כתב הרל"ד בספרו: Zur rabbinischen Spruchkunde דף 74 וכו' על ס' המוסר אשר לו וכי כתבו לכבוד ר' משולם וכו' הוא ר' משולם בן יעקב וא"כ הוא בן גילו של ר' יוסף קמחי ולא נמצא אם הביא דבריו ועוד יש לי לדבר על ר' משה ור' דוד קמחי, ובדעתי גם להעתיק לך הפירוש לי"א פסוקים הראשונים מספ' בראשית לרד"ק אשר ספרו בדפוס שלנו והר"ר רפאל קירכהיים הביא מהם את אשר ליקט מתוך ס' מכלל יופי, וכפי אשר הגדתי כבר (כ"ם ס' דף 48) נמצא גם העלה הזה הכולל ראשית ספר' והנה הוא בידי. אך כבר ארכה לה מגלתי, והיה אם תבקש את אמרי על בני קמחי שאל נא ואנכי אשלחם אליך לעת מצוא.

ועתה יהי עזר השם אתך ואת מחברתך כנפש ידידך

אברהם גייגר.

ברסלא יום ב' י"ח סיון תרע"ז לפ"ק.

2.

Schreiben des Herrn Prof. S. D. Luzzatto an Herrn Dr. L. Zunz in Berlin.

לכבוד ידידי החכם המופלא, עמוקות מני חשך מגלה, המוציא לאור תעלומות וצלמות, ובלעו יוציא משני המות, משים עתים במאמרו, כי אל אורות אורו, הנותן תחיה, לנרדמי נשיה, ואין קצה לגויה, אשר העלה משאול תחתיה, המקים לאין מספר, ישני אדמת עפר, ואור לצדיקים יזרים אחרי אשר שקע, וזהר המשכילים הנשכחים מלבות כאשר ינקש, האוסף בזרוע כמו עומרי הקדמוניות, ונפוצות יהודה יקבץ מארבע זויות, אם ישאר דבר תושיה במסתרים והוא לא ירשנו? הלא הוא בעיניו יקחנו, ואל גבולו יביאנו, ובמשבצות זהב יקבענו, וכאשר על מקומו יבא בשלום, ינוצץ זהרו ויופיע אורו כנגה ספיר ויהלום, הוא האיש הדורש משפט ומהיר צדק, וגודר פרץ ומחזק בדק, לא יתן שנת לעיניו לעפעפיו תנומה, לדלות ממעמקים מסתרי החכמה, להגיד ליעקב חטאתם, ולבני יהודה אשמתם, אלה כי הרשו ויגדילו, ואלה כי השכו ענוים ורמים השפילו, כש"ת מהר"יל צונץ נ"י, יברכהו זוכר הנשכחות, וישביעהו שובע שמחות, ויתן את הברכה בכל מעשה אצבעותיו, ומלאו פני תבל תנובת שקידותיו, ויביאהו אל מצב האמת הנחתכת, אשר שן הסלע מהעבר מזה ושן הסלע מהעבר מזה שם האחד סנה ושם האחד בוצץ, וישים את דברו כלם וכפטיש סלע יפוצץ, ענות הרעים

המחלוקות יש לנו דברים דבורים על אופניהם בהלכות נדה ע"כ והיא תוספת אשר כתב אחרי כלותו את הס' המחלקת הזה. וא"כ אין לגזור אומר מתוך איזה מאמרים בספרו המאור על הזמן מתי חברו כי אולי הוספות הם ממנו במהדורא אחרונה. — והנה הר"י רייפמאן לקט השירים אשר נודעו לו (והרבה נעלמו ממנו) וערכם במשקל וחרוז ועכ"ז לא אחת ולא שתים כ"א הרבה פעמים חטא בניקודו נגד המשקל והכונה, וכבר העיר ר"ז פראנקיל כי המחבר השמיט הכונה בשמעו (דף 17) כי המשורר רמז במליצת חושם קשת ובמלת לנוגה אל אלילי היונים ורומיים אלילי האהבה Amor הוא חושם הקשת ושמו Venus היא נוגה כאשר יתואר הכוכב הנקרא בשמה, והמבקר הנ' העיר כנכון כי הקשת הוא שם לאבר התשמיש הדרוך בגבורת איש אך גם הוא שגה בפירושו לנוגה לאשה אשר זרח אורה כנוגה והוא נגד הסברה כי המלות הן בנות נח לא בנות נה והנכון: לנוגה וכן שיעור המליצה חנה הפוגה פי' הזכר והגדל לנוגה מאשה המולה הדוה בנדתה בשושנים שוגה אשר שניב לה דם אדום כשושנים. וכן טעה המחבר בפי' מליצת: ואל תרכב פרדה (דף 20) והוא כינוי לאיילונית וכן טעה בפי' מליצת שתי וערב (דף 28) אשר ירמוז אל הגלם הידוע. וכמה מן הזרות יש בפירושי המחבר אשר נדרכו לחפש אחרי הרשוק ולרסק את הקרות! גם הרבה מדבריו כמו על זמן הולדת רז"ה וזמן חברו את ס' המאור גם על דעתו לשובות הרבה לריבין בירור והן השערות תלויות בשערה, ומי יודע לו כי ר' יהודה בן בלעם היה קראי? הן אלה וכדומה שגגות הן, ומלבד זה הביא דברים הרבה אשר לא נגעה בם חקירתו אף בקצה המטה, ואין פה המקום למלאות החסרון. — גם ר"א כרמולי במחברת אשר כנה שמה la France Israélite ויש בידי חלק ממנה כתב את תולדות רז"ה בקצרה והיה לפניו ס' ר' יעקב רייפמאן וכתב גם הוא כי שם משפחתו הלוי ושם שני אוהביו זרחיה ומשלם וכאל עזר ונאל עזור. — גם בתולדות הראב"ד אשר במחברת הזאת לר"א כרמולי לא מצאתי דבר חדש זולתי כי גם בדברי הימים אשר לעיר נימש נזכר שם הראב"ד בכבוד ושנית כי העיר קרית יערים אשר לפעמים נקרא הראב"ד על שמה איננה נימש כ"א קרקשונה.

ועל ר' יהודה ן' תבון דבר הר"ם שטיינשניידר בהקדמתו לצואת ר' יהודה אל בנו ר' שמואל אשר הוציאה לאור שנת תרי"ב, ותולדות ר' יוסף קמחי אשר כוננתי אני יצאו לאור על ידך בחלק הראשון מאוצרך, ושם דברתי ג"כ על ר' יוסף בן זבארה תלמידו ור' זכריה הנקדן, והיום אוסיף כי כל' האיש אשר שת הערותיו בתוך כמה כ"י ורשם את עצמו בשם זבג (ע' כל"ד אריענט לשנת 1849 דף 728 הערה 18 ולשנת 1850 דף

ובניו ר' משה ור' דוד מגור: הרב מקנא קנאת הר"ם אחרי מותו והרבה ספרים נכבדים. ועתה הרי"ב קם החכם הר"ר יעקב רייפמן לכתוב את תולדות רבנו זכריה הלוי, ויקבץ את אשר מצא ממנו ואת כל הנאמר עליו גם מקצה כפי תבונתו, אך טוב שיכון רבנית ונעלמו ממנו כה וכה חקירות חכמי האמנה ואם אשר בעל המלחמות מתוך ה"י והוא יצא לפעמים לבקות דיק על הטעמים הקם וגו'. כאשר אמר על ספרו הר"ר דוד קאפיל, אך יש דברים ראוי לעורר עליהם הסופרים וכן קוים וגם להזכיר למעלה: פסי דברי המחבר עם מסמסמה הר"ז יהוא פילאפי (דף 1 והערה 2) אך כל קרא את בספר כן יפק על דקך מלילה בעבור היותו לא גבם עיון לגדל היא בקעת ירחו מהם עם אותו ושמו בקרבנו הוא זרחיה גם קרא לשנים מאוהביו שני בני יוסף (דף 27) נעשה היותם או כהנים אך לויים או בני עיר מושבו לוניל, ושמי אוהביו האלה בני אחים לא נודע לנו רק שם הגדול והוא זרחיה באמרו „הרב אחי כמוני". אך שם השני לא ידענוהו, והטעות הר"ר י"ר לקראו משלם נסתרה מעל כי בהוסיף הר"ז לאמר: „אך השנים מושלם (כן בדפוס)" הרבה עוד לקבל את ר' זרחיה אוחזו בזה באמרו כי הוא תמים ומוכתר במעלות ואל השני לא דבר מאומה, וחיקון המחבר להגיה משולם ולעשותו שם האח השני קלקול המתקל הוא. ואולי שם האח השני הוא אברהם ועליו רמז בשירו הנדפס בסוף השגותיו על ס' בעלי הנפש להראב"ד (ונדפס פה סי' ה') באמרו: ענק(* אחת יהודיה, הרמותיו תכונתיה, בקלע מחלוקות נהיה, לאברהם ולזרחיה, פי' כי הרים את ההשגות האלה (אשר קרא גם בשם קלע המחלוקות) לכבוד שני אוהביו זרחיה הנזכר ואחיו אברהם (ולא כפי' המחבר כי אברהם מוסב על הראב"ד וזרחיה על המשיב בעצמו) ועל כן הוסיף לאמר: כלילה וכלביה, בכפלים לתומים ר"ל השני האחים האלה הם כתאומי צביה ושניהם שוים לתורה ולתעודה, ועתה: לאח אותו יברך יה, אלהתי הוא יברכיה ר"ל ועתה הוא אולם הס' הזה לאחיו למתנה. ודע כי הס' הזה הוא ס' ההשגות על בעלי הנפש להראב"ד הוא ס' קלע המחלוקות אשר אחרי ספרו המאור והוא אשר אמר סוף השגותיו על דיני הפיסה: וזה מעט המעל (נ"ל המחלוקת) לרב אלפסי ז"ל ולא השגותיו בספר המאור ע"כ ומזה תדע כי נמצאו דברים בס' המאור אשר הוסיף בו אחרי כלותו אותו ימים רבים כי להיפך מצאנו בס' המאור פ"ב דשבועות (והמחבר הביא הדברים בהערה 59): ובס' קלע-

(* כן נכון בדפוס ובטעות הביא המחבר לקרוא: ענק, כי משפט המלה להיות יחד ואלה ענק היא ב' טעמים ולא כדין עשה המחבר לנקד הע"ן בח"ם כי אין מבין האומר למחוק המלה, רק ענק עינו תמיד מפותח, גם הוא כלום עשה אל המליצה לאמר: הרעשתי ענק מלאמר: הליעותי ענק.

שיגיעו לכלל דעת ובאלו אין בלב חסרון האמונה עון אשר חטא כי אם עונש בלבד ולא תחייב (חיותם או רעתם) להיותם נענש, אבל מאשרי בעלי ההשגחה לבד מאין זכות שאמר אין זכות אלא בן רשע רבך ההולך בנפשות המשכילים שאין להם שום השארות לספרון השגחו, ואם קניית כמו שיקרה לגדולים שמגיעים לכלל דעת ובאלו חסרון האמונה עון גדול שהרי בלב כל האדם נטוע להשתדל בהשארת הנפש שאפשר, ולדעת חכמי אומות שכל בן דעת יבין בדעת האמונה שהיא נותנת באמת ובלב שלם ישתדל בזה כל מה שאפשר ובלי שום התכחשות שהם אמר לנו כתבנו עלילות יסר פניו ואף אם יהיה בקלה הארץ לא יכרע מצדיק עיניו ומשפיע בלבו מאמונתנו ואהבתו מה שמספיק לתשועת נפשם ואף אם לא במים הקדשים בסתכן ההגנה יעבר בטבילת בים הקודם ואם בזה הוא מתרשל הוא רשע בעונו ימות, ודרכי ה' יתכנו בי ישרים דרכי ה' וצדיקים ילכו בם. אל תמת לבך לדקדוק המלות רק בעניינים כי האמת לבני שנה היום מהלשון העברי ואני ערוד בלמודי מגלי שנאי שמספיק להוליך דבר מתוקן כראוי תוקף שתיקתו. נאם אסיך כהן אסרלגע (?) משום שמולו של כשון ודורש ללויה שניה ותהיה שביב אהרן לברת בשם אלהיו מים לדקו להתקדם בקדושתו של אהרן. לפנים בישראל לא ידע אל ש ל מ ה ל ו י. ועתה כי עיניו יחזו את האלהים יקרא פ א ל ו ד ב ו ר ג ' ם.

קץ לדברי הכומר כאשר העתיקו בעבורי הר"ר ל"ק, ואגב אורחא אעיר כי הר"ר יש"ר ז"ל ראה את הדפוס הראשון מן ספרו של שלמון הוא שאולו בורגינזיס הנקרא Scrutinium S. Scripturarum והנה הוא נדפס במנטובה שנת רל"ח (לא רל"ד כאשר הביאו רושמי הספרים) והמחבר כתבו בהיותו בן פ"א שנה (לא פ"ד כפי עדות הנזכרים). גם ראיתי בתוך כ"י שארואל אגרת האיש שלמון בהיותו עוד יהודי אל ר"ש אלגואדש והיא רק מליצה לפורים אינה נוגעת לדבר חכמה ואמונה. כהן ממנו כאשר פנה אלינו ערף ונדבקה אל אנשים חכמים ויראי ה' אשר בכבודם נתהלל.

ד) לא על דרך מליצת השיר ולמען כבד את מכבדיו רומם הרמב"ם בתוך אגרתו את חכמי פרובינצא אבל שפתיו ברור מללו כי בימים ההם עלו לראש והם היו ראשי נבא היהודים. וכבר לפני זמן הרמב"ם נמשה דעת התלמוד ובינת החכמה בתוך אנשי פרובינצא ובראשם ר' אברהם בר' חייא הספרדי ור' יהודה בר ברזילי הברצלוני, ובזמן הרמב"ם היה דור דעה ונפשו לאשר והרבה מהם ישישים מהרמב"ם ולא ידעו אותו ואת ספריו כמו ר' משלם בר יעקב ובניו בעלי ברית הרמב"ם ותלמידיו ובתוכם ר' זרחיה בר' יצחק הלוי הוא ואביו ואחיו והראב"ד בר פלוגתיה דהר"ם הוא וחותנו הר"א אב"ד ואנשי משפחת בני תבון ר' יהודה ובנו ר' שמואל אוהב נאמן להר"ם ומעתיק ספריו ואנשי משפחת בני קמחי ר' יוסף

ארחות בארץ לארכה ולרחבה, גם באגרות הרמב"ם ז"ל וכו' היות היום עיקר אמונתנו בארצות בבל ותימן וכו'.(י

ג) ועדי נשאי על שפתי את אגרת הלורקי של שלמון הלוי אערוך לפניך גם את תשובת שלמון הלוי של הלורקי. הנה בעל טעם זקנים השיב מסבוכו את התשובה הזאת בשאלו מקול האנות אשר באזניו, ואני אומר יראו גם המאמינים בכל אחד וישמחו, ~~ובאו דבריו המעטים של לורקי~~ ויעמדו לעד בבני ישראל כי נלעג שפה היה זקן אשמאי הזה וטעם זקנים נלקח ממנו, כי מכתבו אין תואר לו ולא הדר. כה לשונו:

תשובה

דברים אלו הם מכלל ה' קושיות שהקשית על ביאת משיח שאין דעתי להשיבך עליהם לשנה הזוכר ואין כונתי עתה זולתי לבאר באיזה צד ראוי על כל בעל דת לחקור בפנות אמונתו ושמאמין בתורת מרע"ה אשר אחד משרשים הוא ביאת המשיח ראוי עליו לחקור הכתוב והמקובל במשיחנו אם הוא המיועד שבחקירה הזאת איננה כנגד האמונה אבל היא מחזקת אותה, ושקירה זו היא פתח תקוה אשר בה נכנסתי למסורת הברית אני עם שכני, וזה השער לה' צדיקים יבואו בו, ונתבאר ממה שאין דת הישמעאלים ראוי לחקור עליה שהרי אין חקירה זו נופלת תחת שרשי מרע"ה. גזרה שנית שאין שום דת מזויפת מחייבת חיוב פנימי ר"ל נפשי, וזה מבואר בנפשו, ויתחייב מזה שהנולדים בדת מזויפת מחויבים לחקור על שרשו אם הוא אמת אם לא בכל הפנים ומהמחלוקות הנ"ל מגלי שטא נפשי אבל מחויבים בזה. ואשר ביאת המשיח כל העולם הוגה להתנהג בתורתו כמאמרו ולתורתו איים ייחלו, שמא תאמר ובמה יודע איפה אם הדת שנולד בה שום אדם מהמזויפת אם לא אשר שכל דת מאלו מחזקת עצמה באלהית, התשובה בזה כאשר כתב הרמב"ם ז"ל בחלק שני דפה עיין עליו, ובמדה ההיא נדון אתכם, ולפי זה שרש הדת הנולדי הגר באנגלטירה שהנפש אין ראוי עליו לבדוק ואינו חייב לחקור בשרש בדת באמרת המזויפת שאינה מחויבת כלל, אבל הישמעאלים מחויבים לדרוש אחר את המשיח המחייבת בני אדם כלם. ומה שכתבת „אני יתן וידעתי ואמלאהו — והאמת כי לפי שקול הדעת וגו'" תשובה, אבל הדעת גוזר היות אמונה אמתית האלהית מדברת לחיים הנצחיים, ולזה נוטה דעת קצת מגדולי המחקרים בשום מקום האמונה הידיעה המחקרית ואכן טעו כאשר הוכיחו חכמים, אין זה מקומו. וחסרון האמונה נחלק לשני חלקים אם העדרות במורה כמו שיקרה לקטנים קודם

(י תם כי ראיתי אגרת הלורקי הזאת כ"י ונמצאו שם כמה נוסחאות נכונות יותר ואשר בדפוס ורק פה אחת אעיר במקום אשר נדברנו בו, והוא כי שם: בעל יורם עלה נמלא שם: יורם בעלי מלך והוא כדברי הרמב"ם במכתב הערוך לפניך: ועדי מלך:

וחכמה אבל בכל המקומות האלה אבדה תורה מבינם רוב המדינות הגדולות מתות ומיעוטן גוססות וכמו שלשה ארבעה מקומות חולים בכל ארץ ישראל ובכל סוריא מדינה אחת והיא חלב שבה מקצת חכמים ועוסקים (!) בתורה אבל אין מניחין עצמם עליה ובכל הגולה ובכל מער (? בבל ומערב) שנים שלשה גרגרים ובכל תימן וערי המלך הערבים כלם מעט עוסקין בתלמוד אבל אינם מכירים אלא דרוש וקבל שכר לפי שבקלות הן וכבר נתגדלו מהם אנשים בעלי ממון יברכם אליכ"ו ושלחו שלוחים וקנו שלש נוסחאות מן החבור ונתנו נסחה בכל גבול וגבול הוא שהאיר עיניהם ותקן מעשיהם עד הודו אבל היהודים שבהודו אינם יודעים התורה שבכתב ואין להם מן הדת אלא שהם שובתים ונימולים לשמנה ובערי הפלגים שהם בדת ישמעאל קוראים בתורה שבכתב ועושין כפשטה ובערי המערב בעונותינו-כבר נודע את אשר נגזר עליה ולא נשאר לנו עזרה אלא אתם אחינו אנשי גאולתנו חזק ונתחזקה בעד עמנו ובעד ערי אלהינו השתדלו להיותכם אישים בני חילכם (? חיל כי) הדבר תלוי בכם ועליכם מלות יתום או חלוץ או ינס ואל תשענו על מלחמתו (? מלחמתי) אני היום לא אוכל עוד לצאת ולבוא שכבר זקנתי ושבתי לא מרוב השנים אלא מטבע הגוף שהוא ידוע חולי והבורא ית' יסייע על ידכם וישים אתכם לשם ולתהלה ברכה בקרב הארץ אמן.

אלו דברי משה. והנה גם אגרתו הנפלאה על דבר האמונה במשפטי הכוכבים אל חכמי מרשיליא אשר אף היא נכתבה לפי עדות כמה כ"י גם אל אנשי לוניל, מתחלת כמו כן כפי אשר נמצאת בשיזה כ"י: מי זאת הנשקפה וכו', אך נראה שהתחלה הזאת מקומה הנכון במכתב הזה אשר ערכתי פה ורק בשגגה הסיעוה סופרים אל האגרת האחרת הקודמת לה הרבה. והנה המכתב הזה אשר לפנינו אם גם קטן הוא בכמותו נכבד הוא באיכותו וכולל כמה דברים יקרי ערך. שומעים אנחנו את קול רבינו משה כי נכסף הוא להעתיק את ספריו אל לשון עברי (כנראה ברצותו כי האפיל שמש בני ערב ואור זרח בחשך לשוכני צפון מדברים בלשון אחרת ודבר אין להם עם הערביים) וכבר שמענוהו אומר כדברים האלה בתוך אגרתו אל מר יוסף בן גאבר הנדפסת בטעם זקנים (דף ל"ד) ונכפלת בחמדה גנוזה, גם העיד על הדבר הר"ר שלמה בן יוסף ן' איוב המעתיק את ס' המצות בהקדמתו (כפי אשר הביא בשמו החכם דוקס בהקדמתו לס' בלב ומשי גם ל"א כרמולי בהקדמתו לס' פ"ז דף IX וכפל דבריו מוליא לאור ס"ג). ומה נכבדו דבריו על דבר מצב קהלות ישראל בזמנו בכל מקומות מושבותם, ואליהם רמז בלי ספק הלוקח באגרתו אל שלמון הלוי הנדפסת בס' דברי חכמים באמרו שם (דף מ"ב): בודאי לא נעלם ממך דבר המפורסם אצלנו מספר מעוט הולכי

נוסח האגרת שהשיב רבינו משה ב"ר מיימון ז"ל לקהל הקדוש הנהדר קהל לוניל ז"ל.

מי זאת הנשקפה כמו שחר יפה כלבנה ברה כחמה, כנדגלות איומה, הוא העדה הקדושה, האבן הראשה, אשר על לוח לבם התורה חרושה, וקשתם במלחמתה נקושה, ולהם לבדה (!) היא היום מורשה, עדת לוניל המה החכמים היקרים השרים האדירים, כלם גבורים, יען אלהים בעדם לעולם, וירבה שלום בגבולם אמן. מאת המתפלל בעדם להעמיד את שלותכם ולחזק את (1) בית החכמה על ידיכם משה בר' מיימון ז"ל. הגיעו אלינו כתביכם הראשונים והאחרונים ועליכם (!) חתומים האנשים אשר נקבו בשמות וברכנו הכל בכלל. ובפרט ייי אלהי אבותיכם יוסף עליכם וכו'. ומדבריכם ושירותיכם ושאלותיכם נכר רוב עסקיכם בתורה ודרישתכם אחר החכמה, ותשוקתכם אל המזימה וידענו שהשתוממים שרינו והכרים ולויינו כלם נשיאי עדה אנשי שם מן הגבורים אשר מעולם אנשי השם יעש אלי"ם לכם שם גדול כשם הגדולים אשר בארץ אמן. ואל יקשה בעיניכם אחוזי איחור תשובתכם, עד עתה כבר הודענו מעלה בכתב הרב ר' יהונתן הכהן בשיר (!) ירשה זרע יאריך ימים וחפץ ייי בידו יצלח, וכבר השבנו על אותן השאלות ושלחנו לכם עם זה הכתב החלק השלישי ממורה הנבוכים בלשון ערבי ואשר שאלתם שנעתיקנו לכם אני בלשון הקדש מי יתנני כירחי קדם לעשות שאלתכם בזה הספר ובשאר הספרים שחברתי בלשון קדר אשר הקדיר שמשי כי אהליהם (כ"ב: נ"ל אהלי חם) שכנתי, ושמחה גדולה היתה לי בזה להוציא יקר מזולל ולהשיב גזלה אל הבעלים, אבל מנות הזמן מנעוני אפי' הפירושים שעשיתי וכמה ענינים שחברתי בלישנא דרבנן שהן צריך אפילות לא נשאר לי פנאי לדקדק אותן ולהגיהן עד שיצאו לאור העולם וכ"ש להעתיק מלשון אל לשון חי נפשכם אחוזי ומיודעי אפי' לכתוב אגרת קטנה אין לי פנאי לא ביום ולא בלילה ומפני כבוד הנגור נערתי עצמי וטרחתי לכתוב כתב זה כלו בכתב ידי ומכל מקום הוא (? הנה) אליכם בן החכם משמש. אב אשרי יולדתו הוא התלמיד היקר נזר המשכילים ר' שמואל שנ"ו בר' יהודה החכם ז"ל נבון ומשכיל ורחב לב הרבה ובעל דעה נכונה ולשון למודים נתן לו האל ולא יעלם ממנו כל אשר שאלתו להעתיק לכם וכבר כתבתי לו כתב בכתב ידי בלשון ערבי (?) והגבי על עסקי ההעתקה ואם (? ואתם) אחוזי ומיודעי חזקו ויאמץ לבבכם כי אני מודיע לכם שלא נשאר בזמן הזה הקשה אנשים להרים דגל משה ולדקדק בדברי רב אשי אלא אתם וכל הערים אשר סביבותיכם שאני ידעתי שאתם קובעים מדרשות תמיד ושאתם בעלי בינה

(1) אולם שבניה היה במקום ג' בי יחעיד. אמר נבי יסוק המו. —

בשנת הלוי עמה וכי נכספה נפשו מאוד לראות פניו ונשא תמונת הרמב"ם אליו גם היא בהוד והדר ומליצות רמות דורכות על במתי השיר כדרך הערביים, וגם מביאין הדברים הר"ר יש"ר מקנדיאה או תלמידו עם ספרו מצרף לחכמה ועוד ספרים אחרים, אך התמונה לא הביאה שלמה אלינו ואמר בתוספה: „ולא מצאתי יותר". וכן עתה לדפוס התמונה בשלמותה בס' חמדה גנוזה אשר זה שנים כמעט כן היתה גנוזה לא תבורכנה עין רואה, לא ידע איש מתי יפתחו את אסוריה ויוציאוה מבית כלאה, עתה פתוחה היא לכל עובר, ויראה הקורא גם כי איננה כאשר דמה מתוך דברי המוציא לאור במצרף לחכמה כי רק סוף האגרת חסר, לא כן כי רב החסרון באמצעיתו מאשר הוא בסופו. ועתה דע לך כי גם אני בשנת תר"ס מצאתי האגרת הזאת שלמה בכ"י מינכן והעתקתיה לי ומצאתי גם בה נוסחאות יותר נכונות אציג רק איזה מהן נגד עיניך. בתחלה העיר על שיטת הדעות וכו' היא שגיאת המעתיק אשר לא הבין המלה והוא כי במקום הדעות בכ"י: ואל יבהילוך אלי השבעות וכו': השבעות צ"ל כאשר נמצא בכ"י: שבבות צ"ל שבות עין וכבר כתב ר"ל דוקטם על המשל הזה המגור אשר בפי הערביים ובפי היהודים השוכנים בקרבם. עוד בח"ג: ובמלאכת התולדה קם צבא (והמוציא לאור הגיה: קשר צבא) וצ"ל: קמת צבא. עוד בכ"י: ידידי אלוה הוא, והנה הוא לקראתך יבחר מרכבתו, ולפניו כל הצבא ומקריבי אליו, הריעו בכם קולך על כל מונא ונוזה, ושאל אם לבלתי ליתן; ואם אין המורים חלקםי כאשר הכמים, ינשאה לפניך המרביץ ובדומה, וגם בכ"י הוא נמצא: בעל מלחמה כאיש גבורים, עם צבאו וחיל גאה:

עוד מצאתי בסמדה גנוזה הזאת אגרת השמד להרמב"ם אשר הוצאתי כבר לאור בשנת תר"י והנה היא נדפסה שם בפעם הראשונה ומצאתי בה איזה נוסחאות נכונות המחזיקות לרוב השערותי כפי אשר ערכתין או מדעתי גם תיקונים אשר לא שערתי מבלי עזר כ"י אחר, אך גם להיפך הרבה נוסחאות מוטעות נמצאו בדפוס השני ההוא והמוציא לאור לא הרגיש או לא רצה להרגיש, גם כהפעם נעשה תיקון והעיר והעלים כי על פי ספרי תקן ומאתי יצאו ההערות. אך על פשעים האלה ודומים להם תכסה האהבה אל ספרי קדמונינו ומאום אשמה אם ישונו דברי אמת בקרב ישראל יהיה זה על פני ועל שם ספרי או על שם אחר.

וכן גם אל-מכתב לא נדפס עד היום והוא נכבד. דע כי בתוך כ"י מינכן מצאתי מכתב הרמב"ם אל חכמי לוניל לא דפסו ממנו עד היום והעתקתי ממנו לפניך היום כלשונו וכצביונו:

1.

Schreiben des Herrn Dr. Geiger an Herrn Ignaz Blumenfeld in Wien.

ישיש וישמח מטה שלומו על כבוד ידידי הר"ר יצחק בלומענפעלד יצ"ו !

בא אל ידי החלק הראשון מאוצרך הנחמד ואשמח בו. והנה כמשפט ישא משאת חכמה בדפוס וכבר באה בעורכך כי לא יאחרו ימים רבים והחלק השני אל הראשון ותשוב לאמר אלי: ערוך נא גם אתה לפניו שלחן מלא מעדנים. ישנים מתוך כתבי יד עתיקים, השקהו מים מבור בית אבא ואין מים אלא תורה לאוצרים הנעלמים עד הנה, הבא נא הדברים הכמוסים מתוך קנקנם. והנה עוד השפעם נשאתי את פניך גם לדבר הזה ואסדר לפניך דברים אחדים ישמחו את לבב המבקשים אל דברי קדמונים.

א) כבר ידעת כי מיום אשר גליתי בקהל במאמרי על ספר החכמוני; את מקומו ר' שבתי דונולו אל ספרו החכמוני (זה כשבע עשרה שנה) רבים פקדו עליו ועל שמו ועל מולדתו. ועתה דע לך כי ר' שבתי בן אברהם דונולו הרופא לא הוא בלבד הזכיר את דבר מלחמת אוריא אשר נשבה בה כי אם כל סופרי הערביים והנוצרים מספרי קורות אי סיקיליא ידיעו אותנו כי בשנת ההיא היתה מלחמה כבדה נגד העיר אורא היא Oria וכבשוה וכולם יזכרו: את כיבוש העיר ההיא כי היה בעיניהם המעשה היותר נפלא בימים ההם; רק אחד הוא ר' שבתי המודיע היטב את היום אשר בו נעשה הדבר. ועוד יעתקו הדברים האלה מבוררים בספר איטאליאני אשר זה שמו הכתוב עליו: Storia della Sicilia sul Mohametismo להחכם הנודע Amari אשר חלקו השני בא כעת לדפוס בפירינצי, ואוהבי ובחירי רעי בו הוא הר"ר יוסף דירינבורג השוכן בעיר פאריס כפי שכתבו ילבן ויאור את הדברים. עוד הוסיף אוהבי הנזכר והודיעני כי ר' שבתי נודע היה בימים ההם לרופא מומחה והזכירוהו בכבוד גדולי סופרי העמים, והמספר חיי איש אשר במספר קדושיהם גם, הוא St. Nilus junior, ידע את ר' שבתי וידבר על הרופא העברי הנודע לתהלה Δαμνουλος (זה שמו אשר יקראו). והנה תמו כל הספקות והמבוכות על אורך תולדותו ויקרו העברים אשר כבו עד הנה את האיש הזה ויאפילו את שמו ואת מולדתו.

ב) ובימים האחרונים האלה הובאו לדפוס כמה מכתבים גדולים וקטנים לרבינו משה הוא הרמב"ם, ומחזיק טובה לאנשים המוציאים לאור את דבריו כי סגולה הם לכל בני ישראל ולא ימושו מפיהם. וכבר מקדם נמצא בידינו מכתב ר' אנטולי (הוא אנאטולי הוא האחרון או זקנו כאשר הפירושי בחלק ב' דף 25 הוא Anatole) בן יוסף הדיין אל הרמב"ם מאשר

תוכן המחברת

תוכן המחברת.

זייטע

בפרוע פרעות בישראל בהתנדב עם

ברכו יי.

אמר שד"ל המשתדל, עלינו לברך את ה' אלהי ישראל, הנאמן בבריתו וקיים במאמרו אשר אמר כי לא תשכח מפי זרעו, ואמר רוחי אשר עליך ודברי אשר שמתי בפיך לא ימושו מפיך ומפי זרעך ומפי זרע זרעך מעתה ועד עולם. כי הנה בכל זמן שהסבות החיצוניות קושרות קשר להחליש למוד התורה ואהבת לשון אבותינו, הוא משיב ומשלם בקרבנו על ידי סבות פנימיות את אהבת התורה והלשון, באופן כי בכל דור שהעם פרוע, ובטל מדברי תורה, בדור ההוא בעצמו יתנדב עם, ויתרבו החוקרים והכותבים בענינים ההם ובלשון הזאת, שהיו עזובים ומונחים בקרן זוית.

ומתי נראו פרעות בישראל, ומיעוט העסק בתורה ובלשונה, כאשר בדור הזה? ובדור הזה עצמו אנו רואים בכמה וכמה חכמים רוח נדיבה לחפש אחר ספרי קדמונינו, ולהוציא ממאפליהם כתבים אשר נשכח זכרם מכמה דורות, ונתקיימו דברי אשר התנבאתי זה ל"ג שנים (בפתיחת כנור נעים): וְזֶה יִתְעַפֵּר בַּאֲבַק סְפָרִים, מִשִּׁנֵּי זְמָן יַשְׁלִיךְ טֶרֶף, חֲמֻדוֹת יְלַקֵּט מְלֶאכֶת רִאשׁוֹנִים, נֶעֶלְמוּ מֵעֵינֵי כָל־חַי, וְהוֹצִיא לָאוֹר צַלְמָוֶת.

הרוח הנדיבה הזאת היא שעמדה לנו בדור הזה, והולידה והצמיחה כמה חקירות, וכמה מגלות, וכמה ספרים, המחדשים נעורי לה"ק, ומרבים כבודה ותפארתה, מעוררים אהבתה בלב כל ישרי לב.

והרוח הנדיבה הזאת היא שפתחה לפנינו האוצר הנחמד הזה, פרי נדיבות המשכיל ונבון יצחק בלומענפעלד הי"ו, אשר כסף לא יחשוב ועל זהב לא יחוס, לאסוף אליו מכתבי תושיה, ולהפיצם בישראל; ופרי נדיבות המחברים, השולחים אליו יגיעם ועמלם. ישלם ה' לכלם, ויתן להם כפעלם, וגם כבודם ותהלתם, יערך לעולם.

והנה בא לפנינו החלק השני מן האוצר יוצא לאור בתוך עשרה חדשים ליציאת הראשון, והוא ג"כ גדול מחברו בכמות ובאיכות.

יעלזו חסידים בכבוד ירננו על משכבותם המתים שכבר מתו זה כמה דורות, בראותם דבריהם וקורותיהם יוצאים מאפלה לאורה, ויגילו וישמחו רואי השמש,

Preßburg.

Gedruckt in der vormals Schmid'schen Buchdruckerei, Prom. Nr. 3.

1857.

OZAR NECHMAD.

Briefe und Abhandlungen

jüdische Literatur betreffend

von den

bekanntesten jüdischen Gelehrten.

Herausgegeben

von

Ignaz Blumenfeld.

Zweiter Jahrgang.

Wien, 1857.

Verlag von J. Knöpflmacher's Buchhandlung.

(Vorher Anton Edler von Schmid.)

Seitenstättengasse Nr. 495.

אוצר נחמד.

אוצר נחמד